

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİNDE
GAYRİMÜSLİMLERİN İSTİHDAMI
(1839-1876)**

DOKTORA TEZİ

SEVİLAY KASAP

İSTANBUL, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİNDE
GAYRİMÜSLİMLERİN İSTİHDAMI
(1839-1876)**

DOKTORA TEZİ

SEVİLAY KASAP

DANIŞMAN: PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN

İSTANBUL, 2011

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

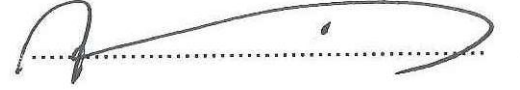
Doktora öğrencisi Sevilay Kasap'ın "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayri Müslimlerin İstihdamı (1839 - 1876)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

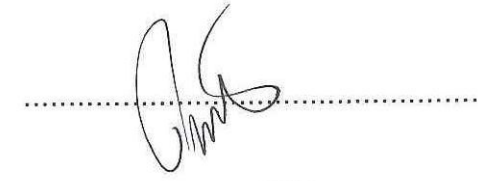
Tez Danışmanı : Prof.Dr. Vahdettin Engin
Üniversitesi Marmara

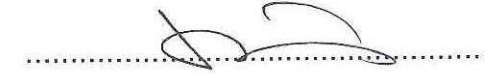
Üye : Prof.Dr. Acar Sevim
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Zekeriya Kurşun
Üniversitesi Marmara

Üye : Doç.Dr. Gülden Sarıyıldız
Üniversitesi İstanbul

Üye : Prof.Dr. Ufuk Gülsoy
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 02/01/2012 tarih ve 2012/1.2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. Kaynaklara Dair	1
2. Tanzimat Dönemi Öncesinde Gayrimüslimlerin İstihdamına Genel Bir Bakış	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERİN FAALİYET ALANLARI	9
1.1. GAYRİMÜSLİMLERİN HARİCİYE NEZÂRETİNDE İSTİHDAM EDİLDİĞİ DAİRELER.....	9
1.1.1. Bâbîâli Tercüme Odası	10
1.1.2. Hâriciye Müsteşârlığı	17
1.1.3. Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası.....	21
1.1.4. Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odası.....	27
1.1.5. Hâriciye Kitâbeti ve Deavi Odası.....	29
1.1.6. Hâriciyedeki Diğer Kalemler	31
1.2. GAYRİMÜSLİMLERİN HARİCİYE NEZARETİ DIŞINDA İSTİHDAM EDİLDİKLERİ ALANLAR	34
1.2.1. Gayrimüslimlerin Maarif Alanında İstihdamı.....	34
1.2.2. Gayrimüslimlerin Maliye Alanında İstihdamı	38
1.2.3. Gayrimüslimlerin Ticaret, Ziraat, Nafia, Orman ve Maden Alanında İstihdamı	43
1.2.4. Gayrimüslimlerin Sağlıkta İstihdamı	58
1.2.5. Gayrimüslimlerin Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyede İstihdamı	60
1.2.6. Gayrimüslimlerin Şûrâ-yı Devlette İstihdamı.....	62
1.2.7. Gayrimüslimlerin Divân-ı Ahkâm-ı Adliyede İstihdamı.....	67

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERİN KONUMLARI VE ÖZLÜK HAKLARI	69
2.1. GAYRİMÜSLİMLERİN İSTİHDAM EDİLME NEDENLERİ	69
2.2. GAYRİMÜSLİMLERİN İSTİHDAMINA TEPKİLER	82
2.3. GAYRİMÜSLİMLERİN GÖREVLERİNDEN AYRILMA NEDENLERİ	91
2.4. GAYRİMÜSLİMLERİN MAAŞLARI	96
2.5. GAYRİMÜSLİMLERİN ÖDÜLLENDİRİLMELERİ	106
2.6. GAYRİMÜSLİMLERİN ELKAPLARI	114
2.7. GAYRİMÜSLİMLERİN GÖREVLERİNE BAŞLAMADAN ÖNCE YEMİN ETME USULLERİ “USÛL-İ TAHLİF”	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLER VE SOSYAL KİMLİKLERİ	118
3.1. GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYAL KÖKENLERİ	118
3.2. GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİM GEÇMİŞLERİ	122
3.3. GAYRİMÜSLİMLERİN OSMANLI KÜLTÜR VE ENTELEKTÜEL DÜNYASINA KATKILARI	134
3.4. GAYRİMÜSLİMLERİN HAYIR İŞLERİ	155

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİN VE MEZHEPLERİ AÇISINDAN GAYRİMÜSLİM BÜROKRATLAR VE BAZI BÜROKRATLARIN HAL TERCÜMELERİ	157
SONUÇ	221
BİBLİYOGRAFYA	224
EKLER	243
ÖZGEÇMİŞ	260

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı, Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan 1839-1876 yılları arasında Osmanlı merkez bürokrasisinde gayrimüslimlerin istihdamının incelenmesidir. Tez konusunun, Osmanlı'nın merkez bürokrasisinin ve bu bürokrasi içerisindeki gayrimüslimlerin konumunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağını umuyoruz.

Bu çalışmada temel olarak incelenecek problemlerden birincisi; 1856 Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlerin bürokrasideki faaliyet alanlarıyla ilgili düzenlemelerin pratikteki uygulamalarının belirlenmesidir. Islahat Fermanı'yla birlikte gayrimüslimlerin bürokrasideki istihdamı ne oranda artmıştır? Gayrimüslimler, Islahat Fermanı'nın getirdiği hükümler doğrultusunda mı bürokraside istihdam edildiler? Yoksa Islahat Fermanı'nın hükümlerini bizzat uygulayacak kişiler olarak mı bürokraside yer aldılar?

Yukarıda sıraladığımız sorulara ve ekleyebileceğimiz pek çok yeni soruya bugüne kadar bürokrasi tarihi çalışmalarında tam olarak değinilmemiştir. Bu manada bizzat Tanzimat Dönemi'nde gayrimüslimlerin Osmanlı merkez bürokrasisindeki yerini belirleyecek kapsamlı bir çalışma da yapılmamıştır. Ayrıca Islahat Fermanı'nın gayrimüslim memurlarla ilgili düzenlemeleri yeterince incelenmemiştir.

Bu çalışmada incelenecek problemlerden ikincisi ise Osmanlı merkez bürokrasisinde gayrimüslimlerin ne oranda temsil edildiğidir. Gayrimüslimler hangi büroları tercih ettiler veya devlet politikaları bakımından nereler için tercih edildiler? Göreve gelişleri ehliyet ve liyakatlerine göre miydi? Yoksa hâmi ve akrabalık ilişkileri önemli bir rol oynadı mı?

Tezde ele alınan problemlerden üçüncüsü ise Osmanlı merkez bürokrasisindeki gayrimüslim bürokratların kökenleri, kariyerleri ve eğitimleridir. Bürokratların doğum yerleri ve tarihleri, babalarının işi, dinleri, mezhepleri, eğitimleri ve kariyerleri tezde tartışılmaktadır.

Ecnebi devletlerden gelip Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimler, başlı başına bir çalışmanın konusu olacağından tezin kapsamı dışında tutulmuştur. Bunun yanı sıra II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonraki dönem Sultan'ın şahsına bağlı yeni bir politik anlayışı ve farklı bir tavrı temsil ettiği için teze dâhil edilmemiştir.

Tez, giriş hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, gayrimüslimlerin Osmanlı bürokrasisindeki faaliyet alanları, ikinci bölümde, gayrimüslimlerin bürokrasideki konumları ve özlük hakları incelenmiş; üçüncü bölümde, Osmanlı bürokrasisindeki gayrimüslimler ve sosyal kimlikleri; dördüncü bölümde ise, din ve mezhepleri açısından gayrimüslim bürokratlar ve bazı bürokratların hal tercümeleri incelenmiştir.

Bu tez birçok kişinin yardım ve desteği sonucu ortaya çıkmıştır. Öncelikli olarak, tezin seçimi, hazırlanışı ve yazımı sırasında beni tamamen serbest bırakan danışmanım Prof. Dr. Vahdettin Engin'e engin toleransından dolayı teşekkür ederim. Öğrenciliğim boyunca beni bilimsel çalışmalara teşvik eden, tezim için değerli görüş ve önerilerini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a müteşekkirim. Doç. Dr. Bilgin Aydın ve Doç. Dr. Gülden Sarıyıldız'a yardımlarından dolayı hassaten teşekkür ederim. Ayrıca yardımlarından dolayı Sinan Kuneralp'e, Prof. Dr. Ufuk Gülsoy'a, Prof. Dr. Acar Sevim'e, Talip Mert'e, Nurdan Şafak'a, Ayşe Kavak'a, Lale Uçan'a, Güldane Çolak'a, Fatih Öztürk'e, A. Serkan Uyanık'a, Selma İnalkaç'a, Kevork Yahniyan'a, Ali Gözeller'e, Cengiz Fedakar'a, Burcu Kurt'a, Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeline, İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına, tezime maddi anlamda katkıda bulunan Türk Petrol Vakfına, Türkiye Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü ve Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneğine teşekkür ederim.

Sevilay KASAP

ÖZET

Gayrimüslimler klasik dönemden itibaren Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edildiler. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve özellikle 1856 Islahat Fermanı ile belirginleşen yeni yönetim anlayışının uzantısı olarak gayrimüslimlerin hem sayıları hem de istihdam alanları artmıştır.

Osmanlı Devleti'nde başta Hâriciye olmak üzere istihdam edilen gayrimüslimler, Tanzimat Fermanı'nın akabinde devletin Batı ile başta hukuk alanında entegrasyonu amacıyla ticaret mahkemelerinde istihdam edilerek önemli bir konuma geldiler. Ardından, Meclis-i Vâlâ, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şurâ-yı Devlette mensup oldukları cemaatleri temsil etme ve kendi cemaatlerine hizmet etme imkânı buldular.

Bu tez Tanzimat dönemi olarak adlandırılan 1839-1876 yılları arasında Osmanlı gayrimüslimlerinin, Babîâli'de hangi oranda ve nerelerde istihdam edildiklerini tartışmaktadır. Bu tezin önemli sonuçlarından birisi 1821 Rum İsyanı'ndan sonra Rumların bürokrasiden uzaklaştırıldıkları iddiasının aksine Rumların her dönemde bürokraside etkin olduklarını ortaya koymasındır. Diğer bir tespit ise; gayrimüslimlerin Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilmelerinde ehliyet, liyakat ve sadakatin yanı sıra patronaj ilişkilerinin de etkili olduğudur.

Tez, ayrıca, Babîâli'de hizmet eden gayrimüslimlerin eğitim geçmişlerini, maaşlarını, ödüllendirilmelerini, görevlerinden azledilme nedenlerini ve bu kişilerin istihdamlarına verilen tepkileri ortaya koymuştur.

ABSTRACT

As from the Classical Age, non-Muslim subjects were employed in Ottoman Bureaucracy. With Tanzimat Edict of 1839, and especially Islahat Edict of 1856, the new administrative mentality was clarified and as the prolongation of this mentality either the numbers or the employment areas of non-Muslim subjects increased.

In Ottoman Empire, non-Muslim subjects were employed notably in Hâriciye and later on the Tanzimat Edict, with the object of integration to the West especially in jurisprudence, by being employed in commercial courts they came to the fore. In the wake of these, they find opportunity to represent and serve for their community in Meclis-i Vâlâ, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye and Şurâ-yı Devlet.

In this thesis, between 1839 and 1876, as it is called Tanzimat Era, it is discussed that in which proportions and offices Ottoman non-Muslim subjects were employed in Bâbîâlî. One of the most prominent inferences of this thesis is, in contrary to claim of banishment of Greeks from bureaucracy after the Greek Revolution of 1821, Greeks were active in bureaucracy in each period. Another inference is, then, besides non-Muslims' employment in Ottoman central bureaucracy due to their efficiency, merit and loyalty, clientelism had also played an important role.

In this thesis, educational backgrounds of non-Muslim employees of Bâbîâlî, their salaries, conferrals, reasons of removals and reactions to their employment were also asserted.

KISALTMALAR

age	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
agt	adı geçen tez
A. M	Sadaret, Müteferrik
A. AMD.	Sadaret, Amedi Kalemî
A. DVN.	Sadaret, Divân Kalemî
A. DVN. MHM.	Sadaret, Divân Kalemî, Mühimme
A. MKT.	Sadaret, Mektûbî Kalemî
A. MKT. DV.	Sadaret, Mektûbî Kalemî, Deâvî
A. MKT. MHM.	Sadaret, Mektûbî Kalemî, Mühimme
A. MKT. MVL.	Sadaret, Mektûbî Kalemî, Meclis-i Vâlâ
A. MKT. NZD.	Sadaret, Mektûbî Kalemî, Nezâret ve Devair
A. MKT. UM	Sadaret, Mektûbî Kalemî, Umum Vilayet
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B	Receb
BEO.	Bâbîâlî Evrak Odası
bkz.	bakınız
C	Cemaziyyelâhir
c.	cilt
çev.	Çeviren
Dan.	Danışman
der.	Derleyen
DUİT	Dosya Usûlü İrâdeler
DH. SAİD	Dâhiliye Nezâreti Sicil-i Ahvâl Defterleri
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan

HH. SAİD	Hâzine-i Hassa Sicil-i Ahvâl Defterleri
HR. SAİD	Hâriciye Nezâreti Sicil-i Ahvâl Defterleri
HR. TO	Hâriciye, Tercüme Odası
İA	İslâm Ansiklopedisi
L	Şevval
M	Muharrem
MB	Mâbeyn Evrakı
MB. İ	Mâbeyn İrâdeleri
MF. MKT	Maarif, Mektûbî
MAD.	Maliyeden Müdevver Defterler
ML. MSF.	Mâliye Nezâreti Defterleri, Masarifat
MVL	Meclis-i Vâlâ
N	Ramazan
nr.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
R	Rebiülâhir
Ra	Rebiülevvel
s.	Sayfa
ŞD	Şûrâ-yı Devlet
TCTA	Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TDV	Türkiye Diyânet Vakfı
yay. haz.	yayına hazırlayan
YEE	Yıldız Esas Evrakı
Y. PRK. PT	Posta ve Telgraf Nezâreti Maruzatı
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

GİRİŞ

1. Kaynaklara Dair

1839-1876 yılları arasında “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı”nı inceleyen bu tez, gayrimüslim bürokratların Bâbîâli’deki konumlarıyla, adı geçen dönemde Bâbîâli’de istihdam edilen gayrimüslim cemaatleri milliyet, din ve himaye ilişkileri bakımından analiz etmeyi hedeflemektedir.

Gayrimüslimlerin Osmanlı merkez bürokrasisindeki konumlarına odaklanarak, Tanzimat dönemindeki istihdam politikasını açıklayan herhangi bir araştırma yoktur. Literatürün yetersizliğinin yarattığı bu sorunu aşabilmek için tezde birinci elden kaynaklara başvuruldu. Bu çalışmaya temel teşkil eden birincil kaynaklar; öncelikle merkezi hükümetin faaliyetleri çerçevesinde teşekkül eden Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleridir. Burada yer alan Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri, bu çalışmada yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Biyografi kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan Sicill-i Ahvâl Defterleri, II. Abdülhamid devrinde Osmanlı devlet teşkilatında görev alan memurların görevleri süresince gelişim aşamalarını izlemek amacıyla 1879 yılında Dâhiliye Nezâretine bağlı olarak kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonunun ve 1896’da bu komisyonun lağvedimesiye onun yerine teşkil edilen Me’mûrîn-i Mülkiyye Komisyonunun faaliyetleri sonucu 1879-1909 döneminde düzenlenmiş olup bu dönemde devlet hizmetinde bulunan memurların sicil kayıtlarını ihtiva etmektedir. 60 tanesi Sicill-i Ahvâl Komisyonu, 140 tanesi Me’mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu döneminde hazırlanan bu defterlerde 51. 698 memurun biyografisi yer almaktadır¹. 3. 498 gayrimüslim memurun biyografisinin tespit edildiği bu kaynaktan, her memurun ve babasının ismi, baba mesleği, aile unvanı, memurun doğum tarihi, gittiği okullar, bildiği diller, varsa yazmış olduğu eserler hakkında bilgiler derlenmiştir. Bâbîâli Evrak Odası Ayniyât Defterleri ve Mâbeyn İrâdeleri dosyalarından alınan, gayrimüslimlerin atanmaları, görev yerleri ve azilleri ile ilgili belgeler bu tezde kullanılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde biyografik bilgi içeren diğer kaynak ise Ruus Defterleri’dir. Bu defterlerden memurların atanmaları ve aldıkları ödülleri takip edebilme imkânına sahip olduk. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Maliyeden

¹ Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul 2004, s.8, 167; Gülden Sarıyıldız, “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.37, İstanbul 2009, s.135.

Müdevver Defterler'den ise konumuzla alakalı olarak, bürokratların maaşları hususunda yararlandık.

Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki kimi zaman donuk ve ayrıntı içermeyen belgelerin bıraktığı boş alanları tamamlamak için tezde yer yer basından da yararlanılmıştır.

Birincil kaynaklar arasında bir diğer önemli kaynağımız ise Devlet Sâlnâmeleri'dir. Fakat XIX. yüzyıl bürokrasisinin temel problemlerinden biri olan atamaların ve azledilmelerin çok kısa süreler zarfında gerçekleşmesinden dolayı, bazı bürokratların görev yerlerinin salnamelere tam yansımaması gibi problemler, bu kaynağı kullanırken işimizi zorlaştırmıştır. Sâlnâmelerden elde ettiğimiz bilgiler dönemin resmi gazetesi Takvim-i Vekâyi ve resmi tarih yazıcısı Lûtfî Efendi'nin eserinden elde edilen bilgilerle karşılaştırılarak kullanma yoluna gidilmiştir.

Dönemle ilgili araştırma çalışmalarının başında Ali Akyıldız'ın *Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform (1839-1856)* adlı kitabı gelmektedir ki Osmanlı bürokrasi literatüründe dönem için temel çalışmalardan biridir. Carter V. Findley'in, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*, (çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994, adlı kitabı ise gayrimüslimlerin bürokrasi alanındaki istihdamını inceleyen çok değerli bir kaynak olmasına mukabil Hâriciye Nezâretindeki gayrimüslimlerle sınırlı bir eserdir. Roderic H. Davison'un *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul 2005, adlı kitabı ise XIX. yüzyıl Osmanlı bürokrasi ve reform tarihi araştırmalarında başucu kitabı mahiyetindedir. Gayrimüslim bürokratların Osmanlı reform sürecindeki rollerini incelerken, bu kitapta yer alan XIX. yüzyıl Osmanlı reformlarında önemli bir yer tutan Âli ve Fuat Paşa örnekleminden hareketle bu dönem hakkındaki bilgilerden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Yine teşkilat tarihi açısından Metin Heper'in *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara 1974 adlı çalışması Osmanlı bürokrasisinin sosyolojik ve tarihi boyutlarıyla ele alındığı bir eserdir. Metin Heper'in Osmanlı gayrimüslimlerinin, bürokrasinin "rasyonel-üretken" kanadında yer aldığı görüşü, tezimizin cevap arayan soruları arasında yer almıştır. Ermeniler ile ilgili son dönemde yapılmış en ciddi ve önemli çalışmalardan birisi olan, Vartan Artınian'ın *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu (1839-1863)*, (çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2004, adlı kitabı Ermenilerin kendi içlerindeki modernleşme çalışmaları ve bunun Bâbîâli'ye yansımaları üzerinde durmuştur. Editörlüğünü Benjamin Braude ve Bernard Lewis'in yaptığı *Christians and Jews in the*

Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society, New York 1982 adlı iki ciltten müteşekkil eser ise, şüphesiz Osmanlı gayrimüslimlerini çalışan araştırmacılar gibi bizim için de klâsik dönemden itibaren Osmanlı Ermenileri ve Yahudilerinin Osmanlı Devleti içerisindeki faaliyet alanlarını, eğitim süreçlerini ve Bâbîâli ile olan ilişkilerini ele alan ve dönemi topluca değerlendiren nadir eserlerdendir.

Osmanlı Devleti hizmetinde Ermenilerin istihdamı ile ilgili çalışmaların başında Mesrop K. Kırıkorian'ın 1977 yılında Amerika'da basılan *Armenians In The Service Of The Ottoman Empire (1860-1908)*, adlı çalışması gelmektedir ki, bu çalışmada dönemin devlet salnâmeleri esas alınarak Osmanlı Devleti'nde görevli Ermeniler incelenmiştir. Son dönemde yapılan çalışmalar arasında ise Pars Tuğlacı'nın, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri* adlı üç ciltlik ansiklopedik kitabı gelmektedir ki bu kitap da çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız ansiklopedik bir eser mahiyetindedir. Bu çalışmalardan başka; Y. G. Çark'ın 1953 yılında yayınlanmış olan *Türk Devleti Hizmeti'nde Ermeniler (1453-1953)* adlı kitabı vardır. Çark çalışmasında Osmanlı Devleti'nin sanattan siyasete her kademesinde hizmet etmiş olan Ermenilerin biyografilerini vermiştir. Aynı şekilde son dönem yapılan çalışmalar arasında yer alan Kevork Pamukciyan'ın *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul 2003 adlı eseri de sanattan siyasete birçok Ermeni'nin biyografisini içermektedir. Sinan Kunalp'ın *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)* ise biyografi kaynağı olarak yararlandığımız eserler arasındadır.

Son dönemlerde gayrimüslimlerle ilgili yapılan biyografi çalışmalarından biri Nurdan Şafak'ın *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)* adlı doktora tezidir. Gayrimüslimlerin bürokrasi alanında istihdamlarıyla ilgili yapılmış olan diğer tezler ise, Musa Kılıç'ın, *Osmanlı Hâriciyesinde Gayrimüslimler (1839-1876)* adlı doktora tezi ile; Mahmut Akpınar'ın, *Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833-1906)* adlı tezidir. Gayrimüslimlerin ağırlıklı olarak istihdam edildikleri Bâbîâli Tercüme Odası ile ilgili yapılan çalışmalar arasında ise Mehmet Darakçıoğlu'nun Princeton Üniversitesinde 2010 yılında yapmış olduğu *Rebuilding The Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, and the Translation Bureau in the Ottoman Empire* adlı tezidir. Gayrimüslim bürokrat ve memurları doğrudan konu alan bir çalışma ise Abdülhamit Kırmızı'nın 1998 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapmış olduğu *II. Abdülhamit Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler* adlı yüksek lisans tezidir. Kırmızı bu tezde sadece Sicill-i Ahvâl Defterlerini kullanmıştır. Gayrimüslim

bürokratlarla ilgili bir diğer tez ise 2004 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Konstantina Andrianopolou'nun, bir Rum Ortodoks Osmanlı bürokratinin biyografisinin anlatıldığı, *Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era to the Young Turk Revolution Through The Life And Ideology Of A Neophanariot Ottoman Bureaucrat* adlı tezidir ki bu tez de başta Yunanca kaynaklar olmak üzere mevcut literatürü özetlemektedir. Tezde Başbakanlık Osmanlı Arşivi gibi birincil kaynakların kullanılmaması tezin eksiklikleri arasındadır.

Tez hazırlanırken gerek malzemenin toplanışı sırasında gerekse yazımı aşamasında birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Özellikle, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde konu ile ilgili malzeme çok fazla olduğu için bu malzemenin incelenip kendi içinde tasnif edilmesi bir hayli zaman almıştır. Arşiv malzemesinin taranıp tasnifi esnasında karşılaşılan zorluklardan diğeri, tabiiyetinden emin olunamayan gayrimüslimlerin tabiiyetlerinin tespiti noktasıydı. Bunların Osmanlı vatandaşı olup olmadığını ayırt etmek zaman zaman çalışmayı zorlaştırdı. Genellikle yabancılar için kullanılan “*Mösyö*” tabirinin hem Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler için hem de başka devletlerin vatandaşları için kullanılması, çalışmadaki malzemenin tarama ve tasnifi aşamasında güçlük yarattı. Bunun yanı sıra bir diğer müşkilat ise ikincil kaynakların kullanımında olmuştur. Literatürde gayrimüslimlerle ilgili birçok kaynak bulunmakla birlikte bu kaynakların geneli, Tanzimat Dönemi Osmanlı merkez bürokrasisindeki gayrimüslim bürokratlarla ilgili bilgiler içermemektedir.

Tezde, gayrimüslim isimlerin yazımında, Türkçe söylenişler esas alınmıştır. Hicri tarihlerin milâdiye çevrilmesinde ise Yücel Dağlı-Cumhure Üçer'in, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1997 adlı eseri kullanılmıştır.

2. Tanzimat Dönemi Öncesinde Gayrimüslimlerin İstihdamına Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin, gayrimüslim unsurları devlet bürokrasisinde istihdam siyaseti, İslâm dünyasındaki ve İslâm tarihindeki uygulamaların bir devamı niteliğinde görülebilir. Bu mevzuda Hz. Muhammed zamanında, gayrimüslimlerin devlet kademelerinde çalıştırıldığına dair bir bilgidен söz edebilmek ve böyle bir ihtiyacın mevcudiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Fetihlerle genişleyen bir coğrafya, devlet yapılanmasını ve sosyal ihtiyaçları artırmış olup bunun çözüm yolları devlet idarecileri tarafından kendi dinî kuralları ve siyasî eğilimleri çerçevesinde ortaya

konulmuştur. Hz. Muhammed'den sonra gelen halifelerden Hz. Ömer de kendisinden önceki geleneği devam ettirmiş ve gayrimüslimlere devlet kademesinde yer vermemiştir. Kaynaklara göre, gayrimüslimlerin devlet kademelerinde görevlendirilmeleri Emevi saltanatının kurucusu Muaviye (661-680) ile başlamıştır. Emevi halifelerine nispetle, yabancı unsurlara daha fazla hoşgörülü olmaları bakımından Hıristiyan memurların çalıştırılması hususu Abbasiler döneminde (750-1258) artmıştır. Daha kozmopolit bir devlet yapısı gösteren Abbasiler döneminde gayrimüslimler ihtiyaçlar doğrultusunda istihdam edildiler. Zaman zaman Halife es-Seffâh döneminden (750-754) başlamak üzere Hıristiyanlar da Müslümanlarla birlikte devlet kademelerinde çalışmışlardır. Gayrimüslimler, devlet kademesinde vergi memurluğu, kâtiplik hatta vezirlik gibi görevlerde yer almışlardır². Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157) ve Anadolu Selçuklu Devleti (1077-1308) zamanında da devlet kademesinde Hıristiyanları görmekteyiz. Hıristiyanlardan teşkil edilen gulamlar, altı yıl eğitimden sonra, önce visakbaşı yani odabaşı, sonra haylbaşı ve nihayet kabiliyetine göre emir ve vali olabilmekteydiler. Yani belli bir süre eğitimden geçen ve başarılı olan gayrimüslimler, devlet kademelerinde yükselme ve önemli görevlere gelme imkânına sahiptiler³.

Kendisinden önce kurulmuş olan Türk-İslâm devletleri ile aynı coğrafyayı paylaştığı devletlerin kurum, kuruluş ve yönetim yapılarını kendisine örnek alan Osmanlı Devleti'nde de gayrimüslimler, bürokrasinin muhtelif alanlarında istihdam edilmişlerdir. Klâsik dönemde devşirme basamaklarından geçmeyen gayrimüslimlerin Osmanlı yönetici sınıfı içerisindeki rolü oldukça sınırlıydı⁴. Bununla birlikte kuruluş devrinden itibaren Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin Osmanlı Devleti içerisinde, uzmanlaştıkları ve de yaptıkları işlerde “tekel” oluşturdukları alanlar vardır⁵.

Gayrimüslimler arasında Rumlar, devlet içerisinde büyük ölçüde gemi inşa, onarım, donanım ve teçhizat alanları ile, tekne yönetiminde görev alırken; Ermeniler, daha çok ticaret ve zanaat erbabı olarak öne çıkmıştır. Kuyumculuk, basmacılık, çini ve

² Levent Öztürk, *Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul 1998, s.381, 382, 394; Gayrimüslimlerin Osmanlı Devletinden önceki istihdamı ile ilgili ayrıca bkz., Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, İstanbul 2005; Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, (çev. Hamdi Aktaş), İstanbul 1998.

³ Mehmet Ersan, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: İsmail Aka), İzmir 1995, s.226.

⁴ Carter V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*, (çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994, s.19.

⁵ Robert Martran, “XVI. ve XVII'inci yüzyıllarda İstanbul'da Azınlıklar, Meslekler ve Yabancı Tüccarlar”, (çev. M. Ali Kılıçbay), *Tarih ve Toplum*, c.3, S.16, İstanbul 1985, s.20; Y. G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, İstanbul 1953, s.44-70; Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, İstanbul 2004.

seramik, fırıncılık, mimarlık, matbaacılık ve sağlık hizmetinde çalışmışlardır. Uzun yıllar Darphanenin idaresini ellerinde bulunduran Düzyan ailesi⁶ gibi, Baruthanenin idaresini ellerinde bulunduran Dadyan ailesi⁷ ve mimari alanda meşhur olan Balyanlar⁸ ünlü Ermeni aileleridir ve bu aileler nesilden nesile Osmanlı Devleti hizmetinde görev yapmıştır. Saray hekimliği yapmış olan Şaşyan ailesi⁹ de diğer önemli Ermeni ailelerindedir. Yahudilerin¹⁰ Osmanlı Devleti'nde istihdamı ise finans, ticaret hayatı ve hekimlik alanlarında olmuştur. Yahudi hekimler erken dönemden itibaren Osmanlı Devleti hizmetinde yer almıştır¹¹.

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra, padişah bilim adamlarını olduğu gibi tıp alanında çalışanları ve tercümanları da himaye etmiştir¹². Saray içerisinde padişahın teveccühünü kazanmış gayrimüslimler Fatih Sultan Mehmed'den sonra gelen padişahlar zamanında da faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bunun yanı sıra yurt dışından gelen gayrimüslimlerin de Osmanlı Devleti içerisinde istihdam edildiklerini görmekteyiz. Özellikle XIV. ve XVI. yüzyılda Avrupa ateşli silah teknolojisinin Osmanlılara aktarılmasında rol oynayan ve tâife-i efrenciyân olarak nitelendirilen Avrupalı teknisyenler Osmanlı Devleti'nde istihdam edilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin çeşitli askeri birimlerinde bulunan Avrupa asıllı gayrimüslim usta ve askerler, yeni gelişen Avrupa ateşli silah teknolojisinin Osmanlıya aktarılmasında önemli bir yeri işgal etmişlerdir. Devlet bu kişileri ihtiyaç duyduğu alanlarda istihdam

⁶ Düzyan ailesi için bkz. Y. G. Çark, *age*, s.51-65.

⁷ Dadyan ailesi için bkz., Pars Tuğlacı, *The Role of The Dadian Family in the Ottoman Social, Economic and Political Life*, İstanbul 1993.

⁸ Balyan ailesi için bkz., Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981.

⁹ Osmanlı Sağlık Sisteminde gayrimüslimler için bkz., Arsen Yarman, *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Purgiç Ermeni Hastanesi Tarihi*, İstanbul 2001; Esra Danacıoğlu, *Or-ahayim Hastanesi Sevgi ve Şefkatin Yüzyılı*, İstanbul 2001, s. 26, 27.

¹⁰ Osmanlı Devleti'nde Yahudiler için bkz., Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947.

¹¹ Mesela 1421-1451 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'ni yöneten II. Murat'ın hekimbaşısı, İsak Paşa adlı bir Yahudi hekimdi. Gene II. Murat'ın saltanat yıllarında Yakup (Maesro Jacobo) adlı Venedikli bir hekim saray hizmetine girmiştir. Hekim Yakup, Fatih'in de özel hekimi olarak, daha sonraki yıllarda Osmanlı sarayında çalışmayı sürdürdü. XV. yüzyılda İstanbul'a gelen Sefarad Yahudileri içerisinde de meşhur hekimler Osmanlı Devleti hizmetinde istihdam edildiler. Bu hekimler arasında en meşhuru Joseph (Yusuf) Hamon ve Hamon ailesidir. 1450 olaylarında Gırnata'da doğan Hamon, II. Bayezid'in ve Yavuz Sultan Selim'in saray hekimi oldu. Oğlu Moşe (Musa) bin Hamon (1490-1567) ise Kanuni Sultan Süleyman'ın saray hekimi olmuş, üstelik vezir rütbesi ile taltif edilmiştir. II. Selim döneminde Moşe Hamon'un oğlu Joseph Hamon da benzeri bir itibar sahibi oldu. İtalya'da doğan, Padova'da tıp eğitimi alan Salamon ben Natan Eşkenazi (1520-1602), Polonya Kralı II. Sigismun'un hekimliğini yaptıktan sonra geldiği İstanbul'da kısa sürede, Padişah II. Selim'in hekimi olduğu gibi, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, Sadrazam Ferhat Paşa ve II. Selim'den sonra tahta geçen III. Murat'a da hekimlik yaptı. Sefarad hekimler, yalnızca sarayda sağlık sorunlarını çözen görevliler olmadı. Sarayla yakın ilişkileri, Batı dillerini, kültürünü bilmeleri nedeniyle birtakım ek görevler üstlendiler. Zaman zaman sadece hekim olarak değil, diplomat olarak da Osmanlı Devleti'ne hizmet ettiler. Moşe Hamon İstanbul'daki Avrupa elçileriyle ilişkilerde Kanuni'nin diplomatik temsilcisi olarak çalıştı, Venedik'le 1540'ta imzalanan barışın mimarıydı. Salamon ben Natan Eşkenazi ise, hekimliğin yanı sıra, padişah ve sadrazamların danışmanı olarak çalıştı. Kıbrıs'ın alınmasından sonra 1574 yılında Venedik'le, 1591'de de İspanya ile imzalanan barış antlaşmalarının mimarıydı. (Esra Danacıoğlu, *age*, s. 26, 27.)

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982.

etmiştir. Tâife-i efrenciyân, Avrupa'daki yeni teknolojik gelişmelerin Osmanlı dünyasında tanınması ve aktarılmasında olduğu kadar, bilgi akışı ve karşılıklı etkileşimler açısından mühim rol oynamışlardır¹³.

Osmanlı merkez bürokrasisinde gayrimüslim unsurlar içerisinde Ermeni ve Yahudilere göre Rumlar, bürokrasi alanında istihdam bakımından daha öncelikli bir konuma sahiptir. Rumların bürokraside yer almaları başta Eflak ve Boğdan Voyvodalığının yanı sıra Bâbiâli Tercümanlığı ile olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinden sonra Bizans menşeli bilim adamlarını ve birçok bürokratı sarayda himaye ederek devlet görevlerinde istihdam etmiştir. Bu kişiler arasında yer alan Dimitri Kyritzis bir tercümandı. Dimitri Kyritzis'ten önce Osmanlı sultanları yabancı elçilerle olan görüşmelerini muhtemelen resmi bir sığata haiz olmayan gayrimüslim tercümanlar aracılığı ile gerçekleştiriyorlardı¹⁴. XVII. yüzyıl ortalarından sonra ise Divân-ı Hümâyûnda, Osmanlı tebası Rumlardan dil bilenler vazifelendirilmeye başlanmıştır. 1657'de Panayoti Nikosios¹⁵'un tayiniyle Osmanlı divan tercümanlığında yeni bir dönem, Rum Dragomanlar çağı başlamıştır. Köprülü Ahmet Paşa'ya yakınlığıyla tanınan Panayoti, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde görevlendirilmiş ilk Rum'dur¹⁶.

Panayoti Nikosios'tan sonra Divân-ı Hümâyûn baştercümanlığına İskerletzâde Aleksandır Mavrokordato getirilmiştir. Bu zat "mahrem-i esrâr-ı devlet" yani kendisine sır söylenebilen, devlet sırlarını bilen kişi olduğundan, elçilik unvanı ile, Karlofça sulh

¹³ Salim Aydüz, "XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Tâife-i Efrenciyân), *Belleten*, c.LXII, S.235, Ankara 1999, s.779, 830.

¹⁴ Bilgin Aydın, "Divân-ı Hümâyûn Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", *Osmanlı Araştırmaları*, c.XXIX, İstanbul 2007, s. 43.

¹⁵ Panayoti Nikosios Efendi, Osmanlı Devleti'nin ilk Divân-ı Hümâyûn baştercümanıdır. Sakız Adası'nda doğan Nikosios, adada önce Cizvit Papazları tarafından eğitilmiş, daha sonra İstanbul'a gelerek Meletius Syrigus ile felsefe çalışmış, Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Sakız Adası'ndaki lakabı "yeşil at" tı. İstanbul'daki felsefe eğitimini Padova'da tıp eğitimi izledi. Panayoti, tıp eğitimi sırasında astronomi ve matematik öğrenimi de gördü. Bildiği dillere Fransızca ve İtalyancayı ekledi. IV. İbrahim zamanında İstanbul'a döndü ve Avusturya elçiliği tercümanlığında bulundu. Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın özel doktorluğunu da yürüten Panayoti, yabancı dil hakimiyeti ve zekâsı ile çok kısa zamanda sıvıldı, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle ilişkilerini yürütmeye başladı. Köprülü, Panayoti Efendi için Divân-ı Hümâyûn baştercümanlığı makamını ihdas etti. Bu göreve atanması ona diğer Hıristiyanlara tanınmayan bazı ayrıcalıklar sağladı. Bunların arasında sakal uzatma, ata binme ve hizmetkârlarıyla birlikte kürk başlık giyme sayılabilir. Böylelikle baştercüman diğer gayrimüslimlerden kıyafetiyle de ayrılmış oluyordu. Baştercüman ayrıca hizmetkârlarıyla birlikte cizyeden muaf tutuluyordu. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa çok güvendiği ve sevdiği Nikosios Efendi için ikinci bir makam daha oluşturmuştu. Donanma (Derya) baştercümanlığı. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Nikosios Efendi'ye olağanüstü ayrıcalıklar tanımıştı: Panayoti, tüm ailesi ve 20 kişilik maiyeti her türlü vergiden muaf tutulmuştu. Şahsi eşyalarından gümrük vergisi alınmazdı. Ayrıca sadece Müslümanlara özgü olan bir ayrıcalık daha tanınmış, Gürcü köle bulundurma izni kendisine verilmişti. Hıristiyan olan tercümanların ellerine muafiyetlerine dair bir berat verilir. Bu beratla, tercümanın şer'i ve örfi vergilerden muaf olduğu, at, kayak, bisat (halı, yaygı), koçı (araba) ve çadırına ruhsat verildiği belirtilirdi. Divân-ı Hümâyûn baştercümanlığı Panayoti'ye Osmanlı sarayında ve Rum cemaati içinde çok büyük bir nüfuz kazandırmıştı. (Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler (110 Yılın Öyküsü 1711-1821)*, İstanbul 2000, s.45, 46.

¹⁶ Bilgin Aydın, *agm*, s.57.

müzâkerelerine Reisülküttap Rami Mehmed Efendi ile birlikte memur edilmiştir. Divân-ı Hümâyûn baştercümanlarının XVIII. yüzyıl başlarında, yani 1709 yılında, ilk defa İskerletzâde Nikola'nın önce Boğdan Voyvodalığının Argiopulo, Aristaki, Kallimaki, Kantakuzin, Karaca, Hançeri, Mano, Mavrokordato, Mavroyani, Mouruzi, Negri, Rizo-Neropulo, Rizo-Rangavi, Rozetti, Schina, Suço (Soutzo), Sturca ve İpsilanti gibi hepsi Fenerli¹⁷ olan ailelerin inhisarında kalması neticesi Fenerli Rum beyleri Osmanlı cemiyet ve teşkilatı içinde çok mühim roller oynamışlardır¹⁸.

Aldıkları eğitim neticesinde Türkçe ve Arapçanın yanı sıra birçok Avrupa dilini öğrenen Fenerliler, Osmanlı diplomasisi için vazgeçilmez unsurlar haline gelmiş ve 152 yıl boyunca Divân-ı Hümâyûn tercümanlığı görevini üstlenmişlerdir. Divân-ı Hümâyûn tercümanları, Osmanlı yönetiminde belge tercüme eden resmi görevliler olmanın çok ötesinde, kendilerine tanınan yetkiler çerçevesinde Osmanlı diplomasi münasebetlerinin yürütülmesinde yardımcı olmuş ve Batı dillerinden çevirdikleri eserlerle de Osmanlı kültürüne önemli katkılarda bulunmuş bir zümredir¹⁹.

¹⁷ 1453'ten 1821'e değin İstanbul yaşamında ve Osmanlı'nın dış siyasetinde birinci derecede etkili olan Rum soylularını tanımlayan "Fenerliler", Rum-Türk-Avrupalı kültür karışımını temsil etmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Sakaoğlu, "Fenerliler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, s.288-290; Ayrıca Rum İsyanı'ndan sonra Osmanlı bürokrasisinden kısmen uzaklaştırılan Fenerli Rumların yerine, tekrar etkin bir bürokrat zümre olarak ortaya çıkan Neo Fenerliler için bkz. Christine M. Philliou, *Worlds, Old and New Phanariot Networks and The Remaking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century*, Princeton University, PhD Dissertation, 2004.

¹⁸ Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İA*, c.12, İstanbul 1979, s.175-181.

¹⁹ Bilgin Aydın, *agm*, s.41, 58, 59.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MERKEZ

BÜROKRASİSİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERİN

FAALİYET ALANLARI

Osmanlı merkez bürokrasisinde gayrimüslimler başta Hâriciye olmak üzere mâlî, eğitim ve sağlık alanlarında istihdam edildiler. Bu birimler arasındaki istihdam şekilleri birbirlerinden biraz farklılık gösterir. Şöyle ki Bâbîâli Tercüme Odasında gayrimüslimler ağırlıklı olarak mesleği öğrenme amacıyla bulunmaktaydı, yani burada mülâzım konumundaydı. Fakat Hâriciye Müsteşârlığı gibi bir birimde profesyonel anlamda istihdam alanı buldular. Burada artık kalifiye eleman konumunda idiler. Maarif alanında Islahat Fermanı hükmünce kendi cemaatlerini temsilen bulunmaktaydılar. Maliye alanında ise durum biraz farklıdır. Burada gayrimüslimler ki özellikle Ermeniler, almış olduklar hesap eğitiminin sonucunda istihdam edildiler. Fakat maliyenin alt komisyonlarına baktığımızda durum biraz farklılık arz etmektedir. Maliyenin komisyonlarına atanan gayrimüslim memurların atanma gerekçelerinde Avrupa diplomatik merkezlerinin baskısını görmekteyiz. İleride de görüleceği üzere belgelerde yer alan, “...devlet-i aliyenin sınıf-ı sairesinden dahî bu meclisde bazı mu'teber zatların bulunması hem işçe ve hem de bunların bir suretle istihdamları hakkında deveran eden efkârca münâsib olacağından erbâb-ı vukuftan ve mütehayyizân-ı sarrafandan Tingiroğlu Ohannes Efendi'nin ve ticâret meclis a'zâsından Ağaton Efendi'nin dahi âzâ olmaları...” tarzındaki ifadeler bunu örnekler niteliktedir.

1.1. GAYRİMÜSLİMLERİN HARİCİYE NEZÂRETİNDE İSTİHDAM EDİLDİĞİ DAİRELER

Osmanlı merkez bürokrasisinde gayrimüslimler çoğunlukla Hâriciye Nezâretinde istihdam edilmişlerdir. Hâriciye Nezâretinin merkez kalemlerinde gayrimüslimlerin istihdam alanı bulunduğu birimler ise; Bâbîâli Tercüme Odası, Hâriciye Müsteşârlığı, Tâhriirât-ı Hâriciye Odası, Tâhriirât-ı Hâriciye Evrak Odası, Hâriciye Kitâbeti ve Deavi Odası, Hâriciye Muhasebe Odası, Hâriciye Evrak Odası ve Hâriciye

Matbuat Odasıdır²⁰. Ayrıca gayrimüslimler Hâriciye bünyesinde; avukatlık ve Hâriciye Mektupçuluğunda istihdam edilmişlerdir.

1.1.1. Bâbîâlî Tercüme Odası

Gayrimüslimler içerisinde geleneksel olarak hâriciyede klâsik dönemde nitelik ve nicelik olarak diğer dairelere göre belirgin farklılık göstererek istihdam edilen unsur Rumlardı. Rumlar özellikle tercümanlık alanında bir tekel oluşturmuşlardı. Fakat 1821 Rum İsyanı'ndan²¹ sonra Bâbîâlî'de tercüme işlerinde istihdam edilen tercümanlar görevlerinden uzaklaştırılarak Rum olan Divân-ı Hümâyûn tercümanı Constantine Mourouzi 16 Nisan 1821 yılında idam edildi.

Constantine Mourouzi'nin idamından sonra, Yahya Efendi ve oğlu tercüme işlerine bakmak amacıyla Bâbîâlî'ye getirildi. Yahya Efendi ile oğlunun okuduğu Fransızca ve Rumca tahriratı tebyiz etmek üzere iki kâtip de beraberinde görevlendirildiler. 15–20 gün devam eden denemeden başarı sağlanamayınca, işin daha esaslı bir şekilde ele alınması gerektiği düşüncesinden hareketle, Dîvân ve Sadaret kalemlerinden birkaç yetenekli kâtip seçilerek Yahya Efendi'den Rumca ve Fransızca dersler almaya başladılar. Bundan amaç, tercüme işlerinin artık kesin olarak ehl-i İslâma rucû' ettirilmesiydi. Bu memurlar yetişip söz konusu dilleri layıkıyla öğreninceye kadar tercüme işlerine geçici olarak istihdam edilmek üzere bî- taraf Rumlardan birisinin tercüman vekâletine tayini kararlaştırıldı. Vekâleten atanan Stavrakî Aristarchi'nin yaptığı tercümeleri denetlemek üzere Yahya Efendi ve bir iki mübeyyiz görevlendirildiler. Memurlar, tercüman vekilinin kendi işlerini yapmak için gerekli olan bilginin dışında hiçbir şey öğrenmemesine bilhassa dikkat edeceklerdi. Fakat aradan çok geçmeden Stavrakî de azledilerek, yerine Yahya Efendi tercümanlığa atandı.

Tercümanlıkta ve dış ilişkilerde kullanılan Rumların bu şekilde işten el çektilirmeleri ile devlete gerekli olan tercüman ihtiyacını karşılamak üzere Yahya

²⁰ Musa Kılıç, Osmanlı Hâriciyesinde Gayrimüslimler (1839-1876), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Musa Çadircı), Ankara 2009, s.1.

²¹ 1821 Rum İsyanı'ndan sonraki tepkiler için bkz. Fatih Tayfur, Osmanlı Belgeleri Işığında 1821 Rum İsyanı ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler, M.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Zekeriya Kurşun), İstanbul 2003.

Efendi dersler vermeye başlamış ve bu şekilde Bâbîâli'de bir Tercüme Odası²² kurulmuştu. Ancak, şu konuyu da açıklamakta yarar vardır: Tercüman vekâleti hadisesinden de anlaşılacağı gibi, güvensizlik nedeniyle tercüme işlerinden ve böyle nazik bir memuriyetten el çektirilmek istenen Rumlara, yetmiş dil bilen elemanın olmayışından dolayı tekrar ihtiyaç duyulması meselenin bir dil sorunu olmaktan öte bir anlam taşıdığını göstermektedir. Zira, mesele yalnızca dil bilme keyfiyeti olsaydı, Yahya Efendi gibi dil bilen elemanların varlığı esasen Bâbîâli'nin işini görmeğe kâfi olurdu. Bundan anlıyoruz ki, dil bilme sorununun yanında esas mesele, diplomasi ilmine, dış politika deneyim ve geleneğine sahip yetmiş Osmanlı devlet adamlarının azlığıydı. Asıl sıkıntısı çekilen nokta burasıydı. Tarafsız Rumların bu geçici görevlendirilmelerinden amaç ise, dış politika ve diplomasideki bazı ince noktaların Müslüman memurlar tarafından öğrenilmelerinin sağlanması olmalıdır²³. Aynı durum sonraki yıllarda yine Hâriciye Nezâreti bünyesinde bulunan Tâhriât-ı Hâriciye Odasında da geçerliydi. Uzun yıllar Tâhriât-ı Hâriciye Odasında müdürlük yapan gayrimüslimlerden sonra odanın müdürlüğüne Hamdi Bey atanmıştı. Fakat kısa bir süre sonra Hamdi Bey'in yerine yine bir gayrimüslim olan Serkis Efendi getirilmişti. Serkis Efendi bu birime atanırken Tâhriât-ı Hâriciye Odasının önemine değinilerek; her ne kadar yabancı dil bilgisi olsa da asıl önemli olan unsurun kalemde gerekli olan muamelât bilgisinin olduğu ifade edilerek; Hamdi Bey'in bu bilgilere vakıf olmamasından dolayı görevden alınarak, eskiden beri kalemde görev yapmış olan Serkis Efendi'nin kalemin müdürlüğüne atanması gerekliliği ifade edilmiştir²⁴.

Yukarıda da belirtildiği üzere Bâbîâli Tercüme Odasının kuruluşundaki asıl amaç tercüme işlerini Müslümanların yapmalarını sağlamaktı. Bunun için de

²² Tercüme Odası ile ilgili bkz., Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.1, Ankara 1990, s.28-43; Uğurhan Karaarslan, *Osmanlı Dış Politikasında Değişim ve Babîâli Tercüme Odası*, M.Ü Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Siyasi Tarih Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Ahmet Davutoğlu), İstanbul 1999; Sezai Balcı, II. Mahmut Döneminde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: İlknur Haydaroglu), Ankara 2006; Mehmet Darakçioğlu, *Rebuilding The Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, And The Translation Bureau In The Ottoman Empire*, PhD Dissertation, Princeton 2010.

²³ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s.73, 74.

²⁴ "Hâriciye Nezâreti Celîlesi ma'îyyetinde bulunan Tâhriât-ı Hâriciye Odası Devlet-i Aliyye'nin kâffe-i düvel-i mütehabbe sefâretleri ve saltanat-ı seniyyenin düvel-i mu'azzama vesâ'ir ba'zı devletler memleketlerde bulunan süfera ve maslahatgüzâr ve şehbenderleriyle cereyân eden muhâberât ve mekâtebâtın merkezi olub oda-i mezkûrün idâre-i umûr-ı tâhriye ve muhâfaza-i serâir-i politikası pek ziyâde şâyân-ı i'tinâ olduğundan rey'i idâresinde bulunan me'mûrîn müddet-i medîde orada istihdâm ile usûl ve fûru' mu'amelâtınca kesb-i mülke ve maharet etmiş olması icâb-ı halden olduğuna ve el-haletü hazîhi oda-i mezkûr müdürîyetinde bulunan izzetlü Hamdi Bey gerçi lisâna âşinâ ve ezkiyadan ise de kalemce mu'amelâta ma'lûmâtı olmadığına binâen hizmet-i mezkûrenin senedenberi oda-i mezkûrde terbiye görmüş ve bir hayli müddet dahi re'yi idâresinde bulunarak dirâyet ve sadakati mücerreb bulunmuş olan Roma Sefîri sâbıkı sa'adetlü Serkis Efendi Hazretlerine ihâlesi ..." (BOA, İrâde Hâriciye, nr.266/15963, 10 Mart 1875/2 S 1292)

Müslümanların tercüme işlerinde eğitilmeleri gerekmektedir. Gayrimüslimleri de bu kalemde tercümanlıklarının yanı sıra eğitici sıfatıyla da görmekteyiz. Sözelimi, Zenob Manasseh adlı bir Ermeni Aristarki'nin azline kadar olan sürede Yahya'nın yardımcılığını yapmış ve dil eğitimi vermiştir²⁵.

1830'lu yılların sonlarına doğru Bâbîâli Tercüme Odasında tekrar yer edinmeye başlayan Rumlar arasında yeni görevlendirilen ilk bürokrat 1838 yılında mülazemetle göreve başlayan Kostaki Adosidi²⁶'dir. Daha sonrasında Sarafın²⁷ adlı bir Hıristiyan hem sefirlerin tercümanlığını hem de hulefaya hocalık yapmıştır²⁸. Ayrıca, Estefenaki Beyzade Nikolaki Tercüme Odası Rumca mütercimidir²⁹ ki bu kişinin burada istihdam edilmesi, Rumların Osmanlı bürokrasisinden 1821 yılından sonra tamamen uzaklaştırılmadıklarını göstermektedir.

Tercüme Odasının yıllar içerisinde personel sayısı ve dönemin şartları icabı artan işlem hacminden ötürü kendini revize ettiği, kalem içerisinde birtakım değişikliklere gidildiği görülmektedir. Şöyle ki, başlıca görevi, Fransızca yazılan evrakları Türkçeye, Türkçe yazılan evrakları da Fransızcaya çevirmek olan Tercüme Odasında, mütercimler aynı zamanda çerağ olarak girmiş olanlara da ders verirdi. Fakat bazı zamanlarda ders verme görevinin ihmal edildiği görülmektedir. Bu durumun düzeltilmesi için, öncelikli olarak eğitime ihtiyacı olan kişiler sınıflara bölünerek, odada çerağ olarak bulunanlara özel hoca eşliğinde dersler verilmiştir. Bu hoca ise Ermeni kökenli Tiryaki Bogos'tur³⁰.

²⁵ Ali Akyıldız, *age*, s.75, Findley, *age*, s.114; Carter V. Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of the Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II", *International Journal Middle East Studies*, 3, Great Britain 1972, p.401; Zenop, Bâbîâli'ye bir kaç kuşak hizmeti geçmiş olan Ermeni kökenli Manas ailesinin bir ferdidir. Manas ailesinin bilinen en eski üyesi, 16. yüzyılda Kayseri'den İstanbul'a geldiği rivayet edilen Artin Manas'tır. Osmanlı sarayında resim alanındaki eserleri ile bilinen Rafael de Manas ailesindedir. Rafael'in oğlu Manas Manas, torunu da Zenop Manas'tır. Zenop Manas'ın oğulları ise 19. yüzyılda etkin olan Rupen, Sebu, Gaspar ve Aleksandır'dır. Ayrıca Zenop'un kardeşi Mıgırdiç'in oğlu olan Josef Manas da bu ailenin ressam üyeleri arasındadır. Manas ailesinden bu ressamların dışında, birçok değerli diplomat, tiyatrocu, yazar, gazeteci, müzisyen yetişmiştir. Viyana konsolosluğu yapmış Puzant, İstanbul'da Darphanede çalışan Kırkor, Paris Osmanlı elçiliğinde görev yapmış olan Boğoz, İstanbul'da belediye memurlarından Greguar ve Antuan, tiyatrocu ve yazar Seropion, belediyede evrak müdürlüğü yapan Aleks, İstiklâl Marşı'nın bestesini yapmış olan oğlu müzisyen Edgar Manas; Belçika Türk elçiliğinde sekreter olan Piyer Manas, yazar Edvar ve gazeteci J. D. Manas bunlar arasındadır. (Nurdan Küçükasköylü, "Osmanlı Sarayında Ermeni Ressamlar: Manas Ailesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Ankara 2011, s.167, 168; Ayrıca Manas ailesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Y. G. Çark, *age*, s.135-143, Nurdan Sürbahan, 19. yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Ressam Manas Ailesi, H.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Dan: Günsel Renda), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002; Kemal Beydilli ise Zenop'un "Manas-Minas-Menase" şeklinde geçen aileye mensup olmadığını ifade etmektedir. Bu konuda bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul 1995, s.312-313.

²⁶ Musa Kılıç, *agt.*, s.62; Zenop Efendi'den sonra bu odada çalışan ilk Ermeni ise 1843 yılında göreve başlayan Estefan Arzuman Efendi'dir. (Musa Kılıç, *agt.*, s.61.)

²⁷ BOA, A. MKT., nr.19/74, 1844/1260

²⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (yay. haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s.1.

²⁹ BOA, Cevdet Mâlîye, nr.21897, 12 Eylül 1844/29 Ş 1260

³⁰ BOA, İrade Hâriciye, nr.134/6900, 25 Ağustos 1856/23 Z 1272

Dönemin diplomasi dili Fransızca olduğu için Bâbîâli Tercüme Odasında ağırlıklı olarak kullanılan dil Fransızcadır. Bu nedenle kalemin istihdam politikaları arasında Fransızca bilmek önemli yer tutmaktaydı. Ancak, dönemin şartları icabı bazı sefaretlerden ve ecnebiler tarafından Hâriciye Nezâretine pek çok İngilizce evrak takdim edilmekteydi. Fakat İngilizce mütercim olmadığından gelen bu evrakların tercümelerinde bazı zaman sıkıntı çekilmekteydi. Hâriciye Nezâretine gelen evrakın hızlı bir şekilde tercüme edilmesi için bu dile hâkim olan bir iki memurun Tercüme Odasında istihdamı uygun görülmüştür. Osmanlı tebaasından Ohannes ve Karabet'in İngilizce bilmeleri ve yapılan imtihandan da geçmeleri neticesinde, Ohannes'e 500 kuruş; Karabet'e de 400 kuruş maaş tahsis edilerek Tercüme Odasında görevlendirilmişlerdir. Bu durum bize Tercüme Odasında personel istihdam etme politikasında günün ihtiyaçlarına göre hareket edilmeye çalışıldığını göstermektedir³¹.

Hassas bir kalem olması hasebiyle Tercüme Odasında istihdam edilen personelin ehliyet ve liyakatlerinin yanı sıra güvenilirlikleri de sorgulanan bir husustu. "Güvenilirlik" unsuru Osmanlı bürokrasisinde Müslim-gayrimüslim ayırımı yapmadan tüm herkes için atamalarda geçerli bir kuraldı. Sözelimi, 1852/1268 yılında ölen Sarafin'in yerine Yanko Aristarki atanırken, Sarafin'in sadık tebaadan olduğu vurgulanmış ve onun yerine Fransızca tahrirat hizmetine getirilecek olan kişinin de mutemed ve kabiliyetli bir kimse olması gerektiği belirtilmiştir³². Bağdat Tercümanlığında çalışan Yanko Aristarki, Sarafin'in yerine göreve atanırken kendisi için "...Yanko Aristarki'nin şimdiye kadar bulunduğu hizmetlerde doğrusu pek müstakîmâne ve dostmende davranmış olduğu..." ifadesi Tercüme Odasında göreve getirilenlerde belirli kriterlerin arandığının ifadesidir³³. Burada dikkati çeken iki önemli husus vardır; birincisi gayrimüslim olan bir kişinin yerine istihdam edilen kişinin yine gayrimüslim olması, ikincisi ise, bu kalemde önceden görev yapan kişinin de yerine gelecek olan kişinin de ehliyet ve liyakat sahibi olmasının yanı sıra güvenilir olmasının vurgulanır olmasıdır. Gayrimüslimlerin görevde kaldıkları sürede de yine aynı şekilde sadık olmaları dile getirilmiştir. Örneğin, Tercüme Odasında müstahdem Sarafin için "... Bâbîâli Tercüme Odasında müstahdem Sarafin erbâb ve sadakatden olarak leyl ü

³¹ BOA, İrâde Hâriciye, nr.143/7550, 8 Haziran 1857/15 L 1273; BOA, A. AMD., nr. 73/2, 1857/1273

³² "...Fransızca tahrirât hizmetinde bir mu'temed ve kabiliyetli adamın bulunması elzem olub..." (BOA, İrâde Hâriciye, nr. 85/4180, 29 Mart 1852/7 C 1268)

³³ BOA, İrâde Hâriciye, nr.4180, 29 Mart 1852/7 C 1268

nehâr umûr-ı me'mûresini hüsn-i ifâya çalışmakda.."³⁴ ibaresi Bâbîâli'nin gayrimüslimleri istihdam ederken "güvenilir" olanları seçme politikasına bir örnektir.

Bâbîâli'nin bürokraside güvenilir kişileri istihdam etme politikası, bu kişilerin yakın akrabalarının bürokraside istihdamıyla da kendini göstermiştir. Şöyle ki, bir kalemde güvenilirliği ve başarısı tescil edilmiş bir kişinin akrabası başka bir kalemde ya da aynı kalemde istihdam edilirdi. Ehliyet, liyakat ve güvenilirliğin yanı sıra akrabalık zaman zaman bir nevi referans olabiliyordu. Bâbîâli Tercüme Odasında akrabalık ilişkilerinden dolayı atanan kişiler arasında; Meclis-i Vâlâ âzâsından Yanko'nun yeğeni Vasilaki Efendi'yi örnek olarak gösterebiliriz³⁵.

Tercüme Odasında gerek geçici olarak başka bir memuriyete atanan gerekse uzun süreliğine başka bir kaleme tayin edilen kişilerin atanma gerekçelerinde, bu kişilerin Tercüme Odasında istihdam edildikleri, ehliyet liyakat sahibi ve dile âşinâ kişiler oldukları vurgulanmıştır. Zira bu kalem bürokraside ve diplomaside önemli mevkilere gelebilmek için bir nevi referans niteliğinde idi.

Tercüme Odasındaki memurların bürokrasinin diğer kademelerinde görevlendirilmeleri de söz konusudur. Örneğin, Encümen-i Daniş'in Hâriciye âzâsından olan Mösyö Sahak Bâbîâli Tercüme Odası memurlarındandır³⁶. Bunun yanı sıra Loğofet Bey'in kardeşi ve aynı zamanda Tercüme Odası memurlarından olan Çelebi Yanko 1846/1262 yılında 4.000 kuruş maaşla Bağdat'a konsoloslar arasındaki konuşmalarda tercümanlık yapmak üzere görevlendirilmiştir³⁷. Aynı şekilde 1852/1268 yılında Tercüme Odası memurlarından Manas, Paris Sefiri Veliyüddin Paşa'nın maiyyetinde Paris'e gönderilmiştir³⁸. Bâbîâli Tercüme Odası memurlarından Kirkor geçici olarak Bâb-ı Seraskeride Evrak-ı Ecnebiye Mütercimliğine tayin edilmiştir. Kirkor aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne öğrencilerine dil öğretmektedir³⁹. Kısacası Tercüme Odasından başka bir göreve gerek geçici olarak gerekse uzun vadeli olarak

³⁴ BOA, İrade Dâhiliye, nr.6527, 11 Ekim 1846/19 L 1262

³⁵ BOA, İrade Hâriciye, nr.229/13410, 23 Kasım 1867/27 B 1284

³⁶ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr.12139, 5 Mart 1854/5 C 1270

³⁷ BOA, Cevdet Hâriciye, nr.6645, 1846/Za 1262 (Tercüme Odasında görevli olan Yanko'nun Bağdat'taki görevinde kendisinin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması ve güvenliğinin sağlanması için görevli tayin edilmiştir. "...Tercüme Odası müstâhdemlerinden Yanko iki nefer hizmetkârıyla Samsun'dan Diyarbakar tarihiyle Bağdad cânibine i'zâm kılınmış olmağla siz ki mûmâ-ileyhim taht-ı idâresinde kâin kazaya dâhil olur ise hakkında lâzime-i mühimmât-ı senâveri hidmet-i layika icâr virgülerine muktezî kira hayvanatı dahi akçasıyla tedârik ve i'tâ olunarak ve muhatara edilen mahallerde dahi yanına müstevfî zabtıye ve cebelü neferâtın terkîn kılınarak nefer hizmetkârlarıyla emnen ve sâlimen imrârı hususuna i'tinâ ve dikkat ..." (BOA, A. DVN. MHM., nr.3/22, 5 Temmuz 1846/10 B 1262)

³⁸ BOA, İrade Hâriciye, nr.4400, 14 Eylül 1852/29 Za 1268

³⁹ BOA, A. AMD., nr.67/48, 1856/1272; BOA, Cevdet Hâriciye, nr.2845, 5 Şubat 1856/27 Ca 1272

geçen kişiler yeni görevlerinde çoğunlukla “dil” ile ilgili görev yapabilecekleri alanlarda istihdam edilmişlerdir.

Tercüme Odasından önce yapılan görevler ve Tercüme Odasında edinilen tecrübeler, dönemin ve ortamın şartlarına uygun bir şekilde kullanılmıştır. Bâbiâli gayrimüslim bir memuru ya da bürokrati pratik ve pragmatik ihtiyaçlar doğrultusunda kullanmıştır. Bu pratik ve pragmatik kullanımda gerek Tercüme Odasında gerekse bu odada kısa süreli ya da uzun vadeli istihdam edilen kişilerin başka kalemlere atanmasında bu durumu açık bir şekilde görmekteyiz. Sözelimi, Avadik, Tercüme Odasında istihdam edilmeden önce Paris ve Viyana elçiliklerinde baştercümanlık yapmıştır. Bir müddet Tercüme Odasında istihdam edildikten sonra İzmir Meclisi Tercümanlığına atanmıştır. Avadik’in İzmir Meclis Tercümanlığına atanmasında “...oranın mesâlihine vukûf ve ma’lûmât-ı sabıkasına cihetle...” ibaresi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra İzmir’in “ecnebi yatağı olduğu” ve buradaki meclisin Frenklerle daima münasebeti olacağından ve Avadik’in de sefaretlerde görevli olması hasebiyle işe yarayacağı düşünüldüğünden buraya atandığı belirtilmiştir⁴⁰.

Tecrübesinden dolayı Tercüme Odasına atanan bir diğer gayrimüslim ise Estefenaki Beyzade Nikolaki’dir. Meclis-i Umûr-ı Nafia Mütercimliğinde istihdam edildikten sonra Mâhkeme-i Ticârete memur olarak tayin edilmiş olan Estefenaki Beyzade Nikolaki de Rumca bilgisinden ve daha önceki görevlerinde göstermiş olduğu başarılarından ötürü bu birimde görevlendirilmiştir⁴¹. Bâbiâli Tercüme Odasında istihdam edilen Yorgaki Petropulo Efendi de Şehremaneti Patent Komisyon âzâlığına Sahak Efendi’nin yerine memur olarak tayin edilmiştir⁴².

Bâbiâli Tercüme Odası memurlarından Franko, Bâbiâli ile sefaretler arasındaki hukuk meselelerine dair yazışma işinde istihdam olunmuştur⁴³. Kendisinin sadık, gayretli ve işgüzar bir memur olduğu da zaman zaman ifade edilmiştir⁴⁴. Tercüme Odası memurlarından Arzuman ise odanın eski memurlarından olmasından, iyi hizmetlerde

⁴⁰ “...hakikât-i halde İzmir ecnebi yatağı bir mahal olduğundan meclisinin daima Frenklerle münasebâtı olduğuna ve merkûm dahi müddet-i medide sefâret-i seniyye ma’iyyetinde bulunarak usûl-ı politika ve lisâna âşinâ bulunduğuna binâen...” (BOA, A. AMD., nr.3/26, 9 Nisan 1848/28.1.1264.)

⁴¹ “...Estefenaki Beyzâde Nikolaki dahi hâkipâ-yı aliden bî’l-istizân Mâhkeme-i Ticârete me’ûr ve ta’yîn kılınmış ise de Bâbiâli Tercüme Odasında bu makûle mücerrebü’l-etvâr ve lisân-ı Rumiye âşinâ birinin bulunması lâzımeden olarak merkûmun ...” (BOA, İrâde Dâhiliye, nr.63/3124, 23 Temmuz 1842/14 C 1258)

⁴² BOA, HR. MKT., nr.206/43, 9 Eylül 1857/20 M 1274

⁴³ “... Bâbiâli Tercüme Odası memurlarından Franko’nun dahi Bâbiâli ile sefâretler beyninde mesâlih-i hukukiyeye da’ir muhâberâtda istihdâm olunmakta ve şimdide değin hidemât ve müsa’ade-i memdûhâsı görülmekte bulunmasıyla şâyân-ı atfet-i seniyye görüldüğünden kendisinin rütbeli ve imtiyâzlı bulunması me’ûriyetince fevâ’id-i müstelzem olacağından ...” (BOA, A. AMD., nr.69/57, 1856/1272)

⁴⁴ BOA, A. AMD., nr.75/63, 1857/1273

bulunmasından ve lisan bilmesinden dolayı İzmir Valisi Mehmet Rüştü Paşa'nın maiyetine atanmıştır⁴⁵.

Tercüme Odasındaki memurların başka kalemlerde gerek geçici olarak gerekse uzun vadeli görevlendirilmelerinin yanı sıra olağan dışı ya da savaş esnasında başta "tercüme/tercümanlık" işlerinde görevlendirildikleri vakidir. Tercüme Odası memurlarından Artin, Fransız askerlerinin Kırım Savaşı vesilesiyle Edirne'de buldukları sırada tercümanlık yapmak üzere aylık 1.500 kuruş maaşla atanmıştır⁴⁶.

Bâbîâli Tercüme Odasının günbegün artan personelinin ve bu kaleme girmek isteyen kişilerin de sayısının her geçen gün artması neticesinde zamanla kalemde lüzumsuz ve ehliyetsiz kişiler⁴⁷ çoğalmıştır. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre bu yıllarda bu kişilerin çoğunluğu "çoluk-çocuk" olarak nitelendirilmektedir. Tercüme Odasında her geçen gün kalabalığın artması ve bir müddetten sonra odada emeği ve hizmeti geçen kişilere maaş verilecek olması odanın kendi içerisinde bir kural oluşturmasına neden olmuştur. Şöyle ki 1861/1277'den sonra Mektûbî Odası ve diğer odalarda olduğu gibi Bâbîâli Tercüme Odasında da bir sınav sistemi getirilmiş; sınavda başarılı olanlar memur olabilmıştır⁴⁸.

Tercüme Odası bir okul görevi de görmüştür. Bu odada istihdam edilip daha sonra başka kalemlere atanan gerek müslim gerekse gayrimüslim bürokratlar için "Tercüme Odası yetişmelerinden" ibaresi çokça kullanılmıştır. Ayrıca Bâbîâli Tercüme Odasında istihdam edilen gayrimüslimlerin, yapmış oldukları çeviri ve telif eserlerle Osmanlı kültürüne birçok katkıda bulduklarını belirtebiliriz⁴⁹.

⁴⁵ BOA, A. AMD., nr.74/97, 1857/1273

⁴⁶ BOA, Cevdet Hâriciye, nr.116/5798, 6 Ağustos 1858/26 Z 1274; BOA, MAD., nr.9228, s.248, 28 Eylül 1857/9 S 1274.

⁴⁷ "... öyle bî-lüzûm ve ehliyetsiz ketebenin tekessürü ez her cihet..." (BOA, İrâde Hâriciye, nr.179/9864, 3 Ekim 1860/17 Ra 1277)

⁴⁸ "...Tercüme Odası hulefâsı tekessür ederek hadd-ı lâyıkmı tecâvüz etmeğe başlamış ve bir taraftan dahi yeniden çerâğ buyrulmak istid'aları çoğalmakda bulunmuş olub halbuki bunların ekserisi çoluk çocuk olarak odaca galabalığı müeddî olduğundan..." (BOA, İrâde Hâriciye, nr.179/9864, 3 Ekim 1860/17 Ra 1277)

⁴⁹ Bu konuda Gayrimüslimlerin Osmanlı Kültür ve Entelektüel Dünyasına Katkıları başlıklı bölümde bilgi verilmiştir.

1.1.2. Hâriciye Müsteşârlığı

Hâriciye Müsteşârlığı⁵⁰, 23 Kasım 1836 yılında nâzıra gördüğü işlerde yardımcı olmak üzere kurulmuştur. Fakat gerekçe gösterilmeden 1841 yılında lağvedilmiştir. Aradan birkaç sene geçtikten sonra Hâriciye Müsteşârlığı 1845 yılında tekrar kurumuştur. Ancak, bir müddet sonra müsteşârlık tekrar lağvedilmiştir. Devletlerarası siyasî, ticârî, ekonomik ilişkilerin fazlalaşması, batılı devletlerin gün geçtikçe Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasının haklarına müdahale eder hale gelmesi ve dünyanın küçülüp globalleşmesi neticesinde, bu ilişkileri tanzim eden nezâretin de işleri yoğunlaştığından yapılan bir düzenleme ile nâzıra yardımcı olmak üzere Müsteşârlık 27 Haziran 1854 yılında tekrar kuruldu⁵¹.

Müsteşârlık, nâzırlık dışında Osmanlı bürokrasisinde 1839-1876 yılları arasında bir gayrimüslimin istihdam edildiği en yüksek makamı teşkil etmektedir. Gayrimüslimlerin bu birimde görev yapması ise ilk kuruluşundan 36 yıl sonra, yani 1872 yılında Rum kökenli Aleksandır Karatodori'nin burada görevlendirilmesi ile olmuştur. 1854/1271 ile 1876/1293 yılları arasında 22 yıl boyunca Hâriciye müsteşârı olarak toplam 11 kişi istihdam edilmiştir. 11 kişiden 3'ü gayrimüslimdir. Bunların 2'si

⁵⁰ “Müsteşâr-ı nezâret, nezâretin bütün seb'atını idâreye me'mûr ve seb'at-ı mezkûrenin hüsn-i idâresi hususunda nâzıra karşı mes'ûldür. Müdür-i umûmiler ve doğrudan doğruya ma'iyetinde bulunan sâ'ir me'mûrîn müsteşâra müdirler müdir-i umûmilere, mümeyyizler müdirlere, halife ve ketebe-i aklâmda mümeyyizlere karşı aynı derecede mes'ûldürler. Nizâmname-i dâhiliyenin tamamı-i tatbiki müsteşâra a'iddir. Umûrun hüsn-i cereyâm için nâzır, umûr-ı nezârete mütedâ'ir bulunub müşârü'n-ileyhce mahfi tutulması icâb etmeyen mukarrerâtından ya doğrudan doğruya veya bi'l-vâsita müsteşârî haberdar eder ve bu mukarrerâtın nezâretce icrâ ve tatbiki hususunda müsteşâra tertîb eyler. Müsteşâr ve diğer erkân-ı nezâret kezâlik umûrun temşiyeti hususunda silsile-i merâtibe ri'ayet ederler. Müsteşâr nâzırın süferâ-yı ecnebiye ile olan mükâlemelerinin makam-ı nezâretce mahfi tutulmasına lüzûm görülmeyenlerine vakf olmak ve bu hususta icâb eden zabt mu'amelesini ifâ edebilmek için süferâ ile mükâlemâtı müte'akib nâzırla bi'l-mülâkât bu babda ahz-ı tebligat eyler. Nezârete a'id evrâk-ı mahreme ve gayr-i mahremenin cümlesi evrak kalemine gidib gayr-i mahremesi kayd olunduktan sonra mahremesi açılmaksızın müsteşâra tevdi' ve müşârü'n-ileyh tarafından mahremesi nâzıra takdim olunur. Nezârete a'id bi'l-cümle telgraflar doğrudan doğruya makam-ı müsteşârîya merbût bulunan şifre müdiriyyetine tevdi' olunur. Bunlardan munhasırân nâzır tarafından görülmesi matlûb olan telgraflar müstesnâ olmak üzere diğerleri şifre kalemince hal edilerek makam-ı müsteşârîye tevdi' mahremesi kezâlik müşârü'n-ileyh tarafından nâzıra takdim edilir. Mesâ'il-i mahremeye da'ir olan evrak umûr-ı siyâsiye müdiriyyet-i umûmiyesine merbût mühime müdiriyyetinde tesvîd, tebyiz, tercüme ve kayd edilerek hazine-i evrâka gönderilinceye kadar kalem-i mezkûrde, şifre miiftâhlarından nâzırın zâtına mahsûs olanı nezd-i nezâretpenâhide ve diğerleri ise şifre müdürü nezdinde hıfz edilir. Umûr-ı mahreme-i mezkûrenin dâire-i nezâretten hârice terşih etmemesine dikkat ve i'tinâ kılınması müsteşâr-ı nezâret ile umûr-ı siyâsiye müdir-i umûmiyesinin vezâ'if-i mahsûsaları cümlesindedir. Temşiyet-i umûr hususunda makam-ı nezâret-penâhiden müsteşâra bahs edilen salahiyet dahi müdir-i umûmilerle müdirler arasında taksim olunur. Bu hususta me'mûrîni kabil olduğu kadar tekâbü'l-i mes'ûliyyet-i destûrine alışdırmağa gayret olunacaktır. Müsteşâr nezâret-i süferâ-yı ecnebiyeyi veya bunlar tarafında i'zâm olunan me'mûrîni bi'l-kabul müraca'atlarını icâb eden işler hakkında salâhiyeti da'iresinde icrâ-yı müzâkerât ile mesâ'il-i mezkûreyi nâzırın niyât ve efkârına muvâfık ve evamir ve ta'limâtına mutâbık surette hal ve tesviye eder ve ancak ehemmiyet olunanlardan zât-ı nezâret-penâhiyi haberdar eyler” (Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye Kânûn Layihâsı, Basım yeri ve yılı yok, s.3, 4.)

⁵¹ Ali Akyıldız, age., s.88.

Rum, 1'i Ermeni'dir. Rum müsteşârlar; Aleksandır Karatodori⁵² ile Kostaki Adosidi Efendi⁵³, Ermeni müsteşâr ise Artin Dadyan Efendi'dir⁵⁴.

1872 yılında Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığına getirilen Rum asıllı Aleksandır Karatodori, Mekteb-i Tıbbiye-yi Şâhâne muallimliğinde ve Saray-ı Hümâyûn tababetinde bulunan ve rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizi olan Estefanaki Karatodori⁵⁵'nin oğlu olarak 1834/1249 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitimine babasından almış olduğu derslerle başlayan Rum Aleksandır Karatodori, 1850/1266 yılında 17 yaşında mülâzemetle Bâbîâli Tercüme Odasına dâhil olmuştur. İki yıl sonra eğitimi için Paris'e giderek; edebiyat ve fen eğitimi almış hukuk alanında doktora yapmıştır*. Fransız Medeni Kanunu'ndan bazı meselelerle ilgili 2 tane basılmış kitabı bulunan Aleksandır Karatodori, 1861/1278 yılında 1.200 kuruş maaş ile Meclis-i Vâlâ Tanzimat Dairesi Kitâbetine ve 7 Mayıs 1866/22 Z 1282'de rütbe-i sâniye sınıf-ı sânis ve 5.000 kuruş maaş ile Mâhkeme-i Ticâret-i Bahriye Başkanlığına, 27 Kasım 1867/1 Ş 1284 yılında yine başkanlık uhdesinde kalmak suretiyle rütbe-i ulâ sınıf-ı evveli ile ve 15.000 kuruş maaş ile Girid Vilâyeti Müşâvirliğine, 24 Mayıs 1868/1 S 1285 tarihinde 7.500 kuruş maaş ile Ticâret Nezâreti müsteşârlığına getirilmiştir⁵⁶.

Ticâret Nezâretindeki müsteşârlık göreviyle bakanlık bürokrasisine dâhil olan Aleksandır Karatodori Efendi, Ticâret Nezâretine takriben üç buçuk yıl hizmet ettikten sonra, 21 Eylül 1871 tarihinde 19.000 kuruş maaş ile Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığına tayin edilmiştir.

Aleksandır Karatodori, birkaç kez getirildiği Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığı görevini yürütürken, bu daire ile pek de alakası olmayan bir mevzuda komisyon

⁵² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.801, s.78, 1874/1291

⁵³ “Rumeli Beylerbeyliği payelilerinden Sisam Ceziresi beyi olup bu def'a uhdesine rütbe-i bâlâ tevcih kılınan Kostaki Efendi'nin emr-i âli Fi 1 R 1291 tarihli” (BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.801, s.117, 17 Mayıs 1874/1 R 1291; BOA, İrâde Hâriciye, nr.265/15931, 10 Ocak 1875/2 Z 1291; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.706/49459, 29 Ağustos 1875/28 B 1292; *La Turquie*, nr.179, 6 Ağustos 1874

⁵⁴ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.706/49459, 29 Ağustos 1875/28 B 1292; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1143, s.145, 2 Temmuz 1876/10 C 1293

⁵⁵ Estefan Karatodori (1789-1867) Osmanlı tıp tarihinde önemli yeri olan bir hekimdir. Yetim olarak doğan Estefan kilise çevrelerinde yetişir ve sonradan patrik olan Edirne Metropoliti Kallinikos'un ve gene Edirne Metropoliti olup sonradan patrik olan VII. Krillos'un himayesine girer. 20 yaşında gittiği Pisa'da 10 yıl kalır ve felsefe, doğa bilimleri, Avrupa ve doğu dilleri, matematik ve tıp eğitimi görür. 1819'da Edirne'de tıp doktoru olarak görev yapar, 1827'de II. Mahmud'un sarayında doktor olarak çalışmaya başlar. Bir sene sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de ders vermeye başlar. Derslerinin dili Fransızca ve Türkçedir. Yalnızca tıp değil, botanik ve zooloji derslerine de girer. Kurucu üyesi olduğu bu okulda 1867'deki ölümüne kadar çalışır. (Peri Efe, “Millet-i Rum'dan Bir Münevver: Aleksandros Karatheodoris”, *Toplumsal Tarih*, S. 139, İstanbul 2010, s.84.)

* Aleksandır Karatodori'nin yüksek lisans tezi *Jus Romanum: De pignatoribus et hypothecis. De separationibus. Code Napoléon, Priviléges sur les immeubles* (Paris 1858) ve doktora tezi *De l'erreur en matière civile d'après le droit romain et le Code Napoléon* (Paris 1860) başlığını taşır. (Peri Efe, *agm.*, s.84, 85)

⁵⁶ BOA, DH. SAİD., nr.18/257

başkanlığı görevini üstlenmiştir. Muhtemelen bu görevlendirmede hukuk bilgisi ve önceki görevi olan Ticâret Müsteşârlığı vazifesi tesirli olmuştur.

Osmanlı hazinesinin gelir ve gider dengesi 1870’li yıllara gelindiğinde iyice bozulmuştur. Devlet, sürekli yeni borçlanmalarla ayakta kalmaya çalışmışsa da mâlî durum gittikçe kötüleşmiş, alınan borçlar ödenemeyince, konsolide edilmiştir. Bir taraftan da yeni borç arayışına gidilerek kötü tablo ötelenmeye çalışılmıştır. Bütçe açısından işlerin iyice kontrolden çıktığı bir ortamda Galata bankerlerinin Osmanlı hazinesi ve maliyesi üzerindeki etkinliği atmıştır. Osmanlı maliyesi manipülasyonlara daha açık hale gelmiştir. 1872 Ağustosunda Galata piyasasında bir manipülasyon ve sahtekârlık hadisesi olmuştur. Bunun üzerine bankerler ilk önce Telgrâf Nezâretine başvuruda bulunarak suçluların yakalanmasını istemişlerdir. Daha sonra ise sadrazam ile görüşerek konunun halledilmesini isteyince, Hâriciye Müsteşârı Aleksandır Karatodori başkanlığında bir araştırma komisyonu oluşturulmuştur⁵⁷.

Aleksandır Karatodori, 22 Haziran 1876 yılında ikinci defa olarak getirildiği Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığı sırasında Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi’yi hazırlama komisyonunda üye olarak sorumluluk almıştır. 23 Aralık 1876-20 Ocak 1877 tarihleri arasında, Balkan sorununu görüşmek ve bölgedeki kargaşalığa son vermek üzere düzenlenen uluslararası İstanbul (Tersane) Konferansı’nda da görev alan Aleksandır Karatodori⁵⁸, İngiltere’de “Büyük Güçlerce” kabul edilen 31 Mart 1877 Londra Protokolü⁵⁹’nün reddedildiğini beyan eden resmi yazıyı hazırlamış⁶⁰, Berlin Kongresi’nde ise Osmanlı Devleti’ni temsil edecek komisyonun başkanlığına getirilmiştir.

⁵⁷ Yapılan soruşturmalar neticesinde İstanbul Merkez Büyükdere, Tarabya, Beykoz ve Yeniköy telgraf merkezlerinden Dersaadet Bankası Müdürü Coronio, İtibâr-i Umûmî Müdürü Tubuni, George Zarifi ve Varesi isimli bir bankerin imzaları taklit edilerek, bazı Galata bankerleri adına Avrupa’daki bazı bankerlere on adet telgraf çekildiği tespit edilmiştir. Çalışmalarını sürdüren komisyona daha sonra, Telgraf ve Zaptiye Nezâretlerinden de memurlar dâhil edilerek komisyon genişletilmiştir. Ancak tüm bunlar olurken zaten yüklü miktarda tahvil satışı gerçekleşmiştir. Suçluları yakalamak amacıyla ihbarcılara 500 lira ödül verileceği duyurulmuştur. Hatta suçlular arasından ihbar eden olursa, yargılanmayacağı ve ödülü de alacağı ifade edilmiştir. Ancak tahkikatın nasıl neticelendiği hususunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. (Mahmut Akpınar, Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karateodori Paşa (1833-1906), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Muhittin Tuş), Konya 2010, s.84.)

⁵⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-191)*, Ankara 1997, s.507-516; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1995, s.328-331.

⁵⁹ Londra Protokolü’nde Osmanlı Devleti’nin daha önce Hıristiyan toplumlar için vaad ettiği ıslahatı yerine getirmesi ve bunların uygulanmasının da İstanbul’daki “Büyük Devlet” elçileri vasıtasıyla kontrol edilmesi istenmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin, silahlı kuvvetlerini azaltması tavsiye ediliyordu. (Rifat Uçarol, *age.*, s.332.) Londra Protokolü’nün Türkçe tercüme metni için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, (yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal), c.2, Ankara 1957, s.261-262.

⁶⁰ Mahmut Akpınar, a.g.t., s.81-83, 89.

Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığına 1874/1291 yılında atanan ikinci gayrimüslim Rum kökenli Kostaki Adosidi'dir. 1818 yılında doğan Kostaki Adosidi, 1838 yılında Tercüme Odasında kariyerine başlamıştır. Atina Sefâretinde kâtiplikte bulunmuş ve maslahatgüzârlık yapmıştır. 1852/53 yılında Âli Paşa'nın İzmir Valiliğinde ve sonra Fuad Paşa'nın Yenişehir Ordusu kumandanlığında ve 1855/56 Âli Paşa'nın Viyana ve Paris kongrelerinde görevli iken onun kâtipliğinde bulunmuştur. 1857/58'de Girit'te, sonra Kudüs'te memur olarak görev yapmıştır⁶¹. Rumeli Beylerbeyliği payelilerinden ve Sisam Adası⁶² Bey'i de olan Adosidi Efendi⁶³'ye "rütbe-i bâlâ" tevcih edilerek Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığına getirilmiştir⁶⁴.

Rum Kostaki Adosidi'den sonra Hâriciye Müsteşârlığına 1876/1293 yılında "sırlar otağının mahremlerinden" olarak nitelendirilen⁶⁵ Ermeni kökenli Dadyan Artin Efendi gelmiştir. İki Rumdan sonra Hâriciye Müsteşârlığında istihdam edilen gayrimüslim Ermeni Artin Dadyan; Barutçubaşızâde Ohannes Bey'in oğludur. 1829/1244 yılında İstanbul Ayastefanos'ta dünyaya gelmiştir ve asıl adı Harutyun Karakindir. Paris'te Sainte Barbe, Louis-le-Grand Lisesiyle, Sorbone Üniversitesinde öğrenim görmüştür⁶⁶. 24 yaşında Bâbîâli Tâhriât-ı Hâriciye Odasında mülâzemetle başlamış olduğu bürokratik hayatına, Bâb-ı Zâbtıye Meclis-i Tahkik âzâlığı, Şûrâ-yı Devlet âzâlığı, Islahat Komisyonu âzâlığı, Mâliye Nezâreti Müsteşârlığı, Orman ve Maden Umûm Müdürlüğü gibi görevlerle devam etmiştir. Artin Dadyan, Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığına getirildiğinde 88 yaşında idi⁶⁷.

⁶¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c.IV, İstanbul 1308- 1315, s.877.

⁶² Sisam Adası, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir beyliktir. Yunan İsyanı'ndan ve Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra Sisam Adası'na 10 Aralık 1832'de Sisam Beyliği adıyla muhtariyet tanınmıştır. Sisam Beyi unvanını taşıyacak olan ada yöneticisi Rum ahaliden olup Bâbîâli tarafından tayin ediliyordu. Sisam Beyliği her yıl Osmanlı hazinesine 4000.000 kuruş vergi vermekle mükelefi. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'nı kaybetmesini takiben 1913 yılında Sisam Adası Yunanistan'a ilhak edildi ve Sisam Beyliği sona erdi. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Sisam_Beyli%C4%9Fi)

⁶³ Musa Kılıç, agt., s.62.

⁶⁴ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.801, s.117, 17 Mayıs 1874/1 R 1291; Türkçe konuşan Kostaki Adosidi, Yunanlılar için bir Türkçe dilbilgisi kitabı yazmış ve birçok Türkçe-Yunanca sözlük hazırlamıştır. (Sinan Kunalp, "İstanbullu Rumlar: Rum asıllı Osmanlı Diplomatları", *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, der. Semih Vaner, İstanbul 1990, s.46) (Kostaki'nin oğlu Anastasios Adosidis, Elefterios Venizelos'un yakın çalışma arkadaşıdır. Selanik geçici hükümeti sırasında (1916) Selanik Valisi olarak görev yaptı. 1923'te nüfus mübadelesi için oluşturulan Nansen Komisyonuna ve sonra da Göçmenlerin İskânı Komisyonu genel sekreterliğine atandı. 1928'den itibaren Atina'daki Amerikan Arkeoloji Okulunda çalıştı. Doğu sorunuyla ilgili Fransızca *Abdulhamid intime, Les Massacres de Cillicie, La Femme Turque* gibi eseleri vardır. (Vilma Hastaoğlu, "Anastasios Adosidis'e Ait Metinlerden Anadolu Rumlarına Dair Bilgiler, 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, (ed. Pinelopi Stathis), (çev. Foti ve Stefo Benlisoy), İstanbul 1999, s.53.)

⁶⁵ Mehmed Memduh, *Mir'ât-ı Şuûnât*, (sadeleştiren: Hayati Develi), c.1, İstanbul 1990, s.72.

⁶⁶ Kevork Pamukciyan, "Dadyan (Artin Paşa), *İstanbul Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul 1966, s. 4190, 4191; Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2004, s.748.

⁶⁷ BOA, DH. SAİD., nr.3/216

Kostaki Adosidi ile Dadyan Artin'in görevleri becâyîş suretiyledir. Yani Rum Kostaki Adosidi Altıncı Daire-i Belediye Başkanlığına; Altıncı Daire-i Belediye Başkanlığında bulunan Dadyan Artin de Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığına atanmıştır⁶⁸.

Dadyan Artin Efendi'nin Hâriciye Müsteşârlığına atanırken dikkati çeken husus, Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığının mühim bir memuriyet olduğu ve bu makamı işgal edenlerin "rütbe-i bâlâ" sıfatını taşıyan kişilerden olması gerektiği düşüncesidir⁶⁹. Artin Efendi'nin müsteşârlığa tayini ile ilgili irâdede, makamın önemine de vurgu yapılmak suretiyle şu ifadeler kullanılmıştır:

"Hâriciye Müsteşârlığı mühim bir me'mûriyet olduğuna ve devâ'irin müsteşârlıkları rütbe-i bâlâda bulunduğuna mebni sa'adetli Artin Efendi Hazretlerinin ve Mektûbî-i Sadaretin sâlikleri rütbelerine terfi' hakkında her ne vecihle emr ü fermân-ı mekârim-unvan-ı cenâb-ı şehinşâhi şerefsunûh u sudûr buyrulur ise mantûk-ı münifi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim" (BOA, İrâde Dâhiliye, nr.713/49883, 27 Aralık 1875/28 Za 1292)

Hâriciye Nezâreti Müsteşâr Muavinliğinde istihdam edilen gayrimüslim ise Ermeni İlyas Çayan Efendi'dir⁷⁰. 1839/1255 yılında İstanbul'da dünyaya gelen İlyas Çayan Efendi, özel hocalardan Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Rumca eğitim almıştır. 1860 yılında Bâb-ı Zabıtye Mazbata Odasında kariyerine başlayan İlyas Çayan Efendi, Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemî Evrâk Müdürlüğünde istihdam edildikten sonra 6 Ekim 1885/ 27 Z 1302'de Hâriciye Nezâreti Müsteşâr Muavinliği görevine getirilmiştir⁷¹.

1.1.3. Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası

Hâriciye Nezâretinin çeşitli lisanlarda yaptığı yazışmalar Tercüme Odasında yazılmaktaydı. Ancak, bu yazışmaların ziyadesiyle çoğalması neticesinde evrakın kalemlerde akışını kolaylaştırmak ve arandığında kolayca erişebilmek için bir düzenleme yapılarak Bâbiâli Tercüme Odasının bir şubesi olmak üzere 25 Mart 1856 tarihinde Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası adıyla yeni bir oda kuruldu. Yeni birimin görevleri, muhtelif dillerde gelen ve giden yazışmaları husûsî defterlere kaydetmek, gelen evrakın üzerlerine numaralar konulduktan sonra, gönderen, gönderildiği ve kaleme vardığı tarih, konusunun tespit edilerek buna göre havale edileceği yeri belirlemek, cevap yazılmışsa

⁶⁸ BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 706/49459, 29 Ağustos 1875/28 B 1292

⁶⁹ BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 713/49883, 27 Aralık 1875/28 Za 1292

⁷⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/742

⁷¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/742

tarikh ve numarasını söz konusu husûsî defterlere kaydetmek ve gelen evrakı bütün muameleleri bittikten sonra odada muhafaza etmektir⁷².

Gayrimüslim Osmanlı memurlarının 1856 yılından itibaren Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında yoğun olarak istihdam edildikleri görülmektedir. Bunlar arasında sayısal olarak en fazla istihdam edilenler ise Ermenilerdir. Önemli devlet adamı ve dönemin müverrihlerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, Ma'rûzât adlı eserinde Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında bazı Ermenilerin Ali Paşa tarafından neden burada istihdam edildiklerini şu şekilde ifade etmektedir:

“... elhâsıl Reşid Paşa Sultan Mahmud zamânında görmüş olduğu usûlü tamâmyla muhâfaza etmiş idi. Anın yerine Âli Paşa geçtikden sonra, Ermenilere ziyâde i'tibâr etdi ve Hâriciye Nezâreti Dâiresinde teşkîl olunan Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasına Ermenileri doldurdu. Anlar da yavaş yavaş ehl-i İslâmdan bulunan efendileri ve belki devlete sadık olan Ermeni me'mûrları bile birer takrîb ile def' idüp, yeniden odaya alınacak efendileri dahi hep kendi fikirlerine muvâfık olan Ermenilerden aldıkları cihetle, Hâriciye Dairesinin umûr-ı nâzükesi hep Ermeniler elinde kaldı. İşte bu seyyi'âtı Âli Paşa te'sîs edüp gitmiştir. Öyle görünüyordu ki, Âli Paşa, ehl-i İslâmdan umûr-ı hâriciyyeye âşinâ âdemler yetişürse kendisine rakîb olurlar, deyü havf ederdî. Fi'l-vâki' Kırım Muhârebesinden sonra Islahat Fermân-ı âlisî iktizâsınca, Hıristiyanların da devlet me'mûriyetlerinde istihdâmları lâzime-i hâlden olmuş idi. Lâkin anları, devletin rûhu mesâbesinde olan umûr-ı politikyye ve hâriciyyede istihdâm etmekden ise, öteden berü me'lûf oldukları umûr-ı mâliyede istihdâm etmek çok ehven ü evlâ olurdu ...”⁷³

Ahmet Cevdet Paşa'nın söyledikleri nicelik olarak doğru olmakla beraber nitelik olarak üzerinde tartışılması gereken tespitlerdir. Şöyle ki Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası yukarıda da belirtildiği üzere sayısal olarak Ermenilerin ağırlıkta olduğu bir oda idi. Bu noktadan hareketle Cevdet Paşa'nın ifade ettiği doğrudur. Fakat kalemin bu döneminde neden Ermenilerin ağırlıklı olduğu sorusunun cevabını dönemin şartları gereği vermek durumundayız. 1821 Rum İsyanı'ndan sonra Rumlar bürokrasiden dolayısıyla tercüme işlerinden kısmi olarak uzaklaştırıldılar. Türklerin tercüme işlerinde daha doğrusu yabancı dil öğrenme konusundaki muhafazakârlıkları bilinen bir durumdu. Yahudiler ise, tezimizin “Gayrimüslimlerin Eğitim Geçmişleri” adlı kısımda da görüleceği üzere Alliance Israélite Universelle'nin kuruluşundan sonra formel eğitime almaya başlayarak

⁷² Ali Akyıldız, *age.*, s.90.

⁷³ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (yay. haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s.1, 2.

yabancı dil öğrenimine başlamışlardır. Dolayısıyla Rum İsyanı'ndan sonra Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen kişiler arasında “özellikle dillerinden ötürü” Ermenilerin olması bir tesadüf değil; bürokraside meydana gelen açıklıktan kaynaklanan bir zorunluluktur. Bu kalemin Cevdet Paşa'nın belirttiği gibi tamamıyla Ermenilerden oluşması doğrudur ama Âli Paşa'nın kendisine rakip Müslüman yetiştirmek istememesi görüşü tartışılması gereken bir durumdur.

Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında müdür olarak istihdam edilen gayrimüslimler, bu birimde muavin, serhalife, mümeyyiz ve mülâzım olarak da yer aldılar.

1856 ile 1876 yılları arasında Tâhrîrât-ı Ecnebiye Müdürlüğü yapmış kişiler arasında; Sahak Abro Efendi⁷⁴, Serkis Efendi⁷⁵, Ohannes Efendi⁷⁶ bulunmaktadır. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere bu kişilerin hepsi Ermenidir. Bu odanın uzun yıllar Ermeni müdürlerle idare edilmesi, odada diğer Ermeni görevlilerinde istihdamında bir neden olabilir, ama bu tek ve geçerli neden değildir. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi bu kalem muhtelif dillerde gelen ve giden yazışmalarla ilgili bir birimdi. Dolayısıyla bünyesinde yabancı dil bilen elemanın istihdam edilmesi gerekiyordu. Dönemin şartları icabı da yabancı dilleri iyi bilenler arasında Ermeniler de yer almaktaydı.

Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında istihdam edilen gayrimüslimlerin bürokratik kariyerlerine baktığımızda bu kişilerin iyi bir eğitim geçmişlerinin olduğu görülmektedir. Sözgelimi uzun yıllar kalemin müdürlüğünü yapmış olan Sahak Abro Efendi, İzmir'de Fransızların Propaganda ve Ermenilerin Mesrubyan Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Ermenice bilip yazan, Rumca'yı ise konuşup yazan Sahak Abro Efendi, Bâbîâli Tercüme Odasında başladığı kariyerine, Divân-ı Hümâyûn Mütercimliği ve ardından da Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası Müdürlüğünde devam etmiştir. Buradaki görevinden sonra Tâhrîrât-ı Hâriciye Kitâbetinde, Paris ve Londra Eshâm-ı Umûmiyye Komiserliğinde, Filibe Fevkalâde Komisyon âzâlığında, Filibe Fevkalâde Komisyon Başkanlığında, Dördüncü Daire-i İntihâbiye Başkanlığında, On İkinci Daire-i Belediye Başkanlığında, Deavi-i Hâriciye Kitâbetinde, Rumeli Şarkı Avrupa Komisyonu İkinci Komiserliğine, Şûrâ-yı Devlet

⁷⁴ BOA, *Sadaret Def.*, nr.472, 21 Ocak 1861/9 B 1277

⁷⁵ BOA, *İrâde Hâriciye*, nr.229/13408, 22 Kasım 1867/26 B 1284

⁷⁶ BOA, *İrâde Hâriciye*, nr.243/14465, 18 Mayıs 1870/17 S 1287

âzâlığında, Avrupa Komisyonu İkinci Komiserliğinde ve bunların haricinde birçok komisyonda istihdam edilmiştir⁷⁷.

Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında müdür muavini olarak da Ermeni kökenli memurları görmekteyiz. Bunlardan İstapan Çapan Efendi, Sarraf Araz Çapan'ın oğludur. İstapan Çapan Efendi, Ortaköy Ermeni Mektebinde eğitim görmüştür. 1863/1279'da Bâbiâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odasında kariyerine başlayan İstapan Çapan Efendi, 1867/1284'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odası müdür muavinliği yapmıştır⁷⁸.

Muavin olarak Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında görev yapan diğer Ermeniler ise 1865 yılında odada müdür muavini olan Kirkor Odyan Efendi ile Mart 1856/B 1272'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası muavinliğine getirilen Dadyan Artin Efendi⁷⁹'dir.

Serhalifelik Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasının önemli görevlerinden birisi olup 1856 ile 1876 yılları arasında Ermeni kökenli Kirkor Odyan Efendi⁸⁰, Serkis Efendi⁸¹, Pertev (Antuvan) Efendi⁸², ve Ohannes Nuryan Efendi⁸³ bu görevde istihdam edilmiştir. Odyan Efendi'nin serhalifelik görevine atanmasıyla serhalife muaviniğine ise Ermeni Serkis Efendi getirilmiştir⁸⁴.

Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında mümeyyiz olarak 1856-1876 yılları arasında tespit edebildiğimiz 5 Ermeni, 1 Rum ve 1 Hıristiyan Arap vardır. Mümeyyiz olarak istihdam edilenler daha sonraki yıllarda odanın serhalifelikliğini ve müdürlüğünü yapmışlardır. Bunlardan bir tanesi Ermeni Serkis Efendi'dir⁸⁵.

⁷⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/178; Sahak Abro Efendi'nin dedelerinden Abro Çelebi'nin de Bâbiâli'ye hizmeti geçmiştir. Aslen Belgradlı olup bundan dolayı "Makedonyalı" diye anılan Abro Çelebi, on yedinci yüzyılda Divân-ı Hümâyûn nezdinde ve Ermeni cemaati işlerinde en nüfuzlu simalardan biridir. 1550 yılında Şarkî Anadolu'dan Belgrad'a giden Alpiar adlı bir tacirin torunu ve yine ticaretle meşgul olan Muradhan adlı bir kimsenin de oğludur. Gösterdiği büyük yararlılıklar sayesinde Bâbiâli'nin ve bilhassa Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın güvenini ve sevgisini kazanmıştır. Bu sayede hem kendi ticari işlerini genişletmiş hem de cemaat nezdinde de yüksek bir mevki ve itibara sahip olmuştur. 1646 yılında Girit Seferi sırasında Osmanlı ordusunun iâşe işleriyle ilgilenmiş, Kandiye'nin tesliminde hazır bulunmuş ve buradaki kiliseler camiye çevrilirken Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'ya müracaat ederek bu kiliselerden birini 1400 riyâle satın alarak "Sürp Karabet" adını vermiştir. Yine Filibe, Silivri ve Mihaliç'te birer kilise yaptırarak, XVII. yüzyıl İstanbul'u için önemli bir kaynak eser olan "İstanbul Tarihi" kitabının yazarı Ermeni kökenli Eremya Çelebi Kômürçyan'ı himaye etmiştir. Abro Çelebi 15 Nisan 1676'da Edirne'de vefat etmiştir. (Kevork Pamukçyan, "Abro Çelebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s.175.) Yine İzmirli zengin Ermeni bir tüccar olan Abro ailesinden Piyer Abro 1717 yılında Rus Çarı Petro'dan Rusya'da ticaret yapma imtiyazı almıştır. (Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, İstanbul 2000, s.9.)

⁷⁸ BOA, DH. SAİD., nr.10/623

⁷⁹ BOA, DH. SAİD., nr.3/216

⁸⁰ BOA, A. DVN., nr.159/92, 9 Ocak 1861/26 C 1277; *Tasvîr-i Efkâr*, nr.237, 10 Ekim 1864/9 Ca 1281

⁸¹ *Tasvîr-i Efkâr*, nr.250, 24 Kasım 1864/24 C 1281

⁸² BOA, DH. SAİD., nr.3/264; *Devlet Sâlnâmesi*, sene 1285

⁸³ *Terakki*, nr.261, 1 Kasım 1869/26 B 1286

⁸⁴ BOA, A. DVN., nr.159/92, 9 Ocak 1861/26 C 1277

⁸⁵ *Tâsvîr-i Efkâr*, nr.237, 10 Ekim 1864/9 Ca 1281; *Tasvîr-i Efkâr*, nr.250, 24 Kasım 1864/24 C 1281

Serkis Efendi, Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında Sahak Abro Efendi⁸⁶’den sonra 1857/1273 yılında müdür olarak çalışmıştır⁸⁷. Fakat bir süre sonra odanın müdürlüğü Sahak Abro Efendi’nin idaresindeyken Odyan Efendi odanın serhalifesi olmuş akabinde Serkis Efendi de odanın serhalife muavinliğine getirilmiştir⁸⁸. 1866/1282 yılında serhalife olarak gördüğümüz Serkis Efendi, aynı yıl odanın müdürlüğünü yapmıştır⁸⁹. Kısaca Serkis Efendi, Odyan Efendi ve Sahak Abro Efendi’nin bu kalemdeki görevleri dönüşümlü olarak uzun yıllar devam etmiştir.

Serkis Efendi’den sonra odada mümeyyizlik görevini yapan Kostan Efendi⁹⁰, Akhisarlı Kostanyan Kalost Ağa’nın oğludur. İlk olarak İstanbul’daki Ermeni okullarında eğitim görmüş ardından İzmir’deki İngiliz okulunda okumuştur. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Ermenice konuşan, okuyan, yazan Kostan Efendi, Rumcaya da aşina olup⁹¹ Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasındaki mümeyyizlik görevine atanmadan önce Şehremaneti meclis âzâlığında bulunmaktaydı⁹².

Aralık 1865/Ş1282’de mümeyyizlik görevine getirilen Ermeni Hintir Rakim Efendi ise tüccardan Kirkor Ağa’nın oğlu olup İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Yenikapı Ermeni Sıbyan Mektebinde ve akabinde Fransız Mektebinde eğitim gören Hintir Rakim Efendi İngilizce, Türkçe, Rumca konuşup Ermenice yazar ve Fransızca bilirdi⁹³.

Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında istihdam edilen Ermeni mümeyyizlerden bir diğer isim ise Ohannes Nuryan Efendi⁹⁴’dir. Sarraf Nuryan Karabet Efendi’nin oğlu olarak İstanbul’da dünyaya gelen Ohannes Nuryan Efendi, ilköğrenimini İstanbul’da Ermeni okullarında aldıktan sonra, Paris’te hukuk ve edebiyat eğitimi almıştır. Kariyerine 1857 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemında başlayan Ohannes Nuryan Efendi, 1862 yılında Belgrad Tercümanlığına atandıktan sonra 1867 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemi mümeyyizliğinde görev yapmıştır⁹⁵.

Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında mümeyyiz olarak istihdam edilen Ermenilerden Nişan Safer Efendi ise tüccardan Agop Canik Ağa’nın oğludur. Nişan Safer Efendi, özel

⁸⁶ BOA, A. AMD., nr.79/44, 1857/1273; BOA, A. DVN., nr.120/23, 19 Ocak 1857/22 Ca 1273; BOA, DH. SAİD., nr.4/178

⁸⁷ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.28, 16 Ağustos 1857/25 Z 1273

⁸⁸ BOA, A. DVN., nr.159/92, 9 Ocak 1861/26 C 1277

⁸⁹ *Devlet Sâlnâmesi*, sene 1282.

⁹⁰ *Terakki*, nr.261, 1 Kasım 1869/26 B 1286; *Tasvîr-i Efkâr*, nr.250, 24 Kasım 1864/24 C 1281; BOA, *Ruus Def.*, nr. 234, s.98, 3 Kasım 1869/28 B 1286

⁹¹ BOA, DH. SAİD., nr. 2/246

⁹² BOA, *Ruus Def.*, nr. 234, s.98, 3 Kasım 1869/28 B 1286

⁹³ BOA, DH. SAİD., nr.4/706

⁹⁴ *Terakki*, nr.261, 1 Kasım 1869/26 B 1286; BOA, *Ruus Def.*, nr. 234, s.98, 3 Kasım 1869/28 B 1286

⁹⁵ BOA, DH. SAİD., nr.25/11

hocalardan Arapça, Farsça dersleri almıştır. Ayrıca Rum, Fransız ve İngiliz okullarında Ermenice, Rumca, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca eğitim de almıştır. Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında 1863 yılında mülâzemetle başlamış 10 yıl sonra burada mümeyyiz olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise kendisi Tâhrîrât-ı Hâriciye Mühimme Müdüriyeti, Tâhrîrât-ı Hâriciye Kâtipliği ve Şûrâyı Devlet âzâlığında bulunmuştur⁹⁶. Nişan Safer Efendi'nin kardeşi Hamayan Safer Efendi de 1872 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlamış ve 1880 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası mümeyyiz-i saniliğinde istihdam edilmiştir⁹⁷.

Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında mümeyyiz olarak görev yapan Rumlardan Kostaki Efendi⁹⁸, Fener Rum Mektebinde eğitiminin ardından özel hocalardan Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca ve Rumca yazan Kostaki Efendi'nin de diğer gayrimüslimler gibi burada istihdam edilmesinde etkili olan unsur onun yabancı dil bilgisi idi⁹⁹.

Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında mümeyyiz olarak tayin edilen Hıristiyan Arap ise, Doktor Cebrail Efendi'nin oğlu olan Arap Naum Efendi'dir¹⁰⁰. Özel hocalardan eğitim alan Naum Efendi, İtalyanca, Rumca konuşur, Fransızca yazabilir, Türkçeyi de okuryazardı. Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında mümeyyiz olarak atanmadan önce Petersburg Sefareti Birinci Kitâbetinde istihdam edilmiştir. Bu görevinden önce de yine Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde istihdam edilmiş ve onunla birlikte Bâbîâli'de Hıristiyan-Arap unsurlar ön plana çıkmaya başlamıştır¹⁰¹.

Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası da tıpkı Tercüme Odası gibi bürokratların kariyerlerinde önemli bir basamak olmuştur. Kariyerine Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında mülâzemetle başlayan bir kişinin kaleme ya da başka kalemlerde önemli yerlerde istihdam edildikleri görülmektedir. Örneğin, 1868/1285 ve 1869/1286 yıllarında Tâhrîrât-ı Ecnebiye Kaleminde mümeyyizlik yapan Ermeni Ohannes Nuryan Efendi, 1870/1287 yılında kalemin serhalifeliğine getirilmiştir¹⁰². Bu durum bize, bu kaleme istihdam edilme politikası içerisinde aşağıdan yukarıya doğru kendi içerisinde bir hareketliliğin olduğunu göstermektedir.

⁹⁶ BOA, DH. SAİD., nr.18/47

⁹⁷ BOA, DH. SAİD., nr.1/586

⁹⁸ *Terakki*, nr.300, 28 Şubat 1870/27 Za 1286

⁹⁹ BOA, DH. SAİD., nr.7/993

¹⁰⁰ BOA, İrâde Hâriciye, nr. 269/16186, 22 Aralık 1875/23 Za 1292

¹⁰¹ BOA, DH. SAİD., nr.2/1028

¹⁰² BOA, DH. SAİD., nr.25/11; BOA, *Ruus Def.*, nr. 234, s.98, 3 Kasım 1869/28 B 1286

Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasından başka bir birime geçenlere örnek olarak da Kostaki Efendi'yi verebiliriz. Tâhrîrât-ı Ecnebiye ikinci mümeyyizlerinden Kostaki Efendi Turuk Meabir Müdürlüğüne atanmıştır¹⁰³. Yine Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında mümeyyiz olarak istihdam edilmiş olan Ermeni Nuryan Efendi, Napoli Şehbenderliğine memur olarak atanmıştır¹⁰⁴.

Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında mülâzım olarak istihdam edilen gayrimüslimler arasında Ermeni Dadyan Artin Efendi¹⁰⁵, Nişan Safer Efendi¹⁰⁶, Tade Andonyan Efendi¹⁰⁷ ve Rum Aleko Artistarki Bey¹⁰⁸, Rum Kostaki Efendi¹⁰⁹, Vahram Bey¹¹⁰ bulunmaktadır.

Telgraf vs. gibi hızlı iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında 1875 yılında dört şube kurulmuştur. Bu şubeler ve başlarına getirilen kişiler; Tâhrîrât-ı Hâriciye Kuyudât Ciheti Serhalifesi Naşir Efendi, Tâhrîrât-ı Hâriciye Umûr-ı Şehbender Ciheti Serhalifesi Dalenda Efendi?, Tâhrîrât-ı Hâriciye Umûr-ı Telgraf Ciheti Serhalifesi Haçik Efendi¹¹¹, Tâhrîrât-ı Hâriciye Politika Ciheti Mümeyyizi Arap Naum Efendi¹¹² dir.

1.1.4. Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odası

1862 yılında kurulmuş olması muhtemel olan Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odası, Tâhrîrât-ı Hâriciye'ye bağlı bir alt birimdir¹¹³. 1869 yılında çıkarılan 13 maddelik nizamnamede Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odasının Politika, Mülkiye, Kavanin ile Muhakemat olmak üzere üç kısma ayrıldığı ifade edilmektedir. Politika kısmında uluslararası antlaşmaların suretleri muhafaza edilirken; Mülkiyede askeriye, maliye, ziraat, maarif, nafia, mezhepler, bahriye ve zaptiyeye dair evraklar olacaktır. Kavanin ile Muhakemat kısmında ise kanun, genel hukuk, fertler arası antlaşmalar ve cinayet dosyaları bulunacaktır. Evrak personeli, bir müdür, bir başmüfettiş ve sekiz halifeden ibaret toplam 10 kişi olacaktır. Evrak müdürünün ataması Sultan'ın iradesiyle

¹⁰³ *Terâkki*, nr.300, 28 Şubat 1870/27 Za 1286

¹⁰⁴ BOA, İrâde Hâriciye, nr.243/14453, 8 Mayıs 1870/7 S 1287

¹⁰⁵ BOA, DH. SAİD., nr.3/216

¹⁰⁶ BOA, DH. SAİD., nr.18/47

¹⁰⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/370

¹⁰⁸ BOA, DH. SAİD., nr. 93/193

¹⁰⁹ BOA, DH. SAİD., nr.7/993

¹¹⁰ BOA, DH. SAİD., nr.2/904

¹¹¹ BOA, İrâde Hâriciye, nr. 269/16179, 8 Aralık 1875/9 Za 1292; *Devlet Sâlnâmesi*, sene 1293

¹¹² BOA, İrâde Hâriciye, nr.264/16186, 22 Aralık 1875/23 Za 1292.

¹¹³ Musa Kılıç., agt., s.97.

yapılacakken başmüfettiş ve diğer halifeler, evrak müdürünün seçimi Tâhrîrât-ı Hâriciye müdürünün onayıyla tayin edilecekti¹¹⁴.

Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odası müdürlüğünde görev yapan ilk gayrimüslim Ermeni kökenli Arzuman Estefan Efendi'dir. Arzuman Estefan Efendi 1862/1279 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odasının müdürlük görevine tayin edilmiştir¹¹⁵.

Sarraf bir babanın çocuğu olarak 1822/1238 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Arzuman Estefan Efendi, İstanbul'da Ermeni okullarında Ermenice ve İzmir Bornova'da Fransız okulunda Fransızca eğitim almıştır. 21 yaşında Bâbüali Tercüme Odasında mülâzemetle bürokratik kariyerine başlayan Arzuman Estefan Efendi, Kırım Savaşı sırasında serdar-ı ekrem Ömer Paşa maiyyetinde Fransızca başkâtibi olarak tayin edilmiştir¹¹⁶. Kısa bir süre sonra istifa ederek kaleme geri dönmüş ve ilk olarak Sayda daha sonrasında ise Suriye hükümet tercümanlıklarında bulunmuştur. Ardından İzmir Vilâyeti Fransızca kitâbetinde istihdam edilen Arzuman Estefan Efendi buradan da istifa ederek kaleme geri dönmüştür. 1858/1274 yılında Sırbistan, 1859/1275 senesinde Girit fevkalade serkitâbetlerinde bulunmuştur. 1860/1277 senesinde Suriye Vakasında¹¹⁷ Şam-ı Şerif İ'ane Komisyonu başkanlığında ve Meclis-i Fevkalade âzâlığında bulunduktan sonra 1862/1279 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Müdürlüğü görevine getirilmiştir¹¹⁸. Kalemin bir diğer müdürü ise yine Ermeni kökenli olan İlyas Çayan Efendi¹¹⁹ dir.

Genel olarak Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odası, Tercüme Odası ve Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası gibi bürokratların kariyerlerinde ilk basamak yeri olarak görülüyor. Burada çalışan gayrimüslimler daha sonraki süreçlerde ağırlıklı olarak hâriciye teşkilatının hemen hemen her kademesinde hizmet etmişlerdir.

¹¹⁴ Musa Kılıç, agt., s.97-98.

¹¹⁵ BOA, MB., nr.107/92, 11 Eylül 1865/21 R 1282; BOA, İrade Hâriciye, nr.209/12079, 5 Ekim 1864/4 Ca 1281; *Tâsvîr-i Efkâr*, nr.237, 10 Ekim 1864/9 Ca 1281

¹¹⁶ BOA, A. AMD., nr.56/41, 1855/1271; BOA, İrade Hâriciye, nr. 118/5769, 13 Şubat 1855/25 Ca 1271.

¹¹⁷ Cidde ve Suriye İsyânları (1858-1860) olarak bilinen olay, 1856 Paris Antlaşması'nı takip eden yıllarda Suriye'de Dürzilerle Maruniler arasında çıkan isyandır. Avrupa devletlerinin de müdahalesiyle uluslararası bir olay haline gelen isyan neticesinde Bâbüali olağanüstü görevle Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa'yı bölgeye göndermiştir. Fuad Paşa'nın görevi; asayişin sağlanması, asilerin elebaşlarını cezalandırmak, Cebel-i Lübnan'ın idaresini ıslâh etmek ve zarar gören Hıristiyanlara tazminat verilmesini temin etmektir. Ayrıca bölgede fakirler için, Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşan bir komisyon oluşturmuştur. Devletlerarası bir konferansla Lübnan idari bakımdan otonomiye kavuşturulmuştur. Bu konferans sonucunda 9 Haziran 1861 tarihinde Lübnan Nizâmnamesi imzalanmıştır. Bu nizâmname 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar yürürlükte kalmıştır. (Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, Ankara 1983, s.29-42.)

¹¹⁸ BOA, DH. SAİD., nr.1/52

¹¹⁹ BOA, DH. SAİD., nr.96/203

Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında görev yapan bürokratlar arasında; Ermeni İstapan Çapan Efendi¹²⁰, Ermeni Ohan Bağdadliyan Efendi¹²¹, Rum-Katolik Antuvan Vekil Efendi¹²², Ermeni Güllaboğlu Mikail Efendi¹²³, Arap-Hıristiyan Feyzi Bey¹²⁴, Ermeni Nazar Hazaros Efendi¹²⁵, Ermeni Noradunkyan Gabriyel Efendi¹²⁶, Ermeni Simeon Çapan Efendi¹²⁷, Ermeni Onnik Maksud Efendi¹²⁸ bulunmaktadır.

Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasındaki gayrimüslimler arasından Hıristiyan-Arap Feyzi Bey, Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Nasrı Franko Paşa'nın oğludur. Özel hocalardan eğitim alan Feyzi Bey, Türkçe, Fransızca konuşur ve yazar. Arapça, Rumca, Rusça ve İtalyancaya da âşinadır. 1867 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında başladığı kariyerine 1868 yılında Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı kitâbetinde ve ardından Cebel-i Lübnan milis askeri levazım memuriyeti gibi görevlerde sürdürmüştür¹²⁹.

Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasına başka birimlerden gelen bürokratlar arasında ise 1863/1279 yılında Matbuat Kaleminde kariyerine başlayan Ermeni Mıgırdıç Norikyan Efendi gelmektedir. Aynı yıl Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasına geçen Mıgırdıç Norikyan Efendi daha sonraki yıllarda Vaşington, Bükreş ve Madrid Sefâretlerinde görev yapmıştır¹³⁰.

1.1.5. Hâriciye Kitâbeti ve Deavi Odası

Ticaret mahkemelerince yabancılar leh ve aleyhine verilmiş ilamların icrası işine bakan Hâriciye Kitâbeti ve Deavi Odasındaki¹³¹ gayrimüslimler kâtip, muavin ve maiyet memuru olarak görev yapmışlardır.

Hâriciyede önemli bir memuriyet olan Hâriciye Kâtipliğinde gayrimüslim Osmanlı memurları arasında Hıristiyan Arap kökenli Franko Nasrı¹³², Rum Pavlaki

¹²⁰ BOA, DH. SAİD., nr.10/623

¹²¹ BOA, DH. SAİD., nr.1/714

¹²² BOA, DH. SAİD., nr.96/203

¹²³ BOA, DH. SAİD., nr.4/770

¹²⁴ BOA, DH. SAİD., nr.10/299

¹²⁵ BOA, DH. SAİD., nr.55/121

¹²⁶ BOA, DH. SAİD., nr.81/473

¹²⁷ BOA, DH. SAİD., nr.1/238

¹²⁸ BOA, DH. SAİD., nr.37/309

¹²⁹ BOA, DH. SAİD., nr.10/299

¹³⁰ BOA, DH. SAİD., nr.19/74

¹³¹ M. Macit Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*, Ankara 2005, s.62.

¹³² Mehmed Süreyya, *age.*, s.876.

Musurus Efendi¹³³, Ermeni Kirkor Odyan Efendi¹³⁴, Sahak Abro Efendi¹³⁵, Arzuman Estefan Efendi¹³⁶, Pertev Antuvan Efendiler¹³⁷ gelmektedir.

Hâriciye Kâtiplerinin sicil kayıtları incelendiğinde bu kişilerin Bâbîâlî'nin önemli birimlerinde uzun yıllar görev yapan bürokratlar oldukları ve yabancı dil bilgisine sahip oldukları görülmektedir. Örneğin, Ermeni kökenli Pertev Antuvan Efendi, Padova'da eğitim görmüş ve Ermenice, Fransızca, İtalyanca konuşup yazan bir bürokrattır. Bâbîâlî Tercüme Odasında kariyerine başlayıp Atina Sefâret Kâtipliği, Tiflis Başşehbenderliği, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Ceza Dairesi âzâlığı gibi birçok görevde bulunduktan sonra 1876 yılında Hâriciye Kâtipliğinde istihdam edilmiştir¹³⁸.

Hâriciye Kâtipliğinde istihdam edilen gayrimüslimlerin de Hâriciyenin diğer kalemlerinde olduğu gibi ağırlıklı unsurunun Ermeniler olduğu görülmektedir. Diğer birimlerden farklı olarak sayıca az olsa da Bâbîâlî'de istihdam alanı bulmuş önemli Rum ailelerinden Pavlaki Musurus gibi Rumların da burada istihdam edildikleri görülmektedir.

Hâriciye Kitâbeti Muavinliğini Dimitraki Efendi¹³⁹ ve Yakop Yakodos Efendi¹⁴⁰'nin yaptığı odanın Hâriciye Kitâbeti Maiyyet memuru Manolaki Efendi'dir¹⁴¹.

Deavi-i Hâriciye Kitâbetinde dikkati çeken bir bürokratta Ermeni asıllı Ohannes Torosyan Efendi'dir. Kalpakcioğlu Toros Ağa'nın oğlu olan Ohannes Torosyan Efendi, Kudüs Ermeni Mektebinde ve Mektebi Sultanide eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, Ermenice konuşup yazan Ohannes Torosyan Efendi, Arapçayı ise konuşur düzeydedir.

1871 yılında mülâzemetle Deavi-i Hâriciye Kitâbetinde göreve başlayan Ohannes Torosyan Efendi, aynı yıl 150 kuruş maaş ile Deavi-i Hâriciye Kitâbeti Baş Mukayyidliği muavinliğinde istihdam edilmiştir. 1874 yılında ise maaşı 300 kuruşa

¹³³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.763, s.91, 25 Nisan 1865/Selh-i Za 1281; BOA, A. MKT. MHM., nr.330/59, 25 Nisan 1865/30 Za 1281; BOA, HR. MKT., nr.382/3, 25 Haziran 1861/16 Z 1277; *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, nr.595, 4 Mart 1863/14 N 1279; (Pavlaki Musurus, Kostaki Musurus Paşa'nın küçük kardeşidir. Hâriciye kâtipliğinden sonra Ticâret-i Bâhriye Reisliği, Meclis-i Vâlâ âzâlığı, Sisam Beyliği, Şûrâ-yı Devlet âzâlığı, Meclis-i Nafia ikinci reisliği gibi görevlerde bulunmuştur. 29 Nisan 1876/5 R 1293 tarihinde ölmüştür. Mehmed Süreyya, *age.*, s.874.)

¹³⁴ BOA, *Îrâde Hâriciye*, nr.243/14465, 18 Mayıs 1870/17 S 1287

¹³⁵ *Tercümân-ı Ahvâl*, nr.221, 19 Ağustos 1862/23 S 1279; *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, nr.448, 20 Ağustos 1862/24 S 1279; BOA, Cevdet Hâriciye, nr.6274, 21 Ocak 1865/23 Ş 1281

¹³⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1115, s.234, 14 Eylül 1875/14 Ş 1292; BOA, *Îrâde Hâriciye*, nr. 256/15293, 26 Eylül 1872/23 B 1289; İSS; Bâb Mâhkemesi, nr.521, s.42.

¹³⁷ BOA, DH. SAİD., nr.3/264

¹³⁸ BOA, DH. SAİD., nr.3/264

¹³⁹ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.47, 16 Şubat 1868/22 L 1284

¹⁴⁰ BOA, DH. SAİD., nr.1/222

¹⁴¹ BOA, *Îrâde Hâriciye*, nr.241/14274, 16 Kasım 1869/12 Ş 1286; *Terâkki*, nr.273, 24 Kasım 1869/20 Ş 1286; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1105, s.213, 24 Ağustos 1872/20 C 1289

çıkarılarak mukâyyidlik görevine getirilmiştir. 1875 yılında da maaşı 700 kuruşa çıkarılarak Deavi-i Hâriciye Kitâbeti Evrâk Müdürlüğüne getirilmiştir. 1878’de 1.100 kuruş maaş ile Deavi-i Hâriciye Kitâbeti İcrâ Memuriyetinde istihdam edilerek görevini Deavi-i Hâriciye Kitâbetinin lağvına kadar sürdürmüştür. Daha sonraki görevleri arasında ise Ticâret İcrâ Dairesi muavinliği, Dersaadet İstinâf Mâhkemesi âzâ mülâzımlığı bulunmaktadır¹⁴².

1.1.6. Hâriciyedeki Diğer Kalemler

Hâriciye Muhasebe Odası:

Gayrimüslimlerden Hâriciye Muhasebe Odasında istihdam edilen 3 kişi vardır. Bu kişilerin hepsi Ermeni’dir. Burada en uzun süreli çalışan kişi Kirkor Hızır Efendi¹⁴³’dir.

Kirkor Hızır Efendi, Hâriciye Muhasebe Odasında mümeyyiz olarak göreve başlamış¹⁴⁴; ilerleyen yıllarda ise Hâriciye muhâsebeciliğine getirilmiştir¹⁴⁵. Diğer gayrimüslim ise Hâriciye Muhasebesi müdür muavinliği görevinde bulunan Ermeni Ohan Bağdadliyan Efendi¹⁴⁶’dir.

Minas Mesrub Bağdadliyan’ın oğlu olan Ohan Bağdadliyan Efendi, Ermenice, Fransızca, Almanca, İngilizce ve İtalyanca yazar. Biraz Rumca, Macarca ve Maltızca konuşur ve Türkçe okuryazardır. Kariyerine 1863 yılında Tâhrîrât-ı Ecnebiye Evrâk Odasında başlayan Ohan Bağdadliyan Efendi, Malta Başşehbenderliği Kançılarlığı gibi görevde bulunduktan sonra 1865 yılında Hâriciye Muhâsebesi müdür muavinliğine getirilmiştir¹⁴⁷.

Hâriciye Muhâsebe Odası elemanlarından Ermeni kökenli Haçik Efendi ise, 1870 yılında Bâbiâli Hazine-i Evrâkta bürokratik kariyerine başlamış, 1873 yılında Hâriciye Nezâreti Muhâsebesinde istihdam edilmiştir. Sarraflar Kethudası Keğork Ağa’nın oğlu olan Haçik Efendi’nin kâtip ve memur yetiştirmek için açılan Mekteb-i Maarif-i Aklâmda (Mahrec-i Aklâm) Türkçe, Fransızca ve hesap eğitimi de görmesi onun bu kalemde istihdam edilmesinde etkili olmuştur¹⁴⁸.

¹⁴² BOA, DH. SAİD., nr.2/922

¹⁴³ *Hülâsâtü’l-Efkâr*, nr.6, 29 Haziran 1873/3 Ca 1290

¹⁴⁴ BOA, İrâde Hâriciye, nr.239/14166, 7 Eylül 1869/28 R 1286

¹⁴⁵ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1142, s.54, 12 Ekim 1878/14 L 1295

¹⁴⁶ BOA, DH. SAİD., nr.1/714

¹⁴⁷ BOA, DH. SAİD., nr.1/714

¹⁴⁸ BOA, DH. SAİD., nr.1/592

Hâriciye Evrak Odası:

Hâriciye Nezâreti Evrak Odasında; Süryani-Katolik Toma Hason Efendi mümeyyiz olarak¹⁴⁹, Rum-Katolik Nikolaki Vekil¹⁵⁰, Ermeni Bogos Efendi mülâzım¹⁵¹ ve bir diğer Ermeni Güllaboğlu Mikail Efendi mülâzım¹⁵² olarak istihdam edilmişlerdir.

Süryani-Katolik Toma Hason Efendi, 1855 yılında Bâbiâli Matbuat Kalemünde ilk olarak memuriyete başlamış ardından 1857 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde ve 1863 yılında Hâriciye Hâzine-i Evrâk Kalemünde istihdam edilmiştir¹⁵³. Hâriciye Evrâk Odası Güllaboğlu Mikail Efendi ile Nikolaki Vekil Efendi'nin ilk görev yaptıkları yerdir.

Hâriciye Matbuat Odası:

Hâriciye Nezâreti bünyesinde yer alan ve Avrupa basınında Osmanlı Devleti hakkında çıkan haberleri takip etmekle görevli olan Hâriciye Matbuat Odasında¹⁵⁴ gayrimüslimler, matbuat müdürü, mütercim ve mülâzım olarak istihdam edildiler. Buradaki dört gayrimüslimin etnik kökeni de Ermeni'dir.

Hâriciye Matbuat Müdürleri Ohannes Efendi¹⁵⁵ ve Kalyadi Efendi'dir. Şûrâ-yı Devlet mülazımlığından ayrılmış olan Kalyadi Efendi Fransızca ve Rumca bilgisinden dolayı buraya tayin edilmiştir¹⁵⁶.

Hâriciye Matbuat Odasının mütercimi ise kaleme mülâzemetle giren Ovakim Efendi¹⁵⁷'dir. Samatya Sulu Manastır'da eğitim gören Ovakim Efendi, Rumca ve İtalyancaya âşina bir bürokrattır. Ermeni Harfli Tükçe Asya gazetesini çıkaran Ovakim Efendi'nin ilk görev yeri burası olmuştur¹⁵⁸. Odanın diğer bir mütercimi ise Dakis Efendi'dir. Sarraf Danil Efendi'nin oğlu olan Dakis Efendi, Fransızca, İtalyanca, Rumca, Ermenice ve biraz Almanca konuşur; Fransızca yazar; Türkçe ise okuryazardır.

¹⁴⁹ BOA, DH. SAİD., nr.13/57

¹⁵⁰ BOA, DH. SAİD., nr.72/197

¹⁵¹ BOA, DH. SAİD., nr.14/409

¹⁵² BOA, DH. SAİD., nr.4/770

¹⁵³ BOA, DH. SAİD., nr.13/57

¹⁵⁴ “Matbuat-ı Hâriciye Müdüriyeti Hâriciye Nezâreti Celîlesine tabi' olub taht-ı idâresinde bir mu'avin ile altı nefer hulefâdan mürekkeb bir cem'iyet-i da'ime-i kalemiye vardır. Vezâ'if-i esâsiyesi Avrupa matbu'atından devlet-i aliyye aleyhinde neşr olunan makâlâta cevâb vermek ve icraât-ı aliyye-i devlet ve terâkki-i ma'mûriyet-i memleketden mil-el-i ecnebiyeyi haberdar eylemekdir.” (Devlet Sâlnâmesi, sene 1302)

¹⁵⁵ BOA, Ruus Def., nr. 234, s.52, 3 Mayıs 1868/10 M 1285

¹⁵⁶ BOA, İrâde Hâriciye, nr.265/15887, 1 Aralık 1874/21 L 1291

¹⁵⁷ BOA, DH. SAİD., nr.3/844

¹⁵⁸ BOA, DH. SAİD., nr.3/844

Dakis Efendi'nin Hâriciye Matbuat Odasındaki görevi onun kariyerindeki ilk görev yeridir¹⁵⁹.

Hâriciye Avukatlığı:

Profesyonel avukatlık müessesesinin oluşması 1875 yılında *Mehâkim-i Nizâmiye Dava Vekilleri Hakkında Nizâmname* ile başlasa da, tarafların davalarını vekil marifetiyle yürütmesi bu tarihten öncede görülmektedir. Dava vekilliği veya muhâmilik denilen profesyonel avukatlık müessesesinin yerleşmesinden önce¹⁶⁰ hâriciyede Avukatlık göreviyle istihdam edilen kişi Dersaadet Fransa Sefâreti baştercümanı Mösyö Jan'ın oğlu olarak İstanbul'da dünyaya gelen Yusuf Lapir Efendi'dir. Yusuf Lapir Efendi, Dersaadet Mahkeme-i Ticâret âzâlığı görevinde iken ilâve bir görev olarak Hâriciye Nezâreti avukatlığında 2.000 kuruş maaşla 1868 yılında istihdam edilmiştir¹⁶¹. Hâriciyede istihdam edilen diğer avukatlar da Parnas Efendi¹⁶² ve Tarin'dir¹⁶³.

Hâriciye Mektupçuluğu:

Tâhriât-ı Hâriciye Müdürlüğü, 12 Haziran 1851 yılında Hâriciye Mektupçuluğuna dönüştürülmüştür. Mektupçuluğun görevi, Hâriciye Nezâretinin ülke içindeki azınlıklar ve konsololar ile ilgili yazışmalarını yürütmektir¹⁶⁴.

Serkis Efendi, 1871 yılında Hâriciye Mektupçuluğuna getirilmiştir¹⁶⁵. Buraya Tâhriât-ı Hâriciye Müdürlüğünden atanmış¹⁶⁶. Serkis Efendi daha sonraki süreçte de Paris Sefaretine tayin edilmiştir¹⁶⁷.

¹⁵⁹ BOA, DH. SAİD., nr.1/996

¹⁶⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, İstanbul 2008, s.548.

¹⁶¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/280

¹⁶² BOA, İrâde Hâriciye, nr.244/14483, 1 Haziran 1870/2 Ra 1287; BOA, İrâde Hâriciye, nr. 224/13067, 28 Şubat 1867/23 L 1283

¹⁶³ BOA, İrâde Hâriciye, nr.271/16295, 6 Haziran 1876/14 Ca 1293

¹⁶⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", *TCTA*, c.1. İstanbul 1985, s.280.

¹⁶⁵ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.44801/1, 13 Aralık 1871/1 L 1288; *Ceride-i Havadis*, nr.1802, 16 Aralık 1871/4 L 1288; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.643/44707, 18 Aralık 1871/6 L 1288; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1103, s.153, 24 Aralık 1871/12 L 1288

¹⁶⁶ BOA, İrâde Hâriciye, nr.242/14397, 26 Mart 1870/23 Z 1286

¹⁶⁷ *Ceride-i Havadis*, nr.2007, 5 Ekim 1872/2 Ş 1289

1.2. GAYRİMÜSLİMLERİN HARİCİYE NEZARETİ DIŞINDA İSTİHDAM EDİLDİKLERİ ALANLAR

1.2.1. Gayrimüslimlerin Maarif Alanında İstihdamı

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimlerin maarifteki istihdamları 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'ndan sonra ağırlık kazanmıştır. Gayrimüslimlerin eğitim faaliyetleri ile ilgili olarak Islahat Fermanı'nda şu hususlara vurgu yapılmıştır:

“...saltanat-ı seniyyem teb’asından bulunanlar mekâtib-i şâhânemin nizâmât-ı mevzû’larında gerek sinnce ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti ifâ eyledikleri takdirde cümlesi bila-fark ve temyiz Devlet-i Aliyyemin mekâtib-i askeriyye ve mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat maârif ve hiref ve sanâyiye dâir milletçe mektebler yapmaya me’zûn olup fakat bu makûle mekâtib-i umumiyyenin usûl-i tadrîs ve muallimlerinin intihâbı âzâsı taraf-ı şâhânemden mansub muhtelit bir meclis-i ma’arîfin nezâret ve teftîşi tahtında olması...”¹⁶⁸

Islahat Fermanı'nın yukarıda zikredilen hükümlerine göre; gayrimüslimler nizâm-nâmelerin öngördüğü yaş ve sınav koşullarını yerine getirmek koşuluyla herhangi bir ayırıma tabi tutulmaksızın Osmanlı Devleti'nin açmış olduğu askerî ve mülkî okullara girebilme hakkına sahip olmuştur. Bu da, gayrimüslimlerin Islahat Fermanı'ndan sonra subay ve memur yetiştirmeye yönelik açılmış olan devlet okullarına girme hakkına sahip olmaları anlamına gelmektedir. Diğer bir önemli husus ise gayrimüslimler, genel ve mesleki eğitim için okul açmada serbest olacaktır. Söz konusu okulların müfredatı ve öğretmenlerinin atanması ise padişah tarafından nasp edilecek ve Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşacak bir Meclis-i Muhtelit-i Maârif tarafından gözetilip denetlenecektir.

Islahat Fermanı'nın öngördüğü Meclis-i Muhtelit; eğitimi din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün halkın yararlanacağı bir konuma getirmek için tebadan her milletin kendi mekteplerini yapmalarına izin verilmesinden sonra bu mekteplerin öğretim yöntemleri ve hocalarının seçim konularını görüşmek üzere, Müslim ve gayrimüslim bütün teb'a temsilcilerinin katılması amacıyla 1857 yılında kurulmuştur¹⁶⁹.

¹⁶⁸ BOA, İrade Meclis-i Mahsûs, nr.6/245, 4 Mart 1855/26 C 1272; BOA, İrade Meclis-i Mâhsûs, nr. 7/258, 1 Nisan 1856/25 B 1272

¹⁶⁹ Ali Akyıldız, *age.*, s.246.

Meclis-i Muhtelit bir Müslüman, bir Rum, bir Ermeni, bir Katolik, bir Protestan ve bir Yahudi olmak üzere altı üyeden oluşmuştur¹⁷⁰. Bu üyeler seçilirken ilim ve fen erbabı olanlar tercih edilmiştir. Bu azalardan Ferik Derviş Paşa Müslümanlar arasından seçilmiştir. Rum milletinden Tabib Estefenaki Karatodori, Ermeni milletinden Barutçubaşı Ohannes Bey, Katolik milletinden Düzoğullarından Mihran Bey¹⁷¹, Protestan milletinden Panayot ve Yahudi milletinden Şabcı damadı Daviçon seçilmiştir¹⁷². Fakat çok kısa bir süre sonra Mihran Bey, Meclis-i Muhtelit âzâlığından afvedilerek yerine Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri mütercimi Ohannes Efendi tayin edilmiştir¹⁷³. Daha sonraki yıllarda da Panayot Efendi'nin yerine Hazaros Efendi'nin tayini uygun görülmüştür¹⁷⁴.

Gayrimüslimlerin bürokrasideki istihdamları açısından Meclis-i Muhtelit önemli bir birimdir. Buradaki istihdam yöntemi Osmanlı'nın klasik döneminden farklı idi. Bir dönem önce ehliyet ve liyakatleri doğrultusunda Bâbiâli'de başta tercümanlık olmak üzere istihdam edilirken artık, 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra ilân edilen Islahat Fermanı'nın getirdiği yenilikler/mecburiyetler* neticesinde bürokraside görevlendirilmeye başlandılar. Yani öncesinde Bâbiâli'nin bu kişileri seçmesi söz konusuysen artık, yeni kurulan kalemlerde biraz mecburiyet, biraz da Batı kurumlarını model almadan kaynaklanan bir mecburiyetin sonucu istihdam edilmişlerdir. Nitekim Meclis-i Muhtelite atanan beş üyenin her birinin de Osmanlı tebasından bir gayrimüslim unsurun temsilcisi olduğu düşünülünce bu durum kendisini daha net ortaya koymuştur. Bir dönem önce Bâbiâli'de tercümanlık için bulunan gayrimüslimler, bir dönem sonra kendi cemaatinden olan kişilerin eğitimleri ya da genel mahiyette kendi cemaatlerinin çıkarlarını temsilen istihdam edilmeye başlandılar. Nitekim Meclis-i Muhtelite eğitim amaçlı bulunurlarken bu durum Meclis-i Vâlâ ve Şûrâ-yı Devlette siyasi bir güç olarak bulunmalarına/ortaya çıkmalarına sebep olmuştur.

¹⁷⁰ Ali Akyıldız, *age.*, s.249.

¹⁷¹ Mihran Düzyan (1817-1891), Serkis Çelebi'nin oğludur. 1847 yılında Darphane Meskûkât Nâzırlığı ile başladığı kariyerine Tanzimat Meclisi âzâlığı, Meclis-i Maarif Müsteşârlığı, Şûrâ-yı Devlet âzâlığı gibi birçok görevle devam etmiştir. Bâbiâli tarafından kendisine "Bey" unvanı verilen Mihran Düzyan, "bâlâ" rütbesine de sahiptir. (Y. G. Çark, *age.*, s.62-64.)

¹⁷² BOA, *Sadaret Def.*, nr. 472, sayfa no yok; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.24765, 28 Mart 1857 /2 Ş 1273; BOA, MVL., nr.358/72, 16 Temmuz 1860/26 Z 1276

¹⁷³ BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 393/25988, 26 Aralık 1857/8 Ca 1274; BOA, A. MKT. MHM., nr.123/29, 31 Aralık 1857/13 Ca 1274

¹⁷⁴ BOA, A. MKT. MHM., nr.188/83, 23 Temmuz 1860/4 M 1277

* Islahat Fermânı'nın Paris Antlaşması'nın 9. maddesine alınması, söz konusu ferman hükümlerinin uygulanmasında imzacı ülkelerin müdahil olmasına vesile olmuştur. Paris Antlaşması için bkz. Ali Fuat Türk geldi, *age.*, c.1, Ankara 1987.

Meclisi Muhtelitten sonra 1864 yılında Maarif ve Nafia Müsteşarı Derviş Paşa'nın başkanlığında aralarında gayrimüslimlerinde yer aldığı Daire-i Mekâtib-i Umûmiyye teşkil edilmiştir¹⁷⁵. Buradaki gayrimüslim âzâlar; Rum milletinden Estefan Karatodori Efendi ve Kostaki Aristidi Efendi; Ermeni milletinden Doktor Estefan Bey ve Kırkor Odyan Efendi; Protestan milletinden Boğozyan Hazoros Efendi; Yahudi milletinden Ayazkıl Gıbay Efendi'dir. Katolik milletinden ise dairenin kuruluş aşamasında henüz tayin yapılmamıştır. Dairenin İkinci kâtip muavinliğine ise Artin Efendi tayin edilmiştir¹⁷⁶.

12 Nisan 1865'te yabancı dilde yazılan ilmî eserleri Türk diline tercüme etmek suretiyle ve Osmanlı Devleti'nde yeni ilim dallarını hayata geçirmek suretiyle Maârif-i Umûmiyye Nezâretine bağlı olarak kurulan Tercüme Cemiyetinde¹⁷⁷ de gayrimüslim bürokratların istihdam edildiği görülmektedir. Bu cemiyetin görevleri arasında tercüme edilen eserlerin ülke çocuklarına yararlı olup olmadıklarını tespit etmek ve Meclis-i Maarife sunulan kitap ve risale tercümelerini dikkatle inceleyip yazarlarına verilecek mükâfatı belirlemek bulunmaktaydı. Tercüme Cemiyetine üyeler seçilirken bu kişilerin “erbâb-ı ma'rif ve ma'lûmâtta” kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Bir reis, iki musahhah, üç kâtip ve on iki üyesinin bulunduğu Tercüme Cemiyetindeki gayrimüslimler arasında Eshâm-ı Umûmiyye muavini Ohannes Efendi, İkinci Mâhkeme-i Ticâret reisi Vahan Efendi, Mâtübât müdürü Ohannes Efendi, Meclis-i Vâlâ mütercimlerinden Aleksandır Efendi âzâlık göreviyle istihdam edilirken Tercüme Odası hulefasından Fardis Efendi, Fransızca kâtipliğinde istihdam edilmiştir¹⁷⁸.

Gayrimüslim bürokratların maarif alanında istihdamında şüphesiz ki en dikkate değer yer Meclis-i Muhtelitti fakat bunun yanı sıra gayrimüslim bürokratlar Meclis-i Kebir-i Maarifte de istihdam edildiler. 20 Eylül 1869/13 Ca 1286 tarihinde kurulan Meclis-i Kebir-i Maarif; Daire-i İlmiye ve Daire-i İdare olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bu meclisin kadrosu ve yetkileri zaman zaman daraltılıp genişletilmiş, üye olarak Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve Musevi cemaatlerden kişiler

¹⁷⁵ Uğur Ünal, *Meclis-i Kebîr-i Maârif (1869-1922)*, Ankara 2008, s.3.

¹⁷⁶ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.751, 6 Mayıs 1864/30 Z 1280

¹⁷⁷ Tercüme Cemiyetinin kuruluş amacı: “...maksad-ı menâfi mülk ve milleti müceb olarak elsine-i ecnebiyede tedvin olunmuş olan asâr-ı ilmîyeyi ve telahâk-ı efkâr-ı ashâb-ı ticâret ve hüner ile an be ana nihâde-i destgâh-ı taba'at ve intişâr olmakda bulunan ketv ve risâil-i cedideyi lisânımıza nakl etmek ve bundan başka elsine-i sâireden lisan-ı azbû'l-beyân Türkiye nakl ve tercüme olunub usûl-ı mevzu'ası vecihle meclis-i ma'arife havale olunan ketv ve risâil-i mütercimmeye imrâr-ı inzâr-ı dikkatle ashâb-ı hakkında bî-dirîğ buyrulacak mükâfat-ı seniyyeyi tahdid eylemekdir...” (*Takvîm-i Vekâyi*, nr.809, 20 Temmuz 1865/27 S 1282)

¹⁷⁸ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.809, 20 Temmuz 1865/27 S 1282

atanmıştır¹⁷⁹. Meclis-i Kebîr-i Maarifin başkan muavinliğini Bâbîâlî'nin önemli gayrimüslim bürokratlarından olan Ermeni Pertev Antuvan Efendi yapmıştır¹⁸⁰.

Meclis-i Kebir-i Maarif İlmiye Dairesinin başkan vekili Fardis Efendi'dir¹⁸¹. Âzâlık görevinde bulunanlar ise; Kostantinidi Aleksandrios Efendi¹⁸², Mikail Efendi ve Fardis Efendi'dir. Bu azalardan Fardis Efendi ve Kostantinidi Efendi Tercüme Odası memurlarındandır¹⁸³.

Meclis-i Kebir-i Maarifin İdâri Dairesinin âzâları; Simon Efendi, Jan Aristokli Efendi, Bulgar milletinin muteberanlarından Mihailofski Efendi, Yahudi milletinden Haskil Efendi, Bahazkal Efendi¹⁸⁴ ve Artin Efendi'dir¹⁸⁵.

Maarif alanında dikkati çeken en önemli gayrimüslim bürokratlardan bir tanesi Rum kökenli Jan Aristokli Efendi'dir. Rum tüccar Dimitraki Efendi'nin oğlu olup Hasköy'de 1831 yılında doğmuştur. Heybeliada Rum Tüccar Mektebini bitirdikten sonra Kuruçeşme Mektebinde (Fener Mektebi) eğitimini sürdürmüştür. 1869'da Meclis-i Kebîr-i Maarif üyesi olan Aristokli Efendi, eğitim faaliyetlerinde de yer almış Mülkiye Mektebinde "Etnografya", Dârülmualimîn-i Rüşdîde ise "Usûl-i Tadrîs" derslerini vermiştir. 22 Temmuz 1879 tarihinde Mekâtib-i Âliye müdürlüğü görevine getirildikten sonra Sanâyi-i Nefîse Mektebinde Târih-i Sınâat muallimliğinde bulunmuştur. Aristokli Efendi, muhtemelen 1898 senesinde vefat etmiştir.

Aristokli Efendi, yukarıda da belirtildiği gibi Meclis-i Kebîr-i Maârifin "idârî dairesi"nde üyelik görevinde bulundu. 1872'ye kadar bu görevini sürdüren Aristokli, 1872-1879 senelerinde tek meclisli yapısıyla Maârif Meclisindeki üyeliğine devam etti. 1879-1882 yıllarında üyelik görevi yanında Mekâtib-i Âliye Dâiresi müdürlüğünü de yürüttü. 16 Nisan 1887 tarihinden 1898'e kadar tekrar Maârif Meclisi üyeliğinde bulundu. Bu tarihten itibaren adına rastlanılmamaktadır. 7 Temmuz 1889'da üçüncü derece Mecîdî, 21 Ağustos 1890'da da üçüncü derece Osmanî nişânı alan Aristokli Efendi, Maârif Meclisinde üyelik sıfatıyla yaklaşık olarak 25 sene görev aldı¹⁸⁶.

¹⁷⁹ A. Teyfur Erdoğdu, Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı: İdari Teşkilat Açısından, İ.Ü Siyaset Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Adalet Alada), İstanbul 1995, s.99, 100.

¹⁸⁰ BOA, DH. SAİD., nr.3/264

¹⁸¹ *Rûznâme-i Cerîde-i Havadis*, nr.1831, 25 Ocak 1872/15 Za 1288

¹⁸² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1098, s.9, 5 Temmuz 1870/6 R 1287; BOA, DH. SAİD., nr.4/30

¹⁸³ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.94, 95, 23 Eylül 1869/17 C 1286

¹⁸⁴ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.93, 23 Eylül 1869/17 C 1286; Uğur Ünal, *age.*, s.26-30.

¹⁸⁵ BOA, *Ruus Def.*, nr.235, s.235, 26 Haziran 1871/8 R 1288

¹⁸⁶ Uğur Ünal, *age.*, s.71, 72.

Maarif alanında gayrimüslimleri, en üst düzeyde ise 1839-1876 yılları arasında müsteşâr olarak görmekteyiz. Bir gayrimüslim Osmanlı bürokrati için nâzırlıktan sonra önemli bir kariyer olan Maarif Nezâreti Müsteşârlığı görevine 1872 yılında Şûrâ-yı Devlet âzâlarından Ermeni Ohannes Vahan Efendi getirilmiştir¹⁸⁷.

Tüccardan Serkis Vahan'ın oğlu olan Vahan Efendi, yüksek öğrenimini Paris'te görmüştür. Ermenice ve Fransızca bazı kitapları bulunan Vahan Efendi'nin bürokratik kariyeri aslında ticaret mahkemelerinde başlamış ve devam etmiştir. Şûrâ-yı Devlet âzâlığından Maarif Müsteşârlığı, kısa bir süre sonra da Nafia Nezâreti Müsteşârlığı görevine getirilmiştir¹⁸⁸. Maarifte müsteşârlık görevi yapan bir diğer gayrimüslim ise Aleko Bey'dir¹⁸⁹.

Maarif Nezâretinde müsteşârlığın yanı sıra muavinlik görevinde istihdam edilen gayrimüslimler arasında Bulgar asıllı Kiros Efendi gelmektedir. Tırnovada'da Bulgar Mektebinde ve ardından Fransız Mektebinde eğitim gören Kiros Efendi, Türkçe, Fransızca, Rumca, Bulgarca, İtalyanca, Rumca ve Rumca okuryazar bir bürokrattır. Kiros Efendi, Bâbîâli Matbuat ve Tercüme Kalemlerinde görev yaptıktan sonra Maarif Nezâreti Muavinliğinde istihdam edilmiştir¹⁹⁰. Maarif Nezâreti Muavinliğinde bulunan diğer bir gayrimüslim ise Artin Efendi'dir¹⁹¹.

1.2.2. Gayrimüslimlerin Maliye Alanında İstihdamı

Gayrimüslimlerin Hâriciyeden sonra yoğun olarak istihdam edildikleri birimlerden bir tanesi de Maliye Nezâreti ve ona bağlı olan komisyonlardır. Gayrimüslimler, Mâliye teşkilâtında müsteşâr, muavin ve mütercimlik gibi görevlerde istihdam edildiler.

Mâliye Nezâretinde de 1839-1876 yılları arasında bir gayrimüslimin yükselebileceği son nokta olan müsteşârlıkta Ermeni asıllı Odyan Efendi¹⁹² ve yine bir Ermeni olan Dadyan Artin Efendi görev yapmıştır. Dadyan Artin Efendi Ormanlar ile

¹⁸⁷ *Cerîde-i Havadis*, nr.1816, 4 Ocak 1872/23 L 1288; "Vahan Efendi a été nommé mustécchar du ministère de l'instruction publique" (*La Turquie*, nr.3, 4 Ocak 1872)

¹⁸⁸ BOA, DH. SAİD., nr.4/470

¹⁸⁹ BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 648/45055, 30 Mart 1872/20 M 1289

¹⁹⁰ BOA, DH. SAİD., nr.10/613

¹⁹¹ BOA, *Ruus Def.*, nr.235, 26 Haziran 1871/8 R 1288

¹⁹² BOA, *Ruus Def.*, nr. 235, s.17, 22 Eylül 1871/8 B 1288

Eshâm-ı Cedîde Müdüriyetinden Mâliye Müsteşârlığına Mayıs 1872/Ra 1289 tarihinde atanmıştır¹⁹³.

Dadyan Artin Efendi'nin sosyal kökeni, eğitim geçmişi ve bürokratik kariyeri incelendiğinde, Bâbîâli'de bir gayrimüslimin üst düzey bir görev olan müsteşârlık makamına niçin yükseldiğinin cevabını bulmaktayız. Öncelikli olarak Dadyan Artin Efendi, uzun yıllar baruthanenin idaresini ellerinde bulunduran Dadyan ailesine mensuptu. Bürokrasiye girişte aile bağlarının çok önemli olduğu düşünüldüğünde Dadyan Artin Efendi'nin bu anlamda yüksek bir göreve gelmesi normal bir durumdur. İkincisi Dadyan Artin Efendi, Paris'te Sainte Barbe Lologran Mektebinde ve ardından Paris Üniversitesinde eğitim görmüştü ki bu durum da iyi bir eğitim alan gayrimüslimin Osmanlı bürokrasisinde istihdam alanı bulma şansının yüksekliği ile ilintiliydi. Ayrıca bürokratik kariyerine baktığımızda Dadyan Artin Efendi'nin, 1855 yılında mülâzemetle başladığı Bâbîâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında 1856 yılında muavinlik görevi ve ardından da Bâb-ı Zâbtîye Tahkik âzâlığı, Şûrâ-yı Devlet âzâlığı gibi görevlere sonra da Mâliye Nezâreti Müsteşârlığına¹⁹⁴ getirildiği görülmektedir ki, bu da Dadyan Artin Efendi'nin mesleki olarak iyi bir kariyerden geçtiğini göstermektedir. Sahip olduğu vasıflar gözönünde bulundurulduğunda Bâbîâli'nin bir kişiyi hangi nedenlerle bürokraside istihdam eder sorusuna Dadyan Artin Efendi'yi iyi bir örnek olarak gösterebiliriz.

Mâlîyede müsteşârlıktan sonra gayrimüslimler, Mâliye Nezâreti Muavinliğinde de görev aldılar. Mâliye Nezâreti Muavinliği, 1840 yılında nezâretin yazışmalarına bakmak ve nâzıra gördüğü işlerde yardımcı olmak üzere kurulmuştur¹⁹⁵. Muavin olarak gayrimüslim bürokratlardan Rum kökenli Aristidi Bey¹⁹⁶ ve Ermeni asıllı Ohannes Efendi¹⁹⁷ dikkati çeken isimlerdir.

Yabancı dil bilgisinden ötürü geniş oranda istihdam alanı bulan gayrimüslimler, maliyede de yabancı dil bilgisi gerektiren tercüme faaliyetlerinde görev yapmıştır. Bu anlamda Mâliye Nezâreti Tercüme Odasında Ermeni asıllı Keğork Pakarodyan Efendi istihdam edilmiştir. Keğork Pakarodyan Efendi, bürokratik hayatına 1859/1276 senesinde 16 yaşında mülâzemetle Bâbîâli Tercüme Odasında başlamıştır. Bu

¹⁹³ BOA, İrade Dâhiliye, nr. 650/45217, 24 Mayıs 1872/16 Ra 1289; BOA, DH. SAİD., nr.3/216; *Ceride-i Havadis*, nr.1913, 27 Mayıs 1872/19 Ra 1289

¹⁹⁴ BOA, DH. SAİD., nr.3/216

¹⁹⁵ Ali Akyıldız, *age.*, s.113.

¹⁹⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr. 1087, s.182, 27 Haziran 1867/24 S 1284; BOA, A. MKT. MHM., nr.406/59, 5 Mayıs 1868/12 M 1285

¹⁹⁷ BOA, *Ruus Def.*, nr. 234, s.24, 27 Şubat 1867/22 L 1283

görevinden sonra ise Malta Başşehbenderliği Kitâbetinde memur olarak görevlendirilmiştir. 6 yıl sonra ise istifa ederek İstanbul'a geri dönmüş ve yine Bâbiâli Tercüme Odasına devam etmiştir. 1865/1282 yılında ise 620 kuruş maaş ile Mâliye Nezâreti Celilesi Tercüme Odasına tayin edilmiştir¹⁹⁸. Mâliye Hâzinesi mütercimi olarak Bedros Efendi¹⁹⁹, Mâliye Nezâreti Tercüme Odası mümeyyizi olarak da Ermeni Karabet Homaryan Efendi'yi görüyoruz²⁰⁰.

Gayrimüslimler, Mâliye Nezâretine bağlı olarak kurulmuş Meclis-i Muhâsebe-i Maliye, Islâhât-ı Maliye Meclisi Komisyonu, Meclis-i Âlî-i Hazâin, Divân-ı Muhâsebât ve Eshâm-ı Cedîde Odası gibi komisyonlarda da yer aldılar.

16 Eylül 1840/19 B 1256 yılında kurulan Meclis-i Muhâsebe-i Maliyenin görevi, Tanzimat'a dâhil bölgelerde vergilerin yeniden tespiti, tahsilinin temini ve bu konudaki yolsuzlukların ve anlaşmazlıkların önlenmesidir. 1855 tarihli Bütçe Nizâmnamesi'nde bütçe hesaplarının kontrolü görevi de vazifeleri arasındadır²⁰¹. Tanzimat sonrası alınan tedbirlerin uygulandığı bütün bölgelerde, ortaya çıkan malî meseleler, Meclis-i Muhâsebe-i Mâliyede görüşüldükten sonra mazbatalar Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyeye takdim edilir ve padişahın irâdesiyle kesin hale gelirdi. Hem malî imkânsızlıklar ve hem de üyelerinin hep ikinci iş olarak bu mecliste bulunmaları nedeniyle, Meclis-i Muhâsebe-i Maliye istendiği gibi verimli çalışmamış ve bu komisyonun yerine çeşitli meclis ve komisyonlar kurulmuştur²⁰².

Meclis-i Muhâsebe-i Mâliye âzâlığında istihdam edilen gayrimüslim, zabtıye muavinliğinden buraya tayin edilen Aşir Bey'dir²⁰³.

1853-1856 yılları arasında devam eden Kırım Savaşı'nın yol açtığı Osmanlı maliyesinin karşılaşmış olduğu kriz nedeniyle; devletin gelirleri, özellikle savaş giderlerini karşılayamaz duruma gelmişti. Bu durum karşısında Osmanlı Hazinesi ilk kez dış borç almaya başladı. Bu durumun da yeni malî problemler ortaya çıkarması üzerine, meseleleri halletmek üzere Mehmet Rüşdi Paşa'nın başkanlığında Islâhât-ı Maliye Meclisi adı altında bir komisyon kuruldu. Komisyonun önemli görevleri

¹⁹⁸ BOA, DH. SAİD., nr.4/700

¹⁹⁹ BOA, A. MKT. MHM., nr.453/70, 5 Mayıs 1873/7 Ra 1290

²⁰⁰ BOA, DH. SAİD., nr.2/360

²⁰¹ Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Ankara 1997, s.36.

²⁰² Ahmed Akgündüz, *age.*, s.38.

²⁰³ BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 312/20032, 31 Aralık 1854/10 R 1271

arasında, malî reformların tartışılması, gelir ve giderlerin kontrol altına alınması, vergilerin tahsili ve hazineye ait meselelerin islâhı gibi konular vardı²⁰⁴.

Islâhât-ı Maliye Meclisi Komisyonunda âzâ olarak istihdam edilen gayrimüslimler, ağırlıklı olarak, bu görevi fahri olarak yapmışlardır. Bu kişiler, Ermeni Dadyan Artin Efendi²⁰⁵, Ermeni Ohannes Vahan Efendi²⁰⁶ ve Bedros Kuyumciyan Efendi²⁰⁷’dir.

Islâhât-ı Maliye Meclisi Komisyonu kısa bir süre içerisinde hem statü ve hem de isim değişikliğine uğramıştır. İsmi Meclis-i Âlî-i Hâzâin şekline çevrilmiştir. 1860 yılında kurulan Meclis-i Ali-i Hâzâine “...devlet-i aliyenin sınıf-ı sairesinden dahî bu meclisde bazı mu’teber zatların bulunması hem işçe ve hem de bunların bir suretle istihdamları hakkında deveran eden efkârca münâsib olacağından erbâb-ı vukuftan ve mütehayyizân-ı sarrafandan Tıngıroğlu Ohannes Efendi’nin ve ticâret meclis â’zâsından Ağaton Efendi’nin dahi âzâ olmaları...” tarzında gerekçelerle âzâ olarak seçilmişlerdir. Ayrıca Meclis-i Âlî-i Hâzâine mütercim olarak da Ohannes Efendi ve Karabet Homaryan Efendi seçilmiştir²⁰⁸.

Karabet Homaryan Efendi, Meclis-i Âlî-i Hâzâinde görevlendirilmeden önce Kırım Savaşı esnasında Kırım’da mütercim olarak görevliydi. Onun öncesinde ise Bâbiâli Tercüme Odasında çerağdı. Fakat daha sonraki yıllarda Karebet Homaryan Efendi’yi Mâliye Nezâreti Tercüme Odası mümeyyizliğinde ve Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahati sırasında görevli memur olarak görmekteyiz²⁰⁹.

Meclis-i Âli-i Hâzâine daha sonraki yıllarda Ohannes Efendi²¹⁰ ve Ovanis Efendi²¹¹ ve Baltacı Aristidi²¹² tayin edilmiştir.

²⁰⁴ Ahmed Akgündüz, *age.*, s.61.

²⁰⁵ BOA, DH. SAİD., nr.3/216

²⁰⁶ BOA, DH. SAİD., nr.4/270

²⁰⁷ BOA, DH. SAİD., nr.93/105

²⁰⁸ BOA, İrade Dâhiliye, nr.458/30450, 9 Temmuz 1860/19 Z 1276; BOA, A. DVN., nr.153/67-1, 10 Temmuz 1860/20 Z 1276; BOA, İrade Dâhiliye, nr.459/30525, 5 Ağustos 1860/17 M 1277; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.785, s.68, 21 Nisan 1862/21 L 1278; BOA, İrade Hâriciye, nr.191/10752, 10 Nisan 1862/10 L 1278; BOA, DH. SAİD., nr. 2/360; BOA, A. DVN. MHM., nr. 36/81, 1862/1278

²⁰⁹ BOA, DH. SAİD., nr.2/360; Sultan Abdülaziz’in Avrupa’ya gezisi sırasında ona refakat eden gayrimüslim Osmanlı memurlarından diğeri de Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa’nın büyük kardeşi ve Meclis-i Vâlâ âzâsı Yanko Musurus Bey’dir. (Ali Rıza- Mehmet Galib, *XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli*, (yay. haz. Fahri Çetin Derin), c.2, İstanbul 1977, s. 37.

²¹⁰ BOA, A. MKT. MHM., nr.196/32, 26 Eylül 1860/10 Ra 1277

²¹¹ BOA, A. MKT. NZD., nr.322/53, 25 Ağustos 1860/7 S 1277

²¹² <http://www2.ogm.gov.tr/genmud/genmud1.htm>; Ayrıca Baltacı Aristidi hakkında geniş bilgi için bkz., Nursel Manav, *Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi*, M.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, (Dan: Ali Akyıldız), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Meclis-i Âli-i Hâzâin gibi birimlerin yanısıra, gayrimüslimleri Divân-ı Muhâsebâtta da görmekteyiz. Bugünkü anlamda sayıştay olan ve 29 Mayıs 1862 tarihinde kurulan Divân-ı Muhâsebâtta²¹³ yer alan gayrimüslimler; Ermeni Ağaton Efendi²¹⁴, Baltacı Aristidi Bey²¹⁵, Ermeni Diran Bey²¹⁶, Ermeni Asador Efendi²¹⁷ ve Ermeni Kevork Papazyan'dır²¹⁸.

Meclis-i Âli-i Hâzâinde istihdam edilen gayrimüslimlerden Kevork Papazyan Efendi, Ermeni cemaati içerisinde “amira” unvanını haiz son kişi olarak kabul edilir. 1807 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Kevork Papazyan Efendi, anne tarafından Mardiros Amira Tarpinyan'ın, baba tarafından ise Sarraflar Kethüdası Canik Amira Papazyan'ın torunu ve Haçadur Amira'nın oğludur. Ailenin atalarından Eğinli Keşiş Haçadur'dan dolayı aile “Papazyan” soyadını kullanmıştır. Patrikhanenin ilk mektebinde kısa bir eğitim alan Kevork Papazyan, on iki yaşında kuyumculuğa başlamış, bir müddet tülbentçilikle uğraşmış ve on yedi yaşındayken Çuhacı Han'da kendisine ait bir oda edinerek burada kuyumculuk yapmıştır. Kısa sürede biriktirdiği sermaye ile Edirneli sarraflarla birlikte senet işleriyle uğraşmış ve bir müddet Sarraf Mıgırdiç Ağa Hacıyan'ın da işlerini idare etmiş, uzun bir dönem de 1842'de kurulan Rumeli Sarraflar Kumpanyası'nın direktörlüğünü sürdürmüştür.

Mithat Paşa'nın sarraflığını da üstlenen Kevork Papazyan, 1834'te Darphane-i Amire Nizâm Mahkemesine âzâ tayin edilmiştir. 1851'de Mâliye Hazinesi Tahsilât Meclisine, 1853'te ise Mâliye Muhâsebe Komisyonuna âzâ tayin edildi. Cevdet ve Fuat Paşaların gayretleriyle kurulan Şirket-i Hayriyenin kurucuları arasında yer aldı ve 17 yıl kadar şirketin idare meclisinde âzâ olarak görev yaptı. 1860 Ermeni Nizâmnamesi ile daha önce Bâbîâli tarafından reddedilen 1857 Nizamnamesi'ni karşılaştırmak amacıyla kurulan komisyonda yer aldı. 1861'de ise “mütemayiz-i sanî,” unvanıyla Sarraflar Kethüdası tayin edilerek Nisan 1867 tarihine kadar bu görevini sürdürdü. Divân-ı Muhâsebât âzâlığına ise 1866 yılında seçilmiştir²¹⁹.

²¹³ Ahmed Akgündüz, *age.*, s.70.

²¹⁴ BOA, *Sadaret Def.*, nr.472, 8 Temmuz 1863/21 M 1280; BOA, A. MKT. MHM., nr.269/32, 12 Temmuz 1863/25 M 1280; BOA, A. MKT. MHM., nr.311/98, 14 Eylül 1864/13 R 1281

²¹⁵ BOA, MB., nr.100/66, 13 Ocak 1864/4 Ş 1280; BOA, MB., nr.107/92, 11 Eylül 1865/21 R 1282; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800/12, 5 Kasım 1864/5 C 1281

²¹⁶ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.528/36555, 7 Eylül 1864/6 R 1281; *Tâsvîr-i Efkâr*, nr.229, 12 Eylül 1864/11 R 1281

²¹⁷ BOA, DH. SAİD., nr.1/344; BOA, A. MKT. MHM., nr.456/88, 13 Haziran 1873/17 R 1290

²¹⁸ Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul 2003, s.78.

²¹⁹ Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul 2011, s.163, 164.

Divân-ı Muhâsebât, kuruluşundan bir süre sonra, Mâliye ve Muhâkeme adıyla iki kısma ayrılmıştır²²⁰. Divân-ı Muhâkemât-ı Mâliyede teşkil olunan komisyon âzâlığına Kevork Efendi²²¹ ile Diran Bey²²² getirilmiştir.

Mâliye Nezâreti Eshâm-ı Cedîde Odasında görevlendirilen gayrimüslimlerden Mihran Bey, Eshâm-ı Cedide İdaresinin başkanlığında bulunmuştur²²³. Birimin bir diğer müdürü ise 20 Eylül 1866 tarihinde Eshâm-ı Cedide Müdürlüğüne getirilen Artin Dadyan Efendi'dir²²⁴. Bu odada istihdam edilen Ermeni kökenli bir başka memur da Artin Efendi'dir. Kayseri âşâr mültezimi Asador Efendi'nin oğlu olan Artin Efendi, Ermeni Patrikhanesi Mektebinde okuduktan sonra eğitimine Paris'te devam etmiştir. 1867 yılında Hâriciye Nezâreti Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında bürokrasiye dahil olan Artin Efendi, 1871 yılında Mâliye Nezâreti Eshâm-ı Cedîde Odasında çalışmıştır. Buradaki görevi 3 Mayıs 1873 tarihinde Nafia Nezâreti Tercüme Kalemi Mütercimliği ile sona eren Artin Efendi'nin bu birimde istihdam edilmesi onun Paris'te eğitim görmesi ve Türkçe, Fransızca ve Ermenice bilmesiyle yakından ilgilidir²²⁵. Eshâm-ı Cedîde Odasının mütercimlik görevini ise Karabet Efendi üstlenmiştir²²⁶.

1.2.3. Gayrimüslimlerin Ticaret, Ziraat, Nafia, Orman ve Maden Alanında İstihdamı

24 Mayıs 1839 tarihinde, ülkede ticaret, sanayi ve tarımın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için kurulan Ticâret Nezâretinde²²⁷ gerek Batılı uzman ve görevliler gerekse Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler yoğun olarak istihdam edilmiştir. Bunun nedeni, ticaret hukuku alanında Tanzimat'tan sonra başlayan değişim sürecinde Batı hukukunun devreye girmesi ve yeni kanunların hazırlanıp uygulanmasında²²⁸ görev alabilecek kalifiye elemanların gayrimüslimler arasından çıkmasındandır.

²²⁰ BOA, A. MKT. MHM., nr.331/5, 1 Mayıs 1865/6 Z 1281

²²¹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1094, s.224, 22 Aralık 1869/19 N 1286; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1099, s.250, 11 Şubat 1871/21 Za 1287

²²² BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, 26 Kasım 1871/14 N 1288; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.641/44636, 22 Kasım 1871/10 N 1288

²²³ BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 393/25975, 20 Aralık 1857/2 Ca 1274

²²⁴ Silvert Kayar Malhasyan, "Harutyun Dadyan", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1999, s.364.

²²⁵ BOA, DH. SAİD., nr. 5/931

²²⁶ BOA, A. MKT. MHM., nr.411/59, 28 Haziran 1868/7 Ra 1285

²²⁷ Ali Akyıldız, *age.*, s.129.

²²⁸ XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ticaret hukuku alanında gelişmeler ve ticaret mahkemelerinin kuruluş, görev ve yetkileri için bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*, Ankara 2005.

Gayrimüslimler, Ticâret Nezâretinde müsteşâr olarak ve nezârete bağlı olan mahkemelerde tercüman, başkanlık/reislik, geçici ve daimi meclis üyeleri ve muavinlik hizmetlerinde bulunmuşlardır.

Ticâret Müsteşârlığı görevinde biri Rum, ikisi Ermeni olmak üzere üç gayrimüslim istihdam edilmiştir. Bu birimdeki ilk gayrimüslim, Karatodori ailesinden Rum Aleksandır Efendi²²⁹ olup Ticâret Nezâreti Müsteşârlığına 24 Mayıs 1868/1 S 1285 tarihinde 1.500 kuruş maaşla atanmıştır. Bu görevinin ardında da yine Hâriciye Nezâretine 12 Eylül 1872/9 B 1289 tarihinde 19.000 kuruş maaş ile müsteşâr olarak tayin edilmiştir²³⁰.

Rum Aleksandır Karatodori'den sonra Ticaret Müsteşârlığına 1871/1288 yılında Ermeni Odyan Efendi²³¹ atanmıştır²³². Odyan Efendi'den sonra da yine bir Ermeni olan Ohannes Çamiç Efendi, Eshâm-ı Cedide memurluğunda bulunurken bu göreve tayin olmuştur²³³.

Osmanlı tüccarlarının gerek birbirleri ve gerekse müstem (yabancı uyruklu) tüccarlarla aralarında meydana gelen davalara bakmak üzere 1840 yılında kurulan Mâhkeme-i Ticârette (Ticâret Meclisi)²³⁴ ve daha sonraki yıllarda Fransa'dan iktibas edilerek uygulanan Ticâret Kanunnâmeleri gereğince kurulan ticaret mahkemelerinde²³⁵

²²⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.228, 25 Haziran 1869/15 Ra 1286; BOA, DH. SAİD., nr.18/257; Aleksandır Karatodori hakkında bkz. Mahmut Akpınar, agt.

²³⁰ BOA, DH. SAİD., nr.18/257

²³¹ Odyan Efendi (Kirkor) (İstanbul 9 Aralık 1834- Paris 6 Ağustos 1887) Yazar, hukukçu. Eğitimini Kapriyel ve Haçadur Bardizbanyan ile Garabet ve Hovhannes Derovents'den aldı. Öğrenim için gittiği Paris'te 1848 Devrimi'ne tanık oldu. 1851'de İstanbul'a döndü. 1853'te Ermeni Patrikhanesi bünyesinde oluşturulan Tedrisat Komisyonu'na üye oldu. *Masis*, *Meğu (Ari)*, *Masyats Ağavni (Maislerin Güvercini)*, *Manzume-i Efkâr*, *Mamul (Basın)*, *Yergrakund (Yerküre)* gibi döneminin önde gelen gazete ve dergilerinde yazdı. Mithat Paşa'nın danışmanlığını yaptı. 1875-76'da Kanun-i Esasi'nin hazırlanması sürecinde etkin rol oynadı. 1878'deki Berlin Kongresi öncesinde, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilâyetlerde idari reformu öngören bir proje taslağı hazırladı. Sultan II. Abdülhamit rejiminin bir istibdata doğru gittiği inancıyla 1880'de Paris'e gitti. Kalp hastalığını bahane ederek uzun yıllar Paris'te kaldı. 1887 yılında vefat etti ve Père-Lachaise Mezarlığı'na defnedildi. (BOA, Y. EE., nr.78/55, 19 Ocak 1886/13 R 1303; BOA, Y. PRK. PT., nr.3/19, 26 Ağustos 1887/7 Z 1304; Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu (1839-1863)*, İstanbul 2004, s.198, 199; Silvart Kayar Malhasyan, "Krikor Odyan" *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1999, s.382.)

²³² BOA, İrade Dâhiliye, nr.639/44426, 4 Ekim 1871/20 B 1288

²³³ *İbret*, nr.3, 17 Haziran 1872/11 R 1289; *Ceride-i Havadis*, nr.1928, 17 Haziran 1872/11 R 1289

²³⁴ Ali Akyıldız, *age*, s.130.

²³⁵ 1839 Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nun ilanından sonra yeni kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunların bir kısmı başta Fransa olmak üzere yurt dışından iktibas edilen daha doğrusu yabancı kanunlar esas ve model olunarak hazırlanan kanunlardır. İktibas edilen kanunnamelerden bir tanesi 1266/1850 tarihindeki "Kanunnâme-i Ticâret-i Berriye ve Kanunnâme-i Ticâreti Bâhriye" (Kara ve deniz ticaret kanunları)'dir. 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı, Müslüman ve gayrimüslim tebaa ile ecebiler arasında ticaret, hukuk veya cinayete dair bütün davaların, muhtelit (karma) divanlara havale olunup burada görüleceğini ve bununla alakalı diğer prensiplerin konulacağını bildirerek ticaret mahkemelerinin kurulmasını işaret etmişti. Bunun üzerine 1276/1860 tarihinde, Fransız ticaret kanununun dördüncü kısmı iktibas edilerek 1266/1850 tarihli Kanunnâme-i Ticaret-i Berriye'ye bir zeyl yapılarak merkez ve taşradaki ticaret mahkemeleri teşkilatı tanzim olunmuştur. (Hıfzı Veldet, "Kanunlaşırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s.175, 196, 197; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s.564.)

tercümanlar, tercüman muavinleri, mahkeme başkan ve üyeleri istihdam edilmiştir. Ticâret Mahkemelerinde²³⁶ tercümanlık yapan gayrimüslimler, Artin Efendi²³⁷, Estefan Efendi²³⁸, Bedros Efendi²³⁹, Kalyoli Efendi'dir²⁴⁰. Bu tercümanlar arasından Bedros Efendi'nin kendi ifadesine göre ehliyet ve liyakat sahibi olmamasına rağmen bu birime atanmıştır²⁴¹.

Tercüman Muavinliğinde istihdam edilen gayrimüslimler arasında Birinci Meclis Tercümanı Muavini Dimitraki²⁴² ve İkinci Meclis Tercümanı Muavini Yorgaki Efendi²⁴³ bulunmaktadır.

Dört ayrı mahkemeye ayrılan Ticâret Mâhkemelerinde başkanlık yapmış olan gayrimüslimler; Vahan Efendi²⁴⁴, Ohannes Efendi²⁴⁵, Gavril Efendi²⁴⁶, Dikran Efendi²⁴⁷, Ohannes Surniyan Efendi²⁴⁸, Kostaki Efendi²⁴⁹dir. Bunlardan Kostaki Efendi Rum, Gavril Efendi Bulgar diğerleri ise Ermeni asıllıdır. Mâhkeme başkanları genel olarak âzâlık görevinden sonra başkanlığa atanırdı.

Ticaret Mahkemesinin kendi arasında bir atama biçimi vardı. Meselâ, Üçüncü Meclis-i Ticâret âzâlığında istihdam edilen Yorkyadis Efendi, İkinci Meclis-i Ticâret âzâlığına atanmıştır²⁵⁰. Mâhkeme-i Ticâret İkinci Meclisinden de Mâhkeme-i Ticâret Birinci Meclise atamalar olurdu. Örneğin Dikran Yusufyan Efendi, Mâhkeme-i Ticâret İkinci Meclis âzâlığından Mâhkeme-i Ticâret Birinci Meclis âzâlığında istihdam

²³⁶ Osmanlı mahkemeleri için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul 2004.

²³⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1087, s.230, 15 Kasım 1867/19 B 1284; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.89, 21 Temmuz 1867/19 Ra 1284

²³⁸ BOA, A. MKT. MHM., nr.406/39, 29 Nisan 1868/6 M 1285

²³⁹ BOA, HR. MKT., nr.29/37, Kasım 1849/M 1266

²⁴⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.89, 21 Temmuz 1867/19 Ra 1284, Kalyoli Efendi görevinden 1867 yılında istifa etmiştir. "...Mahkeme-i Ticâret İkinci Meclis Tercümanı Kalyoli Efendi'nin vuku' istifâsına mebni..." (BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.89, 21 Temmuz 1867/19 Ra 1284); BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1087, s.230, 15 Kasım 1867/19 B 1284

²⁴¹ "...bu çâkerlerinin zerre kadar behreyâb liyâkat ve kabiliyet olmadığım halde Meclis-i Ticâret Tercümanlığından bundan mukâddem ihsân buyrulan me'mûriyet.." (BOA, HR. MKT., nr.29/37, Kasım 1849/M 1266)

²⁴² Yanya Vilayet Tercümanının oğlu olan Dimitraki Rum Sıbyan Mektebinde eğitim gördükten sonra Yanya'da Rum Mektebinde eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca, Rumca konuşan Dimitraki Efendi, Fuad Paşa'nın Yunan meselesi ile ilgili olarak Yanya'ya gittiği zaman 14 yaşında Fuad Paşa'nın yanında mülâzemetle tercümanlık hizmetinde bulunmuştur. Babasının ölümünden sonra maaşsız olarak onun yerine tercümanlık hizmetinde bulunmuş ve 1863/1279 yılında Mahkeme-i Ticaret Kitabetine tayin olunmuştur. (BOA, DH. SAİD., nr.4/92; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1087, s.230, 15 Kasım 1867/19 B 1284)

²⁴³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.89, 21 Temmuz 1867/19 Ra 1284; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1087, s.230, 15 Kasım 1867/19 B 1284

²⁴⁴ *Tâkvim-i Vekâyi*, nr.630, 10 Şubat 1862/10 Ş 1278; BOA, A. MKT. NZD., nr.433/61, 16 Temmuz 1862/19 M 1279; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.47, 16 Şubat 1867/11 L 1283

²⁴⁵ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr. 994, s.270, 11 Nisan 1870/10 M 1287

²⁴⁶ BOA, *ML. MSF.*, nr.15713, 1861/1277; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.117, 1868/1285; BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.50, 27 Nisan 1868/4 M 1285

²⁴⁷ *Basiret*, nr.1759, 13 Mart 1876/17 S 1293; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1122, s.159, 7 Aralık 1876/20 Za 1293

²⁴⁸ BOA, DH. SAİD., nr.26/129

²⁴⁹ BOA, DH. SAİD., nr.10/145

²⁵⁰ BOA, *Ruus Def.*, nr.235, s.93, 5 Ağustos 1874/22 C 1291

edilmiştir²⁵¹. Bunların yanı sıra hiyerarşi dışı atamalar da olmaktadır. Sözelimi, Üçüncü Ticaret Mahkemesine, İkinci Mahkeme-i Ticaret âzâsından Ohannes Efendi tayin edilmiştir²⁵².

Gayrimüslimler, Ticaret Mahkemelerinde hem geçici âzâlık hem de daimi âzâlık görevinde istihdam edilmiştir. Âzâlık hizmetinde bulunan gayrimüslimler arasında; Yusuf Lapir Efendi²⁵³, Karabet Efendi²⁵⁴, Yorkyadis Efendi²⁵⁵, Ovakimyan Efendi, Nikogoz Efendi²⁵⁶, Yanko Ekyadis Efendi²⁵⁷, Horasancıoğlu Tomas Efendi²⁵⁸, Vahan Efendi²⁵⁹, Ohannes Efendi²⁶⁰, Dikran Yusufyan Efendi²⁶¹, Kostantinidi Aleksandrios Efendi²⁶², Mikail Efendi²⁶³, Artin Efendi²⁶⁴, Yorgi Yorkyadis Efendi²⁶⁵, Yanko Fotyadi Efendi²⁶⁶, İstavrakı Efendi²⁶⁷, Hamamcıyan Takur Efendi²⁶⁸, Kostaki Antopolo Efendi²⁶⁹, Simon Efendi²⁷⁰, Tarin Simeon Efendi²⁷¹, Mortman²⁷² bulunmaktadır.

Ticâret Mâhkemelerine âzâlık görevi yapan gayrimüslimlerin eğitimleri incelendiğinde bu kişilerin büyük oranda yabancı dil bildikleri görülmektedir. Ayrıca işlerinde ticaret hukuku eğitimi alanlar vardır. Sözelimi Ermeni kökenli bir memur olan Dikran Yusufyan Efendi, İstanbul'da Fransız Mektebinde okuduktan sonra Paris'te ticaret hukuku eğitimi almıştır. Ermenice yazan Dikran Yusufyan Efendi, Fransızca ve İngilizce de okuryazardır. 1868 yılında 33 yaşında iken 500 kuruş maaş ile Mâhkeme-i

²⁵¹ BOA, DH. SAİD., nr. 10/79

²⁵² BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.57, 24 Mayıs 1868/1 S 1285

²⁵³ BOA, A. DVN., nr.134/86, 20 Eylül 1858; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.552/38398, 28 Temmuz 1866/15 Ra 1283; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1092, s.115, 14 Mart 1869/29 Za 1285

²⁵⁴ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.811, 1 Ağustos 1865/10 Ra 1282

²⁵⁵ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr. 1403, 5 Eylül 1871/20 C 1288; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.644/44790, 10 Ocak 1872/29 L 1288; *Cerîde-i Havadis*, nr.1824, 16 Ocak 1872/6 Za 1288

²⁵⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr. 1122, s. 159, 7 Aralık 1876/20 Za 1293

²⁵⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.109, 3 Ekim 1867/5 C 1284; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1088, s.95, 3 Ekim 1867/5 C 1284; *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.630, 10 Şubat 1862/10 Ş 1278

²⁵⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1000, s.20, 14 Mayıs 1874/27 Ra 1291; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1118, s.36, 2 Aralık 1875/3 Za 1292; *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1012, 17 Ekim 1868/1 B 1285; *Cerîde-i Havadis*, nr.1979, 26 Ağustos 1872/22 C 1289

²⁵⁹ "İkinci Meclis â'zâsından bulunan Vahan Efendi dahi ziyâde işe yarar â'zâdan olmak hasebiyle..." (BOA, A. MKT. NZD., nr.373/79, 22 Kasım 1861/17 R 1278)

²⁶⁰ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.57, 24 Mayıs 1868/1 S 1285; *Cerîde-i Havadis*, nr.1979, 26 Ağustos 1872/22 C 1289; *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1012, 17 Ekim 1868/1 B 1285

²⁶¹ *Cerîde-i Havadis*, nr.1979, 26 Ağustos 1872/22 C 1289; BOA, DH. SAİD., nr.10/79

²⁶² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1118, s.36, 2 Aralık 1875/3 Za 1292; BOA, DH. SAİD., nr.4/30

²⁶³ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1012, 17 Ekim 1868/1 B 1285

²⁶⁴ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.109, 3 Ekim 1867/5 C 1284; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1088, s.95, 3 Ekim 1867/5 C 1284

²⁶⁵ *Hülâsâtü'l-Efkâr*, nr.27, 23 Temmuz 1873/27 Ca 1290

²⁶⁶ BOA, DH. SAİD., nr.26/311

²⁶⁷ *Tâsvîr-i Efkâr*, nr.221, 15 Ağustos 1864/12 Ra 1281; *Rûznâme-i Cerîde-i Havadis*, nr.347, 22 Şubat 1866/6 L 1282

²⁶⁸ BOA, DH. SAİD., nr.4/270

²⁶⁹ BOA, DH. SAİD., nr.4/230

²⁷⁰ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa no yok, 24 Ağustos 1872/20 C 1289

²⁷¹ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.57, 24 Mayıs 1868/1 S 1285

²⁷² BOA, İrâde Hâriciye, nr.174/9557, 27 Mart 1860/4 N 1276

Ticâret İkinci Meclis âzâlığında göreve başlamış; 1875 yılında ise 3.000 kuruş maaş ile Mâhkeme-i Ticâret Birinci Meclis âzâlığında ve yine aynı yıl Ticâret-i Bâhriye Mâhkemesi âzâlığına getirilmiştir. Ertesi yıl ise Mâhkeme-i Ticâret Dördüncü Meclis Başkanlığında görev yapmıştır²⁷³.

Ticâret Mahkemesi âzâ muavinliğinde bulunan Ermeni Hamamciyan Takur Efendi²⁷⁴, Sarraf Karabet'in oğludur. 1850 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Ermeni asıllı Hamamciyan Takur Efendi, Paris'te eğitim görmüş, Türkçe, Ermenice ve Fransızca konuşup yazan bir kişidir. Kariyerine ilk olarak Roma Sefâreti Ataşeliğinde başlayan Hamamciyan Takur Efendi, ilk olarak İkinci Mâhkeme-i Ticâret Âzâ Muavinliğinde Ticâret Mâhkemeleri bünyesine dâhil olmuş, sonra uzun yıllar farklı mahkemelerde görev yapan istikrarlı bir Osmanlı memurudur²⁷⁵.

Ticaret Nezâretinde gayrimüslimleri sayıca en az gördüğümüz yer ise; Ticaret Mahkemesi Muavinliğidir. Ticaret Mahkemesinin başkanı olan ticaret nâzırının bulunmadığı günlerde ticaret nâzırına vekâlet eden ticaret muavini, mahkeme işleriyle ilgili konularla ilgilenirdi²⁷⁶. Ticaret Nezâreti Muavinliğinde İkinci Meclis-i Ticâret reisliği uhdesinde kalmak üzere getirilen Ermeni asıllı Vahan Efendi görev yapmıştır²⁷⁷.

Tüccardan Serkis Vahanyan'ın oğlu olarak 1835 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Ohannes Vahan Efendi, Paris'te eğitim görmüştür. “Şerh-i Kanûn-ı Ticaret” isimli bir hukuk kitabının yazarı olan, kimya ile ilgili Ermenice ve Fizik ile ilgili Fransızca iki eserin de sahibidir. Türkçe, Fransızca ve Ermenice konuşup yazan Ohannes Vahan Efendi, Bâbîâli'nin istihdam politikalarına uygun vasıflı bir bürokrattır. 1858 yılında 23 yaşında olduğu halde İkinci Mahkeme-i Ticaret âzâ muavinliğinde göreve başlamıştır. 1277/1860 yılında ise aynı mahkemenin âzâlığına 2.500 kuruş maaş ile atanmıştır. 1862/S 1279 yılında da yine 2.500 kuruş maaş ile Üçüncü Meclis Ticaret Riyâsetine, 1864/Za 1280 de ise 4.500 kuruş maaş ile İkinci Mahkeme-i Ticaret Riyâsetine getirilmiştir. 1868/Z 1284'de Ticaret Nezâreti Muavini olmuştur. Ticaret Nezâretinin ilk gayrimüslim muavini olma vasfını taşıyan Ohannes Vahan Efendi daha sonraki yıllarda Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlığı, Şûrâ-yı Devlet âzâlığı, Maarif Nezâreti Müsteşârlığı ve Nafia Nezâreti Müsteşârlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur²⁷⁸.

²⁷³ BOA, DH. SAİD., nr.10/79

²⁷⁴ BOA, DH. SAİD., nr.4/270

²⁷⁵ BOA, DH. SAİD., nr. 4/270

²⁷⁶ Ali Akyıldız, *age*, s.131.

²⁷⁷ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.28, 20 Nisan 1867/15 Z 1283

²⁷⁸ BOA, DH. SAİD., nr.4/470

Ticaret mahkemelerine mülâzım olarak atananlar arasında Bogos Efendi²⁷⁹ ve Yanko Efendi²⁸⁰ örnek olarak gösterebilir. Rum Patrikhanesi Kapıkethudası İstevraki'nin oğlu olan Yanko Efendi'nin kariyerindeki ilk görev yeri bu kalemdir. Fener Rum Mektebinde eğitim gördükten sonra Mektebi Sultani Hukuk Mektebinde eğitimine devam eden Yanko Efendi, Türkçe, Fransızca ve Rumca okuryazardır. 1873 yılında Üçüncü Mâhkeme-i Ticâret âzâ mülâzımlığı ile başlayan kariyeri Dersaadet Mâhkeme-i Ticâret İkinci Meclis âzâ mülâzımlığı, Beyoğlu Bidayet Mâhkemesi âzâlığı ve Dersaadet Ticâret Mâhkemesi âzâlığı ile devam etmiştir²⁸¹.

Ticaret bünyesinde yeni kurulan birimlerde gayrimüslimlerin istihdam edildikleri görülmektedir. Ticâret Kânûnnâmesi gereğince kurulması lazım görülen İstinâf Meclisi âzâlığına Gavril ve Minas Efendiler liyakatleri nedeniyle atanmışlardır²⁸². Yalnız daha sonraki yıllarda Divân-ı İstinâf âzâlığı uhdesinde kalmak üzere Minas Efendi Meclis Hükm âzâlığına memur edilmiştir²⁸³. Gavril Efendi de sonradan Mahkeme-i Sani-i Ticâret Başkanlığına tayin olunmuştur²⁸⁴.

Divân-ı İstinâfın diğer âzâları, Ermeni Ohannes Vahan Efendi²⁸⁵, Ermeni Amasyan Efendi²⁸⁶, Tarin Simon Efendi²⁸⁷, Rum Kostaki Fotyadi Efendi²⁸⁸, Rum İstevraki Efendi²⁸⁹, Rum Kostaki Antopolo Efendi²⁹⁰, Yahudi Bohor Efendi²⁹¹, Rum Kostantinidi Aleksandrios Paşa'dır²⁹².

İstinâf Mahkemesi Hukuk kısmı âzâlığında Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesi âzâsı Artin Efendi²⁹³ ve Kostantinidi Efendi²⁹⁴ istihdam edilmiştir. Ticâret

²⁷⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.276, 14 Mayıs 1870/13 S 1287

²⁸⁰ BOA, DH. SAİD., nr.10/145

²⁸¹ BOA, DH. SAİD., nr.10/145

²⁸² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.11, 9 Temmuz 1866/26 S 1283; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.127, 7 Aralık 1867/11 Ş 1284; BOA, A. MKT. MHM., nr. 395/65, 7 Aralık 1867/11 Ş 1284; BOA, *ML. MSF.*, nr.15713, 1862/1277; *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.630, 10 Şubat 1862/10 Ş 1278

²⁸³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.127, 7 Aralık 1867/11 Ş 1284; BOA, A. MKT. MHM., nr. 395/65, 7 Aralık 1867/11 Ş 1284

²⁸⁴ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.50, 27 Nisan 1868/4 M 1285

²⁸⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/470

²⁸⁶ *Hülâsâtü'l-Efkâr*, nr.21, 17 Temmuz 1873/21 Ca 1290

²⁸⁷ Tarin Simeon Efendi, Divân-ı İstinâf âzâlığına Birinci Mâhkeme-i Ticâret âzâlığından atanmıştır. (BOA, *Ruus Def.*, nr. 234, s.66, 21 Temmuz 1868/1 R 1285; *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1012, 17 Ekim 1868/1 B 1285)

²⁸⁸ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1403, 5 Eylül 1871/20 C 1288; BOA, A. MKT. MHM., nr.456/72, 12 Haziran 1873/16 R 1290; BOA, İrâde Meclis-i Mahsus, nr.46/1969, 5 Haziran 1873/9 R 1290

²⁸⁹ BOA, *Ruus Def.*, nr. 235, s.22, 22 Kasım 1871/10 N 1288; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.644/44790, 10 Ocak 1872/29 L 1288

²⁹⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/230

²⁹¹ BOA, DH. SAİD., nr.3/116

²⁹² BOA, DH. SAİD., nr.4/30

²⁹³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1122, s.117, 7 Aralık 1876/20 Za 1293

²⁹⁴ *Vakûl*, nr.490, 10 Mart 1877/24 S 1294

kısımında ise Karabet Efendi²⁹⁵, Daviçon Efendi²⁹⁶, Yahudi Bohor Efendi²⁹⁷, Yorkyadis Efendi²⁹⁸ görev yapmıştır.

Divân-ı İstinâf Ceza ve Hukuk Dairesi âzâlığında Ermeni Ohannes Nuryan Efendi²⁹⁹ görevli iken; Mahkeme-i İstinâf Cünhâ kısmı âzâsı; Ermeni Boğoz Şaşyan Efendi³⁰⁰ dir. Ohannes Nuryan Efendi de mahkemelerde görev yapan birçok gayrimüslim gibi hukuk eğitimi almış bir memurdur. Sarraf Nuryan Karabet Efendi'nin oğlu olan Ohannes Nuryan Efendi, Paris'te hukuk ve edebiyat eğitimi görmüştür. 1857 yılında Bâbiâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde bürokratik kariyerine başlayan Ohannes Nuryan Efendi, Belgrad Tercümanlığı, Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemi Serhalifeliği, Napoli Başşehbenderliği gibi birçok görevde bulunduktan sonra 1872 yılında Divân-ı İstinâf Ceza ve Hukuk Daireleri âzâlığında bulunmuştur³⁰¹. Boğoz Şaşyan Efendi ise kariyerinin son yıllarında bu görevde bulunmuştur. Venedik'te Rupenyan Ermeni Mektebinde eğitim gören Boğoz Şaşyan Efendi, 1858 yılında Bâbiâli Tercüme Odasında kariyerine başlamış, Hüdavendigâr Eyâleti Meclis-i Tahkik âzâlığı ve eyalet tercümanlığı, Şûrâ-yı Devlet Birinci Sınıf mülâzımlığı ve Üsküdar Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi âzâlığı görevinden sonra Mâhkeme-i İstinâf Cünha kısmı âzâlığında görev yapmıştır³⁰².

Osmanlı Devleti'nin uluslararası ticaret anlaşmalarından sonra ticaret hacminin artması ve bu alanda ortaya çıkan problemlerin çözümü için yeni ve modern manada mahkemeler kurulmuştur. Gayrimüslimler bu süreçte almış oldukları eğitimin bir sonucu olarak bu mahkemelerde görev almıştır. Örneğin İstanbul'da Osmanlı tebaası ile ecnebler arasındaki ticaret davalarının emniyetli bir şekilde yapılabilmesi için Mâhkeme-i Ticâret Birinci Meclisi, Divân-ı Fevkalade ismiyle 1876 yılında yeniden tanzim ve teşkil edilmiştir. Bu birimin başına ise 10.000 kuruş maaş ile ve "reis-i evvel" unvanıyla Mâhkeme-i Temyîz Hukuk kısmı azâsından Gavril Efendi tayin edilmiştir³⁰³.

Gayrimüslimlerin ticaret alanında istihdam edildiği bir diğer birim ise Meclis-i Ticâret-i Bahriyedir. Meclis-i Ticâret-i Bâhriye bir reis, iki daimi, dört geçici âzâ ile

²⁹⁵ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1118, s.257, 23 Mart 1876/27 S 1293

²⁹⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1156, s.385, 26 Kasım 1877/20 Za 1294

²⁹⁷ *Vakit*, nr.354, 25 Ekim 1876/6 L 1293; BOA, DH. SAİD.,nr.3/116

²⁹⁸ Yorkyadis Efendi, Mahkeme-i İstinâf Ticaret kısmı âzâlığına Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi âzâlığından atanmıştır. (*Basiret*, nr.1788, 22 Mart 1876/26 S 1293)

²⁹⁹ BOA, DH. SAİD., nr.25/11

³⁰⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/274

³⁰¹ BOA, DH. SAİD., nr.25/11

³⁰² BOA, DH. SAİD., nr.4/274

³⁰³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1122, s.159, 7 Aralık 1876/20 Za 1293; *Vakit*, nr.428, tarih kısmı yırtık.

kâtipler ve hademelerden oluşmakta idi. Meclis-i Ticâret-i Bâhriyeye atanacak kişilerin diğer meclislerde başkanlık yapanlar gibi yabancı dil bilir olması dikkate alınarak atamalar yapılmıştır³⁰⁴.

Meclis-i Ticâret-i Bahriye Başkanlığında, Pavlaki Musurus Efendi³⁰⁵, Yorkyadis Efendi³⁰⁶, Aleksandır Karatodori Efendi³⁰⁷ bulunmuşlardır. Âzâlık hizmetinde ise Fotyadi Efendi³⁰⁸, Ovakimyan Efendi³⁰⁹, Dikran Yusufyan Efendi³¹⁰, Horasancızâde Tomas Efendi³¹¹ ve Kostaki Efendi görev yapmıştır³¹². Âzâ muavini ise Niço Efendi'dir³¹³.

Ticâret-i Bâhriye Meclis âzâlığı görevi diğer ticaret mahkemelerindeki âzâlığa göre üst düzey bir görevdir. Sicil kayıtlarından anlaşıldığı üzere bu birime âzâ olarak atanan kişilerin diğer ticaret mahkemelerinde âzâlık hizmeti yaptıktan sonra Ticâret-i Bâhriye Meclis âzâlığı görevinde buldukları görülmektedir. Sözelimi, Dikran Yusufyan Efendi, Mâhkeme-i Ticâret İkinci Meclis âzâlığı ve Birinci Meclis âzâlığı görevlerinde istihdam edildikten sonra Ticâret-i Bahriye Mâhkemesi âzâlığına atanmıştır³¹⁴.

Ticâret Nezâretinde gayrimüslimlerin istihdamı İstatistik Kaleminde de söz konusudur. Ticâret Nezâretinde mahsül, nüfus ve sanayi miktarını tespit etmek amacıyla teşkil edilen İstatistik Kalemine³¹⁵ Rum asıllı Kostaki Antopolo Efendi 1.200 kuruşla tayin edilmiştir³¹⁶. Kostaki Antopolo Efendi'nin buradaki görevi ise müdürlüktür³¹⁷.

Ziraat alanında gayrimüslimler çoğunlukla Ziraat Meclisinde istihdam edilmişlerdir. Mâliye Nezâretine bağlı olarak 4 M 1259/4 Şubat 1843 tarihinde memlekette imar, ziraat ve ticaret faaliyetlerinin çoğaltılması ile ihracat ve ithalat

³⁰⁴ BOA, A. MKT. MHM., nr.291/96, 6 Şubat 1864/28 Ş 1280

³⁰⁵ BOA, A. MKT. MHM., nr.330/59, 25 Nisan 1865/30 Za 1281; *Tasvîr-i Efkâr*, nr.292, 26 Nisan 1865/1 Z 1281; *Takvîm-i Vekâyi*, nr.798, 30 Nisan 1865/5 Z 1281; BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.15, 24 Ağustos 1856/22 Z 1272; *Tâkvîm-i Vekayi*, nr.844, 10 Mayıs 1866/25 Z 1282

³⁰⁶ BOA, *Ruus Def.*, nr.235, s.111, 30 Eylül 1875/Selh-i Ş 1292; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1118, s.36, 2 Aralık 1875/3 Za 1292; *Vakit*, nr.471, 19 Şubat 1877/5 S 1294

³⁰⁷ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.16, 7 Mayıs 1866/22 Z 1282; *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.844, 10 Mayıs 1866/25 Z 1282

³⁰⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.995, s.29, 9 Şubat 1867/4 L 1283; BOA, A. MKT. MHM., nr.374/2, 9 Şubat 1867/4 L 1283; Fotyadi Efendi, Ticâret-i Bahriye Mâhkemesinde başkan vekilliği görevinde de bulunmuştur. (BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.56, 14 Haziran 1866/1 S 1283)

³⁰⁹ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.67, 17 Ekim 1868/1 B 1285; *Tâkvîm-i Vekayi*, nr.1012, 17 Ekim 1868/1 B 1285

³¹⁰ BOA, DH. SAİD.,nr. 10/79; *Basiret*, nr.1759, 13 Mart 1876/17 S 1293

³¹¹ BOA, *Ruus Def.*, nr.235, s.111, 30 Eylül 1875/Selh-i Ş 1292

³¹² *Basiret*, nr.1759, 13 Mart 1876/17 S 1293

³¹³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1000, s.77, 12 Haziran 1875/8 Ca 1292

³¹⁴ BOA, DH. SAİD., nr.10/79

³¹⁵ BOA, A. MKT. MHM., nr. 325/73, 25 Şubat 1865/29 N 1281

³¹⁶ BOA, A. MKT. MHM., nr.332/47, 17 Mayıs 1865/22 Z 1281

³¹⁷ BOA, MVL., nr. 883/32, 16 Nisan 1868/23 Z 1284; BOA, DH. SAİD., nr. 4/230

konularının görüşülmesi amacıyla kurulan³¹⁸ Ziraat Meclisinde gayrimüslimler öncelikli olarak yabancı dil bilgilerinden dolayı mütercim ve âzâ olarak istihdam edilmiştir.

Ziraat Meclisinde mütercim olarak istihdam edilen gayrimüslimler arasında Vasilaki gelmektedir³¹⁹. Âzâlık görevinde ise Gazban?³²⁰, Rum Estefenaki Bey³²¹, Ermeni Kevork İstımaracıyan Efendi³²², Bedros Kuyumcıyan³²³, Misiyani³²⁴ bulunmaktadır. Ticâret ve Ziraat Meclis âzâlığında istihdam edilen gayrimüslim ise Ermeni asıllı Arzuman Estefan Efendi'dir³²⁵.

Bina, yol, köprü inşası, koruların muhafazası ve diğer bayındırlık hizmetleri gibi işlere bakmak üzere 1848 yılında kurulan Umûr-ı Nafia Nezâretinde³²⁶ gayrimüslimler, bir gayrimüslimin bürokraside yükselebileceği son nokta olan “nâzır”lık görevinde istihdam edilmiştir. Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslim bir bürokratın nâzırlığa atanması Nafia Nâzırı Kırkor Ağaton Efendi ile başlamıştır³²⁷. Nâzırlık gibi üst düzey bir makama bir Hıristiyan'ın atanması³²⁸ Osmanlı bürokrasisinin istihdam politikasında

³¹⁸ Ali Akyıldız, *age.*, s.114.

³¹⁹ BOA, Cevdet Mâliye, nr.10157, 12 Şubat 1844/22 M 1260; BOA, Cevdet Dâhiliye, nr.301/15035, 29 Nisan 1845/21 R 1261; BOA, A. MKT., nr.10/17, 9 Ocak 1845/29 Z 1260; BOA, HR. MKT., nr.11/85, 26 Mart 1846/28 Ra 1262

³²⁰ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr.301/15035, 29 Nisan 1845/21 R 1261

³²¹ BOA, A. MKT. NZD., nr.192/2, 1856/1272

³²² Pars Tuğlacı, *age.*, s.363.

³²³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1144, s.160, 25 Mart 1877/10 Ra 1294

³²⁴ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.266, 19 Şubat 1844/29 M 1260

³²⁵ BOA, DH. SAİD., nr.1/52

³²⁶ Ali Akyıldız, *age.*, s.141.

³²⁷ Vartan Artınian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, İstanbul 2004, s.182; Kevork Pamukçıyan, “Ağaton Efendi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1958, s.251-252.

³²⁸ Osmanlı Devleti'nin son Hıristiyan nâzırı ise Oskan Mardikyan Efendi'dir. 1868 Erzincan doğumlu olan Oskan Mardikyan, Erzincan'ın manifaturacı esnafından Avedis Ağa Mardikyan'ın oğludur. Eğitimini Erzincan'daki okullarında tamamlayarak Türkçe ve Ermeniceden başka Fransızca ve Arapça da öğrendi, sonrasında Erzincan Tahrîrât Kaleminde yardımcı kâtip olarak memuriyete başladı. Şubat 1885'de Erzincan Düyûn-ı Umûmiye İdaresinde Erzurum'dan Bağdat'a kadar birçok şubede görev yaparak müfettişlikten müdürlüğe kadar birçok önemli mevkiî işgal etti. Şubat 1906'da Manastır ve Selanik Maliye Müfettişliğine tayin edildi. Altı yıl sürdürdüğü bu görevinde çalışkan ve dürüst bir kimse olduğunu kanıtlayan Oskan Efendi, Rumeli'de köy köy gezerek birçok uygunsuzluğun önüne geçmeyi başardı ve görevini suistimal eden birçok memurun görevden alınmasını sağladı. Eylül 1909'da birinci sınıf müfettiş tayin edildi, Nisan 1912'de ise ikinci derece Mecidiye Nişânı ile taltif edilerek İstanbul'a tayin edildi. Bir yıl kadar bu görevi sürdürdü. Ocak 1913'te kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesinde Posta ve Telgraf Nâzırı olarak görev aldı. Said Halim Paşa'nın kurduğu kabinede de yer alan Oskan Efendi, Kasım 1913'te Bulgaristan ile imzalanacak Ticaret Antlaşması Komisyonunda yer aldı. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil olması üzerine Kasım 1914'te istifa etti. Bu tarihten sonra herhangi bir memuriyete getirilmedi. Şubat 1915'te tedavi için özel izinle altı aylığına İsviçre'ye gönderildi. 8 Aralık 1915'te ise izin süresi uzatılarak maaşının ödenmesine devam edilmesi kararlaştırıldı. Kasım 1918'de kurulan Tefvîk Paşa kabinesinde ikinci kez Posta-Telgraf Nâzırı tayin edilerek kabine listesinde yer aldı. Fakat bu sırada Avrupa'da bulunması nedeniyle nâzırlık teklifini kabul etmeyerek bir daha İstanbul'a dönmedi. Kahire'ye yerleşen Oskan Efendi, fiilen görevde bulunmasa da Sultan Vahdettin döneminde tek ve Osmanlı tarihinin son gayrimüslim nâzırı olarak tarihe geçti. İstanbul'u terk etmesinin ve nâzırlığı kabul etmemesinin ardından Ermenistan Cumhuriyeti'ne İçişleri Bakanı tayin edileceği yönünde haberler çıksa da, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra bir daha siyasetle uğraşmadı. Kahire'de birçok Fransızca kitabı tercüme ettiği gibi, 1939'da *Pararan Mıdadzumi*, yani *Düşünce Sözlüğü* isimli bir eser yayınladı. 7 Temmuz 1947'de Osmanlı'nın son gayrimüslim nâzırı olan Oskan Efendi, Kahire'de hayata veda etti. (Saro Dadyan, *age.*, s.336-338.)

ehliyet ve liyakate verilen önemin bir göstergesidir. Ağaton Efendi'nin almış olduğu ziraat eğitimi onun nâzır olarak tayin edilmesinde etkili olmuştur.

Kirkor Ağaton Efendi, 1823 yılında Hasköy'de dünyaya gelmiştir. İlköğrenimine Hasköy'de Nersesyan Mektebinde başladıktan sonra 1840 yılında ziraat tahsili için, Ermeni cemaatinin önde gelenlerinden ve en zenginlerinden Mıgırdiç Amira Cezayirliyan³²⁹ tarafından Paris'e gönderilmiştir. Paris'te 1843'de Grignon Ziraat Mektebinden mezun olmuştur. Paris'ten dönüşünde Halkalı Ziraat Mektebinin hem kuruluşunda hem de eğitim kadrosunda görev yapmıştır³³⁰. Fransa'da ve İstanbul'daki gazetelerde ziraat ile ilgili yazılar kaleme alan Ağaton Efendi, 1858'de İtalya'da düzenlenecek olan uluslararası ekspozisyona Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmıştır³³¹. 1860 yılında Meclis-i Hâzâin'de görev yaptı³³² ve 6 Temmuz 1862'de banknotların tedavülden kaldırılması için Edhem Paşa'nın başkanlığında kurulan komisyonda âzâ tayin edildi³³³. 1863 yılında Divân-ı Muhâsebât âzâlığına getirildi³³⁴ ve 1863 yılında İstanbul'da açılan Sergi-i Umumî-i Osmanî'de görev aldı³³⁵. 1864 yılında telgraf idaresinin ehemmiyetinden ve Ağaton Efendi'nin ehliyetinden dolayı Telgraf³³⁶, 1865 yılında ilâveten Posta Müdürü oldu³³⁷. Ağaton Efendi, uluslararası posta, telefon, telgraf kongrelerinde de Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir³³⁸. Kendisi Paris'te iken 1868 yılında Nafia Nâzırlığına getirilmiştir³³⁹. Fakat Paris'ten İstanbul'a dönmeden orada

³²⁹ Mıgırdiç Amira Cezayirliyan için bkz., Serap Sunay, "Tanzimat'ın Önde Gelen Sarraflarından Cezayirlioğlu Mıgırdiç Amira ve Mal Varlığı, Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı, İstanbul 2011, 265-295.

³³⁰ Rifat Önsoy, "Tanzimatta Üretimi Çağdaştırma Çabaları: Ziraat ve Orman Mektepleri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim*, Milletlerarası Kongre Tebliğleri İstanbul 12-15 Nisan 1999, (der. H. Yavuz Nuhoglu), İstanbul 2001, s. 482.

³³¹ BOA, A. MKT. NZD., nr. 262/14, 20 Ağustos 1858/10 M 1275

³³² BOA, İrâde Dâhiliye, nr.458/30450, 9 Temmuz 1860/19 Z 1276

³³³ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003, s.126, 129.

³³⁴ BOA, *Sadaret Def.*, nr.472, 8 Temmuz 1863/21 M 1280; BOA, A. MKT. MHM., nr.269/32, 12 Temmuz 1863/25 M 1280; BOA, A. MKT. MHM., nr.311/98, 14 Eylül 1864/13 R 1281; Vağarşag Seropyan, "Krikor Ağaton", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1999, s.85.

³³⁵ Sevilay Kasap, *Sergi-i Umumî-i Osmanî*, 1863, M.Ü Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Ufuk Gülsoy), İstanbul 2003, s.11.

³³⁶ Divân-ı Muhâsebât âzâlığında istihdam edilen Kirkor Ağaton'un Telgraf Müdürü Diran Bey'in yerine göreve gelmesiyle, Diran Bey de becâyış suretiyle Divân-ı Muhâsebât âzâlığına atanmıştır. Divân-ı Muhâsebât âzâlığının 6.000 kuruş, müdürlük maaşının ise 5.000 kuruş olmasına rağmen, tayinden sonra maaşlar da bir nevi becâyış olmuş, Kirkor Ağaton Efendi'ye 6.000 kuruş müdürlük maaşı verilmiştir. "...Telgraf İdaresinin ehemmiyetine ve Divân-ı Muhâsebât â'zâsından Ağaton Efendi'nin ehliyetine mebni onun Telgraf Müdürlüğüne ve Diran Bey'in dahi Divân-ı Muhâsebât â'zâlığına icrâ-yı becâyış me'mûriyetleri ve Telgraf İdaresinin el-hâletühâzihi beş bin ve â'zâlığın altı bin kuruş ma'aşları olub bundan mezkûr altı bin kuruşunun müdürlük için efendi-i mûmâ-ileyhe ve müdürlük ma'aşları olan beş bin kuruşun dahi â'zâlık ma'aşları olarak mîr-i mûmâ-ileyhe tahsisi münâsib gibi..." (BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 528/36555, 7 Eylül 1864/6 R 1281; BOA, A. MKT. MHM., nr. 311/ 98, 14 Eylül 1864/13 R 1281)

³³⁷ Mehmed Süreyya, *age.*, s.783.

³³⁸ BOA, İrâde Hâriciye, nr.212/12284, 10 Nisan 1865/14 Za 1281

³³⁹ Kirkor Ağaton Efendi nâzırlığa getirildikten sonra Ali Paşa'ya Paris'ten çektiği telgrafta, bu göreve getirilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve her zaman Bâbiâli'nin menfaatleri için çalışacağını belirtmiştir. (BOA, HR. TO, nr. 549/3, 11 Mart 1868)

vefat etmiştir³⁴⁰. Nâzırlık koltuğuna oturmadan ölen Ağaton Efendi'nin cenazesi Paris'ten İstanbul'a getirilip Hasköy Ermeni Mezarlığı'na defnedilmiştir. Ağaton Efendi'nin naaşının İstanbul'a getirilmesi ve defnedilmesi için hazineden toplam 88.914 kuruş harcanmıştır³⁴¹.

Kirkor Ağaton'un ölümünden sonra Nafiada nâzırlık koltuğuna fiilen oturan kişi yine Ermeni kökenli bir gayrimüslim olan Garabed Artin Davud Paşa'dır³⁴². Katolik mezhebine mensup Ermenilerden olan Garabed Artin Davud, 1816 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Tahsilini İstanbul'da ve Berlin'de yaptı. Hâriciye Nezâretine intisap ederek 1840'ta 24 yaşında iken Berlin Sefareti kâtip ve tercümanlığına tayin edildi. Daha sonraki yıllarda Telgraf Müdürlüğü ve Lübnan Valiliği gibi görevlerde bulundu. 1868 yılında ise Nafia Nâzırı oldu³⁴³.

Garabed Artin Davud, Nafia Nâzırı olarak atandıktan kısa bir süre sonra, 19 Aralık 1868 tarihinde, Rumeli demiryolu anlaşmalarının yapılabilmesi, demiryolu inşasının devamı için dış borç bulunması amacıyla Avrupa'ya gönderilmiştir. İlk olarak Viyana'ya giden Davud Paşa, orada büyük bir hüsn-ü kabul görmesine rağmen işi üstlenecek birine rastlayamamıştır. Viyana'dan Paris'e geçen Davud Paşa, Belçikalı eşi dolayısı ile Brüksel bankerleri arasında yer alan Baron Maurice de Hirsch ile temas kurmuştur. Aslen bir Macar Yahudisi olan Baron Hirsch ile 17 Nisan 1869 tarihinde, 99 yıllığına Rumeli'de demiryolu inşa edip işletmek imtiyazı hakkı tanıyan antlaşmanın ön mükavelenâmesini imzalayarak İstanbul'a dönmüştür.

Davud Paşa ile Baron Hirsch arasında Paris'te hazırlanmış olan bu mukavele ve ona ekli şartnamelerin görüşülmek üzere kanunen Şûrâ-yı Devlete havale edilmeleri lazım gelirken, hemen tasdiki gerektiği ve Şûrâ-yı Devlette değişikliğe uğrayabileceği endişesiyle oraya gönderilmeyerek bir komisyona havale edilmiştir. Komisyon mukaveleyi esasen kabul etmişse de, tereddüte düştüğü 12 civarında maddenin kabulünü Meclis-i Vükelânın re'yine bırakmıştır. Meclis-i Vükelâda anlaşma hakkında bilgiler vermesi için Davud Paşa'yı çağırmıştır. Davud Paşa'da kendisinin

³⁴⁰ Kevork Pamukciyan, "Ağaton Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1958, s.251-252; Dönemin resmi tarihçisi Ahmed Lütfî Efendi, İslahat Fermanı'nın ilânından 12 yıl sonra nâzır olan Ağaton Efendi'nin ölümünden sonra "Posta ve Telgraf ve Me'abir Müdürü olduğu hâlde, bir mühim iş becermek için muvakkaten Paris'de bulunan Ağaton Efendi dünyadan postayı keserek, bender-i bekâya mürûr eyledi" diye yazmıştır. (Ahmed Lütfî Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, c. XII, (yay. haz. M. Münir Aktepe), Ankara 1989, s.11.)

³⁴¹ BOA, İrâde Hâriciye, nr.232/13688, 27 Haziran 1868/6 Ra 1285

³⁴² Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922)*, İstanbul 1999, s.8.

³⁴³ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.206; Sinan Kunalalp, *age.*, s. 8.

mukavelenâmeye tam olarak vakıf olmadığını ve metni bir avukata hazırlattığını ifade etmiştir.

Bunun üzerine anlaşmanın yeniden düzenlenmesi ve bazı şartların yumuşatılması için 28 Mayıs 1869'da Davud Paşa, tekrar Avrupa'ya gönderilmiştir. Fakat bu sefer de Osmanlı aleyhine bir anlaşma yapılmıştır. Bunun üzerine Davud Paşa'nın rüşvet aldığına dair dedikodular çıkmıştır³⁴⁴. Bu dedikodular neticesinde Davud Paşa 1871 yılında hastalığını bahane ederek istifa etmiştir. Tebdil-i hava için kısa bir müddet Sakız Adası'nda kalarak oradan Fransa'daki Biarritz'e gitmiş ve 1873'te orada vefat etmiştir³⁴⁵.

Nâzırlıktan sonra önemli bir mevkii olan müsteşârlıkta da nafiada görev alan gayrimüslimler vardır. Sözelimi Hâriciye Kâtibi Odyan Efendi Nafia Müsteşârlığı görevine tayin edilmiştir³⁴⁶. Fakat 3 gün sonra Nâfia Müsteşârlığı yine bir gayrimüslim olan Estefenaki Beyzade Aleko Efendi'ye tevcih edilmiştir³⁴⁷. Bir süre sonra tekrar değişikliğe gidilmiş ve Nâfia Nezâreti Müsteşârlığı, Galatasaray Lisesi Müdürü Vahan Efendi'ye tevcih edilmiştir. Aleko Bey ise Maarif Nezâreti Müsteşârlığına atanmıştır³⁴⁸. Sonrasında ise yine Nâfia Nezâreti Müsteşârlığına Odyan Efendi getirilmiştir³⁴⁹.

Nafia Nezâreti Hukuk Müşâvirliği muavinliğinde istihdam edilen gayrimüslim ise Miltiyadi Yakolo Efendi'dir³⁵⁰. Tüccardan Ankaralı Anastaş Efendi'nin oğlu olan Miltiyadi Yakolo Efendi, Paris'te eğitim görmüştür. 1875 yılında ilk olarak bu birimde mülâzemetle kariyerine başlamış, 1879 yılında Nafia Nezâreti Hukuk Müşâvirliği görevine getirilerek uzun yıllar burada istihdam edilmiştir³⁵¹.

Nafia Nezâreti Evrâk Odasında görevli gayrimüslim Ermeni kökenli Manukyan Kırkor Efendi'dir. Beyoğlu'nda Ermeni Sıbyan Mektebinden ve Fransız Mektebinden

³⁴⁴ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr. 1142, s.67, 6 Mart 1875/28 M 1292; BOA, *İrâde Dâhiliye*, nr. 699/48932, 3 Nisan 1875/26 S 1292; Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993, s. 50-57.

³⁴⁵ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.206.

³⁴⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1142, s.112, 12 Haziran 1876/20 Ca 1293; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1003, s.187, 20 Haziran 1876/28 Ca 1293; *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1409, 20 Eylül 1871/6 B 1288

³⁴⁷ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1410, 23 Eylül 1871/9 B 1288

³⁴⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1142, s.12, 4 Mayıs 1873/6 Ra 1290; *La Turquie*, nr.96, 2 Mayıs 1872; *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1469, 28 Mart 1872/18 M 1289; *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, nr.1872, 28 Mart 1289/18 M 1289

³⁴⁹ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1739, 1 Temmuz 1875/27 Ca 1292; Müsteşâr olarak görev yapan Odyan Efendi, Nafia Nâzırı Server Paşa'nın Hersek tarafına özel bir görev ile gitmesi nedeniyle onun gidip dönmesine kadar Nafia Nâzırlığı'na vekâleten de bakmıştır. (BOA, DÜİT., nr.138/6, 22 Ağustos 1875/21 B 1292)

³⁵⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/738

³⁵¹ BOA, DH. SAİD., nr. 4/738; BOA, *İrâde Ticâret ve Nafia*, nr. 7/1316/R-08, 27 Ağustos 1898/9 R 1316

mezun olan Manukyan Kirkor Efendi, Fransızca, İtalyanca, Ermenice konuşur, Türkçe okuyup yazar ayrıca Rumcaya aşina bir memurdur³⁵².

Nafia Nezâreti muhâsebesinde; İsaferdi Armenak Efendi istihdam edilmiştir. Türkçe ve Fransızca konuşup tercüme eden İsaferdi Armenak Efendi'nin ilk görev yeri burasıdır³⁵³. İsaferdi Armenak Efendi'nin daha sonraki görevleri ise Aydın ve Kasaba Demiryolları Komiserliği Muavinliği, Aydın ve Kasaba Demiryolu Komiserliği, Aydın Vilâyeti Mesâlih-i Ecnebiye Müdürlüğü ve Bâbîâli İştişâre Odası Muavinliğidir³⁵⁴.

Ticâret Nezâretinde olduğu gibi Nâfiada da gayrimüslimler tercüman olarak istihdam edilmişlerdir. Ermeni asıllı Keğork Pakaradyan Efendi bu tercümanlardan biridir. Paris'te Telegram Mektebinde ve Muradyan Mektebinde eğitim gören Keğork Pakaradyan Efendi, 1870 yılında Nafia Nezâreti Tercümanlığında işe başlamıştır. Keğork Pakaradyan Efendi'nin bu birimde istihdamında yurt dışında almış olduğu eğitim ve onun İngilizce, Almanca ve İtalyancayı Türkçeye çevirebilmesi önemli bir etkidir. Ayrıca daha önceki yıllarda başta Bâbîâli Tercüme Odası olmak üzere çeşitli dairelerde görev yapmış olması da bu birimde görev yapmasında etkili olmuştur³⁵⁵.

Başkanlığında Miltiyadi Aristarki³⁵⁶ ve Pavlaki Musurus³⁵⁷'un bulunduğu Meclis-i Umûr-ı Nafiannın mütercimlik hizmetini Rum asıllı Estefenaki Beyzade Nikolaki³⁵⁸ ve Ermeni asıllı Artin Sarrafyan Efendi yapmıştır³⁵⁹.

Meclis-i Nafia Kitâbeti Muavinliğinde de Edvar Bey istihdam edilmiştir. Edvar Bey'in babası, Divân-ı Muhâsebât âzâsından Diran Bey'dir. Paris'te Carlemagne Mektebinde ve yine Paris Üniversitesinde eğitim görmüştür. 1869 yılında Bâbîâli Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında başladığı kariyerine Nafia Nezâreti Tarik ve Meabir İdaresinde sürdürmüş ve 1871 yılında Meclis-i Nafia Kitâbeti Muavinliğine atanmıştır³⁶⁰.

Nafia Nezâreti Meclis âzâlığında istihdam edilen gayrimüslimler arasında ilk dikkati çeken kişi Kalust Markosyan Efendi'dir³⁶¹. Eğitimini Paris'teki okullarda alan

³⁵² BOA, DH. SAİD., nr.5/917

³⁵³ BOA, DH. SAİD., nr.4/320

³⁵⁴ BOA, DH. SAİD., nr.4/320

³⁵⁵ BOA, DH. SAİD.,nr.4/700

³⁵⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1122, s.153, 31 Aralık 1876/14 Z 1293; BOA, DH. SAİD., nr.3/378

³⁵⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1122, s.115, 5 Aralık 1876/18 Za 1293; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1120, s.144, 29 Haziran 1876/7 C 1293

³⁵⁸ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.63/3124, 23 Temmuz 1842/14 C 1258

³⁵⁹ BOA, DH. SAİD., nr.4/118

³⁶⁰ BOA, DH. SAİD., nr.1/792

³⁶¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/332

Kalust Markosyan Efendi, 1866 yılında Paris Sergisi'nde memur olarak kariyerine başlamış ardından Nafia Nezâreti Meclis âzâlığına getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda da birçok demiryolu yapım komiserliğinde bulunmuş ve Osmanlı Devleti'ne gerek Paris Sergisi'ne dair yazmış olduğu eseriyle, gerekse memuriyeti sırasındaki yararlılıklarıyla katkı sağlamıştır³⁶².

Âzâlık göreviyle Nafiada bulunmuş gayrimüslimler arasında diğer bir kişi ise Londra Sefiri Kostaki'nin kardeşi Yanko Musurus'dur³⁶³. Yanko Musurus, Nafia Meclis Âzâlığı sırasında Bâbîâli tarafından Londra Ekspozisyonu'nu görmek üzere Londra'ya gönderilmiştir³⁶⁴. Nafia Meclis âzâlığında bulunmuş olan diğer gayrimüslimler Vasilaki³⁶⁵ ve Vartan Efendi'dir³⁶⁶.

Nafia Meclisinin bir şubesi olmak ve ülkede yol, köprü, kanal, bina vb. imâr faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere 31 Ekim 1857 yılında kurulan Meclis-i Meabirde³⁶⁷ gayrimüslimler âzâ olarak istihdam edilmişlerdir. Bu âzâlar arasında Fosatin³⁶⁸ ve Kostantin Efendi yer almaktadır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhane hocalarından Doktor Karatodori Estefenaki Beyefendi'nin ikinci oğlu olan Kostantin Efendi ehliyet ve malumatından dolayı bu birime atanmış, fakat kendisine maaş bağlanmamış bilâ-maaş burada istihdam edilmiştir³⁶⁹.

Nafia Nezâreti Turuk ve Meabir İdaresi Muhâberâtı Muavinliğine Ermeni Hintir Rakim Efendi tayin edilmiştir³⁷⁰. Ticâret ve Nafia Nezâreti Tarik ve Meabir İdaresi Muhâsebe memuriyetinde görevli olan memur ise Ermeni-Katolik milletinden Pozik Yusuf Azaryan Efendi'dir³⁷¹.

Orman ve maden alanında ise gayrimüslimlerin istihdamı hayli fazladır. Buradaki gayrimüslimler ecnebi devletlerin tebaası olan makinist, mühendis vb. gibi teknik personel olarak çalıştırılan gayrimüslimlerdir. Ecnebilerin Osmanlı

³⁶² BOA, DH. SAİD., nr.4/332

³⁶³ BOA, İrâde Hâriciye, nr. 78/3822, 16 Temmuz 1851/16 N 1267; BOA, MVL., nr.268/25, 12 Ocak 1854/12 R 1270

³⁶⁴ BOA, A. AMD., nr.31/7, 17 Kasım 1851/ 23 M 1268

³⁶⁵ *Tâkvîm-i Vekayi*, nr.1362, 24 Mayıs 1871/5 Ra 1288

³⁶⁶ BOA, *Ruus Def.*, nr. 235, s.121, 2 Ocak 1876/5 Z 1292

³⁶⁷ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s.264; Özkan Keskin, Orman ve Ma'adin Nezaretinin Kuruluşu ve Faaliyetleri, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Ali İhsan Gencer), İstanbul 2005, s.19.

³⁶⁸ BOA, A. MKT. NZD., nr.335/64, 18 Aralık 1860/4 C 1277

³⁶⁹ BOA, A. MKT. MHM., nr.370/69, 24 Haziran 1866/11 S 1283; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.38, 18 Aralık 1866/11 Ş 1283; BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.24, 20 Aralık 1866/13 Ş 1283

³⁷⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/706

³⁷¹ BOA, DH. SAİD., nr.26/423

bürokrasisinde istihdamı tezin kapsamı dâhilinde olmadığından biz Osmanlı uyruklu gayrimüslimlerin konumlarını inceledik.

Orman ve Ma'âdin Nezâretine bağlı meclisler, heyetler ve komisyonlarda gayrimüslim Osmanlı memurları görülmektedir. Bu meclis, heyet ve komisyonlardan ilki 6 Eylül 1841 yılında kurulan ve görevi madenlerdeki üretim faaliyetlerini düzenlemek, üretimin artırılması için çalışmalarda bulunmak ve uygulamasında fayda gördüğü hususları raporlar halinde bildirmek olan Ma'âdin Meclisiydi³⁷². Meclis-i Maden âzâlığında bulunan gayrimüslimler arasında Serviçyan Efendi³⁷³ ve Seropyan Efendi gelmektedir³⁷⁴.

Gayrimüslimlerin istihdam edildiği diğer birim de Orman İdaresidir. Tanzimat Fermanı'nı müteakiben kurulan ve kısa bir süre faaliyet gösteren Orman Müdürlüklerinin kurulmasından sonra ormanlara ait işler Meclis-i Meabire havale edilmiş ve tüm işlemler bu meclis marifetiyle halledilmiştir. Meclis-i Meabir orman işlerini on yıl yürüttükten sonra, 1867 yılında ormanlara yeni bir düzen getirmeyi amaçlayan Mâliye Nezâretine bağlı Orman İdaresi kuruldu. Bu idarenin müdürlüğüne bilgi ve tecrübesine istinaden Mâliye Nezâreti Muavini Aristidi Bey getirildi. Aristidi Bey, Orman İdaresinin işlerine özel bir ilgi gösteriyordu. Ancak aynı zamanda Mâliye Nezâreti muavinliğini de yürütmesinden dolayı idarenin işlerine yeteri kadar zaman ayıramıyordu. Bununla birlikte Orman İdaresinin ilerlemesinin müstakil bir idarenin kurulmasına, vazife ve yetkileri açıkça tespit edimiş ve çeşitli sınıflara ayrılmış bir ormancı kadrosunun teşkiline bağlı olduğuna inanıyordu. Bu amaçla Aristidi Bey bir nizâm-nâme layıhası kaleme aldırdıysa da, layıhanın Şûrâ-yı Devlette gereken ilgiyi görmemesi üzerine müdürlük görevinden ayrıldı.

Aristidi Bey'in istifasıyla birlikte Orman İdaresi Müdürlüğü bir süre boş kaldı. Ancak ormanlarla ilgili işlerin artmasına paralel olarak bilgili ve tecrübeli bir idarecinin müdür olarak tayini gerekiyordu. Bu zorunluluk karşısında Şûrâ-yı Devlet âzâlarından Bedros Kuyumciyan 27 Aralık 1869'da Orman İdaresi Müdürlüğüne getirildi³⁷⁵. Ünlü tüccar ve sarraf Ohannes Kuyumciyan'ın oğlu olan Bedros Kuyumciyan, idare

³⁷² Özkan Keskin, agt., s.71, 72.

³⁷³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1084, s.105, 5 Ağustos 1867/4 R 1284

³⁷⁴ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1006, s.131, 10 Mayıs 1869/28 M 1286; BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 591/ 41126, 5 Mayıs 1869/23 M 1286

³⁷⁵ "... Şûrâ-yı Devlet â'zâsından sa'adetlü Bedros Efendi'nin bu işlere ma'lûmât-ı mahsûsâsıyla beraber ehliyet ve kifâyeti dahi bulunduğuna binâden â'zâlık me'mûriyetine kemâken devam etmek üzere mûmâ-ileyhin Orman Müdürlüğüne icrâ-yı me'mûriyeti..." (BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 604/42127, 26 Aralık 1869/23 N 1286; BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, s.4, 26 Ağustos 1871/10 C 1288; BOA, DH. SAİD., nr.93/105; Özkan Keskin, agt., s.43, 44.)

bütçesinin tespiti ve mevcut orman memurlarının keşfi tamamlanan vilâyetlere tayinini sağlamakla işe başladı. Ayrıca 1870 Orman Nizâmnamesi'nin vilâyetlerde uygulanmaya başlanması için teşebbüslerde bulundu³⁷⁶.

Bedros Kuyumciyan'dan sonra ise Meadin ve Orman Müdürlüğü, Maliye Nezâreti Müsteşârlığı uhdesinde kalmak üzere Artin Efendi'ye tevcih edilmiştir³⁷⁷. Artin Dadyan'ın da eski müdür Aristidi Bey gibi başlangıçta orman işlerine dair büyük bir alakası vardı. Bu nedenle idarenin ve devletin ormanlarının durumunu ayrıntılı şekilde anlatan bir rapor hazırlattı ve sadrazama taktim etti. Fakat beklediği ilgiyi bulamadı ve kısa bir süre sonra o da müdürlük görevinden ayrıldı³⁷⁸.

Orman İdaresi'nin yanı sıra, 26 Eylül 1868'de sorunları ele alıp çözüm önerilerinde bulunmak için, ormanların fenni usule göre yönetilmesinde etkin rol oynayacak Orman Meclisi kuruldu. Orman Meclisinin başkanlığını da Baltacı Aristidi Bey yapmıştır³⁷⁹. Karabet Sironyan Efendi de âzâ olarak Orman Meclisinde yer almıştır³⁸⁰. Karabet Sironyan Efendi'nin buraya atamasında onun Paris Grignon Ziraat Okulunda almış olduğu eğitim ile Sergi-i Umûmî-i Osmani ve Paris Sergisi'ndeki deneyimleri etkili olmuştur³⁸¹.

1.2.4. Gayrimüslimlerin Sağlıkta İstihdamı

Sağlık alanında gayrimüslimlerin istihdam edildikleri en önemli birim; Karantina Meclisidir. Karantina, bulaşıcı hastalıkları önlemek maksadı ile hastalık bulunan veya şüpheli yerlerden gelenlerin gitmek istedikleri memleket ve o memleket insanları ile herhangi bir şekilde münasebette bulunmadan önce muayyen yerlerde, belirli müddet bekletilmeleri veya hastalık bulunan bir yerin diğer bölgeler ile her türlü bağlantısının kesilmesi demektir³⁸².

³⁷⁶ Özkan Keskin, agt., s.44. (Bedros Kuyumciyan Efendi, 1869-1871 ve 1878-1893 yılları arasında toplam on yedi yıl Orman ve Maden İdaresinden sorumlu olmuştur. Bilgisi ve kabiliyeti takdir edilen Kuyumciyan Bedros Efendi, Orman ve Ziraat Nâzırı Selim Melhame döneminde görevinden alınmıştır. (Özkan Keskin, agt., s.58, 59.)

³⁷⁷ *Tâkvim-i Vekâyi*, nr.1531, 30 Ekim 1872/27 Ş 1289; *Ceride-i Havadis*, nr.2025, 30 Ekim 1872/27 Ş 1289; *Ceride-i Havadis*, nr.1913, 27 Mayıs 1872/19 Ra 1289

³⁷⁸ Özkan Keskin, agt., s.44.

³⁷⁹ Özkan Keskin, agt., s.74, 75; Aslen Avusturya vatandaşı olan Baltacı Aristidi 1863 yılında Osmanlı uyruğuna geçmiştir. (BOA, İrade Hâriciye, nr. 202/11587, 17 Ağustos 1863/3 R 1280; BOA, HR. TO, nr. 443/51, 22 Ağustos 1863)

³⁸⁰ BOA, DH. SAİD., nr.3/508; Özkan Keskin, agt., s.46.

³⁸¹ BOA, DH. SAİD., nr.3/508

³⁸² Gülden Saryıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, Ankara 1996, s.5.

26 Nisan 1838 yılında kurulan Karantina Meclisi, Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye, Sıhhiye Meclisi, Sıhhiye Nezâreti, Karantina Nezâreti gibi değişik isimlerle anılmaktadır³⁸³.

Başlangıçta Hâriciye Nezâretine bağlı olarak kurulmuş olan karantina Nezâreti (meclisi) sürekli bu nezâretin bünyesinde kalmamıştır. Kısa bir süre müstakil bir Nezâret haline getirilmiş ise de, bu uzun sürmemiş Dâhiliye Nezâreti, Tophane-i Amire Müşirliği, Ticâret Nezâreti gibi değişik nezâretlere bağlı bir şube olarak varlığını sürdürmüştür³⁸⁴.

Karantina Meclisinde ağırlıklı olarak istihdam edilen kişiler gayrimüslimdir. Fakat bu birimde Osmanlı vatandaşı gayrimüslim sayısı azdır. Buradaki gayrimüslimlerin çoğu Avusturya vatandaşı gayrimüslimlerdir³⁸⁵. Tespit edilen Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler de Dr. Bartoloti Efendi gibi aslen İtalyan olan sonradan Osmanlı vatandaşlığına girmiş olan kişilerdir.

Osmanlı vatandaşı ya da sonradan Osmanlı vatandaşı olarak gördüğümüz gayrimüslimler, yukarıda da ifade edildiği gibi farklı isimler alan mecliste öncelikli olarak âzâ olarak istihdam edilmiştir.

Meclis-i Sıhhiye âzâlığında bulunmuş olan gayrimüslimler; Ohannes Efendi³⁸⁶, Dr. Bartoloti Efendi³⁸⁷, Dr. Andon³⁸⁸ ve Ovakimyan Efendi'dir. Bu kişilerden Dr. Bartoloti Efendi, hem Karantina başkâtibi hem de Meclis-i Sıhhiye âzâlığı görevini yapmıştır³⁸⁹. Aslen İtalyan olan Dr. Bartoloti Efendi, uzun yıllar Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuştur. İstanbul doğumlu olan Dr. Bartoloti Efendi, 1869 yılında Osmanlı vatandaşı olmuştur³⁹⁰.

Dr. Bartoloti Efendi, Meclis-i Sıhhiyedeki âzâlık ve Karantina Başkâtipliği görevindeki başarılı çalışmaları neticesinde taşradaki karantinaların incelenmesinde de görevlendirilmiştir³⁹¹. Fakat bu görevlendirmenin öncesinde ve sonrasında yurt dışında sağlıkla ilgili konferanslarda birçok kere görevlendirilmiştir. Bunlardan bir tanesi 1851

³⁸³ Ali Akyıldız, *age.* s.268; Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, LVIII/222, Ankara 1994, s.338.

³⁸⁴ Gülden Sarıyıldız, *age.*, s.8.

³⁸⁵ Avusturya'dan gelen uzmanlar için bkz. Ali Akyıldız, *age.*, s.270-274; Gülden Sarıyıldız, *agm.*, s.343.

³⁸⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1108, s.131, 16 Haziran 1873/20 R 1290

³⁸⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.199, 17 Aralık 1868/2 N 1285

³⁸⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.237, 17 Ağustos 1869/9 Ca 1286

³⁸⁹ BOA, A. MKT. MHM., nr.430/7, 17 Aralık 1868/ 2 N 1285

³⁹⁰ BOA, HR. TO., nr.45/79, 8 Temmuz 1869

³⁹¹ BOA, A. MKT. MHM., nr.147/47, 2 Aralık 1858/25 R 1275

yılında karantina meselesinin müzakeresi için Paris'teki meclise gönderilmesi³⁹² diğeri ise 1874 yılında Viyana Sıhhiye Konferansı'ndaki görevlendirmesidir³⁹³.

Dr. Andon da, Sıhhiye Meclis âzâlığının yanı sıra meclisin mütercimliğinde istihdam edilmiştir³⁹⁴. Meclisteki diğeri bir tercüman ise çeşitli diller bilen Seryoz'dur³⁹⁵. Tercümanlık görevinde bulunan Yanko da bilgisinden dolayı Meclis-i Tahaffuzun müdürlüğünde istihdam edilmiştir³⁹⁶.

1.2.5. Gayrimüslimlerin Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyede İstihdamı

24 Mart 1838 yılında kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye³⁹⁷, kanuna müteallik bütün hususların görüşüldüğü, üst düzey bürokratların sorgu ve yargılamalarının yapıldığı, mülkî, mâlî ve askerî düzenlemelerin plânlandığı ve önemli sayılan konuların ele alındığı bir mercidir. Meclise tayin edilecek kişilerde aranılan en temel nitelikler, Tanzimat'a inanmış olmak, dürüstlük, dirayet, sır tutma, ehliyet ve liyakat ve önceki memuriyetlerindeki iyi halinin görülmesi gibi hususiyetler idi. Bunun dışında kıdem gibi tecrübî ve padişahın kişi hakkında iyi duygular beslemesi gibi hissî durumlar da atamada etkili olabiliyordu³⁹⁸.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyede gayrimüslimlerin istihdamı 1856 yılına rastlamaktadır. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın

*“...saltanat-ı seniyyemizin me'mûrîn ve hademesinin intihâb ve nasbı tensîb ve irâde-i şâhâneme menût olarak teb'a-i devlet-i aliyemin cümlesi her kangı milletden olur ise olsun devletin hizmet ve me'mûriyetlerine kabûl olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umûm hakkında mer'üyyü'l-icrâ olacak nizâmata imtisâlen me'mûriyetlerde istihdâm olunmaları...”*³⁹⁹

maddesi geçici süreliğine de olsa gayrimüslimleri siyasi bir birim olan Meclis-i Vâlâya taşımıştır.

³⁹² BOA, A. MKT. MHM., nr. 36/34, 9 Eylül 1851/12 Za 1267

³⁹³ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.692/48387, 4 Aralık 1874/24 L 1291

³⁹⁴ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.237, 17 Ağustos 1869/9 Ca 1286

³⁹⁵ Gülden Sarıyıldız, *age.*, s.35.

³⁹⁶ Gülden Sarıyıldız, *age.*, s.35.

³⁹⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara 1999, s.36.

³⁹⁸ Ali Akyıldız, *age.*, s.210.

³⁹⁹ BOA, İrâde Meclis-i Mahsûs, nr.6/245, 4 Mart 1856/26 C 1272; BOA, İrâde Meclis-i Mâhsûs, nr. 7/258, 1 Nisan 1856/25 B 1272; *Dustûr*, I. Tertib, İstanbul 1289, s.10; Islahat Fermanı için ayrıca bkz., Ufuk Gülsoy, “Islahat Fermanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.19, İstanbul 1999, s.185-190.

Bir yıllığına Meclis-i Vâlâya atanan gayrimüslimler, Rum Estefenaki Bey, Katolik-Ermeni Mihran Düzyan Bey, Gregoryan-Ermeni Ohannes Dadyan, Rum Estefan Efendi, Latin Corci Efendi ve Yahudi Hatem'in oğlu Mahanim⁴⁰⁰ dir. Bu kişiler milletlerinin en iyi eğitilmiş ve en mümtaz şahsiyetleriydi⁴⁰¹.

Kendilerini ilgilendiren hususların görüşülmesi için bir yıllığına Meclis-i Vâlâya atanan gayrimüslimler arasından sâlnâmelere göre, 1856'dan 1864'e kadar üye atanmamıştır. Bu yıldan sonra 1864, 1865, 1866'da 2'şer kişi atanmıştır⁴⁰². 1863 yılında ilk olarak Loğofet Nikolaki Bey⁴⁰³ ile Mihran Bey sadık tebadan oldukları vurgulanarak Meclis-i Vâlâya âzâ olarak atanmışlardır⁴⁰⁴. Fakat 2 yıl sonra Loğofet Nikolaki Bey'in ölümüyle yerine Ticâret-i Bâhriye Meclisi reisi Pavlaki Efendi atanmıştır⁴⁰⁵.

Meclis-i Vâlâda istihdam edilen Rum asıllı gayrimüslim olan Pavlaki Efendi Londra Sefiri Kostaki Musurus'un kardeşidir. 1866 yılında Meclis-i Vâlâ âzâlığına tayin edilen⁴⁰⁶ Pavlaki Efendi ile Miltiyadi Aristarki'nin gerek Sisam Beyliği'nde gerekse Meclis-i Vâlâda istihdamları becâyış suretiyle olmuştur. Miltiyadi Sisam Beyliğinden azledildiğinde⁴⁰⁷ yerine Pavlaki Efendi tayin edilmiştir. Pavlaki Efendi'nin Sisam Beyi olmasıyla da Meclis-i Vâlâdaki âzâlık görevi Miltiyadi Bey'e verilmiştir⁴⁰⁸.

Sonradan "Paşa" olacak olan Rum asıllı Miltiyadi Aristarki aileden gelen devlet tecrübesiyle uzun yıllar Bâbiâli'de hizmet vermiştir. Miltiyadi Aristarki, Bâbiâli Divân Tercümanı İstavrakı Bey'in oğludur. Özel hocalardan Rumca, Fransızca, Nemçece ve İtalyanca dersleri alan Miltiyadi Aristarki Türkçeyi ise sadece konuşur düzeydedir. 1835 yılında Petersburg Sefâreti Serkitâbetinde kariyerine başlayan Miltiyadi Aristarki, Eflak Serkitâbeti ve Eflak Baş Kapıkethudalığında istihdam edildikten sonra 1856 yılında

⁴⁰⁰ BOA, HR. MKT., nr. 146/12, 16 Mayıs 1856/11 N 1272; *Devlet Sâlnâmesi*, sene 1273; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul 1997, s.111.

⁴⁰¹ Roderic H. Davison, "The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire", (ed. B. Braude- B. Lewis), *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society*, c.1, New York 1982, s.328.

⁴⁰² Mehmet Seyitdanlıoğlu, *age.*, s.84.

⁴⁰³ BOA, A. MKT. MHM., nr.291/60, 1 Şubat 1864/23 Ş 1280; Loğofet Bey'in ismi Nikolaki olup İstavrakı Aristarki'nin oğludur. Rum Patrikhanesi kapı kehudâsı, yani logofeti olduğundan Loğofet Bey denmiştir. Kırım Savaşı'nda (1853-1855) Rusya'ya gitmiş ve savaştan sonra dönmüştür. Kardeşi Yanko Aristarki Bey'dir. Oğulları Aristarki Logofet Bey ve Ligoraki Aristarki Bey'dir. (Mehmed Süreyya, *age.*, s.877.)

⁴⁰⁴ BOA, İrade Dâhiliye, nr. 521/35489, 3 Ağustos 1863/17 S 1280

⁴⁰⁵ BOA, İrade Dâhiliye, nr. 548/38157, 30 Nisan 1866/15 Z 1282

⁴⁰⁶ BOA, İrade Dâhiliye, nr.548/38157, 29 Nisan 1866/14 Z 1282; BOA, İrade Dâhiliye, nr.556/38721, 4 Eylül 1866/24 R 1283

⁴⁰⁷ BOA, İrade Sisâm., nr.5/108, 18 Aralık 1866/11 Ş 1283

⁴⁰⁸ BOA, A. MKT. MHM., nr.370/83, 20 Aralık 1866/13 Ş 1283

Sisam Emâretinde istihdam edilmiş ve 1864 yılında Meclis-i Vâlâya ardından Şûrâyı Devlet âzâlığı gibi Bâbîâlî'nin birçok biriminde istihdam edilmiştir⁴⁰⁹.

Meclis-i Vâlâda âzâ olarak görev yapan bir diğer Rum asıllı gayrimüslim ise Estefenaki Beyzade Aleko Bey'dir⁴¹⁰. Meclis-i Vâlânın Kavanin Dairesi mütercimliğinde de Rum asıllı Aleksandır Karatodori istihdam edilmiştir⁴¹¹. Meclis-i Vâlâda istihdam edilen diğer gayrimüslimler ise Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın kardeşi Rum asıllı Yanko Musurus Bey⁴¹²dir.

Meclis-i Vâlâda gayrimüslimlerin âzâlık dışındaki istihdamları memurluk düzeyinde de olmuştur. Sözcü Efendi, Mişel Efendi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyenin Tâhrîrât Odası halifesidir⁴¹³.

1.2.6. Gayrimüslimlerin Şûrâ-yı Devlette İstihdamı

Günümüzde Danıştay adıyla anılan Şûrâ-yı Devlet teşkilatı Sultan Abdülaziz zamanında Âli Paşa'nın teşebbüsleri üzerine, adliye ve mülkiyeye ait işlerin yani yargı ve icrânın birbirinden tamamen ayrılması amacıyla 11 Zilkade 1284/5 Mart 1868 tarihli bir fermanla kurulmuş, faaliyetlerine başladıktan sonra ilk kararını 1 Zilhicce 1284/25 Mart 1868'de vermiş, 8 Zilhicce 1284/1 Nisan 1868 tarihli irade ve aynı tarihte çıkarılan Şûrâ-yı Devlet Nizamnâmesi ile de kuruluşunu tamamlamıştır⁴¹⁴.

Fransa devlet teşkilatında bulunan *Conseil d'Etat* model alınarak kurulmuş olan Şûrâ-yı Devlet eleştirisi konusu olmuştur. Bu eleştirilerin odağında ilk olarak bu birimin etkisiz bir karar organı olduğu, diğeri "Batı'nın isteği doğrultusunda" burada gayrimüslimlerin istihdam edildiği noktasıdır.

Uzun yıllar varlığını devam ettiren Şûrâ-yı Devlet gerek üyeleri gerekse buradaki kişilerin almış olduğu kararlarda kişisel fikirlerinin ön planda olmadığına dair

⁴⁰⁹ BOA, DH. SAİD., nr. 3/378

⁴¹⁰ BOA, *Ruus Def.*, nr. 234, s.26, 2 Mart 1867/25 L 1283

⁴¹¹ BOA, İrade Dâhiliye, nr.548/38157, 30 Nisan 1866/15 Z 1282

⁴¹² "... Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye â'zâsından Yanko Musurus Bey erbâb-ı dirâyet ve kiyâsetden olduğuna mebni işbu bin iki yüz seksan dört senesi şehri rebîü'l-evvelinin on altıncı gününde müte'allik buyrulan irâde-i seniyye mücebince uhde-i dirâyetine rütbe-i ulâ sınıf-ı evveli tevcih kılınmış olmağla..." (BOA, İrade Dâhiliye, nr. 559/38949, 1 Ocak 1867/25 Ş 1283; BOA, *Ruus Def.*, nr. 234, s.26, 2 Mart 1867/25 L 1283; BOA, İrade Dâhiliye, nr. 564/39319, 13 Ağustos 1867/12 R 1284; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.88, 22 Ağustos 1867/21 R 1284)

⁴¹³ BOA, A. MKT. UM., nr.265/42, 5 Ocak 1857/8 Ca 1273; BOA, A. AMD., nr.84/31, 1858/1274

⁴¹⁴ Mehmet Canatar, "Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler", *İlmi Araştırmalar*, S.5, İstanbul 1997, s.109. Ayrıca Şûrâ-yı Devlet için bkz. Stanford J. Shaw, "The Central Legislative Councils In The Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", *International Journal of Middle East Studies*, S.1, Britain, s.51-84.

de eleştirilmiştir. Sözelimi kendisi de Şûrâ-yı Devlette görev almış olan Mortman bu birimde görev yapanlar için, üst düzey herhangi bir görevlinin azledildiği zaman buraya atandığını ifade etmiştir ve dahası burasının işlevsizliğinden bahsetmiştir⁴¹⁵. Şûrâ-yı Devletin tezimizin zaman dilimine dâhil olan yılları içerisinde gayrimüslimlerin buraya atanma yaşları, bürokratik kökenleri, görev sürelerini vs. incelediğimizde Mortman'ın ve onun gibi düşünen⁴¹⁶ kişilerin görüşlerinin pek de doğru olmadığı sonucunu görmekteyiz.

Şûrâ-yı Devlete atanan kişilerin hayli yaşlı ve iş göremez, dinlenmek amacıyla buraya geldiği görüşünün aksine tezimize konu olan dönem içerisinde gayrimüslimlerin 40'lı yaşlarda burada görev aldıklarını görmekteyiz. Yalnız, bu durum âzâlık için geçerlidir. Muavinlik ve mülâzemetlik için bu yaş çok daha aşağıdadır.

Şûrâ-yı Devlete gerek âzâ olarak gerekse muavinlik görevlerinde istihdam edilen gayrimüslimlerin daha önceden Şûrâ-yı Devlet içerisinde yetişmesi gibi bir durum söz konusu olmamakla birlikte az da olsa Şûrâ-yı Devlette muavinlik hizmeti yapıp âzâlık görevine çıkmış olan kişiler vardır. Şûrâ-yı Devlete atamalar yapılırken, onların önceki bürokratik kariyerleri etkili olarak, daha önceden bürokraside önemli denilebilecek makamlarda görev almış kişiler bu birime tayin edilmiştir. Yalnız ilk kuruluş aşamasında ve daha sonraki dönemde de Şûrâ-yı Devlete seçilip tayin edilen âzâlar taşra ve vilayetlerdeki “mute'ayyinân” ve “mu'teberâdan” kişiler⁴¹⁷ arasındadır ve bu kişiler aynı zamanda ağırlıklı olarak Meclis-i Vâlâda istihdam edilen kişilerdi. Burada da Osmanlı bürokrasisinde tezimizin daha sonraki sayfalarında da belirtileceği üzere, Bâbiâli'nin zengin ve varlıklı aynı zamanda daha önceden devlete hizmet etmiş aileleri yanında bulundurma düşüncesi kendisini göstermektedir.

⁴¹⁵ “Fuad Paşa, eğlence olsun diye bu kurum için son derece karmaşık bir yönetmelik hazırladı fakat birkaç yıl sonra teşkilatı tekrar basitleştirme lüzumu baş gösterdi. Ne var ki Şura-yı Devlet ne eski, ne reforma tabi tutulan, ne de tekrar basitleştirilmiş şekliyle Avrupa'dan alıştığımız kurumlara, yani üyeleri en değerli hizmetleri yapmış, en sağlam adamlar arasından seçilen, devletin yüksek menfaatlerini gözetten, çoğu ülkede hükümdarın bizzat başkanı olduğu resmi kurumlara benziyordu. Bu memlekette her zaman her şey farklıdır. Vezir, vali ya da üst düzey kamu görevlilerinden biri herhangi bir sebepten dolayı azledildiği zaman Şûrâ-yı Devlet üyeliğine getiriliyordu; orada iş yapsın diye değil elbette, yapmasın diye. Şura'nın işleri üyelerin kâtipleri ve yardımcıları tarafından yürütülüyor, üyelere oy kullanmak kalıyordu sadece. Ölüm veya görevden alınma nedeniyle herhangi bir üst düzey kadro boşaldığı zaman da hemen Şura üyelerinden biri atanıyordu. Bu nedenle halk, kendine özgü mizah anlayışıyla Şura için “tavuk kümesi” diyordu. Böyle bir Şûrâ-yı Devletten çıkan kanunların neye benzediğini tahmin etmek zor değildir; Şura'nın verdiği kararların çoğunlukla aşırı derecede reaksiyoner nitelikte olduğunu belirtmekle yetineceğim.” şeklinde görüş bildirmiştir. (Andreas David Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (çev: Gertraude Songu-Habermann), İstanbul 1999, s.22,23.

⁴¹⁶ Engelhardt'da bu olumsuz düşünceye katılanlar arasındadır. Şûrâ-yı Devlette istihdam edilenler için, “bazı üyelerin son derece iktidarsızlığı, büyük bir kısmının tecrübesizliği aşikârdı..” şeklinde değerlendirme yapmıştır. (Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (çev. Ali Raşad), İstanbul 1999, s.257.

⁴¹⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1090, 2 Haziran 1868/10 S 1285

Şûrâ-yı Devlete atanan kişiler Meclis-i Vâlâ âzâlığı⁴¹⁸, Tercüme Odası⁴¹⁹, Hazine-i Mâliye Mütercimliği⁴²⁰, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlığı⁴²¹, İkinci Mâhkeme-i Ticâret âzâlığı⁴²², Mâhkeme-i Temyîz Cezâ Dairesi⁴²³, Birinci Mâhkeme-i Ticâret âzâlığı⁴²⁴, Ticâret Mahkemesi başkanlığı⁴²⁵, Adliye Dairesi muavinliği⁴²⁶ gibi birimlerden gelen kişilerdir. Sisam Beyliği gibi uluslararası alanda da takip edilen bir yerde beylik yapmış olan eski Sisam Bey'i olan Pavlaki Bey⁴²⁷ de Şûrâ-yı Devlet âzâlığına getirilmiştir⁴²⁸. Bu da Şûrâ-yı Devlete seçilip tayin edilen kişilerin daha önceki bürokratik kariyerlerinde sıradan görevler yapmadığını göstermektedir. Pavlaki Bey'e ek olarak, Osmanlı bürokrasisinde önemli bir kariyer basamağı olan sefirlik gibi bir yerden buraya atananlar da vardır. Sözelimi sabık Roma Sefiri Fotyadi Bey 14.250 kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet âzâlığına atanmıştır⁴²⁹. Bu durum Şûrâ-yı Devletin bürokratik kariyerde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan burada istihdam edilen kişilerin, Miltiyadi Aristarki gibi yabancı dile vakıf fakat Türkçesi yetersiz olanları da vardır⁴³⁰.

Âzâlık haricindeki görevler içinde yer alan mülâzemetlik görevine ise ilk defa bu teşkilatta başlayanlar vardır. Sözelimi Hâriciye Müsteşârı Barutçubaşızâde Artin Dadyan Paşa'nın oğlu Diran Dadyan Bey 1870/1287 yılında mülâzemetle Şûrâ-yı Devlet Fihrist Odasına girmiştir⁴³¹. Beşiktaş Ermeni Mektebinde ve Mektebi Sultanide öğrenim gören Diran Dadyan Bey, Türkçe, Ermenice ve Fransızca konuşup yazar⁴³².

Genel olarak Şûrâ-yı Devlette istihdam edilen gayrimüslimlerin buraya atanmadan önce yaptıkları görevler dikkate alınca, çoğunun Meclis-i Vâlâda görev adığını görmekteyiz. Bu da Meclis-i Vâlânın lağvıyla buradaki personelin Şûrâ-yı Devlet ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliyeye dağıtılması nedeniyle olmuştur.

⁴¹⁸ Miltiyadi Aristarki Paşa, (BOA, DH. SAİD., nr.3/378)

⁴¹⁹ Dadyan Artin Efendi, (BOA, DH. SAİD., nr.3/26)

⁴²⁰ Bohor Efendi, (BOA, DH. SAİD., nr.3/116)

⁴²¹ Ohannes Vahan Efendi, (BOA, DH. SAİD., nr.4/470)

⁴²² Yanko Fotyadi Paşa, (BOA, DH. SAİD., nr.26/311)

⁴²³ Kostaki Antopolo Efendi, (BOA, DH. SAİD., nr.4/230)

⁴²⁴ Serkis Efendi, (BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.52, 3 Mayıs 1868/10 M 1285)

⁴²⁵ Meselâ, Bulgar Yovanço Efendi Şûrâ-yı Devlet âzâlığına atanmadan önce Rusçuk Ticaret Mahkemesi başkanıydı. (BOA, A. MKT. MHM., nr.412/73, 9 Temmuz 1868/18 Ra 1285)

⁴²⁶ Yanko Ekyadis Efendi, (BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.133, 1868/1285)

⁴²⁷ Paul Musurus (Pavlaki Bey): (5. Sisam Bey'i): Pavlaki Bey 11 Şaban 1280 tarihinde nasb edilmiştir. (Ahmed Tevhid, "Sisam Beyleri", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, nr.13, İstanbul 1328, s.839)

⁴²⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.801, s.45, 1873/1290

⁴²⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1107, s.61, 14 Nisan 1873/16 S 1290

⁴³⁰ BOA, DH. SAİD., nr.3/378; Sadece Miltiyadi Aristarki değil, Bâbiâli'nin önemli diplomatlarından olan Musurus'un da Türkçe yazmadığı bilinmektedir. (Olivier Bouquet, *Les Pachas du Sultan Essai sur les agents supérieurs de l'état Ottoman(1839-1909)*, Paris 2007, s.283.)

⁴³¹ BOA, DH. SAİD., nr.10/207

⁴³² BOA, DH. SAİD., nr.10/207

1839 ile 1876 yılları arasında Şûrâ-yı Devlete atanan gayrimüslimlerin uzun süre burada kaldıkları görülmektedir. Şûrâ-yı Devlete Barutçubaşızâde Dadyan Artin Efendi gibi “muavinlik” görevi ile girip hemen ardından “âzâlık” görevine getirilen gayrimüslimler de mevcuttur. Zira Barutçubaşızâde Dadyan Artin Efendi Maarif Dairesi muavinliğinde istihdam edilirken kendisine 21 Haziran 1868/29 S 1285 tarihinde Şûrâ-yı Devlet âzâlığı tevcih kılınmıştır⁴³³. Yine aynı şekilde Ohannes Efendi Şûrâ-yı Devlet muavinlerinden olup rütbesi ulâ sınıf-ı saniliğe çıkarılarak kendisine Şûrâ-yı Devlet âzâlığı tevcih edilmiştir⁴³⁴. Katolik-Ermeni Portakaloğlu Oseb’in oğlu Mikail Efendi de Şûrâ-yı Devlet Nafia Dairesine mülazım olarak girmiş ve daha sonra ise Şûrâ-yı Devlet Nafia Dairesi âzâlığında görev almıştır⁴³⁵. Yahudi milletinden Bohor Efendi’de Şûrâ-yı Devlete muavin olarak tayin edilip bir müddet sonra Şûrâ-yı Devlet âzâlığına tayin edilmiştir⁴³⁶. Yine “adem-i kifâyet” nedeniyle Şûrâ-yı Devletteki görevinden affedilen Avram Efendi’nin yerine, Şûrâ-yı Devlet muavinlerinden Ohannes Efendi tayin edilmiştir⁴³⁷. Bunun yanı sıra “muvakkaten” yani geçici süreliğine başka görevler yapıp tekrar bu göreve gelen kişiler de vardır.

Muvakkaten atamaların yanı sıra Şûrâ-yı Devlette âzâlık hizmeti yapıp başka bir birime atanan ve tekrar Şûrâ-yı Devlete âzâlık hizmetiyle geri dönen kişiler arasında Yahudi milletinden Bohor Efendi’yi örnek verebiliriz. Bohor Efendi yukarıda da belirtildiği üzere Şûrâ-yı Devlete muavin olarak girmiş ve âzâlığa yükselmiştir⁴³⁸.

Gayrimüslimler Şûrâ-yı Devletde âzâlık, muavinlik ve mülâzemetlik yapmış olmalarına rağmen başkanlığa gelen hiçbir gayrimüslim yoktur. Bu da gayrimüslimlerin en geniş yelpaze ile Hâriciye Nezâretinde istihdam edildiğinin bir diğer ispatıdır.

⁴³³ BOA, DH. SAİD., nr.3/216; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.133, 1868/1285; Kevork Pamukciyan, “Dadyan (Artin Paşa), *İstanbul Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul 1966, s. 4190.

⁴³⁴ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.158, 4 Haziran 1868/12 S 1285

⁴³⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/250; (Daha sonraki yıllarda Hâzine-i Hassa Nâzırı olan Portakal Mikail Paşa, Türkçeyi kusursuz konuşup yazan aynı zamanda Fransızcaya da hakim bir bürokrattır. Mekteb-i Mülkiye’de 15 yıl boyunca maliye dersleri de veren Portakal Mikail Paşa, iktisadi liberalizmi destekleyen ve serbest dış ticaret politikasının benimseyerek ülkelerarası gümrüklerin kaldırılmasını savunanlar arasındadır. Portakaloğlu Mikail Paşa, Hazine-i Hassa Nâzırlığı sırasında Osmanlı sınırları içinde yer alan birtakım önemli imtiyazları Emlâk-ı Hümâyûna dâhil etmiş ve bunlar şirketler kurulmak suretiyle işletilip hazineye gelir temin edilmiştir. Örnek olarak Dicle-Fırat nehirlerine vapur işletme imtiyazı, Selanik Limanı’nın inşaa ve işletme imtiyazı, Bağdat-Basra-Şam otomobil işletme imtiyazı, verilebilir. Hereke fabrikasının yeniden düzenlenip daha verimli işletilmesi üzerine de çalışmalarda bulunmuştur. Portakal Mikail Paşa 18 Kasım 1897’de ölmüştür. (Arzu Terzi, “Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nâzır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar”, *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001*, İstanbul 2001, s. 21-34; *Servet-i Fünûn*, c.14, nr.350, 25 Kasım 1897/13 Teşrin-i Sani 1313)

⁴³⁶ BOA, DH. SAİD., nr.3/116

⁴³⁷ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.40596, 14 Kasım 1868/29 B 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.216, 30 Mayıs 1868/7 S 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.427/40, 22 Kasım 1868/7 Ş 1285

⁴³⁸ BOA, DH. SAİD., nr.3/116

1839 ila 1876 yılları arasında Şûrâ-yı Devlet âzâlîği yapmış gayrimüslimler, Prens Miltiyadi Aristarki Bey⁴³⁹, Barutçuzade Dadyan Artin Efendi⁴⁴⁰, Yanko Ekyadis Efendi⁴⁴¹, Pavlaki Bey⁴⁴², Mihran Bey⁴⁴³, Yovaço Efendi⁴⁴⁴, Yorgaki Efendi⁴⁴⁵, Boğos Bey⁴⁴⁶, Pavlaki Sava Efendi⁴⁴⁷, Ohannes Efendi⁴⁴⁸, Avram Efendi⁴⁴⁹, Antuvan Sami Efendi⁴⁵⁰, Serkis Efendi⁴⁵¹, Daviçon Efendi⁴⁵², Çanak Efendi⁴⁵³, Mihalaki Efendi⁴⁵⁴, Ohannes Vahan Efendi⁴⁵⁵, Fotyadi Bey⁴⁵⁶, Kostaki Efendi⁴⁵⁷, Yanko Fotyadi Paşa⁴⁵⁸, Odyan Efendi⁴⁵⁹, Bohor Efendi⁴⁶⁰, Loğofet Efendi⁴⁶¹, Kalyadi Efendi⁴⁶², Kuyumciyan Bedros Efendi⁴⁶³, Romen Yahya Karaca Paşa⁴⁶⁴, Yahudi Mordahay Süreyya Efendi⁴⁶⁵dir.

⁴³⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.119, 1868/1285; BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 590/41093, 28 Nisan 1869/16 M 1286; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1101, s.145, 15 Mayıs 1871/25 S 1288

⁴⁴⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.133, 1868/1285; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.577/40165, 17 Haziran 1868/25 S 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.411/24, 21 Haziran 1868/29 S 1285

⁴⁴¹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.133, 1868/1285; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.577/40165, 17 Haziran 1868/25 S 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.411/24, 21 Haziran 1868/29 S 1285

⁴⁴² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.801, s.45, 1868/1285

⁴⁴³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.119, 1868/1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1106, s.122, 16 Ekim 1872/13 Ş 1289; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1106, s.163, 14 Kasım 1872/13 N 1289; BOA, A. MKT. MHM., nr.461/75, 15 Ağustos 1873/20 C 1290; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1013, s.121, 19 Mayıs 1874/3 R 1291

⁴⁴⁴ BOA, A. MKT. MHM., nr.412/73, 9 Temmuz 1868/18 Ra 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.165, 9 Temmuz 1868/18 Ra 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1090, s.170, 9 Temmuz 1868/18 Ra 1285

⁴⁴⁵ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.575/40092, 19 Mayıs 1868/26 M 1285; BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa no yok, 23 Mart 1871/2 M 1288

⁴⁴⁶ BOA, ŞD., nr.495/8, 27 Ekim 1868/11 B 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1084, s.238, 7 Kasım 1868/22 B 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.429/59, 10 Aralık 1868/25 Ş 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.198, 12 Kasım 1868/27 B 1285

⁴⁴⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.231, 3 Haziran 1868/11 S 1285; BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa no yok, 23 Mart 1871/2 M 1288

⁴⁴⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.158, 4 Haziran 1868/12 S 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.216, 30 Mayıs 1868/7 S 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.427/40, 30 Mayıs 1868/7 S 1285

⁴⁴⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1136, s.88, 12 Ekim 1868/25 C 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.216, 30 Mayıs 1868/7 S 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.427/40, 30 Mayıs 1868/7 S 1285

⁴⁵⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1096, s.65, 1869/1286; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1093, s.188, 6 Eylül 1869/29 Ca 1286

⁴⁵¹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1096, s.182, 15 Mayıs 1870/14 S 1287; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.801, s.42, 1873/1290

⁴⁵² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1096, s.229, 4 Haziran 1870/5 Ra 1287; BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa no yok, 17 Mayıs 1872/9 Ra 1289

⁴⁵³ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa no yok, 23 Mart 1871/2 M 1288

⁴⁵⁴ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa no yok, 23 Mart 1871/2 M 1288

⁴⁵⁵ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1031, s.53, 10 Aralık 1871/28 N 1288

⁴⁵⁶ *Hadika*, nr.60, 14 Nisan 1873/16 S 1290

⁴⁵⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1122, s.256, 24 Şubat 1877/10 S 1294

⁴⁵⁸ BOA, DH. SAİD., nr.26/311

⁴⁵⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1142, s.66, 14 Şubat 1875/8 M 1292

⁴⁶⁰ *İbret*, nr., 17 Haziran 1872/11 R 1289; *Vakit*, nr.354, 25 Ekim 1876/6 L 1293

⁴⁶¹ *İbret*, nr., 17 Haziran 1872/11 R 1289

⁴⁶² *Vakit*, nr.309, 5 Eylül 1876/16 Ş 1293

⁴⁶³ BOA, DH. SAİD., nr.93/105; BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 604/42127, 26 Aralık 1869/23 N 1286

⁴⁶⁴ BOA, DH. SAİD., nr.2/1030

⁴⁶⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/600

Şûrâ-yı Devlette muavin olarak istihdam edilen gayrimüslimler; Yanko Ekyadis Efendi⁴⁶⁶, Artin Efendi⁴⁶⁷, Barutçubaşızâde Ermeni Dadyan Artin Efendi⁴⁶⁸, Ohannes Efendi⁴⁶⁹, Serkis Efendi⁴⁷⁰, Kalyadi Efendi⁴⁷¹ ve Yahudi Bohor Efendi⁴⁷² dir.

Şûrâ-yı Devlette istihdam edilen mülâzım, Kalyadi Efendi'dir⁴⁷³. Birinci Sınıf Mülâzım ise; Boğoz Şaşyan Efendi⁴⁷⁴; Nafia Dairesi Mülâzımı Ermeni Mikail Portakoloğlu Efendi⁴⁷⁵, Evrak Odası Mülâzımı Katolik Selim Melhame Efendi⁴⁷⁶, Fihrist Odası Mülâzımı Ermeni Diran Dadyan Bey'dir⁴⁷⁷.

1.2.7. Gayrimüslimlerin Divân-ı Ahkâm-ı Adliyede İstihdamı

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyenin ikiye ayrılmasıyla 5 Mart 1868'de kurulmuş ilk yüksek mahkeme olan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, Türk hukuk tarihindeki yargıtayın başlangıcıdır. Bunun işleyişi ve kuruluşu 6 Mart 1868 günlü padişah iradesi ile 1 Nisan 1868 günlü esas tüzük ve 14 Şubat 1870 günlü içtüzüğe dayanmaktadır.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliyenin gayrimüslim âzâları; Gavril Efendi⁴⁷⁸, Aleko Bey⁴⁷⁹, Kaspar Bey⁴⁸⁰, Vartan Bey⁴⁸¹, Ohannes Vahan Efendi⁴⁸², Ekyadis Efendi⁴⁸³, Karabet Efendi⁴⁸⁴, Kostaki Efendi⁴⁸⁵ ve Vasa Efendi'dir⁴⁸⁶.

⁴⁶⁶ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.55, 3 Mayıs 1868/10 M 1285; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.577/40165, 17 Haziran 1868/25 S 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.411/24, 21 Haziran 1868/29 S 1285

⁴⁶⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1090, s.141, 21 Haziran 1868/Selh-i S 1285; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.577/40165, 17 Haziran 1868/25 S 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.411/24, 21 Haziran 1868/29 S 1285

⁴⁶⁸ Artin Efendi Tercüme Odasından tayin edilmiştir. (BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.52, 3 Mayıs 1868/10 M 1285)

⁴⁶⁹ BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.52, 3 Mayıs 1868/10 M 1285

⁴⁷⁰ Serkis Efendi, Birinci Mahkeme-i Ticaret âzâlığından buraya tayin edilmiştir. (BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.52, 3 Mayıs 1868/10 M 1285)

⁴⁷¹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1057, s.247, 17 Ekim 1873/24 Ş 1290

⁴⁷² BOA, DH. SAİD., nr.3/116

⁴⁷³ BOA, İrâde Hâriciye, nr.265/15887, 1 Aralık 1874/21 L 1291

⁴⁷⁴ BOA, DH. SAİD., nr.4/274

⁴⁷⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/250

⁴⁷⁶ BOA, DH. SAİD., nr.72/67

⁴⁷⁷ BOA, DH. SAİD., nr.10/207

⁴⁷⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.117, 1868/1285; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.58/40434, 19 Eylül 1868/2 C 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.101, 29 Eylül 1868/12 C 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.422/26, 29 Eylül 1868/12 C 1285

⁴⁷⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.117, 1868/1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1136, s.69, 14 Mayıs 1868/21 M 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.411/59, 28 Haziran 1868/7 Ra 1285; BOA, HR. TO, nr.450/37, 23 Mayıs 1868

⁴⁸⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.118, 1868/1285; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.58/40434, 19 Eylül 1868/2 C 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.101, 29 Eylül 1868/12 C 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.422/26, 29 Eylül 1868/12 C 1285

⁴⁸¹ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.58/40434, 19 Eylül 1868/2 C 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.101, 29 Eylül 1868/12 C 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.422/26, 29 Eylül 1868/12 C 1285

⁴⁸² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.118, 1868/1285; BOA, DH. SAİD., nr.4/470

⁴⁸³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.800, s.133, 6 Temmuz 1868/15 Ra 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1056, s.110, 2 Kasım 1868/17 B 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1090, s.166, 8 Temmuz 1868/17 Ra 1285; BOA, MB. İ., nr.30/112, 21 Ağustos 1874/9 B 1291; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1113, s.105, 29 Ağustos 1874/17 B 1291

⁴⁸⁴ BOA, MB. İ., nr.30/112, 21 Ağustos 1874/9 B 1291; *La Turquie*, nr.194, 25 Ağustos 1874

⁴⁸⁵ BOA, *Ruus Def.*, nr. 235, s.21, 7 Kasım 1871/24 Ş 1288

⁴⁸⁶ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.598/41670, 13 Eylül 1869/7 C 1286

Çeşitli dairelere ayrılan Divân-ı Ahkâm-ı Adliyenin Hukuk Dairesi âzâlığında; Kostaki Antopolo Efendi⁴⁸⁷, Ceza Dairesi âzâlığında, Ermeni Pertev Antuvan Efendi⁴⁸⁸, Ceza Dairesi Mümeyyizliğinde Ermeni Karabet Homaryan Efendi istihdam edilmiştir⁴⁸⁹.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye serhalifeliğini ise odanın mümeyyizlik görevinden bu birime atanan Mişel Efendi yürütmüştür⁴⁹⁰.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizliğinde istihdam edilen gayrimüslimler; Vahan Efendi⁴⁹¹, Pasko Vasa Efendi⁴⁹², Viçen Efendi⁴⁹³, Karabet Efendi⁴⁹⁴, Mişel Efendi'dir⁴⁹⁵. Pasko Vasa Efendi Venedik ve Roma'da eğitim alan, Türkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rumca ve Slavca okuyup yazan, Arnavutca, Bulgarca ve Arapçayı biraz konuşan birçok telif eseri olan Bâbîâli'nin önemli Arnavut bürokratlarından biridir. 1850 yılında Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Pasko Vasa Efendi, Sıhhiye Dairesi Tercümanlığı, Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası, Halep Vilâyeti Politika Müdüriyeti gibi birimlerde bulunduktan sonra 1868 yılında Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mümeyyizliğine atanmış, ertesi yılda Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mâhkeme-i Nizâmiye âzâlığında istihdam edilmiştir⁴⁹⁶.

⁴⁸⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/230

⁴⁸⁸ BOA, DH. SAİD., nr.3/264

⁴⁸⁹ BOA, DH. SAİD., nr.2/360

⁴⁹⁰ BOA, *Ruus Def.*, nr. 235, s.21, 7 Eylül 1871/24 Ş 1288; *Ceride-i Havadis*, nr.1824, 16 Ocak 1872/6 Za 1288

⁴⁹¹ Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizliğine tayin edilen Vahan Efendi bu birime gelmeden önce Halep Vilâyeti'nde memur olarak istihdam edilmekteydi. (BOA, A. MKT. MHM., nr.432/83, 27 Ocak 1869/13 L 1285)

⁴⁹² BOA, İrade Dâhiliye, nr.598/41670, 13 Eylül 1869/7 C 1286; *Terâkki*, nr.213, 30 Ağustos 1869/22 Ca 1286

⁴⁹³ Viçen Efendi, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye zabıt kâtipliğinden mümeyyizliğe atanmıştır. (BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.92, 14 Eylül 1869/8 C 1286; BOA, İrade Dâhiliye, nr.598/41670, 13 Eylül 1869/7 C 1286; *Terâkki*, nr.227, 18 Eylül 1869/12 C 1286

⁴⁹⁴ Karabet Efendi, bu birime Eshâm-ı Umûmiyye Daire tercümanlığından atanmıştır. (BOA, *Ruus Def.*, nr. 234, s.58, 28 Haziran 1868/7 Ra 1285)

⁴⁹⁵ *Ceride-i Havadis*, nr.1824, 16 Ocak 1872/6 Za 1288

⁴⁹⁶ BOA, DH. SAİD., nr.1/236

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERİN KONUMLARI VE ÖZLÜK HAKLARI

1821 Rum İsyanı'ndan sonra Rumlar Osmanlı merkez bürokrasisinden kısa süreliğine de olsa uzaklaştırılırsalar bile 1856 Islahat Fermanı'nın ardından sadece Rumlar değil diğer Osmanlı gayrimüslimleri de bürokrasisinde etkin olarak istihdam edilmeye başladılar. Bunun bir nedeni 1856 Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu eşitlikçi yapıdan kaynaklanmaktadır. Diğer bir neden ise Osmanlı bürokrasisinin kendi içerisinden gelen bir durumudur ki o da sadece Müslimler için değil gayrimüslimler için de geçerliliği olan, ehliyet ve liyakatin ön planda olması ve hâmi mahmi ilişkileri dâhilinde gayrimüslimlerin bürokrasiye dâhil olmalarıdır.

2.1. GAYRİMÜSLİMLERİN İSTİHDAM EDİLME NEDENLERİ

Osmanlı merkez bürokrasisinde gayrimüslimlerin istihdamında genel olarak; bu kişilerin yabancı dil bilmeleri, ehliyet ve liyakatleri, hâmi-mahmi ilişkileri, aile ve akrabalık ilişkileri ile uluslararası ilişkilerin tezahürü olarak siyaseten yapılan atamalar etkili olmuştur.

Osmanlı'nın, devleti ayakta tutmak ve Batı ile olan uyumu sağlayabilmek amacıyla yapmış olduğu ıslahatlardan sonra gayrimüslimler, bürokraside hem nitelik hem de nicelik olarak arttılar. Gayrimüslimler, Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ilanları ile bu fermanların etkisiyle kurulmuş olan Mâhkeme-i Ticâret, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Muhtelit, Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyyede istihdam edildiler.

Bâbiâli'nin, 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda yer alan, Osmanlı tebaası olan herkesin din ayırımı gözetilmeden kanun önünde eşit olduğu; "...teb'a-i saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i İslâm ve milel-i sa'ire bu müsa'adât-ı şâhânemizde bilâ-istisna-i mazhar olmak üzere cân ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükm-i şer'i iktizâsınca kâffe-i memâlik-i mâhrûsemiz ahalisine taraf-ı şâhânemizden emniyet-i kâmile verilmiş..."⁴⁹⁷ hükmü her ne kadar 1856 Islahat Fermanı gibi doğrudan gayrimüslimlerin memur olmasından bahsetmese bile; bütün

⁴⁹⁷ *Düstûr*, I.Tertib, İstanbul 1289, s.6.

Osmanlı tebaasının kanun önünde eşitliği ilkesi, gayrimüslimlerin bürokraside istihdamlarında da etkili olmuştur. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilanının akabinde Osmanlı uyruğundan olan tüccarların gerek birbirleri ve gerekse müstemin (yabancı uyruklu) tüccarlarla aralarında meydana gelen anlaşmazlıklarla ilgili davalara bakmak üzere kurulan Mâhkeme-i Ticârette (Ticâret Meclisi)⁴⁹⁸ gayrimüslimler; tercüman, meclis başkanı ve âzâ olarak istihdam edilmeye başlandılar.

1856 Islahat Fermanı'nda yer alan “...saltanat-ı seniyyemizin me'mûrîn ve hademesinin intihâb ve nasbı tensîb ve irâde-i şâhâneme menût olarak teb'a-i devlet-i aliyyemin cümlesi her kangı milletden olur ise olsun devletin hidmet ve me'mûriyetlerine kabûl olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umûm hakkında meri'yyü'l-icrâ olacak nizâmata imtisâlen me'mûriyetlerde istihdâm olunmaları...”⁴⁹⁹ hükmü gayrimüslimlerin Bâbîâli'de istihdam süreçlerinde yeni ve etkili bir dönemin başlangıcı olmuştur. Islahat Fermanı'nın ilanı ile gayrimüslimlerin Bâbîâli'deki istihdamları, bu kişilerin kendi cemaatlerini temsili noktasında ağırlık kazanmıştır.

24 Mart 1838 yılında kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyyede gayrimüslimlerin istihdamı 1856 yılına rastlamaktadır. Bâbîâli ve cemaatlerin başkanları tarafından belirlenip, bir yıllığına Meclis-i Vâlâya atanan gayrimüslimler, Estefenaki Bey, Mihran Bey, Ohannes Ağa, Estefan Efendi, Yorgi Efendi ve Hatem Ağa⁵⁰⁰dır. Gayrimüslimlerin Meclis-i Vâlâya atanmasındaki amaç; Islahat Fermanı'na doğrudan tebaayı ilgilendirecek konuları görüşmek üzere gayrimüslimlerin görüşlerini almaktır⁵⁰¹. Bir yıllığına geçici olarak Meclis-i Vâlâya seçilen gayrimüslimler, 1867 yılından itibaren ise daimi üye olarak atanmışlardır.

Gayrimüslimlerin merkez bürokrasisinde etkin bir biçimde istihdam edilmelerinde bir diğer önemli birim ise 1857 yılında kurulan Meclis-i Muhtelit olmuştur. Meclis-i Muhtelit bir Müslüman, bir Rum, bir Ermeni, bir Katolik, bir Protestan ve bir Yahudi olmak üzere altı üyeden oluşuyordu⁵⁰². Maarif-i Umûmiyye Nezâreti bünyesinde kurulan Meclis-i Muhtelit için lazım olan âzânın her sınıftan bir kişi olması istenilmiştir. Meclis-i Muhtelit âzâları olarak Müslümanlardan Ferik Derviş

⁴⁹⁸ Ali Akyıldız, *age*, s.130.

⁴⁹⁹ BOA, İrâde Meclis-i Mahsûs, nr.6/245, 4 Mart 1856/26 C 1272; BOA, İrâde Meclis-i Mahsûs, nr. 7/258, 1 Nisan 1856/25 B 1272; *Dustûr*, I.Tertib, İstanbul 1289, s.10.

⁵⁰⁰ *Devlet Sâlnâmesi*, sene 1273

⁵⁰¹ BOA, İrâde Meclis-i Mahsûs, nr.451, 30 Ekim 1857/11 Ra 1274

⁵⁰² Ali Akyıldız, *age.*, s.249.

Paşa, Rum milletinden Tabib Estefenaki Karatodori, Ermeni milletinden Barutçubaşı Ohannes Bey, Katolik milletinden Düzoğullarından Mihran Bey, Protestan milletinden Panayot ve Yahudi milletinden Şabcı damadı Daviçon seçilmiştir⁵⁰³. Gayrimüslimlerin Meclis-i Muhtelite atanmasındaki sebep, Islahat Fermanı'ndan sonra her milletin kendi okullarını yapmalarıyla beraber bu okullardaki öğretim yöntemleri ve hocalarının seçimi gibi konuları görüşmek amacıyla fikirlerinden yararlanması içindir.

1868 yılında ise Fransa'dan model alınarak açılan Şûrâ-yı Devletin 32 âzâsından 5'i Mihran Bey, Pavlaki Efendi, Prens Miltiyadi, Yanko Musurus ve Aleko Bey'lerdir. Daha sonraki yıllarda ise gayrimüslimler yine Şûrâ-yı Devlette âzâ, muavin ve mülâzım olarak istihdam edildiler.

Şûrâ-yı Devletin açılışında Sultan Abdülaziz'in yapmış olduğu konuşmada, farklı inançlara sahip Osmanlı tebaasının her ferdinin hangi din ve mezhepten olursa olsun aynı vatanın evladı olduğuna vurgu yapması dikkat çeken bir husustur. Bâbîâli'nin idarî anlamda yapmış olduğu reformlarda önemli bir yere sahip olan Şûrâ-yı Devletten sonra Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye de 1868 yılında açılmıştır. Burada da gayrimüslimler âzâ, serhalife, mümeyyiz ve zabıt kâtibi olarak istihdam edilmişlerdir.

Gayrimüslimlerin Osmanlı bürokrasisinde yer bulmalarının nedenleri arasında, klâsik dönemden itibaren Bâbîâli tarafından kabul gören bir unsur olan bu kişilerin, yabancı dil bilmeleri vardır. Osmanlı bürokrasisinde "lisana aşına" yani yabancı dil bilen gayrimüslimler bürokrasinin birçok kademesinde istihdam edilmelerinde etkili olmuştur. Müslümanların yabancı dile olan ilgisizliği ve bilgisizliği yüzünden, yabancı dil bilmeyi gerektiren kalemlerde Bâbîâli'nin gayrimüslimleri tercih etmesi doğaldı. Herhangi bir birime atamalar yapılırken/yapılmak istenirken tıpkı ehliyet, liyakat ve sadakat nasıl vurgulanıyor ise bu kişilerin bir yabancı dil bilmesi vurgulanan özellikti. Bu duruma örnek olarak, Bâbîâli Tercüme Odasından Arzuman Efendi'nin lisana aşına olmasından dolayı İzmir Valisi Mehmed Reşid Paşa maiyyetinde görevlendirilmesini gösterebiliriz. "...İzmir Vâlisi devletlü Mehmed Reşid Paşa Hazretleri refâkatinde lisâna âşinâ birinin bulunması lüzûmuna Bâbîâli Tercüme Odası memurlarından olup bir müddetdir kendüsüyle beraber bulunan Arzuman'ın bu hizmet için münâsib olduğu..."⁵⁰⁴ Yine aynı şekilde Bâbîâli'de görev almak isteyen Pavlaki de kendisinin lisana aşına olduğunu belirterek, bürokrasiye dâhil olma isteğini ifade etmiştir.

⁵⁰³ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.24765, 28 Mart 1857/2 Ş 1273; BOA, MVL., nr.358/72, 16 Temmuz 1860/26 Z 1276

⁵⁰⁴ BOA, A. AMD., nr.74/97, 1857/1273

“...Pavlaki'nin lisâna âşinâ olduğundan bahsle Zabtıyece hâline münâsib bir hizmetde istihdâmını müsted'i rikâb-ı kâmer-tâb cenâb-ı mülkâneye takdim eylediği arzuhâl leffen irsâl kılınmış olmağla suret-i istid'aya nazaran icrâ-yı icâbı menut ve himmet-i müşîrilerdir...”⁵⁰⁵.

Gayrimüslimlerin genel olarak bürokraside istihdam edilmelerinde, bu kişilerin Batı dillerini bilmeleri etkili olurken, Bâbîâli Tercüme Odası gibi birimlerde ise Rumca bilmek önemli bir etken olmuştur. Sözelimi Estefenaki Beyzade Nikolaki, Bâbîâli Tercüme Odasına atanırken onun Rumca (lisân-ı Rumiye) bilmesi bu kaleme atanırken gözönünde bulundurulmuştur⁵⁰⁶.

Vekâleten yapılan atamalarda da gayrimüslimlerin yabancı dil bilenlerinin birçok birimde tercih edildikleri görülmektedir. Sözelimi Divân-ı Zâbtıye âzâsından Uzunoğlu Artin Efendi'nin rahatsızlığından dolayı görevine gelememesi üzerine Patrikhanede 23 yıldır lisân-ı azbü'l-beyân terkinde bulunan Kigork Efendi, Uzunoğlu Artin Efendi iyileşinceye kadar onun yerine vekâleten atanmıştır⁵⁰⁷. Yabancı dil bilmesinden dolayı ataması yapılan bir diğer gayrimüslim bürokrat ise Bâbîâli Tâhriât-ı Ecnebiye Kalemî memurlarından olan Andon Efendi'dir. Andon Efendi lisana aşına olduğu için ferik Abdulhalim Paşa'nın refakatinde görevlendirilmiştir⁵⁰⁸.

Gayrimüslimlerin yabancı dil bilgisinin yanı sıra bu kişilerin Türkçe bilmeleri de kariyerlerinde ilerlemelerini sağlamaktaydı. Özellikle “Fenerli” olarak nitelendirilen Rumların Osmanlıca'yı iyi bilmeleri onlara, gayrimüslimlerin ulaşabilecekleri en yüksek mevkileri açabiliyordu⁵⁰⁹.

Gayrimüslim bürokratların yabancı dil bilmeleri genel olarak bu kişilerin tercümanlık hizmetinde istihdamını kolaylaştırmıştır. Fakat dil bilmenin ötesinde hesap bilen kişilerin olması, onların dönemin şartlarına göre önemli kademelerde istihdamına sebep olmuştur.

Gayrimüslimlerin idari alanda istihdamının en yoğun olduğu birim olan Şûrâ-yı Devlette de gayrimüslimler atanırken bu kişilerin buldukları mahalde “muteber” ve “mütehayyiz” olmasının yanı sıra yabancı dil bilmeleri de etkili olmuştur. Şûrâ-yı Devlet âzâlığı için Filibe'den birisinin tayin edilmesi söz konusu olduğunda Filibe'nin

⁵⁰⁵ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1058, s.292, 8 Nisan 1873/10 S 1290

⁵⁰⁶ BOA, *İrâde Dâhiliye*, nr.63/3124, 23 Temmuz 1842/14 C 1258

⁵⁰⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.332/44, 5 Mayıs 1865/10 Z 1281

⁵⁰⁸ BOA, A. AMD., nr.82/80, 22 Mayıs 1858/8 L 1274

⁵⁰⁹ Johann Strauss, “Fenerliler ve Türk Dili” *Toplumsal Tarih*, S. 193, (çev: Onur Şar-Ragıp Ege), İstanbul 2010, s.70.

ileri gelenlerinden Yorgaki Bey'in tercih edildiğini görmekteyiz. Yorgaki Bey'in bölgenin ileri geleni olmasının yanı sıra yabancı dil bilmesi de onun Şûrâ-yı Devlete âzâ olarak tayin edilmesinde gözönünde tutulmuştur⁵¹⁰.

Dil bilmenin ötesinde diplomasi bilmek ve hesap işlerinden anlamak gayrimüslimlerin istihdamında Bâbîâli için önemli bir parametredir. 1855 yılında Edirne'de bulunan Fransız askerlerinin haberleşmeleri ve konuşmaları için bir tercümanın atanması söz konusu olduğunda, hem Fransızca bilen hem de Fransız askerlerinin ahaliden almış oldukları zahire ve erzakın fiyatının muhasebesini yapabilecek nitelikte hesap bilen bir tercümana ihtiyaç duyulmuştur⁵¹¹. Bu evsftaki kişi ise yine Bâbîâli Tercüme Odasından seçilen Artin olmuştur⁵¹².

Bürokrasinin çeşitli kalemlerinde çalışan gayrimüslimlerin yabancı dil kadar Türkçeyi de iyi bilmeleri gerekmektedir. Gayrimüslim bürokratların yabancı dil bilmeleri bu kişilerin Osmanlı merkez bürokrasisinin birçok biriminde istihdam edilmelerine sebep olduğu gibi bunlar arasında Türkçeyi bilmeyen kişiler de bürokrasiden uzaklaştırılmıştır. Sözelimi, hazinenin Fransızca kitabetinde bulunan Karabet Efendi Türkçeyi yeterince bilmediğinden dolayı azledilmiştir. Burada dikkati çeken nokta şudur ki sadece yabancı bir dil bilmek gayrimüslimlerin merkez bürokrasisine atanmasına tek ve yeterli neden değildir. Nitekim Karabet Efendi'nin azledilmesinden sonra Hazine-i Celîle Fransızca kitabetine, Türkçeye de malumat ve mahareti olan Rusûmât Emâneti'nde istihdam edilen Bedros Efendi 4.000 kuruş maaş ile tayin edilmiştir⁵¹³.

Gayrimüslimlerin atanırken kendilerine yönelik "ehliyet", "liyakat" ve "malumat" sahibi olmaları ibaresi genel olarak bu kişileri yabancı bir dil bilme ya da bu dile olan hâkimiyetlerinden ötürüdür. Bunun yanı sıra özellikle Rumların klasik dönemden itibaren diplomasideki bilgi ve tecrübeleri, bu kişileri Bâbîâli'nin nokta-i nazarında ehliyetli ve liyakatli kılmıştır.

Genel olarak bürokraside gayrimüslimler istihdam edilirken aranılan yabancı dil Fransızca olmasına rağmen, diğer Batı dillerini bilenlerin de bürokraside tercih

⁵¹⁰ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.575/40092, 19 Mayıs 1868/26 M 1285

⁵¹¹ "...Edirne'de bulunan Fransa devlet-i fehimesi askeri zâbitân ve me'mûrîn-i sa'iresiyle muhâberât ve muhâtabâtta tercümanlık eyleme ve asker-i merkûme için ahaliden bi'l-mubaya'a i'tâ olunan zehâ'ir ve erzâk bahası muhâsebâtını ru'yet ve tesviye etmek üzere Fransa lisânına aşinâ okuryazar ve ilm ü hesâb bir nefer tercümanın bu tarafa..." (BOA, İrâde Hâriciye, nr.120/5927, 11 Mayıs 1855/24 Ş 1271)

⁵¹² BOA, İrâde Hâriciye, nr.120/5927, 11 Mayıs 1855/24 Ş 1271

⁵¹³ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.44776, 5 Ocak 1872/24 L 1288

edildikleri bilinmektedir. Bâbîâli’de değişen diplomasi trafiğine paralel olarak Fransızcanın yanı sıra İngilizce de önem kazanmaya başlayınca İngilizce bilen kişilerin de istihdamı önem kazanmıştır⁵¹⁴.

Gayrimüslim bürokratların ehliyet ve liyakat sahibi olmaları hususu bu kişilerin almış oldukları eğitim ile ilgilidir. Genel olarak gayrimüslim bürokratlar eğitimlerini ilk olarak evde özel hocalardan, akabinde kendi cemaatlerine mensup okullarda almışlardır. Sonrasında ise ya kendi ailelerinin ekonomik durumlarına paralel olarak ya da kendi cemaatlerinden herhangi birisinin finansmanı ile veyahut da Bâbîâli’nin öğrenim ücretlerini üstlenmesiyle yurtdışında eğitim almışlardır⁵¹⁵.

Evde özel hocalardan alınan dersler; tarih, coğrafya, Türkçe, matematik, Ermenice, Arapça, Farsça, İtalyanca, İngilizce ve Rumcadır. Ermeni bürokratlar Hasköy’de bulunan Nersesyan Mektebi⁵¹⁶, Yenikapı Ermeni Sıbyan Mektebi⁵¹⁷; Rumlar Kuruçeşme Fener Rum Mektebi⁵¹⁸ gibi okullarda eğitim almışlardır. Yurtdışında eğitime devam eden gayrimüslimler ise genel olarak Fransa ve İtalya’yı tercih etmişlerdir. İtalya Padova’da bulunan Muhtaryan Ermeni Mektebi birçok Osmanlı gayrimüslim bürokratinin mezun olduğu okuldur⁵¹⁹.

Gayrimüslimlerin almış oldukları eğitim, onların yabancı dile hâkim olmalarını sağlamıştır. Bunun yanı sıra özellikle Rum İsyanı’na kadar ve sonrasında da yine görüleceği üzere Rumlar bürokraside, dil bilmelerinin yanı sıra bürokrasi ilmine olan hâkimiyetlerinden ötürü de istihdam edilmişlerdir.

Osmanlı bürokrasisinde gerek Müslim gerekse gayrimüslim bürokratlar istihdam edilirken ehliyet ve liyakatleri göz önünde bulundurularak göreve getirilmeleri bir devlet politikasıdır. Gayrimüslimlerin Bâbîâli’de istihdamları söz konusu olduğunda da bu kişilerin “ehliyet” ve “liyakat”li oldukları, göreve geleceği birime uygunluğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra bu kişilerin devlete sadakatleri de ayrıca belirtilen bir

⁵¹⁴ “İngilizce olarak Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne takdim olunmakta olan evrakın seri’an tercüme olunması zımında lisân-ı mezkûre vukufu olan bir iki me’mûrin Tercüme Odasında bulunmasına lüzüm göründüğüne mebni İngilizce’ye ma’lûmât olan Devlet-i Aliyye’den Ohannes’in beşyüz ve Karabet’in dahi dört yüz kuruluş ma’aş ile zikr olunan icrâ-yı me’mûriyetleri ifâdesine da’ir sa’adetlü tercümân efendi tarafından verilân müzekkire manzûr-ı âli buyrulmak için arz ve takdim kılınmış olmağla ol-bâbda hernevechle emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i padişâha müte’allik ve şerefsunüh buyrulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire... (BOA, A. AMD., nr.73/2, 1857/1273)

⁵¹⁵ Yurt dışına gönderilen öğrenciler için bkz. Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri* (1839-1876), Ankara 2004.

⁵¹⁶ BOA, DH. SAİD., nr.4/118

⁵¹⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/706

⁵¹⁸ BOA, DH. SAİD., nr.4/30

⁵¹⁹ BOA, DH. SAİD., nr.3/264

özelliğidir. Tayin ve atama için gerekli yazışmalarda istihdam edilecek kişinin ehliyet, malûmat, dirâyet, liyakat, hüsn-i hizmet ve sadakati vurgulanarak ataması yapılmış/yapılmak istenmiştir. “*Bâb-ı Zâbtiye’de Tercümanlık hizmetinde müstâhdem İstimat’ın şimdiye kadar meşhûd olan hüsn-i hizmet ve sadakati cihetle taltif olunmak ve yine tercümanlık işinde bulunmak üzere Zabtiye Meclis âzâlığına ta’yîni hususuna....*”⁵²⁰

Bâbîâli’de istihdam edilen memurların da buldukları birimden başka bir birime atanmak istendiğinde de kendilerinin devlete olan sadakatlerini belirtmişlerdir. Örneğin Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası kâtiplerinden Artin Efendi, Şûrâ-yı Devlet veya Divân-ı Ahkâm-ı Adliyede istihdam edilmek için yazmış olduğu dilekçesinde kendisinin Ermeni milletinden olduğunu ve devlete sadık olduğunu ifade etmiştir⁵²¹.

Gayrimüslim memurlar yabancı dile olan hâkimiyetlerinin yanı sıra almış oldukları eğitimin sonucunda, Batı örnek alınarak kurulmuş olan birimlerde istihdam edildiler. Buna en iyi örnek şüphesiz ki Ticâret Mâhkemeleridir. Ticâret Mâhkemeleri’nde görev alan gayrimüslimler Avrupa hukukunu bilen kişilerdi. Şüphesiz bu kişilerin Batı’da almış oldukları eğitim, onları Bâbîâli’de Avrupa kültür ve medeniyetini aktarıcısı konumuna getirmiştir. Örneğin Dimitraki’nin Mâhkeme-i Ticâret’e atanırken kendisi için ifade edilen “*Bâbîâli Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası me’mûrlarından Dimitraki’nin hukuk-ı ticârete müte’allik mevâdda kesb-i ma’lûmât etmiş olduğundan Mâhkeme-i Ticâretde bir hizmetde istihdâmı istid’asıyla takdim eylediği varaka...*”⁵²² ibaresi bu durumu özetler mahiyettedir.

Osmanlı Devleti’nde bir şahsın babası ve yakınlarından biri saraya intisap etmiş ve padişahın lütuflarına önceden ulaşmışsa, oğlu da devlet memurları arasına kolaylıkla katılabilmekteydi. Ayrıca her birime eleman seçmenin de çoğu zaman kendine özgü yerleşmiş geleneklerinin olduğu görülmektedir. Bu gelenekler içerisinde en yaygın başvuru olanlarından biri, oğulların babalarının mesleğini devam ettirmeleri idi. Bir kadroya eleman tayin ederken irsiyet yöntemine başvurulması, teorik olarak hizmet kalitesini yükseltmeye ya da korumaya yönelik olduğu için, aynı zamanda daha önce bu görevi yapana duyulan saygının ve vefanın da bir gereği olarak algılanmaktaydı⁵²³. Müslüman memurlar için geçerli olan bu uygulamanın gayrimüslim memurlar için de

⁵²⁰ BOA, İrade Dâhiliye, nr.21805, 19 Ağustos 1865/28 Ra 1282

⁵²¹ BOA, ŞD., nr.2851/36, 4 Temmuz 1868/13 Ra 1285

⁵²² BOA, A. MKT. NZD., nr.352/64, 15 Mayıs 1861/4 Za 1277

⁵²³ Abdullah Saydam, “Osmanlı’nın İstihdam Politikasına İlişkin Bir Örnek Babalar ve Oğullar”, *Toplumsal Tarih*, S.131, İstanbul 2004, s. 84.

geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Gayrimüslimler arasında önemli sayılabilecek banker, tüccar gibi kişiler bürokraside istihdam edilmişlerdir. Bunun yanı sıra, her hangi bir kalemde görev yapan bir bürokratın birincil dereceki akrabaları, ya aynı kalemde ya da başka bir kalemde istihdam edilmekteydi. Bürokraside birincil derecedeki akrabalar arasında baba-oğul, kayınpeder-damat ve kardeş memurlar⁵²⁴ arasında himayecilik söz konusudur.

Bürokraside baba-oğul korumacılığına, gayrimüslim bürokratlar arasında Karatodori Estefenaki ve Aleksandır Efendi'yi örnek olarak gösterebiliriz. Meclis-i Ali-i Tanzimât mütercimi Kostaki Efendi Bosna Islâhatı Komisyonu'na⁵²⁵ memur olunca yerine büyük Karatodori Estefenaki Efendi'nin oğlu Aleksandırı Efendi, Meclisi Ali-i Tanzimat Tercüme Odasına tayin olmuştur⁵²⁶. Doktor Karatodori Estefenaki Efendi'nin ikinci oğlu Kostantin Efendi ehliyet ve malumatından dolayı maaşsız olarak Meclis-i Meabir âzâlığına tayin edilmiştir⁵²⁷. Burada dikkati çeken nokta Kostantin Efendi'nin atanmasında sadece onun Doktor Karatodori Estefenaki Efendi'nin oğlu olması değil aynı zamanda ehliyet ve malumat sahibi olmasının da vurgulanıyor olmasıdır.

Bürokraside baba-oğul olarak istihdam edilen kişiler arasında, Hâriciye Müsteşârı Barutçubaşızâde Artin Efendi'nin oğlu Diran Odyan Bey'in 1870/1287 yılında mülâzemetle Şûrâ-yı Devlet Fihrist Odasına girmesini bir diğer örnek olarak ifade edebiliriz⁵²⁸.

Babaları üst düzey görevlerde olan Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığında bulunmuş olan Nasrî Franko Paşa'nın çocukları Feyzi Bey de, Bâbiâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odasında istihdam edilmiştir⁵²⁹.

Bir diğer baba-oğul bürokrat ise Şûrâ-yı Devlet âzâsından Nikola Aristarki Loğofet Bey ve onun oğlu Grikor Aristarki Bey'dir⁵³⁰. Babası taşrada, oğlu merkezde

⁵²⁴ Osmanlı bürokrasisinde 1839-1922 yılları arasında; baba-oğul, kayınpeder-damat ve baba-oğul-torunların listesi için bkz. Sinan Kunerel, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İstanbul 2003, s. XXXII-XXXV; Ayrıca Osmanlı son döneminde bürokrasideki akraba Ermeniler için bkz. Abdülhamit Kırmızı, "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler", *Ermeni Araştırmaları*, S. 8, Ankara 2003, s. 137-152.

⁵²⁵ Bosna Islahatı için bkz. Emine Ak, *Tanzimat'ın Bosna-Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, M.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Ali Akyıldız), İstanbul 2010.

⁵²⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1719, s.27, 11 Mart 1861/28 Ş 1277

⁵²⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.38, 18 Aralık 1866/11 Ş 1283; BOA, A. MKT. MHM., nr. 370/69, 24 Haziran 1866/11 S 1283

⁵²⁸ BOA, DH. SAİD., nr.10/207

⁵²⁹ BOA, DH. SAİD., nr.10/299.

⁵³⁰ BOA, DH. SAİD., nr.165/139

istihdam edilen bürokratlar arasında ise Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası hulefasından Artin Efendi'yi örnek gösterebiliriz. Artin Efendi'nin babası Harput Sandık Sarafı Hacı Nikogos'dur⁵³¹.

Baba-oğul-torun olarak bürokraside istihdam edilen gayrimüslimler ise; Bâbîâlî Divân Tercümanı İstevraki Bey, oğlu Cezâyir-i Bâhri Sefid Mutasarrıfı Miltiyadi Aristarki Paşa⁵³² ve torun Aleko Aristarki Bey'dir⁵³³.

Osmanlı Devleti'nin ilk Hıristiyan nâzırı olan Ağaton Efendi'nin kardeşi Mıgırdıç Efendi ise kardeş bürokratlar arasındadır. Rusçuk Ticaret Mahkemesi başkanı Yovanço Efendi Şûrâ-yı Devlet âzâlığına getirilince yerine Ağaton Efendi'nin kardeşi Mıgırdıç Efendi tayin edilmiştir⁵³⁴. Rum-Katolik bürokratlar arasında yer alan Antuvan Vekil Efendi⁵³⁵ ile Nikolaki Vekil Efendi⁵³⁶ de kardeş bürokrattır. Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında istihdam edilen Hamayan Safer ve Nişan Safer Efendi de aynı şekilde kardeş bürokratlardandır⁵³⁷. Bâbîâlî'de istihdam edilmiş diğer kardeşlere bir diğer örnek ise Sahak Abro Efendi ve kardeşi Kirkor'dur⁵³⁸.

Birinci dereceden akrabalık ilişkisi olan Meclis-i Vâlâ âzâsından Yanko Bey'in yeğeni Vasilaki Efendi Tercüme Odası memurlarındandır⁵³⁹. Yakın akrabalık ilişkisine bir diğer örnek de yine, İzmir Meclis Tercümanlığında da bulunmuş olan Bâbîâlî Tercüme Odası memurlarından Mösyö Avadik'in yeğeni de Bâbîâlî Tercüme Odasından Sahak'dır⁵⁴⁰.

⁵³¹ BOA, MVL., nr.492/36, 12 Mart 1866/24 L 1282

⁵³² BOA, DH. SAİD., nr.3/378

⁵³³ BOA, DH. SAİD., nr.93/193

⁵³⁴ BOA, A. MKT. MHM., nr.412/73, 9 Temmuz 1868/18 Ra 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.165, 9 Temmuz 1868/18 Ra 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1090, s.170, 9 Temmuz 1868/18 Ra 1285

⁵³⁵ Antuvan Vekil Efendi 1845/1261 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlyas Vekil Efendi'nin oğludur. Beyoğlu Fransız Mektebinde eğitim görmüş, özel hocalardan ders almıştır. Türkçe, Fransızca, Rumca okuyazar ve konuşur. 1865/1282'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde kariyerine başlayan Antuvan Vekil Efendi, 1870/1286'da İbrail Ticâret Nezareti Kançılarlığında, 1873/1289'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde, 1876/1293'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Müdür muavinliğinde, 1877/1294'de Batum Tahdid-i Hudut Birinci Komisyonu kitâbetinde, 1877/1294'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak muavinliğinde, 1880/1297'de Rusûm-ı Sitte İdâre-i Merkeziyesi İspektörlüğünde, 1880/1297'de Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye Nezâreti Osmaniyesi muhârrirliğinde, 1892/1309'da Pul Bey'iyye memur vekâletinde, 1892/1309'da Damga Nezâreti kontrol memurluğunda istihdam edilmiştir. (BOA, DH. SAİD., nr.96/203)

⁵³⁶ BOA, DH. SAİD., nr.72/197

⁵³⁷ BOA, DH. SAİD., nr. 1/586; BOA, DH. SAİD., nr. 18/47

⁵³⁸ "...Tâhrîrât-ı Ecnebiye Kalemî müdürü Mösyö Abro'nun İzmir'de mukim birâderi Kirkor Abro mu'teberân-ı teb'a-i devlet-i aliyyeden olarak kendüsünün hârc-ı râhlığı cihetle hükümet-i mahalliyyenin ba'zı mesâlihde dahi hüsn-i mülükânede bâ'is imtiyâzı olmak üzere uhdesine rütbe-i sâlise tevcih ve ihsân buyrulması münâsib görünmüş" (BOA, A. AMD., nr.79/44, 1857/1273)

⁵³⁹ BOA, İrâde Hâriciye, nr.229/13410, 23 Kasım 1867/27 B 1284

⁵⁴⁰ BOA, A. AMD., nr.11/3, 26 Ocak 1850/1265.11.14

Londra sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın akrabası Aleko Bey ise Ma'arif Nezâreti Müsteşârlığı gibi çok önemli bir görevde istihdam edilmiştir⁵⁴¹. Kostaki Musurus Paşa⁵⁴²'nin kardeşi Yanko Musurus Bey ise Meclis-i Nafia ve Meclis-i Vâlâ âzâlılığı görevinde istihdam edilmiştir⁵⁴³. Kostaki Musurus Paşa'nın diğer kardeşi Pavlaki Bey, Kostaki Musurus'un Viyana sefirliği sırasında onun sır kâtibi olarak görev yapmıştır⁵⁴⁴. Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın oğulları Estefenaki ve Pavlaki Efendi'ler de bürokratik görevlerde bulunmuşlardır. Estefenaki Efendi, Londra Sefâreti İkinci Serkitâbetine getirilmiş⁵⁴⁵, Pavlaki Efendi'ye de ataşelik unvanı verilmiştir⁵⁴⁶.

Bürokrasinin herhangi bir kademesine intisap etmiş olan bir bürokrat hâmi konumunda olabilmekteydi. Batı dillerindeki ismiyle Patronaj olan bu sisteme göre, bürokrasiye intisap etmiş biri, kendi koruması altındaki kişilerin devlet hizmetine girmesini ve yönetiminde yükselmesini sağlar, onlar da hâmelerini ve onun çıkarlarını gözetirlerdi. Hâmilik öncelikle kan bağına dayanırdı ancak; dostluk, evlilik bağları, gayri resmi ilişkiler, etnik ve coğrafi köken maiyet hizmeti ve hoca-talebe bağları da intisap ağlarının oluşturulmasında önemli rol oynardı⁵⁴⁷.

Bürokraside gayrimüslimlerin hâmi-mâhmi ağlarında, Rumlar “damat” olarak oldukça fazla ve önemli konumlarda yer edindiler. Buna şüphesiz en önemli örnek, Londra sefirliğinde bulunmuş olan Rum Kostaki Musurus Paşa'nın hâmisi kayınpederi Vogoridi Bey'dir. 1834'te Sisam'da başlayan âmir-memur ilişkisi daha sonra akrabalık düzeyinde devam etti. Kostaki Musurus Paşa'nın Londra'ya sefir olarak atanmasında kayınpederi Vogoridi Bey'in nüfuzunun rolü olmuştur⁵⁴⁸.

Nüfuzlu bürokratların damadı olmak Bâbîâli'de istihdam edilen Rumlar ve Yeni Fenerliler arasında önemli bir unsurdur. Aynı durum Ermeniler için de söz konusu olmaya birlikte Rumlar kadar ağırlıkta değildir. Yahudiler için ise çok daha sınırlıdır.

⁵⁴¹ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.648/45055, 31 Mart 1872/21 M 1289

⁵⁴² Kostaki Musurus Paşa için bkz. Nurdan Şafak, Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891), M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Cahit Baltacı), İstanbul 2006; Mehmet Faik Yavuz, 19. yy'da Gayrimüslim Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus'un (Paşa) 1850 Yılına Kadar Diplomatik Faaliyetleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Turgut Subaşı), Sakarya 2004; Sinan Kunalp, “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, *Belleten*, c. XXXIV., S.135, Ankara 1970, s. 421-435.

⁵⁴³ BOA, MVL., nr. 268/25, 12 Ocak 1854/12 R 1270

⁵⁴⁴ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.39319, 14 Ağustos 1867/13 R 1284; Nurdan Şafak, agt., s.30.

⁵⁴⁵ Estefenaki Musurus Bey'in diğer görevleri için bkz. BOA, DH. SAİD., nr. 1/684

⁵⁴⁶ *Tâkvim-i Vekâyi*, nr.604, 9 Ocak 1861/26 C 1277; BOA, Cevdet Dâhiliye, nr.2351, 19 Aralık 1860/5 C 1277

⁵⁴⁷ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (çev: Ayla Ortaç), İstanbul 1996, s.18; Hâmi-mâhmi ilişkileri sadece gayrimüslimler için değil Müslüman memurlar için de geçerli bir unsurdur. Sözelimi, Musurus Roma elçiliği sırasında yetenekli olarak nitelendirdiği Emin Eşref Bey'i, bir hamiden yoksun olduğu için mesleğinde ilerleyemediğinden bahsetmiştir. (Olivier Bouquet, *age*, s. 328.

⁵⁴⁸ Nurdan Şafak, agt, s.17.

Akrabalık ilişkileriyle bürokraside istihdam edilen kişilerin memuriyette kayrılmalarının yanı sıra, çoğu zaman dönem itibarıyla önemli sayılabilecek sarrafların çocukları ya da akrabalarının da bürokrasinin üst kademelerinde istihdam edildikleri görülmektedir. Üst düzey bürokratların sarraflarla olan yakın ilişkilerinin yanı sıra, sarraf çocukları iyi eğitim almış olmanın bir sonucu olarak bürokraside yer bulabilmişlerdir. Burada ayrıca sarraflarla Müslüman paşalar arasındaki ilişkiler de etkili olmuştur⁵⁴⁹.

Bâbîâli'de nâzırlık yapan Müslüman bürokratların da gayrimüslim memurlar üzerinde hâmilik yaptığı görülmektedir. Bürokraside müsteşârlık gibi önemli bir konuma gelen gayrimüslimlerin hâimleri arasında Bâbîâli'de Müslüman koruyucularının olduğu görülmektedir. Yakın ilişki içerisinde bulunan gayrimüslimler ile Müslüman bürokratların birbirlerini etkiledikleri söylenebilir. Müslim-gayrimüslim patronaj ilişkisine Osmanlı bürokrasisinde en önemli örnek Mithat Paşa'nın devamlı yanında yer alıp, onun danışmanlığını yapan ve Kânûni Esâsî'nin hazırlanması sürecinde etkin olan Odyan Efendi'dir⁵⁵⁰.

Mithat Paşa'nın yakın ilişkide bulunduğu bir diğer isim ise Ermeni Kevork Amira Papazyan'dır. Kevork Amira Papazyan, Emniyet Sandığının kuruluşunda etkin olmuş ve kardeşleri Mıgırdıç Efendi sandığın müdürü, diğer kardeşi Ohannes Efendi de sandık emini olmuştur⁵⁵¹.

Mithat Paşa'nın yanı sıra Fuat Paşa ve Mustafa Reşit Paşa'nın da bürokraside koruduğu gayrimüslimler vardır. Fuat Paşa'nın koruduğu kişilerden bir tanesi Serviçen Efendi'dir⁵⁵². Müslüman Paşalardan Mustafa Reşit Paşa ise Fransızca öğretmeni olan Agop Gircikyan Efendi'yi korumuştur. Agop Gircikyan Efendi ömrünün büyük bir kısmını Mustafa Reşit Paşa'nın yanında geçirmiş, Osmanlı Hâriciyesinde önemli mevkilerde bulunmuştur. 1835'te Mustafa Reşit Paşa'nın tercümanı ve oğullarının muallim ve mürebbisi olarak Paris'e gitmiştir. Burada Sorbonne Üniversitesine devam fırsatını bulmuş ve Reşit Paşa'nın delaletiyle Paris Sefârethanesi'ne ikinci tercüman tayin edilmiştir. 1839'da Reşid Paşa Londra elçiliğine tayin edilince yine paşanın

⁵⁴⁹ Bankerler ve paşalar arasındaki ilişkiler için ayrıca bkz., David S. Landes, *Bankers And Pashas*, London 1958.

⁵⁵⁰ Kanun-i Esasî'nin hazırlığı için bkz. Filiz Karaca, "Mithat Paşa ve Osmanlı Anayasası Kanun-ı Cedid ve Kanun-ı Esasî, *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, İstanbul 2011, s.157-185.

⁵⁵¹ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.79.

⁵⁵² Fuat Paşa Serviçen Efendi'ye ismini de veren kişidir. Asıl adı Serovpe Viçenyan olan Serviçen Efendi'ye Fuat Paşa 1840 yılında babasının resmi olan bir hediye vermiş ve arkasına "Benim çok samimi dostum Ser Viçen. İmza Fuat." yazmıştır. Bundan sonra da Serovpe Viçen yerine Ser Viçen ismi kullanılmıştır. (Y. G. Çark, *age.*, s.91-92.)

yanında oraya gitmiştir. Reşid Paşa sadrazamlıkla İstanbul'a dönerken, Londra Elçiliği'nin baş tercümanı olan Agop Gircikyan Efendi, yeni elçi gelinceye kadar sefaret işlerini çevirmek üzere müşavir olarak Londra'da kalmıştır. 1840'da Hâriciye Nâzırı olan Reşid Paşa, müşavir olarak Agop Gircikyan Efendi'yi İstanbul'a getirtmiştir. Paşanın 1841-1843 arasındaki Paris elçiliğinde tercümanı sıfatı ile yine yanında bulunmuş, 1846'da Reşid Paşa'nın ikinci sadrazamlığında Agop Gircikyan Efendi de sadaret tercümanı ve müşaviri olmuştur. 1856'da Reşid Paşa'nın oğlu Cemil Bey Paris elçiliğine tayin edildiğinde, babasının kesin güvenini kazanmış olan Agop Gircikyan Efendi'yi müsteşârlıkla yanında götürüp, 1859 yılına kadar üç sene birlikte çalışmışlardır⁵⁵³.

Mustafa Reşid Paşa'nın koruması altında bulunan bir diğer Ermeni memur da babası bir Avrupa tüccarı olan Kirkor Margosyan Efendi'dir. Kirkor Margosyan Efendi, Mustafa Reşit Paşa'nın çocuklarına hocalık etmiş ve onun yardımlarıyla Bâbiâli Tercüme Odasına girmiştir⁵⁵⁴. Şüphesiz Kirkor Margosyan'ın sadece Mustafa Reşid Paşa'nın istemesi onun Bâbiâli'de istihdam alanı bulmasında tek neden değildir. Zira Kirkor Margosyan Efendi, İzmir Ermeni Mektebinde eğitim gördükten sonra yükseköğrenimine Londra'da devam etmiş ve Fransızca dil bilgisine dair eser kaleme almış birisidir⁵⁵⁵. Kirkor Margosyan Efendi'nin Bâbiâli Tercüme Odasındaki görevinden sonra Zabtiye Nezâreti Kontorato Odası Tercümanlığında, Bâbı Seraskeri Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası Mütercim ve Muhârrirliğinde, Süveyş Kanalı Fevkalade Komiserliği Tercüme ve Kitâbetinde, Bâb-ı Seraskeri Tâhrîrât-ı Ecnebiye Müdürlüğünde, Daire-i Askeriye Tercüme Odası Müdürlüğünde, Mekteb-i Sanayi Müdürlüğünde istihdam edilmiş, ayrıca bazı komisyonlarda fahri olarak mütercimlik yapmıştır⁵⁵⁶.

Hâmi-mahmî ilişkilerine bir diğer örnek teşkil edecek kişi ise Ermeni Artin Dadyan Efendi'dir. Hâriciye Müsteşârlığı gibi önemli bir görevde bulunan Artin Dadyan Efendi'nin hâmisi Mahmut Nedim Paşa'dır⁵⁵⁷.

Hâriciye Nezâretinde istihdam edilen birçok gayrimüslim, yukarıda da ifade edildiği gibi tercümanlık hizmetiyle dönemin şartları icabı hassas noktalarda istihdam

⁵⁵³ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.226.

⁵⁵⁴ Y. G. Çark, *age.*, s.132.

⁵⁵⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/350

⁵⁵⁶ BOA, DH. SAİD., nr.4/350

⁵⁵⁷ Musa Kılıç, *agt.*, s.80; Mahmud Nedim Paşa için bkz. Butrus Abu-Manneh, "The Sultan and the Bureaucracy: The Anti-Tanzimat Concepts of Grand Vizier Mahmud Nedim Paşa", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 22, No.3, 1990, pp.257-274.

edilmişlerdir. Bâbîâli merkez bürokrasisinde görevlendirdiği kişileri taşraya gönderirken sadece bu kişilerin ehliyet ve liyakatlerini göz önünde bulundurmamıştır. Bu kişilerin mensup oldukları cemaatlere göre politik atamalarda da bulunmuştur. Politik atamalar arasında Hâriciye Nezâreti memurlarından İstevraki Kamara Efendi'nin Tahran Sefâretine tayin edilmesi örnek gösterilebilir⁵⁵⁸. Politik atamalara taşradan örnek vermek gerekirse; 1858-1860 Cidde ve Suriye İsyancıları sonucunda Lübnan'da oluşturulan yeni idare tarzı gereğince, Bâbîâli'nin Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına atadığı Ermeni-Katolik kökenli David Efendi'yi gösterebiliriz⁵⁵⁹.

Gayrimüslim bürokratların Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdamlarının bir diğer nedeni ise, Batılı devletlerin Islahat Fermanı hükümlerince Bâbîâli'den istekleridir. Bu istekler; gayrimüslimlerin istihdamları ve kendisini Osmanlı Devleti içerisinde bulunan bütün vatandaşların temsilcilerinin meclislerde bulundurulması yönünde göstermiştir. Hıristiyanların, Yahudilerin, Musevilerin temsilcilerinin meclislerde yer bulmasına rağmen, Maruni milletinden temsilcilerin meclislerde yer almaması Batılı devletlerin ve Marunilerin tepkisine sebep olmuş ve Bâbîâli bu tepkileri dikkate alarak Marunilerden de meclislere âzâ tayin etmiştir.

Maruni milletinin istekleri üzerine Pavlaki Sava Efendi Şûrâ-yı Devlet âzâlığına tayin edilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra Pavlaki Sava Efendi'nin Maruni olmadığına dair söylentiler çıkınca Bâbîâli, Pavlaki Sava Efendi'nin Maruni olup olmadığı sorgulanarak âzâlığı ertelenmiştir⁵⁶⁰. Daha sonrasında tekrar Pavlaki Sava Efendi Şûrâ-yı Devlet âzâlığına tayin edilmiştir⁵⁶¹.

⁵⁵⁸ “Hâriciye Nezâret-i Celîlesi me'mûrlarından İstavraki Kamara Efendi'nin uhdesinde rütbe-i sâlise tevcihiyle Tahran Sefâret-i seniyyesi kitâbetine ta'yîn buyrulduğu i'lân ile ahali-i Yunaniyenin memnûniyetini celb edeceğimiz i'tikâdındayız...” (Rûznâme-i Ceride-i Hâvâdis, nr.2046, 28 Kasım 1872/27 N 1289)

⁵⁵⁹ Telgraf Müdürü olan David Efendi, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına atanarak “Paşa” unvanı almıştır. Yeni unvanı çok hoşuna gitmiş ve Sadrazam Ali Paşa'nın konağında iftarda bulunduğu sırada “Müslümanlığı pek sevdiğini, mani olunmassa Ramazan'da camilere gitmeyi arzu ettiğini” söylemesini üzerine Ali Paşa'da: - Senin bugünkü itibar ve vezaretin Hıristiyanlığın içindir yoksa Müslümanlığa meylin için değildir. Cevabını vermiştir. (Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, Ankara 1983, s.41, 42.) Ermeni-Katolik olan David'den sonra Lübnan'da görev yapan valiler, Nasrî Franko (1868), (Halep-Melkit kökenli), Rüstem Paşa (1873), (Roman Katolik (İtalyan doğumlu), Vasa Paşa (1883) (Arnavut Katolik), Naum Paşa Duhânî (1892) (Halepli- Melkit kökenli), Muzaffâr Paşa Çaykovski (1902) (Polonya kökenli Katolik), Yusuf Franko (1907) (Halepli- Melkit kökenli), Ohannes Paşa Kuyumciyan (1912) (Ermeni Katolik) (Said Naim Duhânî, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, (çev: Nihal Önal), İstanbul 1990, s.108.

⁵⁶⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.231, 3 Haziran 1868/11 S 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.427/13, 19 Kasım 1868/4 Ş 1285

⁵⁶¹ BOA, A. MKT. MHM., nr. 427/99, 26 Kasım 1868/11 Ş 1285

2.2. GAYRİMÜSLİMLERİN İSTİHDAMINA TEPKİLER

Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimlerin istihdamlarına olumlu ve olumsuz birçok tepki olmuştur. Tezimize konu olan zaman diliminden önce en yoğun tepki 1821 Rum İsyanı sırasında görülmüştür. Buradaki tepkiyi Rum tercümanların – kısa bir dönem için- Bâbîâli'den uzaklaştırılmasını merkezin tepkisi olarak nitelendirebiliriz. Fakat ilerleyen süreçlerde özellikle 1856 Islahat Fermanı'nın bir tezahürü olarak gayrimüslim bürokratların sayıca artması, dönemin basın yayın organları başta olmak üzere, devlet ricâlinden birçok Müslüman kesimin de tepkisine yol açmıştır⁵⁶².

Olumlu tepki, gayrimüslim temsilcilerinin Şûrâ-yı Devlet'in açılışıyla birlikte duydukları memnuniyettir. Şûrâ-yı Devlet'in açılışından sonra; Rum, Ermeni, Katolik Ermeni Patrikleri, Hahambaşı Kaymakamlıkları Beylerbeyi Sarayına giderek ırk ve mezhep ayrımı yapmadan bütün Osmanlı tebaasının medenî hukuk ve görevlerine eşit şekilde katılmasıyla unsurların birliğine çağırmasından dolayı, padişaha şükran duygularını sundular⁵⁶³.

Olumlu tepkilerin bir diğer kısmını ise yurt dışında yayımlanan basında görmekteyiz. Özellikle Şûrâ-yı Devlete gayrimüslimlerin üye olarak kabul edilmesi başta Fransa olmak üzere yurtdışındaki basında geniş yer bulmuştur. Fransada La France, Imperial, Patrie, Memorial Diplomatique ve Fransanın resmi gazetesi olan Moniteur gibi gazeteler Şûrâ-yı Devlet'in açılışını memnuniyetle karşılamışlardır.

La France isimli gazete,

“..asrımızda hayret-efzâ pek çok inkılâb vuku' bulmuş ve mani'-i terâkki-i tûmden pek çok sedler yıkılmış ve pek çok terâkki husûle gelmiş ise de bu def'a makarr-ı hilâfet-i İslâmiyede zuhûra gelân tahavvül gibi ... ta'limâtı hâvi hiçbir hadise görülmemişdir...” diyerek Şûrâ-yı Devlet'in açılışı hakkında bilgi vermiştir.

Sultan Abdülaziz'in Şûrâ-yı Devlet'in açış konuşmasındaki uslûba vurgu yapan La France gazetesinde *“...Sultan Süleyman ve Sultan Bayezid Han Hazeratı gibi selâtîn-i azâmın vâris-i saltanat ve şevketi olan zât-ı hazret-i hilâfet-penâhi nutk-ı hümâyûnlarında bayağı bir hükümet-i meşrûta hükümdârı lisânını kullanmışlardır...”*

⁵⁶² XIX. yüzyılda Hristiyan-Müslüman eşitliğine karşı Türklerin tutumu için bkz., Rodenc H. Davison, “Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century, *American Historical Review*, vol.49, no. 4, 1954, pp. 844-864.

⁵⁶³ Engelhardt, *age.*, s.256.

şeklinde bir ifade yer almıştır. Ayrıca Şûrâ-yı Devletin mutlakiyet ile yönetilen bir ülke için nimet olduğu ifade edilerek; bu meclisin eşitlik için önemine vurgu yapmıştır⁵⁶⁴.

Imperial gazetesi de La France gazetesinden alıntı yaparak Sultan Abdülaziz'in göstermiş olduğu değişim hakkında bilgi vermiştir⁵⁶⁵.

Patrie gazetesi de Sultan Abdülaziz'in Şûrâ-yı Devleti açış konuşması hakkında bilgi vererek; konuşmanın içeriğindeki Fransız etkisinden bahsetmiştir⁵⁶⁶. Aslında sadece Patrie Gazetesi değil Fransa'nın resmi gazetesi Moniteur de Bâbiâli'nin medeniyet yolunda yapmış olduğu yeniliklerde Fransa'nın etkisi olduğu sürekli vurgulamıştır.

Memorial Diplomatique gazetesi ise Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyyenin açılış nedeniyle Sultan Abdülaziz'in yapmış olduğu açış konuşmasının tercümesiyle, açılan meclislerin nizamnâmelerini ve âzâlarını yayınlamıştır⁵⁶⁷.

Fransa'nın resmi gazetesi Moniteur de 24 Mayıs 1868 tarihinde yayınlanan "Dersaadet'ten" adlı bir yazıda Abdülaziz'in Şûrâ-yı Devleti açış nutkuna yer

⁵⁶⁴ "... Ma'mâfih ötedenberi sûret-i mutlakada idâre olunmuş bir millet için böyle bir meclis bir büyük ni'metdir. Zirâ meclis-i mezkûrden me'mûl ve muntazır olan tensikât ve islâhât derhâl hasıl olamayacak olsa bile her halde bu meclisin teşkîli dahilen hakkaniyet ve müsâvât-ı diniyye ka'idelerinin vaz'ıyla beraber bunların bi'l-cümle me'mûrinin takayyüd ve nezâretleri altına alınması demek olub böyle müselles ... bir esâs kaviiyyü'l-beyyînât üzerine bi'l-cümle teb'a ve ahalinin binâ-yı hukuk-ı politikiyeleri pek suhûletle vaz' ve te'sîs olunabileceği bedihî ve ruşendir..." (BOA, MB., nr.121/104)

⁵⁶⁵ "zât-ı hazret-i pâdişâhinin kelimât-ı hikmet-i gayatları birçok meva'id-i celîleyi hâvi ve ümid-bahş kalıb ahali olduğundan bi-hakk-ı umûmun nazar-ı dikkat-i tahsinini isticlâbe şâyandır. Memâlik-i Osmaniye'nin esbâb-ı serveti hakkında niyât-ı hayr-hâhânemizle zât-ı şevket-simât hazret-i pâdişâhinin milel-i garbiye efkârını kat'îyen kabullerinde olan ümidimizin derecesi cümlelerin ma'lûmudur. Türkistan'ın sa'adet-i hâl mustakılyesi şimdiye kadar devâm eden usûl-i idâreyi külliyyen tahvile ve şevket-simât hayr-gayatda düvel-i Avrupa'nın mazhar-ı mu'aveneti olmasına mütevakkıf olduğundan Fransa Devleti bu babda kendisine isabet eden hisse-i mu'aveneti dirîğ etmiyör hatta nutk-ı hümâyûnlarında dahi Fransa efkâr-ı politikiyesi asârî his olunur. Fransa Hâriciye Nâzırının şimdiye kadar vuku' bulan teşvikât ve tebligatıyla Devlet-i Aliyye'ye da'imi bir kuvvetü'z-zahr olduğu ma'lûmdur. Nâzır-ı müşârü'n-ileyh hazretleri müddet-i medîde Dersaadet'de sefâretle ikâmetinde vikaye etmiş olduğu devlet-i metbu'ası menafî'ine Devlet-i Aliyye politikasında bulunmakla dahi hizmet ediyor ve her ne kadar terâkkiyât-ı garbiyyeden şimdiye kadar Memâlik-i Osmaniye pek cüz'î hisse-yâb olmuş ise de mesâ'i-i vak'adan semere-i matlûbenin husûle gelmemesi dahi mümkün değildir." (BOA, MB., nr.121/104)

⁵⁶⁶ BOA, MB., nr.121/104

⁵⁶⁷ "dehân-ı hikmet beyân hazret-i pâdişâhiden mevhibet efvâ-yı sünûh buyrulan nutk-ı hümâyûnun ekser hükümdaran taraflarından bu misüllü vesâ'ilde irâd olunagelân makalelerden ne derece farklı olduğu müstagni-i beyândır. İşbu nutk-ı celîl-i ihyâ-yı Devlet-i Aliyyeleri emrinde taraf-ı mütecemmi'ül-eşref hazret-i pâdişâhiden ittihâz buyrulan usûl ve kava'id-i külliyyeyi mü'esses bir düstûr-ı hikmet mevfûr olub hayresaz ... olacak elfâz-ı müşâ'sa'a-i resmîyyeden mu'arra ise de ona bedel memleketin ihtiyâcât-ı hakkıyyesinin takdir olunduğuna ...ve bundan böyle kâffe-i mesâ'i ve ikdamât-ı Devlet-i Aliyye'nin ihtiyâcât-ı mezkûrenin hüsn-i ifâsı cihetine ma'tûf olacağına hayr-ı iştimâldir. İşbu nutk-ı hümâyûnun eser-i karîha-i cenâb-ı pâdişâhi olduğu Dersaadet'den tarafımıza iş'ar olunmuşdur. Medeniyet-i Garbiyye kava'id-i külliyyesinin Devlet-i Aliyyelerinin idâre-i mustakulesine bir asâs-ı gayr-i mütegayyir olmak üzere ittihâz buyrulduğu i'lâna müsâbakat-ı şâhâneleri kelimât-ı hikmet-i cenâb-ı mülûkânelerinin cami' olduğu mevâ'idin sadikâne ve hâlisâne icrâ olunacağına zâmin ve kâfil olduğundan şu hâl bizce gayet mühim ve ma'nidâr ve memâlik-i mahrûsâ-i şâhânedede cilveger saha-i zuhûr olan islâhât ve tensikâtın mahiyet ve ehemmiyetini inkâr edememekle bunların icrâsız kalacağını iddî'a eden gazetelerin ona zib ve ...bir cevab bâhirü'l-itibârdır. Taraf hazret-i pâdişâhiden dahi tasdik buyrulduğu cihetle teşebbüs buyrulan icrâatın teşilâtı kabul ve teslim olunduğu takdirde layıksız su-i zân ve şübühât ile ba'is-i fütûr olacak yerde izhâr-ı mil ve muhtecile tervîc-i makasid-i hayriyye-i cenâb-ı pâdişâhi cihetine hasr-ı efkâr olunmak bizce bir vecibe-i mütehimü'l-icrâ değilmidir." (BOA, MB., nr.121/104)

vermiştir⁵⁶⁸. Âli ve Fuad Paşa'ların çalışmalarıyla birlikte; Osmanlı Devleti'nde; Vilâyat Teşkilatı, Ecnebilere Tasarrufu Emlâk Hakkı, Mekâtib-i Askeriyyenin ıslâhı ve maarif alanındaki ıslahatlardan bahseden gazete, Şûrâ-yı Devletin açılışının önemine değinmiştir. Şûrâ-yı Devlete seçilen âzâ, muavin ve mülâzım sayıları hakkında bilgi veren gazete, meclise verilen önemin belirtisi olarak da Tuna Valiliği yapmış olan Mithat Paşa'nın bu meclisin başına getirildiğini ifade etmiştir. Meclise şu ana kadar İslâm, Katolik, Rum, Ermeni, Bulgar ve Musevî olmak üzere 36 âzânın tayin edildiği bilgisini veren Moniteur gazetesi bu suretle Bâbîâli'nin tebaası arasında eşitliği sağlamış olduğunu belirtmiştir. Bâbîâli'nin tebaası arasında eşitliği sağlamak adına, Hıristiyanlar arasında Meclis-i Vükelâya seçilen Ağaton Efendi'nin vefatı üzerine bu isteğin gerçekleşmemesine rağmen, Şûrâ-yı Devletin açılmasıyla gayrimüslimlerin âzâ olarak meclise seçilmelerinin eşitlik için önemli bir adım olduğunu ifade etmiştir.

Ayrıca; Şûrâ-yı Devlete seçilecek kişilerin yalnızca İstanbul'dan değil tüm ülke coğrafyasından kabiliyetli ve ehliyetli kişilerden olacağını belirtmiştir⁵⁶⁹.

Gayrimüslimlerin merkez ve taşra bürokrasisinde yer almaları Batı kamuoyunda olumlu karşılanmıştır. Girid İsyanı'ndan sonra tansiyonun yüksek olduğu bir dönemde Bâbîâli'nin merkezde çalışan bir Rum memuru Tahran Sefâretinde görevlendirmesi dikkat çekmiştir. Nitekim Far dö Bosforda (Phare de Bosphor) kaleme alınan bir yazıda, Hâriciye Nezâreti Tâhriât-ı Hâriciye Odası memurlarından İstevraki Kamara Efendi'nin Tahran Sefâretine atanmasının Yunanlılar tarafından memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiştir. Yunanlıların memnun olmasındaki sebep, İstevraki Kamara Efendi'nin Rum milletinin kabiliyetli ve malumatlı gençlerinden birisinin olmasının yanı sıra Bâbîâli'ye birçok meşhur diplomat kazandırmış olan bir aileden

⁵⁶⁸ “Şûrâ-yı Devletin resm-i küşâdında zât-ı hazret-i padişahi irâd buyurmuş oldukları nutk-ı hümâyûn ma'delet-i meşhûn-ı hilâfetpenâhilerinde Devlet-i Aliyyelerinin ahvâl-i hazırasını hakikiyetle meydana koyarak nazar-ı merhamet göster cenâb-ı padişahilerinde tehlikenin indifâ'i ne ma'lûmât ve ne de ihtiyâcât-ı asra kâfi olmayan usûl-i irâde-i kadimeyi terk ve medeniyet-i cedide kava'idi katı'yen ittihâz ile mümkün olacağını ve her sınıf teb'a-i şâhânelerinden bî-arafane intihâb olan â'zâ-yı idâre-i umûr-ı devlete hissedâr etmek gibi bizzat taraf-ı hümâyûn-ı mülükânelerinde tehyie ve i'dâme buyrulmakda olan ıslâhâtı ve Devlet-i Aliyyelerinin bu bâbda olan makasid ve niyât-ı hayr-ı gayatını bizzat lisân-ı hümâyûnlarıyla beyân ve i'lân buyurmuşlardır. Zât-ı hazret-i hilâfetpenâhinin işbu kelimât-ı fütüvetkârâne ve adalet-pervârânesi Şûrâ-yı Devletçe pek büyük hüsn-i te'sir hasil etdiği gibi Dersaadet ahali-i Müslime ve Hıristiyanıyesi taraflarından rehîn-i kemâl takdir ve istihsân olmuş ve Avrupaca dahi karin-i sapâs ve pesend olacağı derkâr bulunmuşdur.” (BOA, MB., nr.121/104)

⁵⁶⁹ BOA, MB., nr.119/22

geliyor olmasıdır⁵⁷⁰. Yine aynı gazete, Sisam Bey’i Kostaki Paşa’nın Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığına atanmasından dolayı Sisam halkının üzgün olduğunu vurgulamıştır⁵⁷¹.

Gayrimüslimlerin Osmanlı bürokrasisinde istihdamına tepki gösteren kişiler arasında Ahmed Cevdet Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ahmed Lütü Efendi ve Fuat Paşa gibi dönemin önde gelen muhalif yazarları ve devlet adamları vardır⁵⁷². Ayrıca yabancı devletlerin İstanbul’daki elçilerinden bazıları da Hıristiyan tebaadan Şurâ-yı Devlete yeteri kadar üye alınamadığından şikâyetçi olmuştur.

Dönemin önde gelen devlet adamlarından ve müverrihlerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, dönemi anlattığı *Ma’rûzât* adlı eserinde Tâhriât-ı Ecnebiye Odasındaki Ermeniler ve genel olarak gayrimüslimlerin istihdamı hakkındaki görüşlerini;

“... elhâsıl Reşid Paşa Sultan Mahmud zamânında görmüş olduğu usûlü tamâmıyla muhâfaza etmiş idi. Anın yerine Âli Paşa geçdikden sonra, Ermenilere ziyâde i’tibâr etdi ve Hâriciye Nezâreti Dâiresinde teşkîl olunan Tâhriât-ı Hâriciye Odasına Ermenileri doldurdu. Anlar da yavaş yavaş ehl-i İslâmdan bulunan efendileri ve belki devlete sadık olan Ermeni me’mûrları bile birer takrîb ile def’ idüp, yeniden odaya alınacak efendileri dahi hep kendi fikirlerine muvafık olan Ermenilerden aldıkları cihetle, Hâriciye Dairesinin umûr-ı dairesinin umûr-ı nâzûkesi hep Ermeniler elinde kaldı. İşte bu seyyi’âtı Ali Paşa te’sîs edüp gitmiştir. Öyle görünüyordu ki, Ali Paşa, ehl-i İslâmdan umûr-ı hâriciyyeye âşinâ âdemler yetişirse kendisine rakîb olurlar, deyü havf ederdi. Fi’l-vâki’ Kırım Muhârebelerinden sonra Islahat Fermân-ı âlisî iktizâsınca, Hıristiyanların da devlet me’mûriyetlerinde istihdâmları lâzîme-i hâlden olmuş idi. Lâkin anları, devletin rûhu mesâbesinde olan umûr-ı politikyye ve hâriciyyede istihdâm etmekden ise, öteden berü me’lûf oldukları umûr-ı mâliyede istihdâm etmek çok ehven ü evlâ olurdu....⁵⁷³”

ifadeleriyle dile getirmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa’nın söyledikleri nicelik olarak doğru olmakla beraber nitelik olarak üzerinde tartışılması gereken tespitlerdir. Şöyle ki Tâhriât-ı Ecnebiye Odası sayısal olarak Ermenilerin ağırlıkta olduğu bir birimdir. Bu noktadan hareketle Cevdet Paşa’nın ifade ettiği doğrudur. Fakat kalemde bu dönemde Ermenilerin ağırlıklı

⁵⁷⁰ *Rûznâme-i Ceride-i Hâvâdis*, nr.2046, 28 Kasım 1872/27 N 1289; *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, nr.2047, 30 Kasım 1872/29 N 1289

⁵⁷¹ *Hülâsâtü’l-Efkâr*, nr.97, 22 Mayıs 1874/6 R 1291 “Sisam Bey’i Kostaki Paşa Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığına nasb olduğu haberi Sisam ahâlisinin mesmu’ oldukda fevkâ’l-gaye mahzûn olduklarından me’mûriyet-i sâbıkâsında bekâsını Bâbîâlî’den istid’a etmekte imişler. Fardobosforun rivâyetine göre mümâ-ileyhin yerine İsfekiye Mutasarrıfı esbâk-ı sa’adetlü Sava Paşa Hazretleri Sisam Bey’i ta’yîn olunacakmış.”

⁵⁷² Gürbüz Özdemir, *Tanzimat Döneminde İslâmcıların Muhalefeti*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Davut Dursun), Sakarya 2000.

⁵⁷³ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, (yay. haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s.1, 2.

olmasının nedenini, dönemin şartları göz önünde bulundurulursa açıklamak mümkündür. 1821 Rum İsyanı'ndan sonra Rumlar bürokrasiden dolayısıyla tercüme işlerinden kısmî olarak uzaklaştırılırlar. Türklerin tercüme işlerinde daha doğrusu yabancı dil öğrenme konusundaki muhafazakârlıkları bilinen bir durumdur. Yahudiler ise tezin "Gayrimüslimlerin Eğitim Geçmişleri" adlı bölümde de görüleceği üzere Alliance Israélite Universellenin kuruluşundan sonra formal eğitim almaya başlayarak yabancı dil öğrenmişlerdir. Dolayısıyla Rum İsyanı'ndan sonra Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen kişiler arasında dil bilmelerinden dolayı Ermenilerin olması bir tesadüf değil; bürokraside meydana gelen personel açığından kaynaklanan bir zorunluluktur. Bu kalemin Cevdet Paşa'nın belirttiği gibi tamamıyla Ermenilerden oluştuğu doğrudur ancak; Âli Paşa'nın kendisine rakip Müslüman yetiştirmek istememesi görüşü tartışılması gereken bir durumdur.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Âli Paşa'ya karşı takınmış olduğu olumsuz tavırdan dolayı tarafsız olmaması sonucunda Ermenilerin hâriciyede istihdamını eleştirdiği ağırlıklı olan görüştür. Ahmed Cevdet Paşa'nın Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında yalnızca Ermenilerin istihdam edildiği yönündeki görüşlerine Namık Kemal de katılmaktaydı. Namık Kemal 13 Temmuz 1868 yılında Hürriyetteki yazısında;

"Devletde yapılan mecâlisi muhâkeme her milletden â'zâ ta'yin olunmak idâre-i hazıraca zarar u ziyândan olmuş garibdir ki bu suret Avrupa'nın isnâd olunmakda bulunmuşdur. Halbuki Avrupa devletlerinin hemân kaffesinde nasb-ı me'mûrîn hükümdâran ihtiyarına mu'allakdır. Yohsa bir adamın mezhebi ayrı olduğuçin bir me'mûriyete konulmak ve bir kere bir işe başka mezhebden bir me'mûr ta'yîn olunduktan sonra o me'mûriyet o mezhebin erbâbına tahsis edilmek gibi şeyler bize mahsus olan aca'ib umûrdandır.⁵⁷⁴"

Hürriyet'te yayımlanan bir başka yazısında Namık Kemal, hâriciyede istihdam edilen gayrimüslimlerin yaptıkları çevirilerin yetersizliğini eleştirmiştir.

... Tâhrîrât-ı Hâriciyeden çıkan evrâk Türkçeye nakl için Tercüme Odasına geldikçe en âdi mütercimler bile her satırında imlâ yanlışlığı bulurlardı. Hatta kalemin bu günkü re'isi beş satır doğru bir mektûb yazmağa muktedir değildir. Bâbîâli daha kendi lisânımızda umûr-ı tahririyeyi imlâ ve ma'nası yerinde olarak idâreden âciz iken ecnebi bir lisanda muhâberegaye kalkışmasına ne denir. Şurasının yanına lüzûm görünür ki Avrupa'da tahsil eden teb'a-i gayrimüslimden tâhrîrât-ı hâriciyeye hayli ashâb-ı iktidâr geldi. Fakat düşman istihkâk

⁵⁷⁴ Namık Kemal, *Hürriyet*, nr.4, 13 Temmuz 1868

*olan idâre-i hazıra içinde hiç biri makbûl olamadı. Kimi ezildi.
Kimi taşralara atıldı*⁵⁷⁵.

Tâhriât-ı Ecnebiye Odasında istihdam edilen gayrimüslimlerin eğitim geçmişlerine ve bu kaleme girmeden önceki ve sonraki kariyerlerine baktığımızda Namık Kemal'in söylemlerinin çok doğru olmadığını görmekteyiz. Şöyle ki kalemin uzun yıllar müdürlüğünü yapmış olan Sahak Abro Efendi Tercüme Odasından bu kaleme gelmiş tecrübeli bir memurdur.

Sahak Abro Efendi, İzmir'de Fransızların Propaganda ve Ermenilerin Mesrubbyan Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Ermenice bilen Sahak Abro Efendi, Ermeni bir bürokrat olmasına rağmen Rumca da bilirdi⁵⁷⁶. Ayrıca Sahak Abro Efendi'nin birçok telif ve çeviri eseri de vardı. Namık Kemal'in doğrudan Sahak Abro Efendi'ye olmasa bile bu kalem için ifade ettiği "... *Tâhriât-ı Hâriciyeden çıkan evrâk Türkçeye nakl için Tercüme Odasına geldikçe en adi mütercimler bile her satırında imlâ yanlışlığı bulurlardı. Hatta kalemin bu günkü re'isi beş satır doğru bir mektûb yazmağa muktedir değildir. Bâbiâli daha kendi lisânımızda umûr-ı tahririyeyi imlâ ve ma'nası yerinde olarak idâreden aciz iken ecnebi bir lisanda muhâbereye kalkışmasına ne denir...*⁵⁷⁷ ifadesinin sadece bu kalemin müdürlüğünü yapmış bir kişinin eğitim geçmişi ve kariyeri incelendiğinde doğru olmadığı görülmektedir. Daha doğru bir ifade ile 1867 yılına kadar durum Namık Kemal'in ifade ettiği şekilde değildir.

Namık Kemal'in gayrimüslimlerin istihdamına tepkisinin diğer bir yönü de Bâbiâli'nin gayrimüslim unsurlar arasında yapmış olduğu tercih noktasıdır. Namık Kemal;

"Yoksa eğer bir adamı Hıristiyan yahut Yahudi olduğu için müşir etmek muktezâ-yı müsavat olmak lazım gelse, mesela Ermenilerden iki müşir yapıldığı halde Rumlardan henüz bir adet olduğundan Rumlar müsavat-ı şerefe riayet olunmadı, derler. Ermeni müşirleri dahi Katolik olduğundan, Ortodoks Ermeniler müsavata riayet olunmadı, diyebilirler. Bulgarlar ise hem nüfusça, hem memleketçe diğerlerinden ziyade oldukları halde onlardan müşir yapılmadı; bu cihetle dahi müsavata riayet olunmadı, yollu davaya kıyam edebiliyorlar. Ermeni'den meclis-i has âzâsı var. Rum'dan yok. Millet'in içinden bir iki kimsenin rütbe ve mansıb alması ise efradın halini hiç tebdil etmedi. Yahudiler ve Dürziler ve Kıbteler insan ve tebaa-i

⁵⁷⁵ Namık Kemal, *Hürriyet*, nr.44, 26 Nisan 1869/14 M 1286

⁵⁷⁶ DH. SAİD., nr. 4/178.

⁵⁷⁷ Namık Kemal, *Hürriyet*, nr.44, 26 Nisan 1869/14 M 1286

devletten değil mi? Fermanın ibaresince müsavat yalnız Ermeni ve Rumlar'a mahsus olmayıp bütün tebaa hakkında al-el-ıtlakdır. Şimdi bunlar da davaya kalkışıp, bizden müşir ve nâzır yapılmıyor, deseler hakları olur."

ifadeleriyle gayrimüslimlerin istihdamının oransızlığını ve bu milletlerden istihdam edilecek kişiler seçilirken eşitlik ilkesinin gözetilmediğini dile getirmiştir.

Namık Kemal birkaç gayrimüslime vezâret, ulâ, sâniye rütbelerinin verilmesiyle eşitliğin sağlanamayacağını; eşit hukukun Osmanlıda zaten olduğunu yeni sağlanan bir şey olmadığını yazılarında belirtmiştir. Ayrıca geçmişte divân tercümanlarının, Memleketeyn ve Sisam beylerinin gayrimüslim olduğunu ifade ederek bu durumu örneklendirmiştir.

"Hıristiyan'dan birkaç zât rütbe-i vezâret ve ulâ ve sâniye almağla müsâvât icrâ olunmuş mu demektir. Bu tedbirden memlekete ve açlıktan feryad eden İslâm ve Hıristiyan teb'aya ne menfa'at tasavvur olunur. Bir de müsâvât-ı hukuk zâten devletimizde mu'teber değildi de şimdi bu suretle mi icâd edildi. Ta yeniçeri zamanlarında Hâriciye Nezâretine ta'alluk eden umûr-ı ecnebiyeyi divân tercümanları ru'yet etmezler miydi. Memleketeyn ve Sisam Beyleri Müslümanlardan mı nasb olunurdu bu da mı terakkidir. Artık bunlara mukabele Bâbiâli'ye aiddir"⁵⁷⁸.

Namık Kemal⁵⁷⁹, Şûrâ-yı Devlet üyelerinin mezhep esasına göre seçilmesine de muhalefet etmiştir. Meclise seçilecek üyelerin mezhep esasına yerine hak eden kişilerden seçilmesi gerektiği görüşünü belirtmiştir.

"...Şu meclis-i Şûrâ-yı Devlet teşkil olundu. Nizâmâtı hemân bütün bütün Fransa'da (Konsil Deta)nın nizâmatına takliden yapıldı. O meclisin nizâmı iktizâsındandır ki â'zâsını imparator intihâb eder. İmparatorun bu hakkı ise bir kayd ile mukayyed değildir. Hal böyle iken Şûrâ-yı Devletde bilâ-istisnâ her mezhebden adam bulundurulmak iltizam edildi. Acaba mezheb yerine istihkaka bakılsaydı ne olurdu. Bunu bize Avrupa zorla mı yapırdı yohsa biz mi Avrupayı aldatmak için yapıyoruz. "Hürriyet" ki umûmun müsâvât hukuku istihsale hizmet için zuhûr etmiştir. Mezâhib-i sâ'ire erbâbının me'muriyetlerde istihdâmına kat'a i'tirâz etmez lakin mezheb istihkaka bedel tutulursa ta'rizden olamaz...."⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Namık Kemal, *Hürriyet*, nr.4, 13 Temmuz 1868

⁵⁷⁹ Namık Kemal'in gayrimüslimlere bakışı için bkz., Joseph G Rahme, "Namık Kemal's Constitutional Ottomanism and Non-Muslims" *Islam&Christian Muslim Relations*, Vol.10, No1, 1999, p.23-39.

⁵⁸⁰ Namık Kemal, *Hürriyet*, nr.4, 13 Temmuz 1868

Şair ve devlet adamı olan Ziya Paşa⁵⁸¹ Zafernâme⁵⁸² adlı hicviyesinde,

*“Azmine yaver olur ise eğer kasd-ı Huda
Kıptıyan câyı olur mesned-i sadr-ı vâlâ
Rumdan, Ermeniden yaptı müşîr ü bâlâ
Eyledi resm-i musâvâtı hukuku ikmâl”*⁵⁸³

dizeleriyle gayrimüslimlerin bürokrasinin üst kademelerinde yer almalarından ve Müslümanlarla eşit tutulmalarından duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Ziya Paşa'nın asıl eleştirisi dönemin Sadrazamı Âlî Paşa ve onun yapmış olduğu çalışmalarıdır. Ziya Paşa'nın Âlî Paşa'ya olan muhalefeti, Âlî Paşa'nın önderliğinde ihdas edilmiş olan Şûrâ-yı Devlet gibi Müslim-gayrimüslim eşitliğini ön plana çıkaran birimlere, eleştirel bir açıdan bakmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla gayrimüslimlerin Osmanlı bürokrasisindeki istihdamlarına karşı çıkan Cevdet Paşa, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi kişilerin tepkilerini Âlî Paşa ile aralarındaki husumette⁵⁸⁴ ve bilhassa Bâbîâli'deki hâmi mahmi ağlarındaki ilişkilerde aramak gerekmektedir.

Dönemin bir diğer muhalif yazarı Ali Suavi'nin gayrimüslimlerin istihdamıyla ilgili görüşlerine Londra'da çıkardığı Le Mukhbir de kaleme aldığı yazılarında rastlarız. Ali Suavi de tıpkı Namık Kemal gibi Bâbîâli'de gayrimüslimlerin eşit oranda istihdam edilmemesine tepki göstermiştir. Ali Suavi, Osmanlı Devleti'ndeki bütün unsurların mecliste yer almasının gerektiğini ifade ederek, Yahudiler'in mecliste olmamasını eleştirmiştir. Ayrıca Ali Suavi halkın seçeceği bir meşveret meclisinden yanadır. *“herkes bilir ki adalete susamış olan şarklılar çokdan beri ıslahat-ı cedîde icrasını beklerdi. Ha bugün bir şey çıkacak ha yarın derken işte çıka çıka meydana bu meclis doğdu. Gerçi bu meclisin keyfiyet-i teşkiline ve vazifesine ve derece-i me'zûniyetine dair tafsilâta henüz muttali' olmamış isek de elbette bunca nüfusun ağlaya ağlaya beklediği bir iş sırasında tertib olunduğundan devlet ve millete hayırlı ve muntazam bir usûl üzere olacağı me'mûldur. Eğer böyle ise Osmanlılar iftihâr eder. Fakat halkın şimdiye dek arzusu âzâları millet tarafından intihâb olunur bir Meşveret Meclisinin teşkil olunması idi. O ise böyle bir meclis olmadığı azâsının azlığından ve Müslüman ile Hıristiyanın adedce müsâvi tutulmasından anlaşılır. Hususâ içinde hiçbir Yahudi bulunmaması*

⁵⁸¹ Ziya Paşa için için bkz., M. Kaya Bilgegil, *Ziyâ Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Erzurum 1970.

⁵⁸² Zafernâme, eleştiri; nazım-nesir karışımı bir eserdir. Şair bu eserinde, dönemin sadrazamı olan Ali Paşa'yı eleştirmek için yazmıştır; mizahi yönleri bulunan bu eser “kaside, tahmis, şerh” olmak üzere üç bölümden oluşur.

⁵⁸³ Seyit Kemal Karaalioglu, *Ziya Paşa Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul 1984, s.122, 126.

⁵⁸⁴ Âlî Paşa ile Ziya Paşa arasındaki problemler için bkz. EbuZZiya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, (Günümüz Türkçesine uygulayan Şemsettin Kutlu), İstanbul 2006.

zihinlere hayret verir. Yok bu olmayıb öteden beri Osmanlıların istediği müsâvât usûlunu icrâ ise matlûb olan müsavatdan murad İslâm ile Hıristiyan adedce müsâvi olsun demek değil ancak huzûr-ı şer'i ve kanûnda ana ve a'lâ ve hukukca müsâvi tutulsun demek idi. ...⁵⁸⁵.

Le Mukhbir'deki diğer yazılarında da Ali Suavi, Bâbîâli'nin Hıristiyanları yüksek memuriyetlere tayin etmesinin, Batı'ya karşı ilerlemeci olduklarının delili olarak kullanma düşüncesi olduğunu belirtmiştir⁵⁸⁶.

Ali Suavi'nin gayrimüslimlerin istihdamı ile ilgili bir diğer itiraz noktası ise Batılı devletlerin kendi içlerindeki farklı unsurlara karşı uygulamış oldukları politika ile ilgilidir. Fransa'nın Cezayir'deki tebaası olan Müslümanlara mülâzımlıktan başka rütbe vermemesine karşın Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere müşirlik rütbesini vermesini eleştirmektedir⁵⁸⁷.

Vakanüvis Ahmet Lütü Efendi ise, gayrimüslimler için Bâbîâli'deki işleyişe hâkim ve devletin resmi diline vakıf olmadıkları noktasına vurgu yaparak,

“Mesâlih-i mülkiyyede ise, onlar dahi istihkakları derecesinde müstahdem değil midir ve kendileri henüz Devlet-i Aliyye'nin etvâr u âdât ve hatta lisân-ı resmîsiyle bile me'lûf olmadıkları hâlde, istihdâmlarında bundan ilerü gitmek kâbil olabilir mi? Lisân-ı resmîde tahrîr-i merâm ve belki lâyıkıyla idâre-i kelâma muktedir olmayan bir adama, bir nezâret nasıl tevdi' olunur. Bir taraftan Cebel-i Lübnan ve Sisam gibi yerlere ve hatta Girid'e dahi İslâmdan me'mûr gönderilmemesi idde'â olunmakta iken bir taraftan dahi ahalisinin umûm veya ekseri Müslüman olan yerlere Hıristiyan me'mûrlar irsâlini teklif etmek ne büyük haksızlıktır ve bir de el-hâletü-hâzihî Fransa ve İngiltere birer büyük memleket-i İslâmiyyenin hakimi oldukları halde, İslâmdan bir yere vâli ve belki müdir nasb etdikleri var mıdır?”⁵⁸⁸

şeklindeki ifadeleriyle gayrimüslimlerin bürokrasideki istihdamlarını eleştirmiştir.

Fuad Paşa ise 1856 Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle, ferman hükümlerine göre bir gayrimüslimin nâzır dahi olabileceğinin söylenmesine itiraz etmiş; *“re'ayadan vükelâ ve vüzera olmak şöyle dursun Meclis-i Vâlâ âzası bile olamayacaklarına*

⁵⁸⁵ Ali Suavi, *Le Mukhbir*, nr.47, Londra 31 Ağustos 1867

⁵⁸⁶ “...terâkki tarafdarları olduklarına delil olmak üzere Hıristiyandan büyük memurlar ta'yin eylediler...” (Ali Suavi, *Le Mukhbir*, nr.37, Londra 3 Haziran 1868)

⁵⁸⁷ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, s.682. Ali Suavi bu eleştiriyi yaparken Cezayir'in Fransız sömürgesi olduğunu, hâlbuki Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin Osmanlı uyruklu olduklarını göz önünde bulundurmuyor. Dolayısı ile yapılan mukayese bir anlam taşımamaktadır.

⁵⁸⁸ Ahmed Lütü Efendi, *Vak'a Nüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, (yay. haz. M. Münir Aktepe), Ankara 1989, s.75.

*Ferman'ın bir yerinde delil vardır ki hîn-i hâcette Hıristiyan teb'adan bâzıları meclise celble müzakereye idhâl olunacakları maddesidir. İşte bu madde onların âzâlıklarına sed olmak üzere Ferman'a derc edilmiştir*⁵⁸⁹ “ diyerek gayrimüslimlerin nâzır olarak istihdam edilmesi düşüncesine itiraz etmiş ve nâzır olmak şöyle dursun Meclis-i Vâlâ üyesi bile olamayacaklarını ileri sürmüştür.

2.3. GAYRİMÜSLİMLERİN GÖREVLERİNDEN AYRILMA NEDENLERİ

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen bürokratların görevlerinden ayrılma nedenlerini, bürokratların kendi istekleri ile görevlerinden ayrılmaları ve Bâbîâlî tarafından görevlerinden alınmaları şeklinde iki ana gruba ayırabiliriz.

Gayrimüslim bürokratların kendi istekleri doğrultusunda görevden ayrılmaları “istifâ” şeklinde görülürken; Bâbîâlî'nin bürokrasideki herhangi bir memurunu görevinden almasında “adem-i kifâyetsizlik”, “esnâ-yı tenkihât” gibi nedenler görülmektedir. “Tebdil-i hava” da bir memurun görevden uzaklaşmasının/uzaklaştırılmasıyla ilgili olabilmekteydi.

Hava değişikliği için bir memurun görevinden geçici olarak uzaklaştırılması genelde bu memurun ya kendi isteğiyle ya da Bâbîâlî'nin isteği ile görevinden “afvedilmesi” söz konusudur. İki sene süreyle Şûrâ-yı Devlet âzâlığı gibi önemli bir görevde istihdam edilen Antuvan Sami Efendi rahatsızlığından dolayı hava değişikliği için izinli olarak memleketi Şam'a gitmiştir. Fakat Şam'da da rahatsızlığı geçmeyince, Şûrâ-yı Devletteki âzâlık hizmetinden afvı için dilekçe vermiş ve istifası kabul edilmiştir⁵⁹⁰. Antuvan Sami Efendi'nin görevden ayrılmasında kendi istidası etkiliyken; Meclis-i Muhtelite âzâ olan Mihran Bey'in görevinden afvedilmesi⁵⁹¹ de kendi isteği ile olmuştur. Şöyle ki 1856 Islahat Fermanı'na göre açılan Meclis-i Muhtelite her milleti temsilen birer gayrimüslim seçilmişti. Mihran Bey de Katolik milletini temsilen buraya atanmıştır. Ancak, başka meclislerde de görevli olan Mihran Bey buradaki görevinden istifa etmiştir⁵⁹².

⁵⁸⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (yay. haz. Cavid Baysun), Ankara 1991, s.71.

⁵⁹⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1096, s.65, 1869/1286; BOA, *Îrâde Dâhiliye*, nr. 608/42341, 28 Şubat 1870/27 Za 1286; BOA, *MAD.*, nr.10625, 3 Temmuz 1868/12 Ra 1285/21 IV 1284

⁵⁹¹ BOA, A. MKT. MHM., nr.123/29, 31 Aralık 1857/13 Ca 1274

⁵⁹² BOA, *Îrâde Dahiliye*, nr.393/25988, 22 Ekim 1957/3 Ra 1274

Uzun yıllar bürokrasinin önemli kademelerinde istihdam edilerek “paşa”lık rütbesine sahip olan kişiler bile Türkçeye vakıf olmadıkları için görevlerinden azledilebilmişlerdir. Bu duruma en iyi örnek Miltiyadi Aristarki Paşa’dır. Bürokrasinin birçok kademesinde yer alan Miltiyadi Aristarki Paşa, 28 Nisan 1299/3 B 1300’da Türkçeye vakıf olmadığından ve görevinin önemiyle doğru orantılı iktidar ve ehliyete sahip olmadığından azledilmiştir⁵⁹³.

Görevlerinden istifa eden memurlar genel olarak sağlık durumlarını ileri sürerek buldukları memuriyetten afv edilmelerini istemiştir. Bu kişiler arasında ihtiyarlığından dolayı tedavi görmek amacıyla Bursa Mihaliç’deki çiftliğine giden Ziraat Meclisi mütercimi Vasilaki⁵⁹⁴ gibi Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâsından Aleko Bey de “umûr-ı muhâkemâtca mülksüzlüğünden”⁵⁹⁵ dolayı istifa etmiştir⁵⁹⁶. Hava değişikliği için Avrupa’yı tercih edenler arasında ise Sava Paşa gelmektedir⁵⁹⁷.

Sağlık sorununun haricinde iki görevi aynı anda yürütemeyeceğini ifade edip istifa eden memurlar arasında ise Rum Patrikhanesi Kapı Kethudalığından Divân-ı İstinâf âzâlığına memur olan İstevraki Efendi gelmektedir. İstevraki Efendi’nin görevinden istifa etmesinin nedeni âzâlık görevinin Rum Patrikhanesi’ndeki görevine mani olmasıdır⁵⁹⁸. Mâhkeme-i Ticâret İkinci Tercümanı Kalyoli Efendi de istifa eden memurlar arasındadır⁵⁹⁹.

Bâbîâli tarafından bir bürokratin görevinden alınmasında ileri sürülen en önemli nedenlerinden bir tanesi ise “adem-i kifâyet” yani görevinde yetersizliği iddiasıdır. Adem-i kifâyetsizlik de gayrimüslim bürokratların Türkçe bilmemesinden kaynaklanan bir durum olabilmekteydi. Yabancı dil bildiği için bürokraside istihdam edilmiş olan gayrimüslimler arasında Türkçe bilmeyenler görevlerinden yetersiz buldukları için alınmışlardır. Şûrâ-yı Devlet âzâlığı görevinde bulunan Avram Efendi adem-i

⁵⁹³ “...müşârün-ileyh Miltiyadi Paşa ehemmiyet-i mevki’ ile mütênâsib iktidâr ve ehliyetini hâiz olmamağla beraber Türkçe kiraat ve kitâbeti dahi bulunmadığından dolayı bin üç yüz senesi recebinin üçüne müsâdif doksan senesi nisanının yirmi sekizinde azl olunmuşdur...” (BOA, DH. SAİD., nr.3/378)

⁵⁹⁴ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr.301/15035, 29 Nisan 1845/21 R 1261

⁵⁹⁵ BOA, HR. TO., nr.450/37, 23 Nisan 1868; “... bu kere Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlığına ta’yîn buyrulmuş olan sa’adetlî Aleko Bey Hazretlerinin umûr-ı muhâkemâtca mülksüzlüğünden bahsle me’mûriyet-i mezkûreden afvına dair vermiş olduğu varaka...” (BOA, İrâde Dâhiliye, nr.575/40049, 11 Mayıs 1868/18 M 1285)

⁵⁹⁶ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.575/40049, 11 Mayıs 1868/18 M 1285; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.40178, 21 Haziran 1868/29 S 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1090, s.148, 28 Haziran 1868/7 Ra 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.411/59, 28 Haziran 1868/7 Ra 1285

⁵⁹⁷ *Hulâsâtü'l-Efkâr*, nr.23, 18 Temmuz 1873/22 Ca 1290

⁵⁹⁸ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.644/44790, 10 Ocak 1872/29 L 1288

⁵⁹⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.89, 21 Temmuz 1867/19 Ra 1284; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr. 1087, s.230, 15 Kasım 1867/19 B 1284

kifâyetsizliğinden dolayı görevinden alınmıştır⁶⁰⁰. Bâbîâlî'nin gayrimüslimleri istihdam ederken onların yeterli olup olmadıkları sadece Şûrâ-yı Devlet gibi meclislerde değil bürokrasinin diğer birimlerinde de önemli olmuştur. Sözgelimi Hazine'nin Fransızca kitabesinde bulunan Karabet Efendi Türkçeye tam olarak vakıf olmadığı için azledilmiştir⁶⁰¹. Yine aynı şekilde Ermeni kökenli Arzuman Estefan Efendi, Hâriciye Kâtipliği görevinde iken, görevini yerine getirecek liyakate sahip olmadığı gerekçesiyle azledilmiştir⁶⁰².

Gayrimüslimlerin görevlerinden ayrılmalarının bir diğer nedeni de Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876), uygulanmış olan “esnâ-yı tenkihât”tan dolayı açıkta kalmalarıdır.

Bütçeyi düzenlemek üzere memur maaşlarından yapılan indirmeler anlamına gelen tenkihât, Abdülaziz döneminde bürokrasinin üst kademesindeki birçok memurun değişimine neden olmuştur. Bu değişim, memurların azledilmeleri ya da yerlerinin kaydırılmaları şeklindedir. Esnâ-yı tenkihât sırasında görevlerinden ayrılan gayrimüslimler arasından Kostaki Efendi⁶⁰³’yi örnek olarak gösterebiliriz.

Tenkihâtla birlikte açığa çıkarılan memurların bazılarının açıkta kalmamaları için taşrada memuriyet teklif edilmiştir. Bunu kabul edenler olduğu gibi etmeyenler de olmuştur. Kabul edenler İntihâb-ı Me'mûrîn Komisyonuna havale edilmişlerdir. Bunlardan bazıları kaimmakamlığa bazıları da müdürlüğe tayin olunmuştur⁶⁰⁴. Hıristiyanlardan açıkta kalan 4 kişi ise dolgun maaşlı olarak banka ve kumpanyalarda, küçük rütbeli memurlar da ağırlıklı olarak ticaret ve sarraflıkla geçimlerini sağlamışlardır⁶⁰⁵. Fakat kısa bir süre sonra memuriyetlerinden azl edilmiş olanlardan ehliyetli olanları görevlerine geri dönmüştür⁶⁰⁶.

Sehven esnâ-yı tenkihâtta açığa çıkarılanların da durumlarının da iyileştirildiği görülmektedir. Sözgelimi, Bâb-ı Zâbtıyede hayli müddet istihdam edimiş olan Mihalaki Efendi, “esnâ-yı tenkihâtde” açıkta bırakılmıştır. Fakat kendisinin, Bâbîâlî'ye

⁶⁰⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.216, 30 Mayıs 1868/7 S 1285; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1136, s.88, 12 Ekim 1868/25 C 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.423/60, 12 Ekim 1868/25 C 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.423/54, 12 Ekim 1868/25 C 1285; BOA, İrâde Dâhiliye, nr.40596, 14 Kasım 1868/29 B 1285; BOA, A. MKT. MHM., nr.427/40, 22 Kasım 1868/7 Ş 1285

⁶⁰¹ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.44426, 4 Ekim 1871/20 B 1288

⁶⁰² BOA, İrâde Hâriciye, nr. 15350, 9 Kasım 1872/ 8 N 1289

⁶⁰³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1107, s.11, 2 Mart 1873/3 M 1290; BOA, A. MKT. MHM., nr.449/18, 2 Mart 1873/3 M 1290

⁶⁰⁴ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.44668, Lef 1, 2 Aralık 1871/20 N 1288

⁶⁰⁵ *Ceride-i Havadis*, nr.1949, 18 Temmuz 1872/12 Ca 1289

⁶⁰⁶ *Ceride-i Havadis*, nr.1970, 14 Ağustos 1872/10 C 1289; *Ceride-i Havadis*, nr.1971, 15 Ağustos 1872/11 C 1289

gönderilen deftere isminin sehven yazıldığı belirtilerek Zâbtıyece haline münasib bir işte istihdamı istenmiştir⁶⁰⁷.

Gayrimüslim Osmanlı bürokratlarının görevlerinden alınmalarının bir diğer nedeni de bazılarının rüşvet almalarıdır. Rusumât Emâneti tercümanlarından Ohannes ve Nikolaki adlı şahıslar “istilâsâtından” dolayı Bâb-ı Zâbtıye’de tutuklanmışlardır⁶⁰⁸.

Uzun yıllar bir birimde görev yaptıktan sonra azledilen bürokratlar da vardır. Bu bürokratlardan en fazla dikkat çeken kişilerden bir tanesi Tâhrîrât-ı Hâriciye Müdürü Abro Efendi’nin görevinden azledilmesidir⁶⁰⁹. Azledilmesinin gerekçesi görevden alınma iradesinde “hasbelicab” şeklinde açıklanmıştır. Sahak Abro, kendi el yazısıyla yazdığı ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Server Paşa tarafından onaylanan tercüme-i hâlinde Tahrirat-ı Hâriciye Kitâbetinden alınmasını “...hazine-i celile ile olan muhâsebe-i acizânemin rûyeti...” şeklinde açıklamaktadır⁶¹⁰.

Gayrimüslimlerin zaman zaman üstlenmiş oldukları görevleri layıkıyla yapmadıkları için görevlerinden alındıkları olmuştur. Sözelimi Bosna’dan gelen mahpusların tercümanlığı için 1852 yılında görevlendirilmiş olan Pavlaki “su-i hareket erbâbından” olması nedeniyle Bosna’ya gönderilmeyerek İstanbul’da kalması uygun görülmüştür⁶¹¹.

Gayrimüslimlerin görev yaptıkları kalemlerden kendi istekleri doğrultusunda ayrıldıkları da görülmüştür. Sözelimi, Meclis-i Ziraat âzâsından Estefenaki Bey, meclisteki âzâlık görevinden ayrılmak istemiştir. Estefenaki Bey’in âzâlık görevinden ihracı için de Bâbîâli gereğini yerine getirmiştir⁶¹².

Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimlerin zaman zaman uygunsuz hareketleri ve ayrıca başka devletlerin taraftarlığını bildirir hareketlerinden dolayı görevlerinden alınmıştır.

Zabtıye Meclis âzâsından Lazaraki Bey Rusya taraftarlığı yaptığı gerekçesiyle görevinden alınmıştır. Lazaraki’nin Meclis-i Vâlâdaki sorgulamasının ardından şahitler

⁶⁰⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1059, s.62, 17 Mart 1873/7 M 1289

⁶⁰⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1062, s.262, 29 Haziran 1876/7 C 1293

⁶⁰⁹ “Tâhrîrât-ı Hâriciye Müdürü Abro Efendi’nin hasbe’l-icâb azl ve tebdili münâsib olacağına ve hayli müddetdenberi halife bulunan Serkis Efendi bu hizmeti idâreye muktedir bulunduğuna binâen...” (BOA, İrâde Hâriciye, nr.225/13146, 25 Nisan 1867/20 Z 1283)

⁶¹⁰ Sezai Balcı, “Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro (1825-1900), *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, (yay. haz. İbrahim Erdal, Ahmet Karaçavuş), İstanbul 2009, s.105-138.

⁶¹¹ BOA, A. MKT. MVL, nr.57-1/72-22, 19 Ekim 1852/5 M 1269; BOA, A. MKT. MVL., nr.57/23, 27 Şubat 1853/15.12.1268

⁶¹² BOA, A. MKT. NZD., nr.192/2, 1856/1272

meclise çağrılmış ve Lazaraki ile yüzleştirilmiştir. Şahitlerden, Bâb-ı Zâbtiye Tulumbacıbaşı Hacı Osman Ağa ve Tercüman İstimat'ın ifadeleri doğrultusunda suçlu sabit görülen Lazaraki, Zabtiye Meclisindeki görevinden alınarak Kastamonu'ya sürgün edilmiştir. Şahitlerden Bab-ı Zabtiyede Tulumbacıbaşı olan Hacı Osman Ağa, Türk askerinin Yergöğü'ne girip burayı ele geçirmeleri üzerine kendi aralarında konuşurken; "Moskov b.. yedi" cümlesi üzerine Lazaraki'nin buna cevaben "Moskov b... yemedi siz yediniz" dediğini ifade etmiştir⁶¹³. Aynı şekilde şahitlerden Tercüman İstimat'da bir iki ay önce Bebek kahvelerinde otururken Lazaraki'nin, "İnşâallah Moskov Dersaadet'e gelir ve Katoliklerin analarını s..." şeklinde bir cümle kullandığını ifade etmiştir. Ve yine daha sonra da Meserret Donanması günü kahvede otururlarken Lazaraki'nin, "Bu Osmanlı Devleti'ne donanma yapmak ayıptır. Zira Sivastapol alınmaz, alınamadı. Zira onu almaya g.. ve t.. ister" dediğini ifade etmiştir. Bu ifadeler doğrultusunda bu kişinin memuriyete yakışmayan hareketlerinden dolayı Bab-ı Zabtiyede kalamayacağına karar verilir⁶¹⁴ ve ihraç edilerek Kastamonu'ya sürülür⁶¹⁵. Daha sonraki yıllarda ise Lazaraki affedilerek kendisine 1.500 kuruş maaş bağlanmıştır⁶¹⁶.

Zâbtiye gibi önemli bir mecliste âzâlık yapmakta olan bir kişinin aleni bir şekilde Rusya taraftarlığı yapmaya tevessül etmesi dikkat çekicidir. Bu kişinin burada istihdam edilirken baz alınan kriterler ve hakkında yeterince tahkikat yapıp yapılmaması dikkate değer bir konudur. Zira kendisi yani Lazaraki Bey, Rusya taraftarlığı ifadeler kullanırken etrafındaki kişilerin "sen bu devletten maaş alıyorsun bu ifadeleri nasıl kullanırsın" şeklindeki karşı çıkmalarına; "maaşımı da Rusya sayesinde alıyorum"⁶¹⁷ karşılığını vermiştir ki onun atanmasında Rusya Sefaretinin iltiması olduğu düşüncesi şahitlerin ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Gayrimüslimlerin görevlerinden ayrılmalarında bir diğer neden ise Müslüman memurlar gibi yaşlarının ilerlemesinden dolayı emekliliğe ayrılması ile olmuştur.

⁶¹³ asker-i hazret-i şâhânenin Yergöğü'ye girip zabt-ı teshîr etdiklerini istimâ' eylediği esnada lakırdı ederlerken Moskov b... yedi demesinin üzerine Lazaraki Bey gelerek zikir olunan lakırdıya bî'l-istimâ Moskov b... yemedi siz yediniz diyerek... (BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ, nr.13571, 30 Kasım 1854/9 Ra 1271)

⁶¹⁴ BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ, nr.13571, 30 Kasım 1854/9 Ra 1271

⁶¹⁵ Takvîm-i Vekâyi, nr.512, 22 Ekim 1854/29 M 1271

⁶¹⁶ BOA, BEO Ayniyât Def., nr.780, s.130, 2 Şubat 1857/6 C 1273; BOA, İrâde Dâhiliye, nr. 363/24002, 16 Aralık 1856/17 R 1273

⁶¹⁷ ... Mehmed Ali Paşa Hazretlerinin davet-dârı Hüseyin Efendi muvâcehesinde ve şirket vapuru kamarasında yine Rusyaluya gösterdiği tarafdarlıktan dolayı kendüsü bendegândan olarak el-hâletü-hazihi sâye-i hazret-i şâhânedede ma'aş dahi almakda olduğu halde bu sözler yakışmayacağı mu'arrız-ı tashihinde irâd olunduğunun üzerine o ma'aşı dahi Rusyalu sayesinde aldığını söylediğini efendi-i mümâ-ileyh Meclis-i Vâlâya gelib... (BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ, nr.13571, Lef 1, 14 Kasım 1854/23 S 1271)

Örneğin Mahkeme-i Ticâret âzâsından Ovakimyan Efendi yaşı ilerlediği için emekliliğe sevk edilmiş ve buradaki görevine bir başkası tayin edilmiştir⁶¹⁸.

2.4. GAYRİMÜSLİMLERİN MAAŞLARI

Tanzimat öncesinde Osmanlı'daki memurların çalışma sisteminde en alt dereceden en üst derecedeki memura kadar bütün memurların görevlerinin karşılığı olarak günümüzdekine benzer sabit bir maaşları olmayıp birtakım gelirleri vardı. Büyük memurların gelirleri, senede bir kere vali ve taşra memurlarının boğçabahâ adı altında gönderdikleri hediyelerle teşrifât gereği olarak kendilerine verilen atıyye ve mevkuflar idi. Diğer memurlar ise, kalemlerde yapılan işlerin karşılığında iş sahibinden aldıkları harç, kağıt, "i'lâm, ücretleri" ile, Divân-ı Hümâyûn Kalemî memurları da tahsis edilen tîmâr ve ze'âmet gelirleriyle geçimlerini sağlıyorlardı⁶¹⁹.

II. Mahmut döneminden itibaren merkez bürokrasi mensuplarına, merkezî hazine kaynaklı maaş ödemesine kademeli olarak geçilmiştir⁶²⁰. 1830'da bazı taşra idari birimlerine ait imdâd-ı hazeriye vergilerinin idaresi ve toplanması işinin Mansûre Hazînesi'ne devriyle Bâbîâlî üst yöneticilerine ve katiplerin bir bölümüne, yine aynı nitelikte maaş tahsis edilmiştir⁶²¹.

Maaş tahsis edilmeye başladıktan sonraki süreçte aynı işi yapan memurlar Müslim-gayrimüslim aynı maaşı alıyorlardı. Ayrıca aynı maaş tahsis sürecine tabi idiler. Bürokraside görev almaya başlayan memurlar, ilk tayinlerine "bilâ-maaş" yani maaşsız olarak veya çok az bir maaşla *mülâzım* ve *çerâğ* unvanı olarak başlıyorlardı.

Bâbîâlî'de herhangi bir kaleme ilk defa atanmalarında maaşsız çalışmalarının yanı sıra, herhangi bir birimde ilk atanmasında maaşlı olarak çalıştıktan sonra, tayin edildiği diğer bir görevde "bilâ-maaş" çalışan memurlar da vardır. Örneğin iki gayrimüslim memurun kariyerinde bu durumu gözlemleyebiliyoruz. 1863 yılında 19 yaşında "mülâzemet"likle göreve başlayan bir kişinin aldığı ücret miktarını belirtebiliriz. Tâhrîrât-ı Ecnebiye Evrak Odasında kariyerine başlayan Ohan Bağdadliyan Efendi, bir müddet sonra İstanbul'da yangında zarar görenler için

⁶¹⁸ "Mâhkeme-i Ticâret â'zâsından Ovakimyan Efendi'nin sinnen ifâ-yı hidmete adem-i iktidârâtından nâşi beş yüz kuruş ma'aşla tekâud edilerek..." (BOA, BEO Ayniyât Def., nr.1122, 12 Haziran 1876 /20 Ca 1293)

⁶¹⁹ Ali Akyıldız, *age.*, s.105-106.

⁶²⁰ Maaş sistemine geçiş için bkz. Muzaffer Doğan, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.20, İstanbul 2009, s.33-68; Yüksel Çelik, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.15, İstanbul 2006, s.25-26.

⁶²¹ Muzaffer Doğan, *agm.*, s.34.

kurulmuş olan İane Cemiyetinin Muhâsebe memuriyetinde 100 kuruş maaşla istihdam edilmiştir. 1865 yılında 8 İngiliz Altını maaşla Malta Başşehbenderliği Kançılarlığına tayin edilmiş, üç sene sonra istifa etmiş ve Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında bilâ-maaş görev almıştır⁶²². Yine aynı şekilde Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde mülâzemetle kariyerine başlayan Rum-Katolik Antuvan Vekil Efendi, iki yıl sonra 150 kuruş maaş almaya başlamıştır. Dört yıl sonra da 1.500 kuruş maaşla İbrail Ticâret Nezâreti Kançılarlığına tayin edilmiştir. 3 sene burada çalıştıktan sonra Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasındaki görevine bilâ-maaş dönmüştür⁶²³.

Mülâzemeten⁶²⁴ görevine başlayan memurların yanı sıra doğrudan maaşlı olarak görevine başlayan gayrimüslim bir Osmanlı memuru olan Kirkor Margasyon Efendi, 1848 yılında 100 kuruş maaşla Bâbîâli Tâhrîrât-ı Ecnebiye Tercüme Odası hulefalığına dâhil olmuştur⁶²⁵. Bâbîâli Tercüme Odasında maaşlı olarak göreve başlayan diğer kişi ise Sakızlı Ohannes Efendi'dir. Sakızlı Ohannes Efendi 500 kuruş maaş ile bu kaleme istihdam edilmiştir⁶²⁶. Aynı şekilde Ohannes Nuryan Efendi de 1857 yılında 300 kuruş maaş ile Bâbîâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde çalışmaya başlamıştır⁶²⁷.

Mülâzemeten göreve başlayanlarla, bilâ-maaş göreve başlayanlara görevlerine başladıktan bir süre sonra maaş bağlanmaktaydı. Meselâ, 1863 yılında 14 yaşındayken mülâzemetle Bâbîâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında göreve başlayan İstevan Efendi Çapan'a iki aylık bir süreden sonra 100 kuruş maaş bağlanmıştır. Bir yıl sonrasında, 1864 yılında maaşı 250 kuruşa, ondan sonraki sene 1864 yılında ise maaşı 350 kuruşa, 1865 yılında 550 kuruşa, 1867 yılında 650 kuruşa çıkararak Bâbîâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasının müdür muavinliğine getirilmiştir. 1872 yılında 731 kuruş ve hemen akabinde 753 kuruş 10 pâre, 1875 senesinde 900 kuruş, 24 Nisan 1876/29 Ra 1293 tarihinde ise rütbe-i sâniye sınıf-ı sâniisi olarak 2.000 kuruş maaşla Tâhrîrât-ı Hâriciye Kuyudat Şubesi Serhalifelğine memur olmuştur. 3 Ocak 1878/27 Z 1294 tarihinde de dördüncü rütbeden Mecidî Nişânı almış, 13 Mart 1879/20 Ra 1296 da görevinden ayrılarak 22 Aralık 1886/26 Ra 1304 tarihinde 1.000 kuruş maaş ve ek

⁶²² BOA, DH. SAİD., nr.1/714

⁶²³ BOA, DH. SAİD., nr.96/203

⁶²⁴ Mülâzım genel olarak hiçbir şey bilmeyerek bir kaleme yazılan ve orada okuma, yazma ve kalem muamelesi öğrendikten sonra maaş bağlanan genç memurlar için kullanılırdı. (Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, İstanbul 1993, s.611-612; Gustav Bayerle, *Pashas, Begs and Effendis: A Historical Dictionary of Titles And Terms In The Ottoman Empire*, İstanbul 1997, s.115.)

⁶²⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/350

⁶²⁶ BOA, DH. SAİD., nr. 76/23

⁶²⁷ BOA, DH. SAİD., nr.25/11

olarak 1.000 kuruş tahsisât ile Sırbistan'da kurulan Özice Şehbender Vekâletine tayin edilmiştir⁶²⁸.

Memurların maaşları herhangi bir kaleme girdiklerinde aldıkları miktarda kalmamakla birlikte kalem için de geçerli olan maaş miktarları yıllar içerisinde değişiklik göstermekte idi. Bu durumu daha açık gösterebilmek için, aşağıda Tercüme Odasının 1843 ve 1844 yıllarındaki maaş dağılımı verilmektedir.

Tercüme Odasının 1843/1259 yılındaki kadrosu ve maaşları şu şekildedir,

Maaş	
10.000	Çakerlerine
3.000	Mütercim-i evvel efendiye
8.300	Sınıf-1 evvelde bulunan efendiler
5.000	Sınıf-1 sanide bulunan efendiler
4.200	Mülâzim efendiler
2.500	Muallim Sarrafın'a
33.000	Toplam ⁶²⁹

Tercüme Odasının 1844/1260 yılındaki kadrosu ve maaşları şu şekildedir;

Maaş	
9.000	Çakerlerine
5.000	Mütercim-i evvel efendi-i bendelerine
8.225	Sınıf-1 evvelde bulunan efendiler bendelerine
4.500	Sınıf-1 sanide bulunan efendiler bendelerine
4.700	Muallim Sarafın kullarına
2.700	Oda-i mezkürde müstahdem İngiltere Lord Hadis kullarına
2.500	Rumca mütercimi Estefenaki Beyzade Nikolaki kullarına
39.825	Toplam ⁶³⁰

Gayrimüslim memurların mülâzım olarak göreve başladığı yer genellikle hâriciyede Tercüme Odasıdır. 1860 yılından sonra Bâbiâli Tercüme Odasının personelinin ve bu kaleme girmek isteyen kişilerin de sayısının her geçen gün artması neticesinde kalemde lüzumsuz ve ehliyetsiz kişiler buraya doldurulmuştur⁶³¹. Tercüme Odasında her geçen gün kalabalığın artması ve bir müddetten sonra odada emeği ve

⁶²⁸ BOA, DH. SAİD., nr.10/623

⁶²⁹ BOA, Cevdet Hâriciye, nr.441, 1843/1259

⁶³⁰ BOA, Cevdet Mâliye, nr.21897, 12 Eylül 1844/29 Ş 1260

⁶³¹ "... öyle bî-lüzûm ve ehliyetsiz ketebenin tekessürü ez her cihet..." (BOA, İrâde Hâriciye, nr.179/9864, 3 Ekim 1860/17 Ra 1277)

hizmeti geçen kişilere maaş verilecek olması odaya bir düzen verilmesini gerektirmiş, 1861'den sonra Mektûbî Odası ve diğer odalarda olduğu gibi Bâbîâlî Tercüme Odasında da bir sınav sistemi getirilmiştir. Odada çerağ olacaklar hulefanın sınavından geçtikten sonra, odada istihdama uygun olduğu kanaati hâsıl olunca memur olabilme hakkına sahip olmuşlardır⁶³². Kısacası başlangıçta işi öğrenmek amacıyla bilâ-maaş göreve başlayanlar asaleten bu işe tayin olunarak maaş almaya başlamıştır.

Hâriciyede mülâzımların dışında görev yapan kişiler arasında Tâhrîrât-ı Ecnebiye Müdürünün maaşı 5.900, 8.000 kuruştur⁶³³. Hâriciye Tâhrîrât Müdürü Serkis Efendi'nin maaşı 7.000 kuruştur⁶³⁴. Hâriciye Kâtipleri ise daha yüksek maaş almaktadırlar. Meselâ, Hâriciye Kâtibi Odyan Efendi 9.000 kuruş maaş almıştır⁶³⁵.

Mülâzemeten bürokratik kariyerine başlayan gayrimüslim Osmanlı bürokratlarının ilerleyen bürokratik kariyerlerindeki maaşları buldukları makamlardaki görevlerine göre uygun olarak artardı. Bazen ikinci kez tayin edildiği aynı görevden aldığı maaş miktarı aynı olmayabiliyordu. Şöyle ki müsteşârlık gibi önemli bir mevkide olanlar, ortalama olarak 15.000 kuruş maaş alırlardı. Maarif Nezâreti Müsteşârlığında istihdam edilen Ermeni Ohannes Vahan Efendi'ye bu görevi karşılığında aylık 15.000 kuruş maaş verilmiştir⁶³⁶. Hâriciye Nezâretinin ilk gayrimüslim müsteşârı olan Rum kökenli Aleksandır Karatodori Paşa'nın maaşı 19.000 kuruştur. Fakat ikinci kez aynı göreve atandığında maaşı 17.500 kuruşa düşmüştür⁶³⁷. - Aleksandır Karatodori Paşa'nın, ilk defa müsteşârlık görevi yaptığı Ticâret Nezâretindeki maaşıyla, Hâriciye Müsteşârlığı sırasında aldığı maaş arasındaki fark da yüksektir. İlk kez müsteşârlığa başladığı 1868 yılında Ticâret Nezâretinde 7.500 kuruş alırken, 4 yıl sonra Hâriciye Müsteşârlığına atandığında maaşı 19.000 kuruşa çıkmıştır⁶³⁸. - Daha sonra Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığında istihdam edilen Kostaki Efendi'nin bu birime atandığında maaşı 25.000 kuruştur⁶³⁹.

Meclis âzâlığı ve riyâset muavinliği görevlerinde bulunan gayrimüslimlerin maaşları, müsteşâr olanlarının maaşlarına oranla daha düşüktür. Örneğin, Meclis-i

⁶³² “.....Tercüme Odası hulefâsı tekessür ederek hadd-ı lâyıkını tecâvüz etmeğe başlamış ve bir taraftan dahi yeniden çirâğ buyrulmak istid'aları çoğalmakta bulunmuş olup halbuki bunların ekserisi çoluk çocuk olarak odaca galabalığı müeddî olduğundan...” (BOA, İrâde Hâriciye, nr.179/9864, 3 Ekim 1860/17 Ra 1277)

⁶³³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.785, s.112, 19 Ağustos 1862/23 S 1279; BOA, A. MKT. NZD., nr.442/79, 19 Ağustos 1862/23 S 1279

⁶³⁴ BOA, *MAD.*, nr.9077, s.54; BOA, *MAD.*, nr.10800, s.28, 85, BOA, *MAD.*, nr.10644, s.24, 29

⁶³⁵ BOA, *MAD.*, nr.10644, s.34

⁶³⁶ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.644/44771, 3 Ocak 1872/22 L 1288; BOA, DH. SAİD., nr.4/470

⁶³⁷ BOA, DH. SAİD., nr.18/257

⁶³⁸ BOA, DH. SAİD., nr.18/257

⁶³⁹ BOA, İrâde Hâriciye, nr.265/15931, 10 Ocak 1875/2 Z 1291

Kebir-i Maarif Riyâseti muavinliğinde istihdam edilen Ermeni Pertev Antuvan Efendi bu görev için 4.000 kuruş maaş almıştır⁶⁴⁰. Meclis-i Maarif âzâlığı görevini ifa eden Ermeni Artin Efendi Sarrafyan ise 2.250 kuruş almıştır⁶⁴¹.

Meclis-i Vâlâda âzâlık görevinde bulunanların almış oldukları maaş ise ortalama olarak 7.500 kuruştur. Yanko Musurus Efendi, 7.500 kuruş maaş ile Meclis-i Vâlâda âzâlık görevinde istihdam edilirken⁶⁴²; Estefenaki Beyzade Aleko Bey 6.000 kuruş maaşla Meclis-i Vâlâda istihdam edilmiştir⁶⁴³. Meclis-i Vâlâda daha düşük maaşla istihdam edilen gayrimüslimler arasında 4.000 kuruşla Loğofet Nikolaki Bey görülmektedir⁶⁴⁴.

Şûrâ-yı Devletde âzâlık hizmetinde istihdam edilenlerin maaşları ise ortalama olarak 7.500 kuruştur. Fakat bazen bir bürokratın önceki kariyerinden dolayı daha yüksek maaşla buraya âzâ olarak tayin edildiği görülmektedir. Sözelimi, sabık Roma Sefiri Fotyadi Bey 14.250 kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet âzâlığına atanmıştır⁶⁴⁵. Mihran Bey'in Şûrâ-yı Devletdeki âzâlık maaşı ise 15.000 kuruştur⁶⁴⁶. Yahudi Şabcızâde Daviçon Efendi'nin maaşı ise 7.500 kuruş'tur⁶⁴⁷.

Yorgaki Çanak Efendi, Nikolaki Çanaka, Antuvan Sami Efendi, Daviçon Efendi, Loğofet Bey, Kuyumciyan Bedros Efendi, Filibelili Yorgaki Efendi, Sirozlu Mihalaki Efendi, Artin Efendi, Yanko Bey, Yanko Efendi, Miltiyadi Bey, Odyan Efendi, Ohannes Efendi, Boğos Bey, Vartan Bey, Daviçon Bey (Bosnalı), Ekyadis Efendi, Pavlaki Efendi, Yovanço Efendi (Ruşuklu), Şûrâ-yı Devletteki âzâlık görevlerinin karşılığı olarak 7.500 kuruş alırken; yine aynı şekilde Şûrâ-yı Devlette âzâlık yapan Miltiyadi Bey 5.571,5 kuruş, Mihran Bey 10.000 kuruş, Selanikli Avram Efendi 9.500 kuruş, Pavlaki Sava Efendi 3.750 kuruş maaş almıştır⁶⁴⁸. Osmanlı bürokrasisinde genel olarak işe göre maaş ödenirken, kişinin başka gelirlerinin olması, liyakat ve ehliyetine binaen almış olduğu maaş miktarı artmakta ya da azalmakta idi.

⁶⁴⁰ BOA, DH. SAİD., nr.3/264

⁶⁴¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/118

⁶⁴² BOA, *BEO Ayniyat Def.*, nr.1086, s.182, 183, 5 Mart 1867/28 L 1283

⁶⁴³ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.559/38935, 27 Şubat 1867/22 L 1283

⁶⁴⁴ "... Loğofet Nikolaki Bey'in almakda olduğu ma'aşının başkaca olub â'zâlığa mahsûs olmak üzere dört bin kuruş ma'aş ile Meclis-i Vâlâ â'zâlığına icrâ-yı me'mûriyetleri hususuna..." (BOA, A. MKT. MHM., nr.291/60, 1 Şubat 1864/23 Ş 1280)

⁶⁴⁵ BOA, *BEO, Ayniyât Def.*, nr.1107, s.61, 14 Nisan 1873/16 S 1290

⁶⁴⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1106, s.122, 16 Ekim 1872/13 Ş 1289

⁶⁴⁷ BOA, DH. SAİD., nr.1/80

⁶⁴⁸ BOA, *MAD.*, nr.9077; BOA, *MAD.*, nr.10800; BOA, *MAD.*, nr.10644; BOA, *MAD.*, nr.10625

Divân-ı Ahkâm-ı Adliyede istihdam edilen gayrimüslimlerin maaşlarını incelediğimizde, buradaki kişilerin âzâlık konumunda bulunanların 5.000 kuruş⁶⁴⁹ veya 7.500 kuruş⁶⁵⁰, Zâbit kâtipliğinde istihdam edilenin 2.000 kuruş⁶⁵¹, halifelikte istihdam edilenin 500 kuruş⁶⁵² aldıkları görülüyor. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlarından Vahan Efendi 7.500-10.000 kuruş, Kaspar Bey, Ekyadis Efendi ve Vartan Bey ise 7.500 kuruş maaş almışlardır⁶⁵³.

Ticâret Mahkemelerinde başkanlık yapanların maaşları ise mahkemenin kendi içerisindeki hiyerarşisine göre değişmekteydi. Ohannes Vahanyan Efendi, 1862 yılında da 2.500 kuruş maaş ile Üçüncü Meclis Ticaret Riyasetinde istihdam edilirken; 1864 yılında 4.500 kuruş maaş ile İkinci Mahkeme-i Ticaret Riyasetine atanmıştır⁶⁵⁴.

Ticâret Mâhkemelerinde âzâlık yapanların maaşları başkanlık yapanların almış olduğu maaşın ortalama olarak yarısı kadardır. Ohannes Vahanyan Efendi, İkinci Mahkeme-i Ticaret âzâlığına 1860 yılında 2.500 kuruş maaş ile atanırken⁶⁵⁵; Mâhkeme-i Ticâret Birinci Meclis âzâlığında istihdam edilen Yanko Ekyadis Efendi'nin maaşı ise 2.000 kuruştur⁶⁵⁶.

Ticâret Mâhkemelerinde âzâ mülâzımları da ortalama 500 kuruş maaş almaktaydı. Meselâ, Ohannes Vahan Efendi, 500 kuruş maaş ile İkinci Mâhkeme-i Ticâret âzâ mülâzımlığına atanmıştır⁶⁵⁷.

Tercümanların maaşları bağlı oldukları birime göre değişiklik göstermekte idi. İkinci Meclis Tercümanı 1.000 kuruş alırken⁶⁵⁸; Nafia Meclis İkinci Tercümanı 1.000 kuruş⁶⁵⁹; Bâb-ı Zâbtiye Tercümanı 1.500 kuruş almaktaydılar⁶⁶⁰. Mütercimlerin maaşlarına örnek olarak ise Meclis-i Ali-i Tanzimat Müterciminin 4.100 kuruşluk maaşını gösterebiliriz.⁶⁶¹

⁶⁴⁹ BOA, DH. SAİD., nr.3/66

⁶⁵⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/470

⁶⁵¹ BOA, DH. SAİD., nr.2/466

⁶⁵² BOA, DH. SAİD., nr.1/488

⁶⁵³ BOA, MAD., nr.9077; BOA, MAD.,nr.10800; BOA, MAD., nr.10644; BOA, MAD., nr.10625

⁶⁵⁴ BOA, DH. SAİD., nr.4/470

⁶⁵⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/470

⁶⁵⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.109, 3 Ekim 1867/5 C 1284; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1088, s.95, 3 Ekim 1867/ 5 C 1284

⁶⁵⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/470

⁶⁵⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.89, 21 Temmuz 1867/19 Ra 1284

⁶⁵⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.780, s.64, 14 Eylül 1856/13 M 1273

⁶⁶⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1058, s.171, 1 Mayıs 1872/23 S 1289

⁶⁶¹ BOA, *İrâde Hâriciye*, nr.149/7857, 31 Ekim 1857/12 Ra 1274

Gayrimüslim memurlar vefat ettiklerinde, geride kalan ailelerine ve çocuklarına maaşlarının belli bir kısmı verilmekteydi. Örneğin, Bâbiâli Tercüme Odasında çalışan Sarafin'in 1852/1268 yılında ölümünden sonra eşine ve üç çocuğuna 3.000 kuruş maaşının 1.000 kuruşu bağlanmıştır⁶⁶².

Nafia Meclis reisliği yapmış olan Pavlaki Musurus Bey'in ölümünden sonra çocuklarına 1.400 kuruş ve eşi Anika'ya 600 kuruş olmak üzere toplam 2.000 kuruş maaş bağlanmıştır⁶⁶³. Diran Bey'in ölümünden sonra da münhâl olan maaşı eşi ve oğullarına bağlanmıştır⁶⁶⁴.

Memuriyetine devam ederken vefat eden ve Hıristiyan ilk nâzır olan Kırkor Ağaton Efendi'nin cenaze masrafları Bâbiâli tarafından karşılanmıştır. Osmanlı bürokrasisinde ilk Hıristiyan nâzır olan Nafia Nâzırı Kırkor Ağaton Efendi Paris'te ölmüştür. Kırkor Ağaton Efendi'nin naaşının İstanbul'a getirilmesi ve defnedilmesi için hazineden toplam 88.914 kuruş harcamıştır⁶⁶⁵. Nakil ve defin işlemi için harcanan paranın dağılımı aşağıdaki gibidir,

⁶⁶² BOA, İrâde Hâriciye, nr.4180, 29 Mart 1852/7 C 1268

⁶⁶³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1120, s.144, 29 Haziran 1876/7 C 1293; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1122, s.115, 5 Aralık 1876/18 Za 1293

⁶⁶⁴ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1117, s.132, 27 Aralık 1875/28 Za 1292

⁶⁶⁵ BOA, İrâde Hâriciye, nr.232/13688, 27 Haziran 1868/6 Ra 1285

Müteveffâ Ağaton Efendi'nin naaşının Dersaadet'e Nakli ve Defniçin Vuku'bulan
Mesârifin Defteridir

Naaşının Dersaadet'e Nakli Mesârifi	24.156	
Beraber bulunan Ermeni Papazının mesârif-i rahiyyesi	1.733	
Na'aşı kadid etmek için mesârif-i tıbbiye	10.404	
Lokanta mesârifi	8.670	
Cenâze alayında bulunan asâkire Paris'te	1.083	30 pare
Pasaport ile Vize mesârifi ve Polis me'mûruna verilân	565	20 pare
Araba mesârifi ile atıyye?	725	30 pare
Cenaze Arabası Mesârifi	347	
Bâlâda mezkûr papazın Dersaadet'den yine Paris'e avdetiçin mesârif-i rahiyyesi	1.734	
Müteveffânın mesârifi tedavisiçin Mösyö Komondo...?keşide etmiş olub muahhâren bâ-emr-i hazret-i nezâretpenâhi Bank-ı Osmani tarafından te'diye olunmuş olan poliçe bedeli	13.265	
İki adamın Paris'den Dersaadet'e demiryolu ücreti ve vapur navlunuyla bazı mesârifi müteferrika	5.958	20 pare
Müteveffânın na'aşının Marsilya Vapuru'ndan Hasköy'e nakliçin vapur ücreti	696	
Mübaya'a olunan kadife tül eldiven ve kurdela bedeli	1.638	
Mum ve buhar mesârifi	238	
Cenaze örtüsü ücreti	1.000	
Türkçe ve Ermenice ve Fransızca davet tezkirelerinin ve irâd olunan nutklardan bazılarının mesârif-i tab'ıyyesi	1.744	
Cenaze arabası ücretiyle arabacılar verilen bahşiş	1.044	
Patrik Efendi ile Piskopos ve Ruhban Papaslara verilen	7.811	
Kilisa vergisiyle bazı vuku'bulan mesârif-i bâ-defter müfredâtı	4.425	20 pare
Bazı mesârifi müteferrikâ	1.675	

Toplam 88.914

Tenkihât sırasında ya da yetersizlik gibi nedenlerden ötürü görevinden uzaklaştırılan memurlara mazuliyet maaşı verilirdi. İki şekilde mazuliyet maaşı uygulaması vardır, bu uygulamanın birisi bir kereye mahsus olarak verilmesi, diğeri ise her ay düzenli olarak maaş bağlanması şeklindedir. Mazuliyet maaşının miktarı ise bir memurun görevi ve bürokratik kariyeri ile ilgiliydi. Maarif Müsteşârlığı gibi Osmanlı bürokrasisinde önemli bir makamda istihdam edilen Aleko Bey'e 5.000 kuruş mazuliyet maaşı tahsis edilmiştir⁶⁶⁶. Hâriciye Kitâbetinden ayrılan Arzuman Efendi'ye ise mazuliyet maaşı olarak 2.500 kuruş bağlanmıştır⁶⁶⁷. Şûrâ-yı Devlet âzâlığında infisâl eden ve bu görevdeyken 7.500 kuruş maaş alan Yahudi Şabcızâde Daviçon Efendi, 2.500 kuruş mazuliyet maaşı almıştır⁶⁶⁸. Divân-ı Temyîz Zabtiye âzâsından Şabcızâde Herkiya'nın ölümünden sonrada maaşı eşi ve çocuğuna bağlanmıştır⁶⁶⁹.

Osmanlı Devleti'nde, görevleri esnasında vefat eden bir memurun maaşının bir kısmı başka bir memurun maaşına zam olarak ilave edilir, diğeri bir kısmı ise "hazine-mande" edilir yani maaş kaydı, ölen şahıs üzerinden silinerek devlet hazinesine kalırdı. Örneğin, Estefenaki Bey'in vefatından sonra kendisine mahsus olan 30.000 kuruş maaşın 25.500 kuruşu başka memurlara tahsis edilmiş, geri kalan 4.500 kuruşu ise "hazine-mande" edilmiştir⁶⁷⁰. Görevinden kendi istekleriyle ayrılan memurların maaşları da yine aynı şekilde ya hazineye kalır ya da başka bir memura verilirdi. Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında memur olan Eflaklı Baruyanov Efendi, kendisine tahsis edilmiş 800 kuruş maaş ile geçinemeyince görevini bırakıp Memleketeyn Kapıkethudası kitabetine girmiştir. Geride kalan maaşının yani Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası memuriyeti kadrosundaki maaşının, 500 kuruşu, bu odada maaşsız görev yapan Dimitraki Efendi'ye ve 300 kuruşu da Odyan Efendi'ye verilmiştir⁶⁷¹.

Bürokrasinin çeşitli birimlerinde istihdam edilen memurların maaşları yetmediği zaman bu kişilerin masraflarını göstermeleri üzerine kendilerine ekstra ödeme yapıldığı görülmektedir. Sarafin Efendi'nin, maaşının haricinde ihtiyacı durumunda nakdi yardım almasını bu hususu açıklamada örnek olarak gösterebiliriz. Bâbiâli Tercüme Odası

⁶⁶⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1142, s.12, 4 Mayıs 1873/6 Ra 1290; BOA, A. MKT. MHM., nr.453/67, 4 Mayıs 1873/6 Ra 1290

⁶⁶⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1115, s.234, 1 Eylül 1875/1 Ş 1292. "Arzuman Efendi daha sonra Matbuat Müdürlüğüne atanınca mazuliyet maaşı olan 2.500 kuruşun 1.000 kuruşu Pertev Efendi'ye, 1.500 kuruşu ise devlete kalmıştır." (BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1115, s.234, 1 Eylül 1875/1 Ş 1292)

⁶⁶⁸ BOA, DH. SAİD., nr.1/80

⁶⁶⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1116, s.207, 28 Ağustos 1875/27 B 1292; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1117, s.88, 8 Aralık 1875/9 Za 1292

⁶⁷⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.783, s.51, 1 Ekim 1857/12 S 1274

⁶⁷¹ BOA, İrade Hâriciye, nr.179/9865, 4 Ekim 1860/18 Ra 1277

memurlarından Sarafin sefirlerin tercümanı olarak görev yapıyordu. Sefirler Beyoğlu'nda buldukları mevsimde Sarafin'in buraya gidip gelmesinde sıkıntı olmamakla beraber sefirlerin Büyükdere'de buldukları zaman Sarafin'in buraya gidip gelmesi hayli masraflı olmaktadır. Sarafin'in maaşının yarısı bu hizmet için kayık ücretine gittiğinden ve maaşına zam yapılması da uygun görülmediğinden kendisine Büyükdere'ye giderken vapur tezkiresi verilmiştir⁶⁷². Sarafin vapur ücreti sıkıntısının yanı sıra, bir de konut sorunu yaşamaktaydı. Kendisine ait bir evi yoktu ve ikamet etmekte olduğu hanenin sahibi ise evini satmaya karar verdiğinden yeni bir mekân bulmak zorundaydı. Neyseki tam bu durumda Sarafin, devletin nakdi desteğini alabilirdi. Bâbîâli Tercüme Odasındaki çalışmasındaki sadâkatinden dolayı kendisine 30.000 kuruş yardım yapılmıştır⁶⁷³. Bâbîâli Tercüme Odasında çalışan Sarafin'in 1851/1268 yılında ölümünden sonra da eşine ve üç çocuğuna 3.000 kuruş maaşının 1.000 kuruşu bağlanmıştır⁶⁷⁴.

Herhangi bir kalemde görevliyken bu görevi uhdesinde kalmak üzere başka bir birimde geçici olarak görevlendirilen memurlara bağlı oldukları kalemlerdeki maaşları verilmeye devam edilir, ek nerede görevlendirilirse o görev için tahsis edilen maaşı ve eğer varsa yol parasını da alırdı. Örneğin Bâbîâli Tercüme Odası memurlarından Ermeni Arzuman Estefan Efendi, İzmir Vilâyeti Fransızca Tercümanlığı gibi ek görevlerde bulunduğu yine Bâbîâli Tercüme Odasındaki maaşını almıştır⁶⁷⁵. Yine aynı şekilde Bâbîâli Tâhriât-ı Ecnebiye Kalemi memurlarından Andon Efendi, Abdülhalim Paşa'nın refâkatinde mütercim olarak görevlendirilirken kalemden aldığı maaşa ek olarak kendisine yeni görevi için 4.000 kuruş maaş ile 1.000 kuruş da yol harçlığı verilmiştir⁶⁷⁶.

Geçici olarak asıl görevlerinin haricinde başka bir birimde görevlendirilenlere maaşlarına ek olarak yol harçlığı da verilirdi. Örneğin Paris'e özel bir görevle gönderilen Ohannes Efendi'ye yol harçlığı olarak 5.000 Frank daha sonrasında ise bu paranın Ohannes Efendi'nin Paris'te kalacağı sürede kendisine yetmeyeceği için her ay 2.000 Frank daha verilmesine karar verilmiştir⁶⁷⁷. Nafia Müsteşarı Odyan Efendi de özel bir görev için Avrupa'ya gönderildiğinde kendisine gidiş dönüş için harcırah olarak

⁶⁷² BOA, A. MKT., nr.19/74, 1844/1260

⁶⁷³ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.6527, 11 Ekim 1846/19 L 1262.

⁶⁷⁴ BOA, İrâde Hâriciye, nr.85/4180, 29 Mart 1852/7 C 1268

⁶⁷⁵ BOA, DH. SAİD., nr.1/52

⁶⁷⁶ BOA, A. AMD., nr.82/80, 22 Mayıs 1858/8 L 1274

⁶⁷⁷ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.555/38641, 30 Ekim 1866/21 C 1283; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1183, s.243, 5 Kasım 1866/27 C 1283

10.000 Frank verilmiştir⁶⁷⁸. Daha sonra bu rakamın masraflarına yetmemesi üzerine 10.000 Frank daha verilmiştir⁶⁷⁹.

Bir memurun, ekonomik bir ayrıcalık sağlanmasıyla taltif edilmiş olduğu bir durumu da burada belirtebiliriz. Bâbiâli'de uzun süre hizmet etmiş olan ve muteberan olarak nitelendirilen bazı gayrimüslimlerin 1855 öncesinde cizye vergisinden⁶⁸⁰ kayırıldığı görülmüştür. Sözelimi Ziraat Meclisi âzâsından ve “*mu'teberân-ı teb'a-i devlet-i aliyyeden*” olan Vasilaki'nin uzun süredir devlet hizmet etmiş ve sadık bir kişi olması nedeniyle cizyedarlar tarafından müdahale olunmaması istenmiştir⁶⁸¹.

2.5. GAYRİMÜSLİMLERİN ÖDÜLLENDİRİLMELERİ

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimlerin, memuriyetleri esnasında göstermiş olduğu yararlılıklar ve bu kişilerin devlete olan sadakatleri Bâbiâli nezdinde hüsnü kabul göerek başta nişân ve madalyaların yanı sıra saat, enfiye kutusu gibi hediyelerle ödüllendirilmişlerdir. Mecidî ve Osmanî kendilerine ekseriyetle verilen nişânlardı⁶⁸². Bunun yanı sıra sayıca az olmakla birlikte altın ve gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirilen gayrimüslim bürokratlar da vardır.

Osmanlı memurlarının nişân ve madalya almalarını genel olarak dört kategoride inceleyebiliriz. Memurlara öncelikli olarak herhangi bir göreve tayin edilirken nişân verilebilmekteydi. Bunun yanı sıra bürokratik kariyerlerinde, buldukları mevkilerde Bâbiâli lehinde göstermiş oldukları yararlılıklardan dolayı kendilerine nişân ve madalyalar verilirdi. Ayrıca; bürokratların Osmanlı kültürel dünyasına gerek telif gerekse çeviri alanında yapmış oldukları entelektüel çalışmalar nedeniyle de ödüllendirildikleri görülmektedir. Bu kategorilerin dışında başka bir ülke tarafından taltif biçimi de vardır. Dönemin konjonktürel şartları icabı nişân ve madalyaların

⁶⁷⁸ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1122, s.148, 25 Aralık 1876/8 Z 1293

⁶⁷⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1122, s.202, 28 Ocak 1877/13 M 1294

⁶⁸⁰ Gayrimüslimlerin askerlikten muâfiyetleri için ödedikleri cizye vergisi 14 Mayıs 1855 yılında kaldırılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000; Ufuk Gülsoy, “Cizyenin Yerine İkame Edilen Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askeri (1855-1909)”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan, S. 19, İstanbul 2008, s. 246-282.

⁶⁸¹ “*mu'teberân-ı Teb'a-i Devlet-i Aliyye'den ve Meclis-i Zira'at â'zâsından Vasilaki müddet-i medidedenberi hidemât-ı saltanat-ı seniyyede bulunarak ibrâz-ı hüsn-i gayret ve sadakat etmiş olmağla kendisinin cizyedârlar tarafından bu günâ müdâhale olunmaması müş'ir-i nezâret-i Hâriciyeden işbu tezkire-i tahrîr mîr-i mümâ-ileyhe i'tâ olundu.*” (BOA, HR. MKT., nr.11/85, 26 Mart 1846/28 Ra 1262)

⁶⁸² Nişân ve madalyalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişân ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul 2004; Metin Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişânları: Belgelerle Tarihi*, İstanbul 2001.

dışında Bâbîâli'nin "Beylik" unvanı vererek ödüllendirdiği gayrimüslim bürokratlar da vardır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bir memura herhangi bir göreve getirilirken, getirildiği göreve uygun olarak da nişân verilmesinin bir örneğini Meclis-i Âlî-i Hâzâin mütercimliğine Ohannes Efendi'nin tayini esnasında görmekteyiz. Göreve tayinle birlikte kendisine dördüncü rütbeden nişân-ı âlî verilmiştir⁶⁸³. Mevcut görevinden başka bir göreve tayini sırasında da bir memura nişân verildiğine rastlanmaktadır. Ohannes Vahan Efendi, İkinci Mâhkeme-i Ticâret Başkanı görevindeyken ulâ sınıf-ı sanisi rütbesinde iken⁶⁸⁴; Ticâret Muavinliği görevinde kendisine dördüncü rütbeden mecidî nişânı verilmiştir⁶⁸⁵.

Gayrimüslim bürokratların görevleri esnasında göstermiş oldukları sadakat ve iyi hizmetten dolayı zamanla daha önce aldıkları nişânlar ile rütbeleri arttırılmıştır. Örneğin, aslen Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında görevli olup Tuna Komisyonu Kitâbetinde bulunan Estefan Efendi'nin komisyonun önerisi üzerine üç senedir yapmakta olduğu görevi dolayısıyla rütbesi yükseltilmiştir⁶⁸⁶. Aynı şekilde Girid Meselesi'nde göstermiş olduğu gayretlerinden dolayı Kostaki Efendi'ye beşinci rütbeden mecidî nişânı verilmiştir⁶⁸⁷.

Gayrimüslim bürokratlar bir kaleme tayin edilirken o kalemin önemine göre rütbeleri de artardı. Bâbîâli'nin önemli bürokratlarından olan Artin Efendi, Hâriciye Müsteşârlığına atanırken, Hâriciye Müsteşârlığının mühim bir memuriyet olduğu vurgulanarak, diğer müsteşârlıklarda olduğu gibi "rütbe-i bâlâ" olması gerektiği ifade edilerek, Artin Efendi'ye "bâlâ" rütbesi verilmiştir⁶⁸⁸.

Gayrimüslim memurlar kimi zaman görevleri devam ederken mevcut nişânlarının bir üst seviyeye çıkartılmasına dair isteklerde bulunabilmekteydiler. Bâbîâli nezdinde bu talepler uygun bulunarak kendilerine nişân verilmekteydi. Ticâret Muavini Vahan Efendi'nin rütbesinin yükseltilmesi bu şekilde olmuştur. Vahan

⁶⁸³ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.785, s.68, 21 Nisan 1862/21 L 1278

⁶⁸⁴ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.47, 16 Şubat 1867/11 L 1283

⁶⁸⁵ BOA, A. MKT. MHM., nr.401/5, 1 Mart 1868/6 Za 1284

⁶⁸⁶ "...efendi-i mûmâ-ileyh umûr-ı me'mûresini üç senedenberi kemâl-i sıdk ve istikâmetle ibkâ eylemekde olduğu anlaşıldığı cihetle atfet-i seniyyeye şâyeste buyrulduğundan uhdesine rütbe-i sâlise tevcih ve ihsân buyrulması..." (BOA, İrâde Hâriciye, nr.232/13668, 18 Haziran 1868/26 S 1285)

⁶⁸⁷ BOA, A. DVN., nr.135/35, 11 Kasım 1858/3 Ra 1275

⁶⁸⁸ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.713/49883, 21 Aralık 1875/28 Za 1292

Efendi'nin sahip olduğu dördüncü rütbeden mecidî nişânı üçüncüye değiştirilmiştir⁶⁸⁹. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlarından Gavril Efendi, Kaspar ve Vartan Bey'lerin de rütbeleri değiştirilerek üçüncü rütbeden mecidî nişânı verilmesi taleplerine binaen olmuştur⁶⁹⁰. Yine Şûrâ-yı Devlet âzâsından Mihran Bey'in rütbesi değiştirilerek kendisine ikinci rütbeden Osmanî nişânı verilmiştir⁶⁹¹.

Osmanlı bürokratlarına nişân verilmesi, bir eser telif etmeleri veya bir eseri tercüme etmeleri ile olmaktaydı. XIX. yy'ın etkin bürokratlarından ve Bâbîâlî Tercüme Odasında görevli olan Ermeni Sahak Abro Efendi, Takvim-i Vekayi'yi Fransızcaya çevirdiği için kendisine bu hizmeti karşılığında mükâfaten Takvimhâne-i Amire hasılatından 500 kuruş maaş tahsis edilmiştir⁶⁹². Sahak Abro Efendi'ye, Encümen-i Dâniş'in harici üyeliği esnasında tercüme etmiş olduğu; *Avrupa'da Meşhur Ministrioların Tercüme-i Hallerine Dair Risale*⁶⁹³ adlı eserinden dolayı da nişân verilmiştir⁶⁹⁴. Ayrıca Sahak Abro Efendi daha önceki dönemde de yapmış olduğu birden fazla kitap çevirisinden dolayı da nişânla ödüllendirilmiştir⁶⁹⁵.

Bürokratik kariyerine Bâbîâlî Matbuât Kaleminde başlayıp ardından Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemî ve Hâriciye Hazine-i Evrak Kalemî Mümeyyizliği gibi birçok birimde görev yapan ve Süryani-Katolik bir gayrimüslim olan Toma Hason Efendi de, *Asr-ı Sultan Hamid Han-ı Sani* isimli Fransızca eseri nedeniyle dördüncü rütbeden nişân ile ödüllendirilmiştir⁶⁹⁶.

Görevleri esnasında memurların nişân ya da madalya ile ödüllendirilmelerinde dikkati çeken husus, onların “ehliyet”, “liyakat” ve “sadakat” sahibi olmaları idi. Devlete yapmış olduğu hizmetlerine mükâfat olmak üzere ikinci dereceden mecidî nişânı verilen Ticâret Müsteşârı Aleksandır Efendi⁶⁹⁷ gibi Meclis-i Tahkik âzâsından Ekyadis Efendi'nin de hizmetlerine karşılık olarak rütbesi “rütbe-i sâniye sınıf-ı sânisî”ne terfi etmiştir⁶⁹⁸. Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası Baş Halifesi Serkis Efendi'ye de,

⁶⁸⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.141, 1 Mart 1868/6 Za 1284; BOA, A. MKT. MHM., nr.401/5, 1 Mart 1868/6 Za 1284; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1089, s.86, 1 Mart 1868/6 Za 1284

⁶⁹⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.101, 29 Eylül 1868/12 C 1285

⁶⁹¹ BOA, A. MKT. MHM., nr.461/75, 15 Ağustos 1873/20 C 1290; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr. 1107, s.226, 15 Ağustos 1873/20 C 1290

⁶⁹² BOA, A. MKT. NZD., nr.33/13, 28 Nisan 1851/25 C 1267

⁶⁹³ Sahak Abro, *Avrupa'da Meşhur Ministrioların Tercüme-i Hallerine Dair Risale*, Dersaadet 1271.

⁶⁹⁴ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr.298/12139, 5 Mart 1854/5 C 1270

⁶⁹⁵ “..merkûm öyle birkaç kitâp doğrusu güzel tercüme etmiş ve isbât-ı hüner eylemiş olduğundan bu mak'ule hüner..” (BOA, İrade Hâriciye, nr.63/3085, 6 Nisan 1850/23 Ca 1266)

⁶⁹⁶ BOA, DH. SAİD., nr.13/57

⁶⁹⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.228, 21 Ekim 1869/15 B 1286; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1092, s.260, 25 Haziran 1869/15 Ra 1286

⁶⁹⁸ BOA, A. MKT. MHM., nr.312/65, 22 Eylül 1864/21 R 1281

görevi esnasında göstermiş olduğu yararlılıklar ve sadakatinden ötürü emsalleri gibi dördüncü rütbeden mecidî nişânı verilmiştir⁶⁹⁹. Yine Tercüme Odasında görevli olup Musul'da görevlendirilmiş olan Manas Efendi'ye görevi esnasında göstermiş olduğu gayretlerinden ötürü mecrediye nişânı verilmiştir⁷⁰⁰.

Memuriyetlerinde göstermiş oldukları iyi hizmet ve sadakatlerinden dolayı gayrimüslimlere nişân verilirken dikkat çeken husus “emsâllerine verildiği gibi” vurgusudur. Burada geçen “emsâlleri” ibaresi hem gayrimüslimlerin müslüman memurlar gibi nişânla taltîf edilmesi hem de daha önceden aynı türde yararlılık göstermiş Müslim-gayrimüslim kişilere aynı türden taltîf edilmesi hususudur. Meselâ, Agop'a hizmet ve sadakatinden ötürü nişân verilirken “...*hîn-i hidmet ve sadakat etmekde olduğundan emsâli vecihle kendisine bir küt'a nişân-ı zîşân ihsân buyrulması...*” ibaresi kullanılmıştır⁷⁰¹.

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimlerden “Mecidî Nişânı” genel olarak Meclis-i Vâlâ, Şûrâ-yı Devlet âzâlığı, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlığı gibi görevlerde bulunmuş olanlar ile, Ticâret Muavinliği, Ticâret Nezâreti Müsteşârlığı ile Tercüme Odası hulefâlığı görevlerinde bulunanlara verilmiştir.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye âzâsından Estefenaki Beyzade Aleko Bey⁷⁰², Şûrâ-yı Devlet âzâlığında bulunmuş olan Daviçon Efendi⁷⁰³, Pavlaki Sava Efendi, Yorgaki Efendi, Mihalaki Efendi, Çanak Efendi⁷⁰⁴, Şûrâ-yı Devlet âzâsından Bedros Efendi⁷⁰⁵, Serkis Efendi⁷⁰⁶, Ticâret Muavini Vahan Efendi⁷⁰⁷, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlığında bulunmuş olan Vahan Efendi⁷⁰⁸, Meclis-i Ticâret âzâlığında bulunmuş olan Simon Efendi⁷⁰⁹, Rûsûmât Meclisi ikinci başkanı Edvars Efendi⁷¹⁰, Divân-ı Muhâkemât-ı Mâliye âzâlığında bulunmuş olan Diran Bey⁷¹¹, Tâhrîrât-ı Hâriciye

⁶⁹⁹ “...*Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası Baş Halifesi Serkis Efendi umûr-ı me'mûresinde hakikaten pek mukaddemâne ve sadıkanne hareket etmekde olduğundan kendisine emsâl-i misüllü dördüncü rütbeden bir küt'a mecrediye nişân-ı hümayûnu ihsânı hakkında ...*” (BOA, İrâde Hâriciye, nr.213/12374, 15 Haziran 1865/21 M 1282)

⁷⁰⁰ BOA, A. DVN. MHM., nr.27/79, 1858/1275

⁷⁰¹ BOA, A. MKT., nr.53/4, 15 Ocak 1847/3 Kânûn-i sani 1262

⁷⁰² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1089, s.18, 16 Ocak 1868/21 N 1284; BOA, A. MKT. MHM., nr.398/18, 16 Ocak 1868/21 N 1284

⁷⁰³ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa numarası yok, 17 Mayıs 1872/9 Ra 1289

⁷⁰⁴ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa numarası yok, 23 Mart 1871/2 M 1288

⁷⁰⁵ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1156, s.439, 2 Aralık 1877/26 Za 1294; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1149, s.27, 1 Mayıs 1878/28 R 1295

⁷⁰⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1096, s.182, 15 Mayıs 1870/14 S 1287

⁷⁰⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.141, 1 Mart 1868/6 Za 1284; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1089, s.86, 1 Mart 1868/6 Za 1284; BOA, A. MKT. MHM., nr.401/5, 1 Mart 1868/6 Za 1284

⁷⁰⁸ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa numarası yok, 23 Mart 1871/2 M 1288

⁷⁰⁹ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa numarası yok, 24 Ağustos 1872/20 C 1289

⁷¹⁰ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa numarası yok, 23 Ocak 1872/13 Za 1288

⁷¹¹ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa numarası yok, 26 Kasım 1871/14 N 1288

Müdürlüğünde bulunmuş olan Serkis Efendi⁷¹², Orman Meclisi Müdürlüğünde bulunmuş olan Bedros Efendi⁷¹³, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâsından Ekyadis Efendi⁷¹⁴, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâsından Kasbar Efendi, Gavril Efendi, Vartan Efendi⁷¹⁵, Sıhhye-i Bahriye Meclis âzâsından Agob Bey⁷¹⁶, Ticâret Muavini Vahan Efendi⁷¹⁷, Ticâret Nezâreti Müsteşârı Aleksandır Efendi⁷¹⁸, Üçüncü Mahkeme-i Ticâret Reisi Ohannes Efendi⁷¹⁹, Tercüme Odası hulefasından Manas Efendi⁷²⁰, Arzuman Efendi⁷²¹, Meclis-i Ali-i Hâzâin mütercimi Ohannes Efendi⁷²², Mâliye Nezâretinde istihdam edilen Çamiç Ohannes Efendi⁷²³ bu tür görevlere karşılık olarak Mecidî Nişânı almış olanlara örnektir.

“Nişân-ı âlî-i Osmanî” nişânı alan memurlar arasında ise, Divân-ı Muhâsebât âzâsından Aristidi Bey⁷²⁴, Şûrâ-yı Devlet âzâsından Mihran Bey⁷²⁵, Azaryan Efendi⁷²⁶ ve Nafia Nâzırı Ohannes Efendi⁷²⁷ görülmektedir.

1846 yılında rütbe-i ulâ sınıf-ı evveli derecesinin üstünde olarak “rütbe-i bâlâ” oluşturulmuştur. 1861 yılında bâlâ rütbesi verilen Kostaki Musurus ve Aleksandır Kallimaki bu rütbeyle ulaşan ilk gayrimüslim memurlar oldular.

Rütbe-i bâlâ alan bürokratlar arasında; Valide Sultan’ın sarraflık hizmetinde bulunan ve Şûrâ-yı Devlet âzâsı olan Boğos Bey⁷²⁸, Maarif Nezâreti Müsteşârı Aleko

⁷¹² BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, sayfa numarası yok, 2 Aralık 1875/3 Za 1292

⁷¹³ BOA, *Sadaret Def.*, nr.475, s.4, 26 Ağustos 1871/10 C 1288

⁷¹⁴ BOA, MB. İ., nr.30/112, 21 Ağustos 1874/9 B 1291; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1113, s.105, 29 Ağustos 1874/17 B 1291.

⁷¹⁵ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1091, s.101, 29 Eylül 1868/12 C 1285

⁷¹⁶ “... *Sıhhye-i Bâhriye Meclis âzâsından kâ’immâkam Agob Bey’e umûr-ı me’mûresinde meşhûd olan sa’y ve ikdâmına mükâfeten dördüncü rütbeden mecidi nişânı i’tâsı hususuna iş’ar-ı vâlâ-yı ser’askeri zerine bî’l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişaha müte’allik buyrularak iktizâ eden ilm ü haberi Fî 17 Ra 1293 tarihinde kaleminden verilmiş olmağla icrâ-yı icâbına himmet buyruldu. Fî 20 Ra 1293*” (BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr. 1120, s.37, 15 Nisan 1876/20 Ra 1293)

⁷¹⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1089, s. 86, 1 Mart 1868/6 Za 1284; BOA, A. MKT. MHM., nr.401/5, 1 Mart 1868/6 Za 1284

⁷¹⁸ *Terâkki*, nr.167, 23 Haziran 1869/13 Ra 1286; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1092, s.260, 25 Haziran 1869/15 Ra 1286; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.228, 21 Ekim 1869/15 B 1286

⁷¹⁹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.270, 11 Nisan 1870/10 M 1287

⁷²⁰ BOA, A. DVN. MHM., nr.27/79, 1858/1275

⁷²¹ “...*Arzuman’ın derkâr olan dirâyet ve ma’lûmâtı hüsn-i hareket ve hidmeti cihetiyle saltanat-ı seniyye-i şâhâne ve sezâvâr olduğu inhâ ve ihbâr olduğuna binâen bu def’a kendisine dördüncü rütbeden bir kat’a nişân verildiği...*” (BOA, A. DVN. MHM., nr.28/45, 1858/1275)

⁷²² BOA, A. DVN. MHM., nr. 36/81, 1862/1278

⁷²³ BOA, HR. TO., nr. 77/42, 23 Ağustos 1867

⁷²⁴ *Rûznâme-i Cerîde-i Havadis*, nr.790, 11 Ocak 1864/2 Ş 1280; BOA, M.B., nr.100/66, 13 Ocak 1864/4 Ş 1280

⁷²⁵ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1107, s.226, 15 Ağustos 1873/20 C 1290; BOA, A. MKT. MHM., nr.461/75, 15 Ağustos 1873/20 C 1290

⁷²⁶ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1118, s.240, 18 Mart 1876/22 S 1293; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1035, s.112, 18 Mart 1876/22 S 1293

⁷²⁷ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1156, s.439, 2 Aralık 1877/26 Za 1294

⁷²⁸ *Cerîde-i Havadis*, nr.1876, 3 Nisan 1872 /24 M 1289

Bey⁷²⁹, Hâriciye Nezâreti Müsteşârları Ermeni Artin Dadyan⁷³⁰, Rum Aleksandır Karatodori⁷³¹ ve Kostaki Efendi⁷³², Nafia Müsteşârı Kirkor Odyan Efendi⁷³³ ile Mihran Düzyan⁷³⁴ başta gelmektedir.

Bâbiâli'nin Mecidî ve Osmanî nişânlarının yanı sıra “Beylik” unvanı verdiği bürokratlar da vardı. 1855/1271 ve 1864/1281 yılları arasında Bâbiâli tarafından Osmanlı Devleti'ndeki bazı Hıristiyanlara -ki devlet bu kişileri “muteberân” olarak nitelendirmekteydi- “Beylik” unvânı verilmiştir.

Bâbiâli'nin “Beylik” unvanı verdiği bürokratlar arasında Mihran Düzyan, Tâhrîrât-ı Ecnebiye Kalemî Müdürü Abro Efendi ve Divân-ı Muhâsebât âzâsından Ağaton Efendi⁷³⁵ gelmektedir. “Beylik” unvanı verilen Hıristiyanlar arasında Osmanlı Devletinin uzun yıllar baruthaneninin idaresini ellerinde bulunduran Dadyanlar da vardır⁷³⁶.

Osmanlı bürokratlarının tebaası oldukları Osmanlı'nın haricindeki başka devletler tarafından da taltîf edildikleri de görülmektedir. Bu ödüllendirmelerin başlıca nedeni bürokratların uluslararası antlaşmalardaki çalışmalarından ötürüdür. Ödüllendirmeler nişân ve madalya şeklinde olduğu gibi saat ve murassa kutu⁷³⁷,

⁷²⁹ *Cerîde-i Havadis*, nr.1877, 4 Nisan 1872/25 M 1289

⁷³⁰ BOA, İrâde Dâhiliye, nr.713/49883, 27 Aralık 1875/28 Za 1292

⁷³¹ BOA, DH. SAİD., nr.18/257

⁷³² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.801, s.117, 17 Mayıs 1874/1 R 1291

⁷³³ *Basiret*, nr.1845, 21 Haziran 1876/29 Ca 1293

⁷³⁴ Y. G. Çark, *age*, s. 64.

⁷³⁵ BOA, *Sadaret Def.*, nr.472, 9 Ekim 1856/8 S 1273

⁷³⁶ Dadyan ailesinin ileri gelenlerine “Beylik” unvanı verilirken ailenin birincil derecedeki akrabaları da nişânla taltîf edilmiştir. (BOA, A. DVN., nr. 119/6, 12 Aralık 1856/13 R 1273)

Azadlu Baruthane-i Amiresi Barutçubaşısı Ohannes kullarına Beylik unvanıyla rütbe-i ulâ sınıf-ı sânisî tevcîh
İstanbul Baruthane-i Amiresi Barutçubaşısı Boğoz kullarına Beylik unvanıyla rütbe-i ulâ sınıf-ı sânisî tevcîh
Mûmâ-ileyh Boğoz Bey kullarının büyük mahdumu Arakel kullarına rütbe-i saniye sınıf-ı sânisî tevcîh
Mûmâ-ileyh Ohannes Bey kullarının diğer mahdumu Nerses kullarına rütbe-i sâlise tevcîh
Mumâ-ileyhin diğer mahdumu Kirkor kullarına rütbe-i sâlise tevcîh
Mumâ-ileyhin diğer mahdumu Bâbiâli Tercüme Odası memurlarından Artin kullarına rütbe-i sâlise tevcîh
Mumâ-ileyh Boğoz Bey kullarının diğer mahdumu Simon kullarına rütbe-i sâlise tevcîh
Mumâ-ileyhin diğer mahdumu Ovanis kullarına rütbe-i sâlise tevcîh
Mumâ-ileyhin diğer mahdumu Mardiros kullarına rütbe-i sâlise tevcîh
Mumâ-ileyhin diğer mahdumu Agob kullarına rütbe-i sâlise tevcîh
Mumâ-ileyhin diğer mahdumu Mıgırdıç kullarına rütbe-i sâlise tevcîh

⁷³⁷ BOA, A. MKT. NZD., nr.432/9, 10 Temmuz 1862/13 M 1279

simden yapılmış sofrta takımı, yüzük gibi maddi değeri olan ödülleri şeklinde de olmaktadır⁷³⁸.

Gayrimüslimlere nişân ve madalya veren devletler, İngiltere, Fransa, İran, Avusturya, İtalya, Japonya, Almanya, Rusya, Karadağ, Felemenk, Portekiz, İsveç, Norveç, İran, Yunanistan, Prusya, Belçika, Amerika, İspanya, Romanya, Japonya, Sırbistan, Macaristan ve Bulgaristan'dır. Bu devletlerin vermiş olduğu nişânların bazısının isimleri ise şunlardır; İran; Şîr-i Hurşîd Nişânı, Avusturya; Koron Döfer Nişânı, Yunanistan; Süver Nişânı, İtalya; Saint Maurice Nişânı, Saint Lazare Nişânı, Rusya Saint André Nişânı, Saint Stanislav Nişânı, Saint Anne Nişânı, Macaristan; Saint Etienne Nişânı, İspanya; Saint Ferdinand Nişânı, Fransa; Saint Louis Nişânı, İngiltere; Saint Michael Nişânı, Saint George Nişânı, Sırbistan Takovo Nişânı, Belçika Leopold Nişânı gibi nişânlar.

İran tarafından Şîr-i Hurşîd Nişânı 1880/1297 yılında Hâriciye Dairesindeki birçok görevliye verilmiştir. Buradaki Şîr-i Hurşîd Nişânı alan bürokratlar arasında Todoraki Efendi'yi örnek olarak gösterebiliriz⁷³⁹. Sadece hâriciye değil Bâbîâlî'nin diğer birimlerinde görevli bürokratlara da İran tarafından nişân verildiği görülmektedir. Sözelimi Meclis-i Sıhhiye âzâsından Bartoloti Efendi de bu nişânı alan kişiler arasındadır⁷⁴⁰. 1873/1290 yılında İran Şahı'nın İstanbul'a ziyareti sırasında Bâbîâlî'deki görevlilere nişân vermiştir. Bu kişiler arasında Ohannes Surniyan Efendi, üçüncü rütbeden Şîr-i Hurşîd Nişânı almıştır⁷⁴¹. İran şahı tarafından nişân verilen bir diğer kişi ise Hâriciye Kâtibi Arzuman Estefan Efendi'dir⁷⁴².

Artin Efendi, Avusturya tarafından verilen nişânları alanlar arasında görülmektedir. Hâriciye Müsteşârı olan Artin Efendi'ye Koron Döfer Nişânı'nın birinci rütbesi verilmiştir⁷⁴³.

⁷³⁸ Maddi değeri olan hediye verenler arasında Memleketeyn Beyi Prens Şarl, Tâhrîrât-ı Hâriciye Müdürü Serkis Efendi'ye bir adet murassa kutu hediye etmiştir. (BOA, İrâde Hâriciye, nr.238/14114, 29 Haziran 1869/19 Ra 1286), İtalya tarafından Amedî Divân-ı Hümâyûn hulefasından Parnas Efendi'ye simden mamul bir sofrta takımı ile Tâhrîrât-ı Hâriciye Serhalifesi Ohannes Efendi'ye saat ve köstek verilmiştir. (BOA, İrâde Hâriciye, nr.258/15458, 30 Mart 1873/1 S 1290) Rusya İmparatoru ise Divân-ı Hümâyûn Tercümanı Kabuli Efendi ile Tercüme Odası memurlarından Franko Efendi'ye bir yüzük hediye etmiştir. (BOA, A. AMD., nr.76/14, 1856/1273) İngiltere tarafından Meclis-i Hâzâin âzâsından Ağaton Efendi'ye saat hediye edilmiştir. (BOA, İrâde Hâriciye, nr. 191/10752, 10 Nisan 1862/10 L 1278) Amerika tarafından Pavlaki Efendi'ye saat ve murassa kutu vermiştir. (BOA, A. MKT. NZD., nr.432/9, 10 Temmuz 1862/ 13 M 1279)

⁷³⁹ BOA, DH. SAİD., nr.2/746

⁷⁴⁰ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.994, s.199, 17 Aralık 1868/2 N 1285

⁷⁴¹ BOA, DH. SAİD., nr.26/129

⁷⁴² BOA, İrâde Hâriciye, nr. 256/15293, 26 Eylül 1872/23 B 1289

⁷⁴³ BOA, İrâde Hâriciye, nr.268/16150, 24 Ekim 1875/24 N 1292

Fransuva Josef Nişanı ve Koron Döfer Nişanları, birçok gayrimüslim Osmanlı bürokratinin sahip olduğu Avusturya nişanlarıdır. Bu nişanlar sefâretlerdeki kâtiplik görevlerinde ya da uluslararası komisyonlarda gösterilen çalışmaların yanı sıra gayrimüslim bürokratların gerek çeviri gerekse telif eserlerinden dolayı da verilmekteydi. Örneğin, Avusturya Devleti tarafından Ermeni Vahram Bey'e *Usûl-ı Muhâkeme Kânunu*'nu Ermeniceye çevirdiği için Fransuva Josef Nişanı verilmiştir⁷⁴⁴. Avusturya Devleti tarafından nişan verilen bir diğer bürokrat ise; kariyerine Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında başlayıp ardından Peşte Başşehbenderliği Kitâbetinde ve Atina Sefâreti İkinci Kitâbetinde bulunmuş olan Yosef Misak Efendi'dir. Yosef Misak Efendi'ye Avusturya devleti tarafından Koron Döfer Nişanı'nın üçüncü rütbesi verilmiştir⁷⁴⁵.

Batılı devletler arasında İtalya ise başta hâriciyede görevli bürokratlar olmak üzere birçok gayrimüslime nişan vermiştir. Bunlardan Tâhrîrât-ı Hâriciye Müdürü Serkis Efendi⁷⁴⁶, Hâriciye avukatlarından Parnas Efendi⁷⁴⁷ ve Hâriciye Müsteşârı Aleksandır Efendi'yi örnek olarak gösterebiliriz⁷⁴⁸.

Rusya devleti tarafından Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasından Aleko Aristarki Bey'e nişan verilmiştir⁷⁴⁹. Rusya tarafından nişan verilen diğer kişiler ise Telgraf Müdürü Ağaton Efendi ile Tâhrîrât-ı Ecnebiye Kalemî Serhalifesi Serkis Efendi'dir. Rusya'nın vermiş olduğu nişan Saint Stanislas'dır⁷⁵⁰. Rusya'nın nişan verdiği bürokratlar arasında Kirkor Efendi, Anadolu Tahdîd-i Hudud Komisyonundaki hizmetlerinden dolayı ikinci rütbeden Saint Stanislas Nişanı ile onurlandırılmıştır⁷⁵¹.

Genel olarak gayrimüslim memurların, müslüman memurlar gibi bürokratik kariyerlerine, ehliyet ve liyakat durumları ile telif ettikleri eserler neticesinde Bâbîâlî tarafından ödüllendirildikleri görülmektedir.

⁷⁴⁴ BOA, DH. SAİD., nr.2/904

⁷⁴⁵ BOA, DH. SAİD., nr.1/660

⁷⁴⁶ BOA, İrâde Hâriciye, nr.242/14408, 2 Nisan 1870/1 M 1287

⁷⁴⁷ BOA, İrâde Hâriciye, nr.244/14483, 31 Mayıs 1870/1 Ra 1287

⁷⁴⁸ BOA, İrâde Hâriciye, nr.258/15446, 18 Mart 1873/19 M 1290; BOA, İrâde Hâriciye, nr.258/15448, 20 Mart 1873/21 M 1290

⁷⁴⁹ BOA, HR. TO., nr.291/26, 4 Nisan 1879

⁷⁵⁰ BOA, İrâde Hâriciye, nr.223/12998, 7 Aralık 1866/29 B 1283

⁷⁵¹ BOA, DH. SAİD., nr.1/620

2.6. GAYRİMÜSLİMLERİN ELKAPLARI

Rütbe sahiplerine verilen resmi unvan olan elkâplar⁷⁵², Osmanlı diplomatiğinde, gerek Osmanlı devlet erkânına gerekse de, yabancı hükümdar veya devlet adamlarına olsun yazılacak yazılarda kullanılacak elkap ayrı ayrı tespit edilmişti. Hiç kimseye hiçbir şekilde işgal ettiği mevkiin tespit edilmiş olan elkabı dışında bir elkap kullanılarak yazı yazılamazdı⁷⁵³.

1856 Islahat Fermanı'yla, Hıristiyanlara verilmesi istenen rütbe meselesinin, elkap ve hitapların bütün farklı unsurlar için ortak olarak kullanılabilen bir şekle konulmak suretiyle çözülmesi ve halen yürürlükte olduğu gibi kendilerine rütbe-i ûlâya kadar rütbe tevcih olunması kararlaştırılmıştır⁷⁵⁴.

1856 yılından sonra Müslüman bürokratlar için kullanılan elkâpların hemen hemen hepsi gayrimüslimler için de kullanılmış. Gayrimüslim memurların isimlerinin başlarına da izzetlü⁷⁵⁵, saadetlü⁷⁵⁶, atûfetlü⁷⁵⁷, rıfâtlü⁷⁵⁸, gibi unvanlar gelirken isimlerinin sonuna da buldukları makam ve mevkiye uygun olarak; Bey⁷⁵⁹, Efendi⁷⁶⁰, Beyefendi⁷⁶¹ ve Paşa⁷⁶² gibi kişiler bulunmaktadır.

Gayrimüslimlerin isimlerin sonuna getirilen Beylik ve Paşalık unvanları Bâbîâlî tarafından verilen unvanlardır. Buldukları mevkiinin önemine göre ya da gayrimüslim bir bürokratin kariyeri boyunca göstermiş oldukları yararlılıklardan dolayı kendisine bu unvanlar verilirdi.

“Beylik” unvanı verilen gayrimüslimler arasında; Bâbîâlî'nin çeşitli birimlerinde görev yapmış Bogos Bey, Mihran Bey ve Diran Bey⁷⁶³ ile Divân-ı Muhâsebât âzâsından Aristidi Bey⁷⁶⁴ gibi kişiler gelmektedir.

⁷⁵² Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara 1978, s.257.

⁷⁵³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1998, s.101.

⁷⁵⁴ Mehmet Yıldız, “1856 Islahat Fermanı'na Giden Yolda Meşruyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslâmi Temelleri)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.7, İstanbul 2002, s.82.

⁷⁵⁵ “...izzetlü Artin Efendi...” (BOA, *Ruus Def.*, nr.234, s.52, 3 Mayıs 1868/10 M 1285); “...izzetlü Bartoloti Efendi...” (BOA, *İrâde Dâhiliye*, nr.692/48387, 4 Aralık 1874/24 L 1291)

⁷⁵⁶ “...sa'adetlü Aleko Bey Hazretleri...” (BOA, *İrâde Dâhiliye*, nr.648/45055, 31 Mart 1872/21 M 1289)

⁷⁵⁷ “...atûfetlü Serkis Bey Efendi'ye...” (BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1146, s.129, 14 Ocak 1878/10 M 1295)

⁷⁵⁸ “...rıfâtlü Tomas Efendi'ye...” (BOA, *Ruus Def.*, nr.235, s.111, 30 Eylül 1875/Selh-i Ş 1292)

⁷⁵⁹ “...Yanko Musurus Bey...” (BOA, *Ruus Defteri*, nr.234, s.26, 19 Haziran 1857/26 L 1273)

⁷⁶⁰ “...Meclis-i Ticâret-i Bâhriye Reisi sabık Pavlaki Efendi...” (BOA, *Ruus Defteri*, nr.234, s.15, 24 Ağustos 1856/22 Z 1272)

⁷⁶¹ “...sa'adetlü Aleko Beyefendi Hazretleri...” (BOA, *İrâde Dâhiliye*, nr.575/40049, 11 Mayıs 1868/18 M 1285)

⁷⁶² “...Kostantinidi Aleksandrios Paşa...” (BOA, DH. SAİD., nr.4/30); “...Sava Paşa...” (*Hülâsâtü'l-Efkâr*, nr.23, 18 Temmuz 1873/22 Ca 1290)

⁷⁶³ BOA, *İrâde Dâhiliye*, nr.325/21173, 30 Temmuz 1855/15 Za 1271; BOA, A. MKT. NZD., nr. 156/63, 31 Temmuz 1855/16 Za 1271; BOA, *Sadaret Def.*, nr.472, 9 Ekim 1856/8 S 1273

⁷⁶⁴ BOA, MB., nr.100/66, 13 Ocak 1864/4 Ş 1280

“Paşa” unvanı taşıyan kişiler ise, Bâbiâli’nin nâzırlık ve müsteşârlık gibi üst düzey mevkilerinde görev yapmış bürokratları idi. Gayrimüslim Osmanlı bürokratları içinde ilk defa “Paşa” unvanı verilen Rum Kostaki Musurus’tur⁷⁶⁵. Kostaki Musurus’a 1867 yılında Sultan Abdülaziz tarafından “Paşa” unvanı verilmiştir⁷⁶⁶.

“Paşa” unvanı alan diğer gayrimüslimler arasında; Miltiyadi Aristarki Paşa⁷⁶⁷, Sava Paşa⁷⁶⁸, Rum Aleksandır Karatodori Paşa⁷⁶⁹, Vartan Paşa⁷⁷⁰ ve Artin Dadyan Paşa⁷⁷¹’nın isimlerini zikredebiliriz.

2.7. GAYRİMÜSLİMLERİN GÖREVLERİNE BAŞLAMADAN ÖNCE YEMİN ETME USULLERİ “USÛL-İ TAHLÎF”

3 Kasım 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu, Osmanlı devlet yönetiminde, bürokraside ve toplum hayatında esaslı değişikliklere ve yeniliklere yol açmıştır. Bu fermanın bürokrasiye getirmiş olduğu pek çok yeniliklerden biri de devletin çeşitli kademelerinde istihdam edilecek olan memurların, padişaha ve onun devletine sadık kalacaklarına, kendilerine verilecek olan vazifeleri dürüstlükle yerine getireceklerine ve rüşvet almayacaklarına dair yemin etmeleri yani “usûl-i tahlîf” müessesesi olmuştur⁷⁷².

Tanzimat Fermanıyla, yüksek rütbeli memurlar, yani vükelâ, büyük alimler (ulemâ-yı izâm) ve ileri gelen devlet ricâli, (havas-ı ricâl) padişahın; erbâb-ı manâsıbdan olan ricâl, sadrazamın; ulemâdan gerekli olanlar, şeyhülislâmın; ümera ve zâbitlar, seraskerin; maliye memurları ile Darbhane-i Âmiredeki Müslim ve gayrimüslim bütün görevliler, Darbhane-i Âmire müşîrinin ve Bâbiâli memurları da, hâriciye nâzırının huzurunda yemin ederek görevlerine başlayacaklardı. Bu düzenlemeden yaklaşık on bir sene sonra Meclis-i Vâlâda mülkiye, askeriye ve ilmiye memurlarının yemin şekillerine dair bir nizâm-nâme kaleme alındı. Devlet adamlarına örnek olmak üzere ilk önce padişah, daha sonra meclis-i umûmî üyeleri Kuran üzerine yemin ettiler. Bu düzenlemeye göre, sadrazam ve şeyhülislamlığa atanacak kişiler,

⁷⁶⁵ Sinan Kunalp, “İstanbul’lu Rumlar: Rum asıllı Osmanlı Diplomatları”, *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, (der. Semih Vaner), İstanbul 1990, s.44.

⁷⁶⁶ Nurdan Şafak, agt., s.7.

⁷⁶⁷ BOA, DH. SAİD., nr.3/378

⁷⁶⁸ *Hulâsâtü'l-Efkâr*, nr.23, 18 Temmuz 1873/22 Ca 1290

⁷⁶⁹ BOA, DH. SAİD., nr.18/257

⁷⁷⁰ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.373, 374.

⁷⁷¹ Pars Tuğlacı, *The Role of The Dadian Family in the Ottoman Social, Economic and Political Life*, İstanbul 1993, s. 231.

⁷⁷² Gülden Sarıyıldız, “Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 1, İstanbul 2002, s.251.

padişahın huzurunda memuriyetleri icrâ olunduktan ve Bâbîâli'de arz odasında hatt-ı hümayûn okunduktan sonra, Kuran-ı Kerim üzerine yemin edeceklerdi. Mülkiye, ilmiye ve askeriye mensupları için ayrı ayrı yemin metinleri hazırlanmıştı. (25 M 1266/11 Aralık 1849)⁷⁷³. Memurların yemin metni⁷⁷⁴ şu şekilde idi:

“...Padişâhıma Devlet-i aliyyelerine sadakatden ayrılmayacağıma ve her nasıl nâm ve te'vîl ile olursa olsun rüşvet almayacağıma ve padişahımın ruhsat-ı seniyyesiyle kabulü mücâz olan hedeyâ-yı resmîyeden başka memnu' olan hedeyâ-yı kabul etmeyeceğime ve emvâl-i mirîyeyi irtikâb ve telef etmeyib ve hiç kimseye etdirmeyeceğime ve lüzûm-ı hakikisi tebeyyün etmedikçe Hâzine-i Mirîyeye masârif vuku'unu tecvîz eylemeyeceğime ve icâb-ı sahihi olmadıkça muhârrer ri'ayet-i hâtıra mebni me'mûr istihdamına lüzûm göstermeyeceğime...”⁷⁷⁵

Gayrimüslim Osmanlı memurları ise bağlı oldukları dairelerde nâzırları ve reisleri huzurunda mensup oldukları dine göre İncil veya Tevrat'a el basarak yemin etmişlerdir⁷⁷⁶. Ticâret Nezâreti bünyesinde Ticâret Mahkemelerinde görevli mahkeme başkanı, üyeler, kâtipler ve tercümanlar ise Meclis-i Vâlâda yemin ederek göreve başlarlardı⁷⁷⁷.

Devlet dairelerinde çalışan gayrimüslim memurların Müslümanlar gibi göreve başlarken yemin etme usulü ileri yıllarda da aynı şekilde devam etmiştir. Gayrimüslim memurların yemin merasimleri, bağlı oldukları devlet dairesindeki nâzır ve amir huzurunda İncil ve Tevrat üzerine yemin ettirilmek suretiyle icrası hakkındaki Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararı padişah tarafından onaylanmış ve bu uygulamanın şehremanetinde de aynen uygulanacağı ifade edilmiştir⁷⁷⁸.

⁷⁷³ Ali Akyıldız, *age.*, s.58.

⁷⁷⁴ İlimiye mensuplarının ve askerî sınıfın yemin metni için bkz. Gülden Sarıyıldız, *agm.*, s.257.

⁷⁷⁵ BOA, A. M., nr.7/55, 1849/1265; Ali Akyıldız, *age.*, s.58.

⁷⁷⁶ Gülden Sarıyıldız, *agm.*, s. 264; BOA, A. DVN., nr.134/86, 20 Eylül 1858; (Mezhep üzerine yemin usulünün Rusya'da da uygulandığını görüyoruz. 1894'de Çar Aleksandr Aleksandroviç'in ölümü üzerine, yeni Çar Nikola Aleksandroviç ve veliahda biat resmi icrâ etmek üzere Saint Sinod üyeleriyle heyet-i âyân adliye nâzırının daveti üzerine fevkalade toplanmışlardır. Resmi törenin ardından hazır bulunanlar kiliseye gitmişler ve kilisede baş rahip tarafından “tahlif” olunmuşlar ardından da Çar'a olan hissiyat-ı sadâkatkârânelerine dair tanzim edilen kararnameyi imzalamışlardır. Biat resmi yapıldığı sırada Katolik mezhebinde bulunanlar Saint Katerin Katolik Kilisesi rahibi ve Potestan mezhebinde olanlar da kendi mezheplerine göre Notredam hastanesi rahibi tarafından “tahlif” edilmişlerdir. (Gülden Sarıyıldız, *agm.*, s.364)

⁷⁷⁷ M. Macit Kenanoğlu, *Ticâret Kanunnâmesi ve Mecelle İşığında Osmanlı Ticaret Hukuku*, Ankara 2005, s.53.

⁷⁷⁸ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi (Mit ve Gerçek)*, İstanbul 2004, s.220.

Yeni seçilen gayrimüslim cemaatlerin liderleri de devlete sadakat ile hizmet edeceklerine yemin ettikten sonra resmen görevlerine başlardı. 1896'da Ermeni patriği seçilen Ormanyan mutad olduğu üzere patrikhane kilisesindeki yemin töreninin ardından önce padişahın huzuruna, sonra da Bâbiâli'ye gelerek resmen patrik olarak ilan edilmiştir⁷⁷⁹.

⁷⁷⁹ Gülden Sarıyıldız, *agm.*, s.265.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLER VE SOSYAL KİMLİKLERİ

3.1. GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYAL KÖKENLERİ

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilmiş olan gayrimüslimlerin aile geçmişleri ve sosyal kökenleri incelendiğinde bu kişilerin ağırlıklı olarak Bâbîâlî'de üst düzey görev yapmış memurlar ile sarraf ve tüccar çocukları olduğu görülmektedir.

Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilmenin temel parametrelerinden biri olan babanın mesleğini oğlunun devam ettirmesi düşüncesi gayrimüslimlerin istihdamında da kendini göstermektedir. Akrabaları arasında üst düzey memur olan bir gayrimüslimi Bâbîâlî bürokraside istihdam ederken tereddüt duymamıştır. Bunun nedeni daha önce bu kişinin akrabasının Bâbîâlîce güvenilirliğinin tescil edilmiş olmasındandır. Bu durum özellikle Rumlar arasında çok yaygındı.

Babası ya da dedesi Bâbîâlî'de görev yapmış bürokratlar arasında, Miltiyadi Aristarki Paşa, Bâbîâlî Divân tercümanı İstavraki Bey'in oğludur⁷⁸⁰. Cezayir-i Bahri Sefid Mutasarrıflığı gibi birçok üst düzey devlet görevliliğinde bulunmuş olan Miltiyadi Aristarki'nin oğlu ise Aleko Aristarki Bey'dir. Aleko Aristarki Bey'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında başladığı kariyerini birçok sefârette ataşe olarak devam ettirmiştir⁷⁸¹. Rum asıllı Karatodori ailesinin fertleri de Bâbîâlî'de uzun yıllar görev yapmış ve ehliyet, liyakat ve güvenilirlikleri bilinen bir ailedir⁷⁸².

Ermeni kökenli ailelerden Dadyanlar da Bâbîâlî'de uzun yıllar hizmet etmiştir. Osmanlı Devleti'nin baruthanesini ellerinde bulunduran Dadyanlardan, Dadyan Artin Efendi, Barutçubaşızâde Ohannes Bey'in oğludur⁷⁸³. Hâriciye Müsteşârlığı gibi üst düzey görevlerde bulunmuş olan Dadyan Artin Efendi'nin oğlu ise Diran Dadyan Bey'dir. O da başta Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemi olmak üzere bürokrasinin birçok biriminde istihdam edilmiştir⁷⁸⁴.

⁷⁸⁰ BOA, DH. SAİD., nr.3/378

⁷⁸¹ BOA, DH. SAİD., nr.93/193

⁷⁸² BOA, DH. SAİD., nr.18/257; BOA, DH. SAİD., nr.18/257

⁷⁸³ BOA, DH. SAİD., nr.3/216

⁷⁸⁴ BOA, DH. SAİD., nr.10/207

Rum ve Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarının yanı sıra Hıristiyan Araplardan dikkat çeken isim ise Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Franko Paşa ve onun oğullarıdır. Franko Paşa'nın oğulları Fethi Bey, Feyzi Bey, Nasrî Franko ve Yusuf Bey bürokraside uzun yıllar görev yapmış kişilerdir⁷⁸⁵.

Bürokratik hanedan olarak nitelendirebileceğimiz bir babanın çocuklarının, torunlarının ve yeğen gibi diğer akraba üyelerinin bürokrasinin değişik birimlerinde istihdam ettirme siyaseti etnik gruplar arasında en fazla kendisini Rum milleti içerisinde göstermektedir. Bu durum Bâbîâlî'nin istihdam politikasında geleneğin devamlılığı mantalitesinden ileri gelen bir durumdur.

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimlerin baba mesleklerinden biri de sarraflıktır. Sarraf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmek Bâbîâlî'de memur olarak istihdam edilmek için önemli bir etkeni. Bu durum sarrafların paşalar ve saray ile olan yakın ilişkilerin bir sonucudur. Bir sarrafın çocuğunun ya da akrabasının Bâbîâlî'de görev yapması o gayrimüslim için hem manevi hem de maddi anlamda tatmin anlamına gelebilmekteydi. Diğer açıdan ise Bâbîâlî'nin gayrimüslim bir memuru istihdam ederken seçkin bir yaklaşımda bulunduğu göstergesidir. Bâbîâlî sarraf çocuğunu istihdam ederken neden seçkin yaklaşımda bulunmuştur? sorusunun cevabını ise bu çocukların iyi eğitim alabilme imkanına sahip olmaları şeklinde vermek mümkündür.

Özel hocalardan ve yeni kurulan modern okullarda ders alan gayrimüslimlerin çoğu eğitimini yurt dışında sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin de XIX. yy'da yapmış olduğu reformları uygulayacak ve bizzat bu reformları yapacak kalifiye elemana ihtiyacı vardı. Bu noktada da sarrafların çocukları, yurt dışında özellikle Paris'te hukuk eğitimi almış olmaları nedeniyle tercih edilir nitelikte olmuştur. Sözelimi Ermeni asıllı Diran Aşnanyan Efendi, İstanbul sarraflarından Nikogos Aşnanyan'ın oğludur. İlköğrenimine Edirne'deki okulda başlayan Diran Aşnanyan Efendi, Hasköy'deki Şahnazaryan Mektebinde ve ardında Mektebi Sultani ve buradaki Hukuk Mektebinde eğitim görmüştür. Bunların haricinde özel hocalardan da ders almıştır. Türkçe, Rumca okuyup yazan Diran Aşnanyan Efendi'nin Fransızca ve Ermenice yazıyor olması onun Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kolaylıkla istihdam edilmesine sebep olmuştur⁷⁸⁶.

⁷⁸⁵ BOA, DH. SAİD., nr.1/642; BOA, DH. SAİD., nr.1/578; BOA, DH. SAİD., nr.10/299; BOA, DH. SAİD., nr.380/23; BOA, DH. SAİD., nr.2/998; Said Naim Duhânî, *age*, s. 116.

⁷⁸⁶ BOA, DH. SAİD., nr.10/33

Ermeni asıllı Hamamciyan Takur Efendi de sarraf Karabet'in oğlu olup özel hocalardan almış olduğu eğitimini Paris'teki okullarda devam ettirmiştir⁷⁸⁷. Bâbîâli'nin önemli ve etkin bürokratlarından Ermeni asıllı Ohannes Nuryan Efendi de sarraf bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini İstanbul'da Ermeni okullarında aldıktan sonra özel hocalardan Türkçe, Ermenice ve Fransızca dersleri almış ve ardından Paris'te hukuk ve edebiyat eğimine devam etmiştir⁷⁸⁸.

XIX. yy'da baba mesleği sarraf olan birçok gayrimüslimden Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilenler arasında; Canik Efendi, Yazıcıyan Agop Ağa'nın oğlu⁷⁸⁹, Dakis Efendi, Danil Efendi'nin oğlu⁷⁹⁰, David Molho Efendi, Hayim Molhoz'un oğlu⁷⁹¹, Haçik Efendi, Keğork Ağa'nın oğlu⁷⁹², Hamamciyan Takur Efendi, Karabet'in oğlu⁷⁹³, İsepan Çapan Efendi, Araz Çapan'ın oğlu⁷⁹⁴, Karabet Sironyan Efendi, Bedros Sironyan'ın oğlu⁷⁹⁵, Mıgırdıç Norikyan Efendi, Hacı Nişan Ağa'nın oğlu⁷⁹⁶, Mühürtad Babayan Efendi, Hayrebet Ağa'nın oğlu⁷⁹⁷, Ohannes Surniyan Efendi, Karabet Surniyan Efendi'nin oğlu⁷⁹⁸, Onnik Maksud Bey, Maksudzade Sarım Bey'in oğlu⁷⁹⁹, Rupen Davud Efendi, Karabet Efendi'nin oğludur⁸⁰⁰.

Sarraflar gibi tüccarların çocukları da Bâbîâli'de istihdamı geniş oranda yer bulmuştur. Bu kişilerden Avram Farhi Efendi, Leon Hayim Farhi Efendi'nin oğlu⁸⁰¹, Güllaboğlu Mikail Efendi, kereste tüccarı Hacı Asadur'un oğlu⁸⁰², Hamayan Safer Efendi, Canik'in oğlu⁸⁰³, Hıntır Rakim Efendi, Kirkor Ağa'nın oğlu⁸⁰⁴, İstepan Karayan Efendi, Keğork Karayan'ın oğlu⁸⁰⁵; Karakaşyan Rupen Efendi, Ohannes'in oğlu⁸⁰⁶; Kirkor Margosyan Efendi, Avrupa tüccarı İstepan Margosyan'ın oğlu⁸⁰⁷; Kostantinidi

⁷⁸⁷ BOA, DH. SAİD., nr.10/33

⁷⁸⁸ BOA, DH. SAİD., nr.25/11

⁷⁸⁹ BOA, DH. SAİD., nr.1/608

⁷⁹⁰ BOA, DH. SAİD., nr.1/996

⁷⁹¹ BOA, DH. SAİD., nr.2/366

⁷⁹² BOA, DH. SAİD., nr.1/592

⁷⁹³ BOA, DH. SAİD., nr.1/592

⁷⁹⁴ BOA, DH. SAİD., nr.10/623

⁷⁹⁵ BOA, DH. SAİD., nr.3/508

⁷⁹⁶ BOA, DH. SAİD., nr.19/74

⁷⁹⁷ BOA, DH. SAİD., nr.2/992

⁷⁹⁸ BOA, DH. SAİD., nr.26/129

⁷⁹⁹ BOA, DH. SAİD., nr.37/309

⁸⁰⁰ BOA, DH. SAİD., nr.10/95

⁸⁰¹ BOA, DH. SAİD., nr.42/49

⁸⁰² BOA, DH. SAİD., nr.4/770

⁸⁰³ BOA, DH. SAİD., nr.1/586

⁸⁰⁴ BOA, DH. SAİD., nr.4/706

⁸⁰⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/296

⁸⁰⁶ BOA, DH. SAİD., nr.37/307

⁸⁰⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/350

Aleksandrios Paşa, Kostantis'in oğlu⁸⁰⁸; Manukyan Kirkor Efendi, demir tüccarından Ağya Ağa'nın oğlu⁸⁰⁹; Mihran Kavafyan Efendi, Emanuel Kavafyan'ın oğlu⁸¹⁰; Miltiyadi Yakolo Efendi, Anastaş Efendi'nin oğlu⁸¹¹; Mineciyan Onnik Efendi, Agop'un oğlu⁸¹²; Mordahay Süreyya Efendi, Ezrapizen'in oğlu⁸¹³; Yahya İskender Efendi, Kostaki'nin oğlu⁸¹⁴; Serviçen Efendi, Sarrafoğlu Viçen'in oğlu⁸¹⁵; Ohannes Vahan Efendi, Serkis Vahan'ın oğlu⁸¹⁶; Nikolaki Yorgiyadi Efendi, Filiba Yorgiyadi Efendi'nin oğlu⁸¹⁷; Nişan Safer Efendi, Agop Canik Ağa'nın oğlu⁸¹⁸; Pozik Yusuf Azaryan Efendi, Agob Azaryan Efendi'nin oğludur⁸¹⁹.

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimlerin doğum yerlerine bakıldığında bu kişilerin çoğunluğunun İstanbul'da doğduğu dikkati çekmektedir. Bu da bu kişilerin iyi eğitim almalarına ve Bâbüâli'de istihdam edilmelerinde kolaylık sağlamıştır. İstanbul dışında doğanlar ise ya babasının işi dolayısıyla o yerde doğanlar ya da bölgenin nüfuzlu kişilerinin çocuklarıdır. Örneğin, Mâliye Nezâreti Esham-ı Cedide Odası ve Nafia Nezâreti Tercüme Kalemî Mütercimliğinde istihdam edilen Ermeni asıllı Artin Efendi, Kayseri doğumludur. Babası Kayseri Aşar mültezimi Asadur Rusiyan Efendi'dir⁸²⁰.

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimlerin etnik kökenleri incelendiğinde bu kişilerin ağırlıklı olarak Rum ve Ermeni oldukları görülmektedir. Tercüman ve mütercim olarak istihdam edilen Rumların yerini 1821'den sonra kısmi olarak Ermeniler alsa bile Rumların Bâbüâli'de istihdamları "Yeni Fenerliler"⁸²¹ olarak nitelendirilen grup olarak etkin ve önemli bir zümre ile devam etmiştir. Özellikle 1860'ların ortasında Rumların Bâbüâli'de istihdamı doruk noktasına ulaşmıştır⁸²². Rum İsyanı'ndan sonra ise kısmi olarak Rumların yerini Ermeniler

⁸⁰⁸ BOA, DH. SAİD., nr.4/30

⁸⁰⁹ BOA, DH. SAİD., nr.5/917

⁸¹⁰ BOA, DH. SAİD., nr.1/824

⁸¹¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/738

⁸¹² BOA, DH. SAİD., nr.10/267

⁸¹³ BOA, DH. SAİD., nr.10/267

⁸¹⁴ BOA, DH. SAİD., nr.1/630

⁸¹⁵ BOA, DH. SAİD., nr.1/60

⁸¹⁶ BOA, DH. SAİD., nr.4/470

⁸¹⁷ BOA, DH. SAİD., nr.2/466

⁸¹⁸ BOA, DH. SAİD., nr.18/47

⁸¹⁹ BOA, DH. SAİD., nr.26/423

⁸²⁰ BOA, DH. SAİD., nr.5/931

⁸²¹ Yeni Fenerliler için bkz. Christine M. Philliou, agt; Konstantina Andrianopolou, Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era to the Young Turk Revolution Through The Life And Ideology Of A Neophanariot Ottoman Bureaucrat, B.U Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans , (Dan: Edhem Eldem), İstanbul 2004.

⁸²² Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul 1996, s.100.

almıştır. Ermenilerden sonra Bâbîâli’de istihdam edilen etnik grup Yahudilerdir. Tezimize konu olan zaman diliminin sonlarına doğru ve II. Abdülhamid döneminin Arap politikasının bir sonucu olarak Hıristiyan Arapları ve Süryaniler de Bâbîâli’de dönemin konjonktürüne uygun olarak istihdam edildiler.

3.2. GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİM GEÇMİŞLERİ

1839–1876 yılları arasındaki dönemde gayrimüslim Osmanlı bürokratlarının merkez bürokrasisinde yer almalarında rol oynayan başlıca faktörlerden birisi, almış oldukları eğitimin niteliği idi. İnceleme konusu olan dönemde Rum, Ermeni ve Yahudi kökenli bürokratların eğitim geçmişi analiz edildiğinde, bunların geleneksel eğitimin yanı sıra cemaatler tarafından açılan modern eğitim kurumlarında da öğrenim gördükleri anlaşılmaktadır.

XIX. yy’dan itibaren Osmanlı Devleti’nin modernleşme çalışmaları ve gayrimüslim cemaatlerin kendi iç kurumlarını dinin ve dinsel hiyerarşinin tekeline çıkarma isteği⁸²³, bu iki düşünceyi birbiriyle buluşturdu ve Tanzimat’la birlikte gayrimüslim unsurların Osmanlı bürokrasisindeki sayı ve etkinliklerini hızlandırdı.

Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilmiş olan Müslüman bürokratlar, mesleklerine ait bilgileri ya geleneksel olarak kalemlerde usta-çırak usulüne göre yetiştirilerek almakta ya da medrese eğitimi gördükten sonra kalemlere intisap etmekteydi. Bu eğitim sistemi Osmanlı Devleti’ne kendisinden önceki İslâm devletlerinden intikal etmiştir. Üstatlarının yanında uzun yıllar eğitim alan kişiler mensup oldukları kalemin inceliklerini öğrenerek bürokraside istihdam edilirdiler⁸²⁴. Bunun yanı sıra Osmanlı bürokratlarının Osmanlı klâsik döneminde eğitim gördükleri kurum Enderun Mektebi⁸²⁵ idi. Enderun Mektebine giren devşirme kökenli bürokrat adayları müslüman çocuğu gibi müslüman olarak yetiştiriliyorlardı. Enderun Mektebi, Topkapı Sarayı içerisinde yer

⁸²³ Nora Şeni, “19. Yüzyıl İstanbul Yahudi Cemaatinde Filantropi ve Eğitim”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim- Milletlerarası Kongresi Tebliğleri- İstanbul 12-15 Nisan 1999*, İstanbul 2001, s.718.

⁸²⁴ Halil İncelik, “Reisülküttâb”, *İA*, c.9, İstanbul 1964, s.676; Ayrıca Müslim bürokratların eğitimi için bkz., Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblik (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s.13-24; Mehmet İpşirli, “Klâsik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (ed. E. İhsanoğlu), c.1, İstanbul 1999, s.192-194; Halûk Dursun, “19. yüzyılda Adam Yetiştirmede Hâneği-Himâye Usûlü”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S.4, İstanbul 1996, s. 71-83.

⁸²⁵ Enderun Mektebi için bkz. İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul 1953.

alan ve veziriazamlık, kaptan paşalık, yeniçeri ağalığı, kapıcıbaşılık, mirahurluk, eyalet valilikleri, sancak beylikleri ve buna benzer yüksek memurların yetiştiği bir kurumdu⁸²⁶.

İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslim bürokratlar, evde almış oldukları özel derslerin yanı sıra, kiliselerde ve havralarda da eğitim almışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise ağırlıklı olarak mensup oldukları cemaatlerin okullarında ve yurt dışında eğitim görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde diğer cemaatlere göre okul sayısı ve eğitimin kalitesi bakımından daha ileri seviyede olan Rumlar⁸²⁷ için Patrikhane Mektebi olarak da adlandırılan Fener Rum Mektebi, yüzyıllar boyunca en önemli ve yüksek seviyedeki eğitim kurumu olarak varlığını sürdürmüştü. İstanbul'un fethinden önce de mevcut olan bu okulda eski Yunan dili, felsefe, matematik ve fizik dersleri okutulmakta ve buradan mezun olanların bir kısmı kilise ve bir kısmı da Türk devleti hizmetinde büyük memuriyetlerde görevlendirilmekteydi. Rum milletinin büyük yazar ve şairleri, birçok patrik, despot, Bâbiâli büyük tercümanları, Eflak ve Boğdan Voyvodaları bu okulda yetişmişlerdir⁸²⁸.

Fener Rum Mektebinden mezun olup Tanzimat döneminde Osmanlı bürokrasisinin önde gelen isimleri arasında bulunan ve Bâbiâli Tercüme Odasında mülâzemetle kariyerlerine başlayıp heyet-i ayân üyeliğine kadar yükselen Rum kökenli bürokratlar eğitim geçmişleri bakımından incelenmeye değer bir grubu oluşturmaktadır.

Tanzimat Dönemi Osmanlı bürokrasisinde öne çıkan Rumların eğitim geçmişlerine baktığımızda bunların büyük bir kesiminin Fener Rum Mektebinde okumuş olduğunu görmekteyiz. Fener Rum Mektebinden sonra eğitimin ikinci basamağını oluşturan ve lise seviyesinin üstünde bir kurum olan Heybeliada Papaz Mektebi 1844 yılında Rum rahipleri yetiştirmek için kurulmuş olmakla beraber Osmanlı bürokrasisine pek çok mensubunu kazandırmış bir kurumdur. Yedi sınıftan oluşan okulun ilk dört sınıfı fen derslerini, son üç sınıfı da Ortodoks İlahiyat ilimlerini içermekteydi. Patrikhaneden aldığı ödenekle ayakta kalan okul, yatılı ve parasız olarak eğitim vermişti⁸²⁹. Rumların üniversite ayarında okumuş olduğu okul ise Kuruçeşme'deki okuldur. Bu okulda dil, edebiyat, matematik ve tıp eğitimi verilirdi. Okul zengin Rumlar tarafından kurulmuştu fakat bu okulda zengin Rumların değil fakir

⁸²⁶ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939, c.1, s.11; Ayrıca Osmanlı Devleti'nde eğitim için bkz., Andreas M. Kazamias, *Education And The Quest For Modernity In Turkey*, London 1966; Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul 2010.

⁸²⁷ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1990, s.169.

⁸²⁸ Osman Nuri Ergin, *age.*, s.613.

⁸²⁹ Osman Nuri Ergin, *age.*, s.617, 618.

kesimin çocukları ya da öksüzleri eğitim alıyordu⁸³⁰. Rumların yüksek eğitim gördüğü diğer bir kurum da Ayvalık Akademisi⁸³¹ idi.

İncelediğimiz dönemdeki Sicill-i Ahvâl kayıtlarına göre Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdâm edilmiş gayrimüslim bürokratlardan Fotyadi Kostaki Bey⁸³², Kostaki Antopolo Efendi⁸³³, Kostantinidi Aleksandrios Paşa⁸³⁴, Yanko Vitinos Efendi⁸³⁵, Yanko Efendi⁸³⁶, Kostaki Efendi⁸³⁷, Yanko Ekyadis Efendi⁸³⁸, Todoraki Efendi⁸³⁹, Aristidi Efendi⁸⁴⁰, Yakop Yakodos Efendi⁸⁴¹ Fener Rum Mektebinde eğitim almış bürokratlardandır.

Fotyadi Kostaki Bey, Mikrascı Yanko adlı bir Rum'un oğlu olarak 1830 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş, Fener Rum Mektebi ve Heybeliada Büyük Mektepte Yunan dili, hikmet, mantık, adab, tarih-i hikmet ve biraz da Türkçe ve Fransızca eğitimi almıştır. Daha sonradan ise Arap dilbilgisi ve mantık dersleri almış, Farşça'dan Gülistan ile bazı kitapları okumuştur. Türkçe, Rumca, Fransızca konuşup yazan Fotyadi Kostaki Bey'in Rumcaya çevrilmiş eserleri vardır. 1850/1266 yılında 20 yaşında Bâbiâli Tercüme Odasında mülâzemetle bürokrasiye intisap etmiştir. Daha sonra Bâbiâli'de Tefrik Komisyonu, Ticâret-i Bahriye Mahkemesi, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye İstinâf Mahkemesi ve Umûr-ı Nafia gibi birçok kurumda görev yapmıştır⁸⁴².

Meslek hayatına Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne'de Rumca öğretmenliği ile başlayan Kostaki Antopolo Efendi'nin bürokrasiye intisabı 15 Ocak 1866/28 Ş 1282 tarihinde Ticâret Nezâretindeki İstantik Kalemi Kitâbet Mütercimliği ile olmuştur. Sonradan Birinci Meclis-i Ticaret ve Ticâret Divân-ı İstinâf, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Hukuk Dairesi, Meclis-i Ali, Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesi,

⁸³⁰ İlhan Tekeli, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *TCTA*, c. 2, İstanbul 1985, s.461.

⁸³¹ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ayvalık, İstanbul'daki Rum burjuvazisinin elde ettiği imtiyazlarla, Türk ailelerinin yerleşmediği, yönetimi büyük ölçüde seçimle gelen üç Rum burjuvasının elinde olan bir kent haline gelmişti. Ayvalık'taki bu imtiyazlar Mora'dan ve adalardan Rum burjuvazisinin ve sanatkarların buraya yerleşmesini hızlandırdı. İşte bu gelişme süreci içinde Ayvalık Akademisi, çok büyük bir yatılı okul olarak kurulmaya başlandı. Akademinin kuruluş izni, Kuşadası Metropolitisi Samuel'in girişimi ve Prens Panayot Muruzi'nin yardımıyla alındı. 1803'te inşaatı tamamlanan 72 odalı bu okul, kısa zamanda tanınmış ve öğrenci sayısı 600'e çıkmıştır. 1806'da Rusya ile savaşta Rum topluluklarında görülen hareketler, Osmanlı yönetiminin Ayvalık üstüne dikkatlerini yoğunlaştırdı ve Akademi, ilk kapatılan kurum oldu. (İlhan Tekeli, *agm*, s.461.)

⁸³² BOA, DH. SAİD., nr.3/66.

⁸³³ BOA, DH. SAİD., nr.4/230.

⁸³⁴ BOA, DH. SAİD., nr.4/30.

⁸³⁵ BOA, DH. SAİD., nr.3/822.

⁸³⁶ BOA, DH. SAİD., nr.10/145.

⁸³⁷ BOA, DH. SAİD., nr.7/993

⁸³⁸ BOA, DH. SAİD., nr. 3/242

⁸³⁹ BOA, DH. SAİD., nr. /746

⁸⁴⁰ BOA, DH. SAİD., nr.37/275; BOA, HR. SAİD., nr. 9/18

⁸⁴¹ BOA, DH. SAİD., nr.1/222

⁸⁴² BOA, DH. SAİD., nr.3/66

Mahkeme-i Temyîz Hukuk Dairesi, Heyet-i Ayân gibi birçok kurumda görev almıştır. 1835/1250 yılında Üsküdar'da doğan Kostaki Antopolo Efendi, Üsküdar Mektebinde altı yıl okuduktan sonra özel hocalardan Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri almıştır. Daha sonra Fener Rum Mektebinde üç sene boyunca Latince dersi ve özel hocadan ilm-i hukuk ve hukuk-ı ticaret tahsil etmiştir. Türkçe, Fransızca, Rumca konuşup yazan Kostaki Antopolo Efendi, İtalyanca, Almanca ve İngilizceye de aşinadır⁸⁴³.

Tüccar bir ailenin çocuğu olarak 1839 senesinde İstanbul'da dünyaya gelen Kostantinidi Aleksandrios Paşa da Fener Rum Mektebinden Yunanca, Latince, Fransızca ve Türkçe eğitimi almıştır. Edebiyat, matematik, hikmet, kimya, tarih eğitimi de alan Kostantinidi Aleksandrios Paşa, özel hocalardan İngilizce eğitimi de almıştır. İtalyanca ve Almanca da konuşan Kostantinidi Aleksandrios Paşa'nın birçok eseri vardır. Kostantinidi Aleksandrios Paşa'nın bürokrasiye intisabı 1866 yılında 27 yaşında Bâbîâli Tercüme Odasına dâhil olmasıyla gerçekleşmiştir. Darülfünûn Muallimliği, Meclis-i Kebir-i Maarif, Beyoğlu Bidayet Hukuk Dairesi, İkinci Mahkeme-i Ticaret, Mahkeme-i İstinâf, Selânik Vilâyeti gibi kurumlarda görev almıştır⁸⁴⁴.

Tüccar bir babanın oğlu olarak 1844 yılında Yalova'da dünyaya gelen Yanko Vitinos Efendi de Fener Rum Mektebinde eğitim alan Rum bürokratlardandır. Türkçe, Fransızca, Rumca konuşup yazan Yanko Vitinos Efendi'nin birçok çeviri eseri vardır. 1864 yılında 20 yaşında mülâzemetle Rusûmât Emânet-i Tercümanlığında bürokrasiye intisap eden Yanko Vitinos Efendi, Mektûbî-i Vilâyet-i Rumeli Kâtipliği, Hukuk Mekteb-i Mukayyidliği, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Müddei Umûmîliği, Dersaadet Bidayet Mahkemesi Birinci Hukuk Dairesi, Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi gibi görevler yapmıştır⁸⁴⁵.

Rum Patrikhanesi'nin Kapıkethudası İstavraki'nin oğlu olan Yanko Efendi 1851 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Yanko Efendi, Fener Rum Mektebinde okuduktan sonra Mekteb-i Sultani bünyesindeki Hukuk Mektebine devam etmiştir. Türkçe, Fransızca, Rumca okuyup yazan Yanko Efendi, Atik Üçüncü Mahkeme-i Ticâret Âzâ mülâzemetliği, Dersaadet Mahkeme-i Ticâret İkinci Meclis Âzâ Mülâzemetliği görevlerinde bulunmuştur⁸⁴⁶.

⁸⁴³ BOA, DH. SAİD., nr.4/230

⁸⁴⁴ BOA, DH. SAİD., nr.4/30

⁸⁴⁵ BOA, DH. SAİD., nr.3/822

⁸⁴⁶ BOA, DH. SAİD., nr.10/145

1852 senesinde Yorgaki Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen Kostaki Efendi, Fener Mektebinden mezun olan Rum bürokratlar arasındadır. Özel hocalardan Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca dersleri alan Kostaki Efendi, Türkçe, Fransızca ve Rumca yazar. 1873 senesinde Tâhriât-ı Hâriciye Odasında mülâzemetle memuriyete başlayan Kostaki Efendi, Korfu Başehbenderliği Kançılarlığı, Tiflis Başehbenderliği Kançılarlığı, Islahat-ı Maliye Komisyonu Mütercimliği, Tercüme ve Tâhriât-ı Ecnebiye-i Maliye Kalemi gibi kurumlarda görev yapmıştır⁸⁴⁷.

Tanzimat öncesi dönemde de Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilmiş olan Rumların eğitim geçmişlerinde dil eğitimi ve fen bilimleri eğitimi ağırlıkta idi. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin ilk Divân-ı Hümâyûn baştercümanı olan Panayoti Nikosios Efendi, doğduğu yer olan Sakız Adası'nda önce Cizvit Papazları tarafından eğitilmiş, daha sonra İstanbul'a gelerek Meletius Syrigus ile felsefe çalışmış, Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. İstanbul'daki felsefe eğitiminden sonra Padova*'da tıp eğitimi almıştır. Panayoti, tıp eğitimi sırasında astronomi ve matematik öğrenimi de görerek, bildiği dillere Fransızca ve İtalyancayı da eklemiştir⁸⁴⁸.

Rumların eğitim alanında modernleşmeye başlaması, Rum-Ortodoks Cemiyetlerin oluşturulmasıyla olmuştur. Bu cemiyetler arasında yer alan Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi yani Ellinikos Filologikos Sillogos Konstantinupoleos Rumların iyi bir eğitim almasında çok etkili olmuştur. İstanbul'daki iş, eğitim ve meslek sahibi insanların meydana getirdiği bu cemiyet⁸⁴⁹ 1861 ile 1912 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Tüccar ve bankerlerin yanı sıra cemiyette etkin olan kişiler Osmanlı bürokrasisinde görev yapan gayrimüslimlerdir. Cemiyet içerisinde sürekli varlık gösteren grup Fenerli ailelerin üyeleridir. Varlıklı bir sınıf oluşturan Fenerli Rumlar 1821 Rum İsyanı'na kadar Bâbiâli ile yakın ilişkiler kurmuş dahası Osmanlı bürokrasisinde etkin olmuşlardır. Bu cemiyette de Fenerli ailelerin üyeleri sürekli varlık

⁸⁴⁷ BOA, DH. SAİD., nr. 7/993

* İtalya, zengin Rum ve Ermeni ailelerinin uzun yıllar boyunca çocuklarını eğitim için gönderdikleri bir yerdir. Burada eğitim gören gayrimüslimler arasında, Kaspar Sinapyan ve Serope Viçenyan İtalya'da Pisa Üniversitesinde tıp eğitimi almışlardır. Hagop Davutyan (1813-1878) ile Edirne'de köklü Karatodori ailesine mensup Konstantin Karatodori (1802-1879) de aileleri tarafından aynı üniversiteye gönderilen ve burada kendi hesaplarına okuyanlardandır. Bunların dışında saray hekimliği görevinde ünlenen Ermeni Şaşyan ailesine mensup, Boğos Şaşyan (1744-1814) Roma Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirmişken, oğlu Manuel (1775-1858) Napoli ve Padova Tıp Fakültelerinden mezun olmuştur. Yine bu aileden Pavlaki Şaşyan (1806-1887) Padova Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur. (Mustafa Gençoğlu, Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908)-Bir Grup Biyografisi Araştırması-, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 2008, s.51.

⁸⁴⁸ Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler (110 Yılın Öyküsü 1711-1821)*, İstanbul 2000, s.45, 46.

⁸⁴⁹ Haris Eksertzoğlu, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi 1861-1912*, (çev. Foti-Stefo Benlisoy), İstanbul 1999, s.20.

göstermiştir. Osmanlı bürokrasisinde dönemlere göre değişik konumlarda hizmet ettiklerinden, çoğu farklı özelliklere sahiptir. Ezici çoğunlukla söz konusu olan, yüksek devlet memurlukları ve keza Osmanlı nâzırlıklarında veya devlet organlarında görevli memurlardır. Bütün tanınmış yeni-Fenerli⁸⁵⁰ ailelerin mensupları cemiyetin üyeleri olarak görünmektedir. Aristarki İstavraki Bey, Aleksandır Karatodori Paşa, Mavroyani Paşa⁸⁵¹ en çok bilinen örnekleridir.

Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi uzun ömrü esnasında çok zengin bir kültürel eylemliliğe tanık oldu ve sadece Rum-Ortodoks cemaatin değil, İstanbul'un tüm eğitilmiş topluluğunun başlıca iletişim kürsülerinden birini oluşturdu⁸⁵².

Osmanlı bürokrasisinde Rumlar gibi etkin olan diğer bir grup da Ermenilerdi. Ermenilerin eğitim gördüğü kurumlar arasında⁸⁵³ Kumkapı Bezciyan Mektebi, Hasköy'deki Nersesyan Mektebi ve Üsküdar'daki Cemaran Mektebi yer almaktadır.

Kumkapı Bezciyan Mektebi, 1790 yılında Mıgırdıç Amira Miricanyan tarafından devletten resmi müsaade alınarak Kumkapı'da Fıçıcı Sokağı'nda açılmıştır. Bu okul Ermeni okulları arasında eğitimin dini denetimden kopmasının başlangıcı sayılmaktadır⁸⁵⁴. Hasköy'deki Nersesyan Mektebi ise her türlü ilim ve fen ile birlikte Ermenice, Türkçe, Fransızca ve İtalyanca eğitiminin verildiği bir kurumdu⁸⁵⁵.

Nersesyan Mektebinden mezun olan Ermeni kökenli gayrimüslim bürokratlar arasında dikkati çeken isimlerden birisi Kürkçü Kiyork Sarrafyan'ın oğlu Artin Sarrafyan Efendi'dir. Artin Sarrafyan Efendi, Hasköy Nersesyan Ermeni Mektebinden mezun olduktan sonra özel hocalardan Türkçe ve Ermenice dersleri almıştır. Çocuklara Hediye isimli bir eseri de bulunan Artin Sarrafyan Efendi, 1855 yılında Bâbîâlî Tercüme Odasında başladığı kariyerini, Maarif Nezâreti Muavinliği, Meclis-i Maarif âzâlığı gibi görevler ile sürdürmüştür⁸⁵⁶.

13 Eylül 1838 yılında açılan Üsküdar'daki Cemaran Mektebi Ermeni Cemaati'nin ilk yatılı yüksek okulu idi. Okulda yoksul öğrenci ücretsiz okuyordu.

⁸⁵⁰ Yeni Fenerli: XVIII. yüzyılda oluşan Fener aristokrasisinin devlet katındaki gücü 1821'deki Yunan ayaklanmasının ardından hayli zayıflamıştır. Ancak yüzyılın ortasından itibaren Tanzimat reformlarıyla da birlikte Osmanlı idaresinde bazı güçlü Rum aileler de yer bulmaya başladı. Bu ailelerin oluşturduğu topluluğa yeni fenerliler denir. (Haris Eksertzoglou, *age*, s.26.)

⁸⁵¹ Haris Eksertzoglou, *age*, s.26; Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, (çev. Devrim Evcı), Ankara 1997, s. 205.

⁸⁵² Haris Eksertzoglou, *age*, s.51.

⁸⁵³ Ermenilerin eğitimleri için bkz. Ali Suavi, "Ermenilerde Ulûm ve Maârif", *Ulûm Gazetesi*, S.22, Paris 1879/1287, s.1310-1313.

⁸⁵⁴ Vağarşag Seropyan, "Ermeni Okulları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul 1994, s.187.

⁸⁵⁵ Osman Nuri Ergin, *age*, s.625.

⁸⁵⁶ BOA, DH. SAİD., nr. 4/118

Varlıklı ailelerin çocuklarından 3.000 kuruş almıyordu⁸⁵⁷. Üsküdar Ermeni Mektebinden mezun olan gayrimüslimler arasında Kirkor Hızır Efendi, Türkçe, Ermenice, Fransızca ve İngilizce yazıp konuşan bir bürokrattır. 1865 yılında Hâriciye Nezâreti Muhasebesi'nde başlamış olduğu kariyerine Divân-ı Muhâsebât âzâlığı ile bitirmiştir⁸⁵⁸.

Üsküdar Ermeni Mektebinde okuduktan sonra Paris'te ziraat ve ipek böcekçiliği eğitimi alan Agop Amasyan Efendi de Bâbîâli'nin etkin ve önemli bürokratları arasındadır. Zira kendisi almış olduğu eğitimin sonucu olarak Osmanlı da başta Amasya'da ipek fabrikasının kurulması olmak üzere tarım ve ziraat alanında aktif rol oynamıştır⁸⁵⁹.

Rumlar gibi Ermenilerin de eğitim alanındaki çalışmaları kendi cemaatleri içerisindeki zengin kişilerin sayesinde olmuştur. Ermeni cemaatinde “amira⁸⁶⁰” adı verilen bu kişiler 1750 ile 1860 arasındaki zengin Ermeni sınıfını ifade etmektedir⁸⁶¹. Osmanlı Devleti hizmetinde Balyanlar, Dadyanlar gibi küçük amiraların yanı sıra Düzyanlar, Tıngırlar gibi olağanüstü servetleri olan amiralar, devlet hizmetinde zenginleştiler⁸⁶². Zenginleşen bu amiralar eğitim kurumlarına önem verdiler. Varlıklı Ermeni ailelerin çocukları, başta Fransa ve İtalya olmak üzere Avrupa'nın değişik ülkelerindeki yüksek öğrenim kurumlarında Batı yaşamı ve düşüncesiyle yakın ilişkiye girdi. Demokrasi konusunda bilimsel bilgi ve fikirlerle donanmış bu Ermeniler ülkelerine döndüklerinde milletlerinin dönüşümünde son derece önemli bir rol oynamıştır. Batı'da yüksek öğrenim gören ilk Osmanlı Ermenileri, Ermeni Katolik Mıkhitaristlerin yerleştikleri yer olan İtalya'ya gittiler. Bu öğrencilerin çoğu tıpta uzmanlaştılar⁸⁶³.

⁸⁵⁷ Remzi Kılıç, “Osmanlı Türkiyesinde Azınlık Okulları (19. yy)”, *Türk Kültürü*, S.431, Ankara 1999, s.153; Osman Nuri Ergin, *age*, s.625.

⁸⁵⁸ BOA, DH. SAİD., nr. 2/1012

⁸⁵⁹ BOA, DH. SAİD., nr. 2/6 (Agop Amasyan Efendi, Fransa'da ziraat eğitimi almış olmasına rağmen, Avrupa'daki okullara öğrenci gönderilmesine karşı çıkmış, Türk ziraatının modernizasyonu için yerli eğitim sisteminin kurulması gerektiğine inanmıştır. (Donald Quataert, *Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia 1876-1908*, Los Angeles 1973, s. 78, 93.)

⁸⁶⁰ *Amira* unvanı önceki *hoca* (XV-XVI. yüzyıl) ve *çelebi* (XVII. yüzyıl) unvanlarını ortadan kaldırmaya da bunların yerine geçmiştir. (Anahide Ter Minassian, *age*, s.114.) Amiralar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hagop Levon Barsoumian, *The Armenian Amira Class of Istanbul*, Columbia University, PhD Dissertation, 1980.

⁸⁶¹ Bu terim Ermeni sarrafları ifade eder. Arapça emir kelimesinden türeyen amira unvanı, Osmanlı idari veya siyasi hiyerarşisindeki bir rütbeyi, bir yüksek mevkii gösteren resmi bir unvan değil, “Ermeni halkı tarafından”, XVIII. yüzyıldan itibaren ve yazılı olmayan kurallara göre, çok büyük birkaç para babasına verilmiş bir unvandır. Sultanların, vezirlerin ve paşaların sermayedarı, mültezimi, valide sultanların güvenilir adamı olan amiralar, Osmanlı maliyesinde gerçek bir tekel sahibidirler. (Anahide Ter Minassian, *age*, s.95, 96.)

⁸⁶² Anahide Ter Minassian, *age*, s.96; Hagop Barsoumian, “The Dual Role of the Armenian Amira Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750- 1850)”, (ed. B. Braude- B. Lewis), *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society*, c.1, New York 1982, 171-185.

⁸⁶³ Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu (1839-1863)*, İstanbul 2004, s. 73, 74.

Ermeniler İtalya'nın yanı sıra Fransa'daki okullarda da eğitim almıştır. Bu ülkedeki eğitim hem kendi hesaplarına hem de devlet bursuyla olmaydı. Paris'te Osmanlı Sefâretinin himayesinde 1857 yılında açılan Muradyan Mektebi (College Armenien de Saint-Samuel Moorat)da yetişmiş birçok Ermeni Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilmiştir⁸⁶⁴.

Yahudi cemaati Alliance Israélite Universelle'nin kuruluşuna kadar geleneksel eğitim almıştır. Bu eğitimin temelinde dini eğitim ve özel hocalardan alınan eğitim vardır. 1854 yılında ilk modern okullarını açan Yahudilerin eğitimi diğer gayrimüslimlere oranla geri kalmıştır. Yahudiler arasında Müslümanlarla da benzer bir şekilde sıra ve masa kullanılması, okullarda Fransızca öğrenilmesi gibi uygulamalara karşı çıkan muhafazakârlar vardı. Yalnız Yahudiler diğer cemaatlere göre Türkçe öğretimini daha ciddiye almışlardır⁸⁶⁵.

Osmanlı Yahudilerinin modern eğitim örgütlenmesinin gerçekleşmesi Rum ve Ermenilere göre çok gecikmeyle oldu. Modern eğitim hareketi, Osmanlı-Yahudi toplumuna, Rum ve Ermeni milletinde olduğu gibi kendi ticaret burjuvazisinin katkısıyla gelmedi. Uluslararası Yahudi burjuvazisinin girişimiyle geldi⁸⁶⁶. Rochild gibi dünya çapında önemli Yahudi kapitalistleri, 1860'ta Paris'te Alliance Israélite'i kurdular. Alliance Israélite, dünyanın değişik yörelerine dağılmış Yahudi cemaatlerini geliştirmeyi ve onların toplum dışına itilmelerinin sonuçlarını hafifletmeyi amaçlıyordu. Kuşkusuz, bu amacın ekonomik boyutları da vardı. Alliance Israélite, amaçlarını gerçekleştirmek için temel araç olarak Yahudi toplumuna modern eğitimi sokmayı seçmişti. Bunun için, Paris'teki bir heyetçe yönlendirilen bir eğitim sistemi kurmaya karar verdiler. Osmanlı Devleti'ndeki ilkokulu ise, 1867'de Edirne'de açtılar. Bunu Selanik, İzmir, Hasköy, Balat ve Galata'da kurulanlar izledi⁸⁶⁷.

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen Yahudi kökenli bürokratlardan tüccar çocuğu olarak dünyaya gelen Avram Farhi Efendi, Kuzguncuk Musevi Cemaati Mektebinden mezun olmuştur. Ardından Mekteb-i Maarif-i Aklâm (Mahrec-i Aklâm)da eğitimine devam etmiştir. Türkçe, İbranice, Fransızca ve İspanyolca konuşup yazan Avram Farhi Efendi, 1874 yılında Bâbüâlî Tercüme Odasında kariyerine başlamıştır.

⁸⁶⁴ Mustafa Gençoğlu, agt., s.54.

⁸⁶⁵ Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul 1999, s.150.

⁸⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, (çev: İbrahim Yıldız), Ankara 1997.

⁸⁶⁷ İlhan Tekeli, *agm*, s.464; Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, (ed. Pınelopı Stathis), (çev. Foti ve Stefo Benlisoy), İstanbul 1999, s.78-85.

Daha sonraki yıllarda Hâriciye Nezâreti Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi Mütercimliği ve Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi Mümeyyizliği gibi birimlerde istihdam edilmiştir⁸⁶⁸.

Hasköy Yahudi Okulunda eğitim gördükten sonra Soğukçeşme Telgraf Mektebinde eğitimine devam eden Bohor Efendi ise bu eğitiminin yanı sıra özel hocalardan Arapça, Farsça, İngilizce, matematik, fizik ve geometri gibi dersler almıştır. Türkçe ve Fransızca'yı yazar, İngilizceyi ise yazıp konuşan Bohor Efendi, İspanyolca ve İtalyancayı ise anlayabilecek düzeydedir. 1859 yılında Telgraf İdaresi Sandık Odasında başladığı memuriyet hayatına Şûrâ-yı Devlet Muavinliği, Şûrâ-yı Devlet âzâlığı gibi görevler ile devam ettirmiştir⁸⁶⁹.

Hasköy'deki Komonda Mektebinde eğitim gören Yahudi kökenli bürokratlardan David Molho Efendi ise 1861 yılında Bâbüâlî Tercüme Odasında bürokratik kariyerine başlamıştır. Daha sonraki yıllarda ise Divân-ı Hümâyün Mütercimliği gibi görevlerde istihdam edilmiştir⁸⁷⁰.

Genel olarak Osmanlı gayrimüslimleri içerisinde sermayeyi elinde bulunduran her grup eğitim öğretim faaliyetlerine önem vermiş başta kendi çocukları olmak üzere mensup olduğu cemaat üyelerinin iyi bir eğitim alması için çalışmıştır. Gayrimüslim cemaatler içerisindeki zengin zümrenin eğitim faaliyetlerini desteklemesinin yanı sıra 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın 4. maddesi gayrimüslim cemaatlerin iç yönetim organlarını değiştirmeyi, idareyi dinsel hiyerarşinin tekelinden çıkarıp, laik ve seçilmiş cemaat üyelerine doğru kaydırmayı planlaması⁸⁷¹, gayrimüslimlerin başta eğitim olmak üzere onların modernizasyona gitmelerine sebep olmuştur.

Sicill-i Ahvâl Kayıtları'nda dikkati çeken husus gayrimüslim bürokratların eğitimlerine evlerinde özel hocalardan ders alarak başlamış olmalarıdır. Özel derslerde Arapça, Farsça, Türkçe, İtalyanca, Rumca, Fransızca, İngilizce gibi lisan ağırlıklı

⁸⁶⁸ BOA, DH. SAİD., nr. 42/49

⁸⁶⁹ BOA, DH. SAİD., nr. 3/116.

⁸⁷⁰ BOA, DH. SAİD., nr. 2/366; İyi bir dilci olan olan David Efendi, dostlarına ve meslektaşlarına karşı gösterdiği iyi kalplilikle tanınırdı. Bilhassa resmi sırları saklamasıyla bilinirdi. (Said Naim Duhânî, "Beyoğlu Pera İken: 6 Musevi Paşalar" *Hayat Tarihi Memuası*, c.2, S.8, İstanbul 1968, s. 73. II. Abdülhamid döneminde ise David Molho, yabancı ülkelerle imzalanmış olan ticaret antlaşmalarından sorumluydu. David Molho tercümeleri onayladıktan sonra bu antlaşmalar yürürlüğe giriyordu. David Molho, hizmeti sırasında da birçok memur yetiştirmiştir. (Rıfat N. Bali, "Davud Molho", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1999, s.17.

⁸⁷¹ Nora Şeni, *agm*, s.718.

dersler ön plândadır. Özel hocalardan alınan dil eğitiminde Ermenilerin Rumca⁸⁷² dersi almaları dikkat çekicidir⁸⁷³. Rumların haricindeki milletlerin Rumca öğrenmesi, Osmanlı bürokrasisinde Rumcanın ve de Rumların etkinliğinin bir göstergesidir. Rumların tercümanlıktan uzaklaştırılmasıyla beraber onların etkinlikleri Rumcanın bürokraside kullanılması sebebiyle hala devam etmektedir ve bu da bir Rum geleneğinin var olduğunun kanıtıdır.

Özel hocalardan alınan dersler dışında bürokratlar mensup olduğu cemaatlerin okullarında eğitim almışlardır. Varlıklı olanlar ise daha sonraki süreçte İtalya ve Paris’te eğitimlerine devam etmekteydiler⁸⁷⁴. Gayrimüslimlerin kendi cemaatleri dâhilinde aldıkları eğitim dini karakterliydi. Özellikle Rumların eğitim aldıkları Heybeliada Papaz Mektebi din adamı yetiştiren bir kurumdu. Yurt dışında tercih edilen ülke ise ağırlıklı olarak İtalya ve Fransa idi. Fransa’daki Louis le Grand Mektebi⁸⁷⁵ Osmanlı bürokrasisinde hizmet etmiş Miltiyadi Arsitarhi Paşa, Dadyan Artin Paşa gibi birçok Ermeni’nin eğitim aldığı okuldu. Bu okul zengin amiraların çocuklarının gittiği bir okuldu. Paris’teki Louis le Grand Mektebinin yanı sıra Muradyan Ermeni Mektebinde (Collège Armenien de Saint Samuel Moorat)⁸⁷⁶ de Karabet Homaryan Efendi⁸⁷⁷, Keğork Pakarodyan Efendi⁸⁷⁸, Mikail Efendi (Portakoloğlu)⁸⁷⁹ ve Rupen Aram Efendi⁸⁸⁰ gibi Osmanlı bürokrasisinde etkin olarak görev yapmış bürokratlar eğitim

⁸⁷² Osmanlı bürokrasisinde klâsik dönemden itibaren Arapça ve Farsça’nın yanı sıra Batı dilleri etkili olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı bürokrasisinde Batı dillerinin kullanışı en az Arapça ve Farsça kadar eskidir. Bu diller arasında Rumca, Osmanlıların tanıdığı ve diplomaside kullandığı ilk Batı diliydi. Diplomaside etkin olarak kullanılan bu dilin eğitiminin alınması da diğer dillere göre önem arz etmekteydi. (Bilgin Aydın, “Osmanlı Bürokrasisinde Doğu-Batı Dilleri ve Türkçe”, *Essays In Memory Of Hazel E. Heughan*, Edinburgh 2007, s.53.

⁸⁷³ Rumca dersi alan Ermeniler arasında, Serviçen Efendi ve Arzuman Efendi gibi bürokratlar bulunmaktaydı. (BOA, DH. SAİD., nr. 1/60, 2/52)

⁸⁷⁴ Özellikle Fenerli ailelerden soylu ve zengin olanları, Osmanlı klâsik döneminden itibaren, devlet içerisinde sahip oldukları imtiyazlara kalıcılık kazandırmak üzere çocuklarını zamanının en ünlü merkezlerine sahip İtalya’ya gönderiyorlardı. Aldıkları eğitim neticesinde Türkçe ve Arapçanın yanı sıra birçok Avrupa dilini öğrenen Fenerliler Osmanlı diplomasisi için vazgeçilmez unsurlar haline gelmiş ve 152 yıl boyunca Divân-ı Hümâyûn tercümanlığı görevini üstlenmişlerdi. Osmanlı Devleti’nde Fenerli tercümanlar, sıradan birer devlet görevlisinin çok daha ötesinde özel yetki ve ayrıcalıklara sahip olmuşlardı. Devletin dış ilişkilerinin düzenlenmesinde söz sahibi olan sadrazam ve reisülküttablara danışmanlık yapan tercümanlar, giderek artan nüfuzları sayesinde etki alanlarını da genişletmişlerdi. (Bilgin Aydın, “Divân-ı Hümâyûn Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, c.XXIX, İstanbul 2007, s.57, 58.)

⁸⁷⁵ Cizvitlerin Paris’teki ünlü koleji olan Louis-le Grand Mektebi Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilmiş birçok bürokratin eğitim aldığı kurumdu. Bu kurum ilk olarak 1700 yılında Kral Louis tarafından 12 Doğulu gence verilen bursla dikkati çekmektedir. “Dil Oğlanları” adı verilen bu öğrenciler Doğu’da Fransa’nın çıkarlarını korumak amacıyla tercüman olarak yetiştiriliyordu. (Anahide Ter Minassian, *age*, 151; Ayrıca “Dil Oğlanları” için bkz. Frédéric Hitzel, *Dil Oğlanları ve Tercümanlar- Enfants de langue et Drogmans*, İstanbul 1995.)

⁸⁷⁶ Muradyan Koleji, Mikhitaristler tarafından 1834 yılında Padova’da kurulmuş, daha sonra bu kolej Paris’e taşınmıştır ve kolejin öğrencilerinin çoğu Osmanlı Ermenileri olmuştur. Paris’te öğrenim gören ilk iki Osmanlı Ermenisi, Kaspar Sinabyan ve daha çok Serviçen adıyla bilinen Serovpe Viçenyan’dı. Zengin ailelerden gelen bu gençlerin ikisi de tıpta uzmanlaşmışlar. (Vartan Artinian, *age*, s.73, 74.

⁸⁷⁷ BOA, DH. SAİD., nr.2/360

⁸⁷⁸ BOA, DH. SAİD., nr.4/700

⁸⁷⁹ BOA, DH. SAİD., nr.4/250

⁸⁸⁰ BOA, DH. SAİD., nr.1/618

görmüştür. Ermenilerden önce Osmanlı bürokrasisinde etkin olan Rumların eğitimi de keza aynı şekildedir. İlk önce evde özel hocalardan ağırlıklı olarak dil eğitimi alınır, daha sonra kendi cemaatleri dâhilinde dini karakterli eğitime devam edilir ve akabinde yurt dışında teknik ya da fen eğitimi alınır.

Gayrimüslim bürokratların almış oldukları dil eğitimi, onların Osmanlı bürokrasisinde başta Hâriciye olmak üzere istihdam edilmelerini sağlamıştır. Nitekim Bâbîâli'de yapılan atamalarda bu durumu net olarak görebilmekteyiz. Örneğin, İngilizce olarak Hâriciye Nezâretine takdim olunan evrakın acil bir şekilde çevrilmesi için İngilizceye vâkıf iki memurun Tercüme Odasına istihdamı gerekmektedir. Bâbîâli'den Ohannes ve Karabet İngilizceye vakıf oldukları için bu göreve getirilmişlerdir⁸⁸¹. Yani gayrimüslimlerin “lisâna âşinâ” olmaları onların bürokraside istihdam edilmelerine neden olmuştur⁸⁸².

Gayrimüslimler yurt dışında almış oldukları eğitimi yurt içinde birçok kurumun modernleşmesinde ya da yeni kurumların açılmasında değerlendirmiştir. Onların özellikle Batı'dan almış oldukları teknik ve fen alanındaki eğitim Osmanlıya yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki “modernleşme” çalışmalarında teknolojinin transferinde katkı sağlamışlardır. Aynı zamanda uluslararası dengelerin günbegün değişime uğradığı bir yüzyılda dışişlerinde uzmanlık ve hızlı işlem hacmi gerekiyordu. Gayrimüslimlerin almış oldukları dil eğitimi bu noktada Osmanlı için son derece önemlidir.

Bâbîâli gayrimüslimleri “dil”lerini kullanabileceği ve de ağırlıklı olarak Batı'dan örneğini almış oldukları yeni kurumların oluşmasında ya da eski kurumların modernizasyonunda kullanmıştır. Geleneksel İslâmi eğitim alan müslüman memurlarla, Batıdan teknik eğitim alan memurların oluşturduğu zümre iki farklı geleneği Tanzimat ruhunda birleştirmiştir. Geleneksel İslâmi eğitimin ve Batı'dan alınan eğitimin yanı sıra devlet bürokrasisinde de görülen eğitim Tanzimat'a damgasını vurmuştur.

Devlet bürokrasisinde alınan eğitim ki burada kastedilen ağırlıklı olarak dil eğitimidir bu da Bâbîâli Tercüme Odasında verilen eğitimidir. Tercüme Odasında, Fenerli Rumların tekelinde olan resmi tercümanlığı üstlenmelerini sağlamak üzere Müslüman Osmanlılara Fransızca öğretilirdi. Burası gerçek bir okul olmayıp geleneksel İslâmi eğitime uygun olarak usta-çırak ilişkisine dayalı eğitimin verildiği bir daire idi.

⁸⁸¹ BOA, A. AMD., nr.73/2, 1273/1856.

⁸⁸² BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1058, s.292, 10 S 1290/8 Nisan 1873.

Bürokrat yetiştirmeye yönelik okullar 1838-1839 yıllarında kurulmuş olan Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye ve Mekteb-i Maarif-i Adliyedir⁸⁸³.

Yurt dışında gayrimüslimlerin almış oldukları eğitim ki ağırlıklı olarak fen ve teknik alanda eğitim alıyorlardı, Osmanlı Devleti'nin teknoloji ve fen alanındaki değişimlerinde etkili olmuştur. Sözgelimi Dersaadet Sıbyan Mektebinde eğitim aldıktan sonra Paris'te Grignon Ziraat Mektebinde ziraat eğitimi alan Karabet Sironyan Efendi⁸⁸⁴ Osmanlı Devleti'nde ziraat alanında birçok çalışmaya imza atmıştır. Gayrimüslimlerin yurt dışında almış oldukları eğitim onların Osmanlı Devleti'ndeki modern kurumların oluşmasında işe yaramıştır. Bunun yanı sıra bürokraside ilk defa kurulacak olan kalemlerde de gayrimüslimleri görmekteyiz. Bu konuda iyi bir örnek olarak daha önce de belirtildiği üzere Meclis-i Maarif-i Umumiyye yanında kurulan Meclis-i Muhtelittir⁸⁸⁵.

Gayrimüslimlerin almış oldukları eğitimin Osmanlıya yansımalarının bir diğer sonucu da, Osmanlı eğitim tarihinde modern okulların kurulmasına vasıta olmasıdır. Gayrimüslimler, almış oldukları eğitimin neticesi olarak başta bürokrasi olmak üzere devletin birçok alanında nitelik ve nicelik olarak etkin olmaya başladılar. Müslümanların ise almış olduğu eğitim gayrimüslimlere göre daha geri ve yetersizdi. Başka bir ifade ile Batı'da meydana gelen hızlı teknolojik değişime ayak uyduramaz bir yapıdaydı. Bunun farkında olan birçok Osmanlı aydını -tabi ki bu kişiler arasında Batı'da eğitim almış gayrimüslimler de vardı- eğitim kurumlarının modernleşmesinde ve yeni eğitim kurumlarının oluşmasında çalıştılar. Yani modern Osmanlı eğitim kurumları gayrimüslimlerin eğitimlerine karşı da kurulmuştu.

Gayrimüslim okulları ve özellikle misyonerlerin Osmanlı Devleti içerisinde birçok yerde kurmuş oldukları ecnebi okullar, hükümetin eğitim konusunda ciddi adımlar atmasına sebep oldu. Bunun yanı sıra Tanzimat Fermanı ile birlikte oluşa gelen "Osmanlı vatandaşı" kimliğinden hareketle, tüm unsurların bir arada okuyabileceği bir

⁸⁸³ Carter V. Fndley, *age*, s.142.

⁸⁸⁴ BOA, DH. SAİD., nr.3/508.

⁸⁸⁵ 1856 İslahat Fermanı hükümet mekteplerinin kapılarını gayrimüslim tebaya açmış ve bu işlere bakmak üzere Maarif Nezaretinde aralarında gayrimüslim üye de bulunan bir Meclis-i Muhtelit teşkiline lüzum görmüştü. Bunun için Meclis-i Maarifte kurulan bir komisyon vasıtasıyla yeni meclisin vazifelerini içeren bir nizamname hazırlanmıştır. Meclis-i Muhtelit'in kurulması ile eğitim işlerine bakan meclislerin sayısı ikiye çıkmıştır. Bunlar Meclis-i Maarif ve Meclis-i Muhtelit-i Maariftir. Ancak bu iki meclis farklı alanlarla ilgilendiklerinden ikisinin birleştirilmesi bir dönem için söz konusu olmamıştır. Zira Meclis-i Maarif daha ziyade dinî ilimler, Meclis-i Muhtelit ise çeşitli fenlere dair konuları görüşüyordu. Meclis-i Muhtelit ile azınlık okulları da Mekâtib-i Umumiyye nâzırı adıyla atanacak bir nâzırın emri altında bulunacaktı. (Teyfur Erdoğan, "Maarif-i Umumiyye Nezâreti Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.51, S.1-4, Ocak 1996 (Prof. Dr. Oral Sander'e Armağan), Ankara 1998, s.205, 206. c.52 Ocak -Aralık 1997 (Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu'na Armağan), Ankara 1998, s.247-285)

okul kuruldu ki bu okul Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ile birlikte oluşa gelen imajı idi. Bu okul Mekteb-i Sultani olarak da bilinen Galatasaray Lisesi idi⁸⁸⁶. Sadece Galatasaray Lisesi değil birçok eğitim kurumunun açılış gerekçesinde gayrimüslimlerin eğitim alanında ilerledikleri vurgulanmıştır. Örneğin, Darüşşafakanın kuruluş gerekçeleri arasında Müslümanların eğitimlerinin gayrimüslimlere göre geri kaldığı ifade edilerek onların bu konudaki üstünlükleri vurgulanmıştır⁸⁸⁷.

3.3. GAYRİMÜSLİMLERİN OSMANLI KÜLTÜR VE ENTELEKTÜEL DÜNYASINA KATKILARI

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimler başta kendi cemaatleri olmak üzere Osmanlı Devleti için kültürel ve entelektüel katkılar sağlamıştır. Bu kişiler ağırlıklı olarak Avrupa'dan almış oldukları eğitim ile beraber hem kendi kültürlerinin hem de Avrupa kültürünün aktarıcısı olarak Osmanlı toplumunu etkilemişlerdir.

Gayrimüslim bürokratları başta Hâriciyedeki birimler olmak üzere “öğretici” olarak yani dil eğitimi veren kişiler olarak görmekteyiz. Gayrimüslim bürokratların burada dil eğitimi vermesinin yanı sıra diploması ilmi, diplomasının incelikleri konusunda da öğretici kimlikleri olduğu görülmektedir.

“Öğretmen” kimliği ile öne çıkan gayrimüslimler, Maarif Nezâretine bağlı Lisan Mektebinde dönemin bürokrasi dili olan Fransızcanın yanı sıra Rumca ve Bulgarca dersleri vermişlerdir. Mekteb-i Maarif-i Aklâmın (Mahrec-i Aklâm)⁸⁸⁸ içinde açılan Lisan Mektebinde Rumca dersi için İstatistik Kalemî mütercimi Rum Kostaki Antopolo Efendi görev almıştır. Kostaki Antopolo Efendi*, ilk derse başlamadan önce

⁸⁸⁶ Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, İstanbul 2002, s.117, 118; Ayrıca Mekteb-i Sultani için bkz. Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultani*, İstanbul 2003.

⁸⁸⁷ Osman Nuri Ergin, *age*, s.405.

⁸⁸⁸ Orta dereceli bir kâtip okulu Mahrec-i Aklâm için bkz., Gülden Sarıyıldız, “Osmanlı Bürokrasisinde Kâtip Yetiştirmek İçin Açılan Modern Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Maarif-i Aklâm (Mahrec-i Aklâm)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.6, İstanbul 2002, s.17-30.

* Kostaki Antopolo Efendi, 1834/1250 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Çorbacıoğlu Atanaş'tır. İlköğrenimine Üsküdar'daki okulda başlayan Kostaki Antopolo Efendi, özel hocalardan Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca dersleri almıştır. Ardından Fener Rum Mektebini bitirmiştir. Türkçe, Fransızca, Rumca konuşur yazar. İtalyanca, Almanca ve İngilizceye aşinadır. *Düvel-i Bahriye Sancaklarının Resm-i Tarifi* isimli bir kitabı bulunan Kostaki Antopolo Efendi'nin haritacılık alanında da çeviri eserleri vardır. 29 Ocak 1859/23 C 1275'de Heybeliada Mekteb-i Bâhriyede Rumca öğretmenliğinde kariyerine başlayan Kostaki Antopolo Efendi, 16 Mart 1866/28 L 1282'de Ticâret Nezâreti İstatistik Kalemî kitabeti mütercimliğinde, 11 Ekim 1867/13 C 1284'de Maarif Nezâreti Lisân Mektebi Rumca öğretmenliğinde, 24 Mayıs 1868/1 S 1285'de Birinci Meclis-i Ticârette, 19 Eylül 1971/5 B 1288'de Ticâret-i Divân-ı İstinafta, 7 Kasım 1871/24 Ş 1288'de Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Hukuk Dairesi âzâlığında, 2 Ocak 1876/5 Z 1292'da Meclis-i Ali-i İcraatta, 1876/1293'de Mâhkeme-i Temyîz Ceza Dairesinde, 16 Ağustos 1876/26 B 1293'de Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinde, 4 Ocak 1877/18 Z 1293'de Mâhkeme-i Temyîz Hukuk Dairesinde, 28 Mart 1877/13 Ra 1294'de Heyet-i Ayan âzâlığında, 18

öğrencilerde nasihatlerde bulunarak Yunancanın tarihçesinden ve ehemmiyetinden bahsetmiştir⁸⁸⁹. Okulun Fransızca öğretmeni ise Adosidi Efendi'dir⁸⁹⁰.

Gayrimüslimlerin kendi cemaatleri haricinde ders verdiği kurumlar arasında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne gelmektedir. Burada, gayrimüslimler ağırlıklı olarak “yabancı dil” öğretmeni olarak yapmış oldukları görevlere ek olarak istihdam edilmişlerdir. Örneğin, Bâbiâli Tercüme Odası memurlarından olup geçici süreliğine Bâb-ı Seraskeri Evrak-ı Ecnebiye Mütercimliğinde istihdam edilen Kırkor, Mekteb-i Tıbbiyede lisân dersi vermiştir⁸⁹¹.

Gayrimüslim bürokratların “öğretmen” kimlikleri bu kişilerin kendi cemaatlerine mensup okullarda verdikleri derslerin yanı sıra Osmanlı modernleşmesinin öncülüğünü yapan modern tarzdaki okullarda da kendini gösterir.

Almış oldukları eğitimler doğrultusunda gayrimüslim bürokratlardan Karabet Sironyan Efendi* önemli bir simadır. Karabet Sironyan Efendi, Paris'te Grignon Ziraat Mektebinde ziraat eğitimi almıştır. Bu eğitime paralel olarak Orman Mektebinde öğretmenlik yapmıştır⁸⁹². Paris Grignon Ziraat Mektebinde eğitim gördükten sonra yurda dönen ve Halkalı Ziraat Mektebinin açılmasında yararlıklar gösteren Kırkor Ağaton Efendi de açmış olduğu okulda öğretmenlik yapmıştır⁸⁹³.

Bâbiâli'nin dışında kendi cemaat okullarında öğretmenlik yapan gayrimüslim bürokratlar arasında, hâriciyede istihdam edilen Fotyadi Kostaki Bey, Fener Rum Mektebinde Türkçe öğretmeni olarak görev yapmıştır⁸⁹⁴. Kendi cemaatlerine mensup okullarda öğretmenlik yapan bir diğer isim de yukarıda da ifade edildiği gibi sonradan

Haziran 1878/17 C 1295'de İntihâb-ı Memurin Komisyonu âzâlığında, 19 Şubat 1879/27 S 1296'da Halep ve Diyarbakır Vilâyetleri İkinci Komiserliğinde, 15 Ağustos 1879/26 Ş 1296'da Sisam Komiserliğinde, 16 Aralık 1879/2 M 1297'de Baş Müddei Umûmiliğinde, 20 Kasım 1883/20 M 1301'de Girid Vilâyeti Valiliğinde istihdam edilmiştir. Ayrıca birçok komisyonda gerek âzâlık gerekse başkanlık olmak üzere görev yapmıştır. (BOA, DH. SAİD., nr.4/230)

⁸⁸⁹ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr. 904, 18 Kasım 1867/22 B 1284

⁸⁹⁰ Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XXVII, S.44, Ankara 2008, s.86.

⁸⁹¹ BOA, A. AMD., nr.67/48, 1856/1272

* Karabet Sironyan Efendi, 1833/1248 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sarraf Bedros Sironyan'ın oğludur. İstanbul'da ilköğrenimini gördükten sonra Paris'te Grignon Ziraat Mektebinde eğitimine devam etmiştir. Türkçe biraz okuyuzar, Fransızca ve Ermeniceyi ise yazar durumdadır. 1864/1280'de Sergi-i Umûmî-i Osmani'de ve 1865/1282'de Paris Sergisi'nde memuriyetle kariyerine başlayan Karabet Sironyan Efendi, 1867/1283'de Orman Meclis âzâhğında istihdam edilmiştir. 23 Haziran 1887/1 L 1304'de ölmüştür. (BOA, DH. SAİD., nr.3/508)

⁸⁹² BOA, DH. SAİD., nr.3/508

⁸⁹³ Kevork Pamukciyan, “Ağaton Efendi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1958, s.251.

⁸⁹⁴ BOA, DH. SAİD.,nr.3/66

Lisân Mektebinde ders verecek olan; Heybeliada Mekteb-i Bahriye-i Şâhane'de Rumca öğretmenliği yapan Rum Kostaki Antopolo Efendi'dir⁸⁹⁵.

Gayrimüslim bürokratlar “öğretmenlik” haricinde XIX. yüzyıl çeviri faaliyetlerinde de önemli bir yere sahiptir⁸⁹⁶. Gayrimüslim bürokratların almış oldukları eğitimin sonucu olarak telif ettikleri eserler ve çevirileri⁸⁹⁷ de ön plana çıkmaktadır. Ayrıca birçok gayrimüslim bürokrat kendi cemaatleri için kurulmuş olan dernek ve vakıfların yanı sıra Bâbîâli tarafından kurulmuş olan derneklerde, cemiyetler ile gazete ve mecmualarda yazı ve çeviri faaliyetlerini sürdürmüştür.

Gayrimüslim bürokratların gerek kendilerinin kaleme aldıkları gerekse çevirilerini yaptıkları eserleri incelediğimizde bu eserlerin özellikle dilbilgisi, hukuk, politika, tarih, iktisat, biyografi, mimarlık, coğrafya-haritacılık, ormancılık ve fen alanındaki eserler olduğunu görürüz.

Gayrimüslim bürokratlardan dilbilgisi alanında eser verenler ağırlıklı olarak Fransızca dilbilgisi ve gramer kitaplarıyla birlikte okuma yazma kitapları yazmış veya çevirmişlerdir. Dilbilgisi ve gramer alanında eser veren bürokratların çoğunluğu hâriciyede istihdam edilen bürokratlardır. Bu kişilerden Bâbîâli Tercüme Odası memurlarından Bâb-ı Seraskeri Ecnebiye Kalemî mütercimliğinde istihdam edilen Kirkor Margosyan Efendi, Fransızca dilbilgisi ile ilgili risale yazmıştır⁸⁹⁸. *Sarf ve Nahv-i Fransevî* isimli bu eser, iki cilt halinde İstanbul'da 1859 ve 1867 yılında basılmıştır⁸⁹⁹.

Bâbîâli ve Tanzimât Tercüme Kalemlerinde istihdam edilen Rum Yorgaki Petropulo Efendi'nin ise, *Reh-nümâ-yı lisân-ı Fransevi* isimle basılmış eseri vardır⁹⁰⁰. Fransız dili ile ilgili eser 64 sayfalık bu küçük eser, döneminde ders kitabı olarak okutturulmuştur⁹⁰¹. Yurt dışında eğitim görüp Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Yahya İskender Efendi'nin de *Tevzî-i Lisânî* isminde dilbilgisine dair bir eseri vardır⁹⁰².

⁸⁹⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/230

⁸⁹⁶ Osmanlı Devleti'nde çeviri etkinliği ve çevirmenler için bkz. Sâkine Erüz Esen, *Çokkültürlülük ve Çevirmenler Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler*, İstanbul 2010.

⁸⁹⁷ Johann Strauss, “Who Read What in the Otoman Empire (19th-20th centuries)?”, *Middle Eastern Literatures*, Vol.6, No.1, London 2003, p.48.

⁸⁹⁸ BOA, DH. SAİD., nr.4/350

⁸⁹⁹ Kirkor Margosyan, *Sarf ve Nahv-i Fransevi*, Dersaadet 1859.

⁹⁰⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/524; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.734, s.99, 30 Eylül 1857/11 S 1274

⁹⁰¹ BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.734, s.99, 30 Eylül 1857/11 S 1274; Yorgaki Petropulos, *Reh-nümâ-yı Lisân-ı Fransevi*, Basım yılı ve yeri yok.

⁹⁰² BOA, DH. SAİD., nr. 1/630

Gayrimüslim bürokratların ağırlıklı olarak Fransızca eğitimi almaları ve bu dile hâkimiyetleri Fransızca diline ve gramer yapısına ait eserler kaleme almalarına neden olmuştur. Bununla birlikte, bu bürokratların Osmanlıca gramerine dair eserler de kaleme aldığı görülmektedir. Sözgelimi, Rum Konstantinidi Aleksadirios Paşa'nın *Kavaid-i Esâsiye, Lisân-ı Osmanî* gibi eserleri vardır⁹⁰³. Kostantinidi Aleksandrios Paşa'nın Türk diline dair eserlerinin yanında Yunan diline dair de *Usûl-i Lisan-ı Rûmî* isiminde 1309/1889 yılında İstanbul Neologos Matbaası'nda basılmış 368 sayfalık hacimli bir eseri de vardır⁹⁰⁴.

Yabancı dillerden çeviri faaliyetlerinin yanı sıra bazı bürokratlar Türkçe eserlerden başka dillere çeviriler de yapmışlardır. Bu duruma örnek olarak Bâbîâli Tercüme Odasında istihdam edilen Sahak Abro Efendi'nin, Ahmed Cevdet Paşa ve Fuad Paşa'nın *Kavaid-i Osmaniye* adlı eserini Fransızcaya tercüme etmelerini gösterebiliriz⁹⁰⁵.

Hâriciye Nezâreti Tâhriât-ı Ecnebiye Odasında mülâzemetle istihdam edilen İstefan Karayan Efendi'nin *Miftah-ı Lisân-ı Fransevi, Hurûf-ı Fransevi* ve *Rehber-i Tercüme* isimlerinde üç eseri vardır⁹⁰⁶. Bu eserler de dilbilgisi ile ilgilidir.

Bâbîâli Tercüme Odasından Ermeni Artin Sarrafyan Efendi, *Çocuklara Hediye* isiminde Türkçe okuma kitabı kaleme almıştır⁹⁰⁷. Çocuklar için hazırlanan okuma yazma kitaplarının dışında çocukların eğitimine dair eserlerin de gayrimüslim bürokratlar tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Paris'te tıp eğitimi almış ve Fransızca çıkarılan Tıp Gazetesi'nde de yazarlık yapan Meclis-i Maarifin fahri âzâsından Ermeni kökenli Serviçen Efendi'nin çocuk terbiyesine dair telif bir eseri vardır⁹⁰⁸.

Gayrimüslim bürokratlar sözlük çalışmalarında da bulunmuşlardır. Tercüme Odasından Fardis Efendi'nin, Türkçe öğrenmek isteyenler için Rumcadan Türkçeye yazmış olduğu lügat buna örnek olarak gösterilebilir⁹⁰⁹.

Antoloji alanında eser veren; Meclis-i Kebir-i Maarif âzâsından Rum Kostantinidi Aleksandrios'un *Müntehabât-ı Asâr-ı Osmanîye* adlı eseri antolojiler

⁹⁰³ BOA, DH. SAİD., nr.4/30

⁹⁰⁴ Aleksandır Kostantinidi Paşa, *Usul-i Lisan-ı Rumi*, Dersaadet 1891.

⁹⁰⁵ Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, İstanbul 2004, c.2, s.2, 8, 14; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (yay. haz. Cavid Baysun), Ankara 1991, s.45. (Türkçenin gramerine dair ilk eser olan Kavaid-i Osmaniye, 18 Temmuz 1851 yılında açılan Encümen-i Dâniş'e sunulan ilk eserdir. Ali Akyıldız, *age.*, s.244-245.)

⁹⁰⁶ BOA, DH. SAİD., nr.4/296

⁹⁰⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/118

⁹⁰⁸ BOA, DH. SAİD., nr.1/60; Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, c.2, İstanbul 2008, s.667, 668.

⁹⁰⁹ *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, nr.526, 10 Aralık 1862/18 C 1279

içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. 1872 yılında İstanbul Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda, basılan bu eser⁹¹⁰ daha sonra 1874 yılında İstanbul Votira ve Şürekası Matbaası'nda ikinci defa basılmıştır⁹¹¹. Safvet Paşa'nın teşvikleriyle yazılan bu eser, yazarın hem kendi dönemine hem de daha önceki dönemlere ait, Ahmed Mithat, Münif Efendi, Cevdet Paşa, Nefi, Nedim ve Vehbi gibi yazar ve şairlerin eserlerinden derlediği bir çalışmadır⁹¹².

Hukuk sahasında gerek telif gerekse çeviri olmak üzere gayrimüslim bürokratların diğer alanlara oranla oldukça fazla eseri vardır. Bu konudaki eserlerin fazlalığı hem gayrimüslimlerin eğitimleri ile hem de Bâbîâli'nin XIX. yüzyıl kanunlaştırma hareketiyle ilgilidir. Aynı zamanda gayrimüslim cemaatlerin kendi içlerindeki aydınlanma hareketleri de bu alandaki gerek telif gerekse çeviri eserlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Hukuk alanında eser vermiş gayrimüslim bürokratlar arasında, Ticaret Nezâretinden Rum Fotyadi Kostaki Bey dikkate değer bir isimdir. *Ticâret-i Berriye ve Bahriye, Mahkeme-i Ticâret Kanûnları* ve *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*yi Rumcaya tercüme etmiştir⁹¹³. Fotyadi Kostaki Bey'in eğitim geçmişi ve bürokratik kariyeri yapmış olduğu çevirilerle paralellik arz eden bir yapı göstermektedir. İstanbul Fener Rum Mektebinde ve Heybeliada Büyük Mektepte Yunanca eğitimi alan ve Bâbîâli Tercüme Odasında bürokratik kariyerine başlayan Fotyadi Kostaki Bey, Türkçe, Rumca ve Fransızca konuşup yazar. Rumca yayınlanan Far dö Bosfor (Phare de Bosphor) gazetesinin yazarlığında, Fener Rum Mektebinde Türkçe öğretmenliğinde, Tefrik-i Tebaa Komisyonu âzâlığında, Ticârethanedeki mahkeme komisyon âzâlıklarında, Girid Vilâyeti Müşâvirliğinde, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye İstinâf Mâhkemesi âzâlığında, Mekteb-i Sultani Müdürlüğünde ve Nafia Komisyonu âzâlığında görev yapmıştır⁹¹⁴. Fotyadi Kostaki Bey'in hukuk alanında Rumcaya yapmış oldukları çevirileri Rum cemaatinin aydınlanması için de yapılmış çalışmalardır.

Hukuk alanında çeviri faaliyetinde bulunan bir diğer bürokrat ise Vahram Bey⁹¹⁵dir. Ermeni asıllı olan Vahram Bey, *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyye Kanûn-ı*

⁹¹⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/30; Aleksandır Kostantinidi, *Müntehabât-ı Asar-ı Osmaniye*, Dersaadet 1288.

⁹¹¹ <http://katalog.ibb.gov.tr>

⁹¹² Aleksandır Kostantinidi, *Müntehabât-ı Asar-ı Osmaniye*, Dersaadet 1288

⁹¹³ BOA, DH. SAİD., nr.3/66

⁹¹⁴ BOA, DH. SAİD., nr. 3/66

⁹¹⁵ BOA, DH. SAİD., nr.2/904

Muvakkatı'nı Ermeniceye çevirmiştir⁹¹⁶. Rum Grikor Aristarki Bey de, Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu antlaşmalar ile yayınlanmış olan kanun ve nizamnameleri Fransızcaya tercüme etmekle görevlendirilmiş ve bu tercümeleri yayınlanmıştır⁹¹⁷. Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu uluslararası antlaşmalar ile ilgili eser veren bir diğer önemli bürokrat da Ermeni Noradunkyan Gabriyel Efendi'dir. Noradunkyan Gabriyel Efendi, *Recueil d'Actes Internationaux e l'Empire Ottoman* isimli eseri derlemiştir. 1897 ila 1903 yılları arasında 4 cilt halinde Paris'te yayınlanan eser, Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu anlaşmaları, konvansiyonları, deklarasyon, protokol, ferman, berat gibi belgeleri içerir⁹¹⁸.

Hukuk alanındaki eserler, yazarların hem kişisel tercihleri hem de; Bâbîâlî'nin de isteği doğrultusunda kaleme alınmış çeviri eserlerdir. Çeviri eserler öncelikli olarak ticâret hukuku gibi ihtiyaç duyulan alanlarda yapılmıştır. Sözelimi 1862/1278 yılında Ticaret Kanunnamesinde yer alan hükümlerin açıklaması için Ticaret Meclis âzâsından Ermeni Ohannes Vahan Efendi⁹¹⁹ üç fasıl olmak üzere bir risale bastırmıştır. Bu risalenin birinci faslı şirket meselelerine yönelik olup 600 nüshası Takvimhane'de basılarak masrafı hazineden ödenmiştir⁹²⁰. Vahan Efendi'ye göre esasen Ticâret Kanunnamesinin havi olduğu maddelerin çoğu dıştan bakıldığında birbiriyle münasebet ve irtibatı yokmuş gibi görünmektedir. Dolayısıyla yeterli bilgisi olmayanlar için de anlaşılması güçtür. Öte yandan sistematığı de pek yerinde olmadığından kanun maddeleri arasında irtibat güçlüğü doğmaktadır⁹²¹.

1860 yılında Paris'te “De l'erreur en Matière Civile D'après le Droit Romain et le Code Napoléon (Napolyon Kanunlarına ve Roma Hukukuna Göre Sivil Davalardaki Hatalar)” başlıklı tezi⁹²² ile Doktora⁹²³ yapan Rum Aleksandır Karatodori Paşa ise Fransa Medeni Kanunundan bazı meselelerle ilgili iki tane basılı eseri vardır⁹²⁴.

⁹¹⁶ BOA, DH. SAİD., nr.2/904

⁹¹⁷ *La Turquie*, nr. 78, 6 Nisan 1872; BOA, DH. SAİD., nr.165/139

⁹¹⁸ BOA, DH. SAİD., nr.81/473; Kevork Pamukciyan, *age.*, s.324; Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman*, Paris 1897.

⁹¹⁹ BOA, DH. SAİD., nr. 4/470

⁹²⁰ BOA, A. MKT. NZD., nr.366/51, 11 Eylül 1861/5 Ra 1278.

⁹²¹ M. Macit Kenanoğlu, *Ticâret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*, Ankara 2005, s.78.

⁹²² Mahmut Akpınar, *agt.*, s.58.

⁹²³ Osmanlı Devleti'nde ise hukuk alanında Doktora tezi daha geç bir dönemde 1881/1298 yılında yapılmıştır. Tez, Ermeni Rupen Ohannes Karakaşyan Efendi'ye aittir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akman, “Türkiye’de Hukuk Alanında Yapılan İlk Doktora Tezi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.1, İstanbul 2006, s.65-86.

⁹²⁴ BOA, DH. SAİD., nr.18/257

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizi Pasko Vasa Efendi⁹²⁵ ise *Türkistan'ın Kavanini Hakkında Mutala'at* isimli risâlenin tercümesini yapmıştır. Bu tercüme dönemin gazetelerinde de yayınlanmıştır⁹²⁶. Pasko Vasa Efendi'nin bir diğer eseri de 1873/1289 yılında İstanbul'da Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Matbaası'nda basılmış olan *Tarih-i Mücmel-i Kavanin-i Roma*'dır. 94 sayfa ve 18 bölümden oluşmuş olan bu eser de Roma tarihi ve hukuku hakkında bilgiler verilmiştir⁹²⁷. Eserin girişinde Pasko Vasa Efendi, Roma kanunlarının önemine vurgu yaparak, eserin yazılış amacını şu şekilde ifade etmiştir; "...beyândan müstağni olduğu üzere kavaninin muntazam suretle cem' ve neşrine her milletden evvel Romalılar kıyâm etmişlerdir. Bu neşriyât sayesinde perde-i cehâlet hark ve tedmir ve efkâr-ı 'avâm tenvîr edilib kavânin denilen şey'in mustahfiza-ı hukuk-ı enam ve hami-i havâss ve avam idüğü meydana çıkmıştır. Şu esas üzerine mübteni olarak Romalıların ibtidâ-yı zuhûr ve intişârında kavanin ne halde olub mürûr-ı zaman ile kangî esbâba mebni terakkiyâta yüz tutmuş ve ba'dehû ne türlü teşebbüs ile ikmâl olunmuş olduğunun şerh ve izâhına dâ'ir bir risâlecik yapmak ve bu yolda bir çığır açmak üzere acizâne bu tarihçenin cem' ve te'lifine ibtidâr olundu."⁹²⁸

Politika alanında Kostaki Antopolo Efendi, Rum ve Ermeni milletleri arasındaki ihtilâf ile ilgili Kostantipos? Efendi tarafından Rumca yazılmış risaleyi Türkçeye çevirerek Ermeni harfleriyle bastırmıştır⁹²⁹. Ermeni Sahak Abro Efendi ise, ekonomi-politik literatüründe önemli bir yere sahip olan Jean Baptiste Say'ın *Catéchisme d'économie Politique* adlı Fransızca eserini, *İlm-i Tedbir-i Menzil* adıyla da Türkçeye çevirmiştir⁹³⁰. 1268/1852 yılında İstanbul Mühendisöğlü Matbaası'nda 142 sayfa olarak basılan bu eser⁹³¹ ekonomi politik alanında Osmanlı Devleti'nde çevrilmiş önemli kitaplar arasındadır. Bu eser Osmanlı Devleti'nde liberal iktisadi düşüncenin tanıtımını ve savunuculuğunu yapmıştır⁹³².

Batı teknik ve ekonomi biliminin yanısıra tarih, felsefe ve ahlâk gibi alanlarda da ilk çeviriler arasında öncülüğü yine gayrimüslim bürokratlar yapmışlardır. Ahlâk alanında Ermeni Sahak Abro Efendi, Fransız yazar Ségur'un eserini *Kişver-i Derun*

⁹²⁵ BOA, DH. SAİD., nr.1/236

⁹²⁶ *Terâkki*, nr.213, 30 Ağustos 1869/22 Ca 1286

⁹²⁷ Vasa Efendi, *Tarih-i Mücmel-i Kavanin-i Roma*, İstanbul 1289.

⁹²⁸ Vasa Efendi, *age.*, s. 3,4.

⁹²⁹ BOA, DH. SAİD., nr.4/230

⁹³⁰ Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, İstanbul 2004, c.2, s.2, 8, 14.; BOA, A. MKT. MHM., nr.196/41, 26 Eylül 1860/10 Ra 1277

⁹³¹ Sahak Abro, *İlm-i Tedbir-i Menzil*, Dersaadet 1268.

⁹³² Eserin içeriği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Abdüllatif Şener, "Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Ankara: 31 Ekim- 3 Kasım 1989*, Ankara 1994, s.215-243.

isminde çevirerek yayınlamıştır. İstanbul'da 1287/1870 yılında 40 sayfa olarak basılan bu eser sosyal ahlâk alanındadır⁹³³.

Meclis-i Hâzâin, Şûrâ-yı Devlet ile Ticaret ve Ziraat Nâzırlığı gibi görevlerde bulunmuş olan Ohannes Çamiç Efendi de Bâb-ı Seraskeride mütercim olarak istihdam edildiği sırada İtalyan Pasquale Gallupi'nin mantık hakkındaki Fransızca felsefe kitabını Osmanlıcaya tercüme ederek, *Miftahü'l-Fünûn* adıyla 164 sayfa olarak 1860 yılında Takvimhâne-i Amire Matbaası'nda bastırmıştır. Bu eser dönemin devlet adamlarından Cevdet Paşa tarafından da beğeniyle karşılanmış ve Tarih-i Cevdet'te bu eserden övgüyle söz edilmiştir⁹³⁴. Ohannes Efendi, Gallupi'den yaptığı tercümeyi sadece tercüme etmekle kalmamış, tercümeye kendi mantık anlayışına uygun birtakım ilavelerde yapmıştır. Bu ilâvelerden Ohannes Efendi'nin İslâm mantık anlayışını kabul ettiği anlaşılmaktadır⁹³⁵.

Tarih alanındaki telif ve çeviriler de oldukça fazladır. Bu sahada, Dimitraki Efendi'nin, *Toskanalık Tarihi Kadîmi* adlı eseri *Vilâyet Gazetesi*'nin⁹³⁶ Rumca kısmında tefrika halinde yayımlanmıştır⁹³⁷.

Vasa Efendi de, *Arnavudluk ve Arnavudlar Hakkında Mutalaat* ismiyle Fransızca bir risale kaleme almıştır. Bu risale daha sonra A. D.'nin *Arnavudluk ve Arnavudlar* ismiyle Türkçeye çevrilerek, 1297/1880 yılında Mihran Matbaası'nda tekrar basılmıştır. Eser, Meclis-i Maarifin ruhsatıyla basılmış olup geliri ve her hakkı *Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye*'ye aittir⁹³⁸. Eserin mütercimi A. D., eser ve eserin müellifi ile ilgili olarak kitabın girişinde şu şekilde bilgi vermiştir; “...*Edirne Vilâyeti Celilesi müsteşârı sa'adetlü Vasa Efendi Hazretleri “Arnavudluk ile Arnavudlar Hakkında Mutâla'at” ser-levhasıyla Fransızca olarak mukâddemâ bir risâle neşr eylemiş idi. Bu risâle fi'l-hakika Arnavudluk ve Arnavudlar hakkında ma'lûmât-ı müfide ve izâhât mütenevvi'ayı havi bulunduğundan ve binâberîn Avrupa lisânlarının heman kâffesine nakl olunarak karîlerinin bi-hakk-ı nazarı takdir ve tahsinini celb eylediğinden bu kere lisân-ı azbû'l-beyân Osmanîye dahi bî't-tercüme tab' ve neşr olunmuşdur. Bu mütercimin vazifesi tercüme eylediği eserin aslından mühimmâ imkân çıkmaksızın mündericâtını o lisânın şive-yi ifâdesine tatbik eylemekdir. İşte bu vazife derpîş edilerek*

⁹³³ Sahak Abro, *Kişver-i Derun*, Dersaadet 1287.

⁹³⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (yay. haz. Cavid Baysun), Ankara 1991, s.77.

⁹³⁵ Mustafa Ülger, Hoca Abdülkerim Efendi'nin Felsefi Görüşleri, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Hayrani Altıntaş), Ankara 2007, s.121.

⁹³⁶ Kuvvetle muhtemel Yanya Vilâyeti.

⁹³⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/92

⁹³⁸ Vasa Efendi, *Arnavudluk ve Arnavudlar*, Dersaadet 1297.

risâle-i mezkûre şu hey'ete efrâğ olunmuş ve şu kadar ki Fransızcasında muhârrer müşârü'n-ileyhin gösterdiği maharet ve letâfete karşı acz ve adem-i iktidâr cihetiyle Türkçesi bu kadar olabilmışdir...’’⁹³⁹

Rum Konstantinidi Aleksandrios’un ise *Ayasofya Tarihi, Yunan-ı Kadim Tarihi* isimli eserleri vardır⁹⁴⁰. Yunanistan’ın tarihi ile ilgili olan eseri *Tarih-i Yunanistan-ı Kadim: Kable’l-milad min 2200 ila 146* ismiyle İstanbul’da Matbaa-i Amire’de 1286/1870 yılında basılmıştır. Kostantinidi bu eseri Meclis-i Kebir-i Ma’arif âzâsı iken kaleme almıştır⁹⁴¹.

Bâbîâli ve Tanzimât Tercüme Kalemleri’nde istihdam edilen Yorgaki Petropulo Efendi’nin, *Heyet-i Sabika-i Kostantaniye* isimli tercüme eseri vardır⁹⁴². Bizans İmparatorluğu tarih ve coğrafyasıyla ilgili olup, Eski Rum Patriği Konstantios’un Konstantinias adlı eserinin Türkçe bir özeti olan bu eser 64 sayfa olup 1872/1289 yılında İstanbul Tercüman-ı Ahvâl Matbaası’nda basılmıştır⁹⁴³. 12 bölümden oluşan bu eserin 1. bölümü Bizantiyon şehrinin geçmiş zamanlardaki hali ve tarihçesi; 2. bölümü, Kostantiniye surları; 3. bölümü, Ayvansaray Kapısı tarafında olan surlar; 4. bölümü, Kostantiniye’nin kapıları; 5. bölümü, Kostantiniyenin mahalleleri; 6. bölümü, İstanbul’da bulunan suyolları ve kemerleri; 7.bölümü, İstanbul’da bulunan camiler ve saraylar; 8. bölümü, İstanbul’da bulunan sarnıçlar ve dikili taşlar; 9. bölümü, Dersaadet’te At Meydanı; 10. bölümü, Ayasofya; 11. bölümü, kiliseden çevrilen camiler; 12. bölümü, çeşitli konular hakkındadır⁹⁴⁴. Eser Tercümân-ı Ahvâl’in altı numaralı nüshasından on altı numaralı nüshasına kadar tefrika halinde neşredilmiş, daha sonra basılmıştır⁹⁴⁵. Bu eser sonradan Fransızcaya da çevrilmiştir⁹⁴⁶.

Bürokratik kariyerine Bâbîâli Matbuat Kaleminde başlayıp, uzun yıllar bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev almış olan Süryani-Katolik Toma Hason

⁹³⁹ Vasa Efendi, *age*.

⁹⁴⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/30; BOA, *BEO Ayniyât Def.*, nr.1098, s.9, 5 Temmuz 1870/6 R 1287

⁹⁴¹ Aleksandır Kostantinidi, *Tarih-i Yunanistan-ı Kadim: Kable’l-Milad min 2200 ila 146*, Dersaadet 1286.

⁹⁴² BOA, DH. SAİD., nr.4/524

⁹⁴³ Yorgaki Petropulo, *Hey’et-i Sabika-i Kostantaniye*, Dersaadet 1289.

⁹⁴⁴ Yorgaki Petropulo, *age*.

⁹⁴⁵ Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, İstanbul 2000, c.I, s.217.

⁹⁴⁶ Johann Strauss, “Fenerliler ve Türk Dili”, *Toplumsal Tarih*, S. 193, (çev: Onur Şar-Ragıp Ege), İstanbul 2010, s.73.

Efendi⁹⁴⁷'nin ise Fransızca olarak *Asr-ı Sultan Hamid Han-ı Sani* isimli bir eseri vardı⁹⁴⁸.

Ermeni-Katolik bir bürokrat olan Vartan Paşa*, Fransa tarihi ile ilgili eserler kaleme almıştır. H. Mühendisyan Matbaasından 1855 ve 1856 yıllarında basılan *Tarihi Napolyon Bonaparte İmberatoru Ahali Fransa* adlı eseri iki cilt halinde olup oldukça hacimlidir⁹⁴⁹. Bu eser 1868/1285 yılında da İstanbul Tophane-i Amire Matbaası'nda 261 sayfa olarak *Tarih-i Napolyon* ismiyle tekrar basılmıştır⁹⁵⁰.

Fransa'da düzenlenen Paris Sergisi ile ilgili de Vartan Paşa'nın İstanbul'da Mühendisyan Matbaası'nda 1856 yılında basılmış olan *Paris Meşvereti Yahut Mükâlim Meclisinin 24 Kıta Mazbataları* adlı Fransızcadan çeviri 283 sayfalık bir eseri vardır⁹⁵¹. Vartan Paşa'nın tarih alanındaki bir diğer eseri ise, *Şark Muharebesi Hikayesi* adlı 1878 yılında B. Kiriççıyan Matbaasında ve 1879 yılında A. Zeliç Matbaası'nda basılmış olan iki ciltlik eserdir⁹⁵². Telgrafçılıkla da ilgili *Telgraf Risâlesi yani Elektrik Teleğrafının Süret-i Hareket ve İstimali Beyanında Muhtasar Bir Şerhnâme* adlı bir eseri olup, 1857 ve 1858 yıllarında H. Mühendisyan Matbaası'nda basılmıştır⁹⁵³.

Vartan Paşa'nın Osmanlı kültür hayatına asıl katkısı *Akabi Hikayesi* adlı Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilk roman ile olmuştur. İstanbul H. Mühendisyan Matbaası'nda 1851 yılında basılan bu eser 438 sayfadır⁹⁵⁴. Eser, Ermeni harfli Türkçedir. Ermenilerin hayatını mevzu edinen bu roman *Akabi Hikayesi* adıyla Andreas Tietze tarafından Latin harfleriyle de 1991 yılında yayınlanmıştır⁹⁵⁵. Romanın içinde bahsedilen tarihi vakaların kronolojisi şöyledir; İstanbul'da büyük veba 1812, Yeniçeri Vakası 1826, Ermeni Katoliklerin Sürgünü 1827, Fransız İhtilâli 1830, Ermeni Katolik

⁹⁴⁷ BOA, DH. SAİD., nr.13/57

⁹⁴⁸ BOA, DH. SAİD., nr.13/57

* Vartan Paşa (26 Eylül 1816- 28 Mart 1879) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Tam adı Hovsep Vartanyan olup Vartan Paşa olarak da anılır. İlk eğitimini Kumkapı'daki Bezciyan Mektebinde yaptı. 1827'de tahsil için Viyana'daki Mikhtarist Manastırına gönderildi. İstanbul'a döndükten sonra 1836'da Hasköy'deki Nersesyan Mektebinde ve barutçubaşı Ohannes Bey Dadyan'ın evinde öğretmenlik yaptı. 1837'de Bahriye'de tercüman oldu ve ilerleyerek baştercümanlığa yükseldi. Kısa süre sonra ulâ sânisî rütbesi tevcih kılındı. 1860'ta askeriyeden ayrılarak ulvî görevler deruhte etti ve Bey unvanını aldı. 1868'de veya 1869'da Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye âzâ atandı. Ocak 1872 ortalarında, seneyi şemsi aylara çevirmek maksadıyla, Cevdet Paşa'nın başkanlığında teşekkül eden komisyona üye seçildi. (Kevork Pamukciyan, *age.*, s.373, 374; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (yay. haz. Cavid Baysun), Ankara 1991, s. 111, 112.)

⁹⁴⁹ Hasmik A. Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, c.2, İstanbul 2005, s.100, 102.

⁹⁵⁰ Vartan Paşa, *Tarih-i Napolyon*, İstanbul 1285.

⁹⁵¹ Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.101; (Paris Sergisi ile ilgili eser kaleme alan bir diğer Osmanlı memuru da Ermeni asıllı Kalust Markosyan Efendi'dir. BOA, DH. SAİD., nr. 4/332)

⁹⁵² Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.189, 194.

⁹⁵³ Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.105, 110.

⁹⁵⁴ Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.91.

⁹⁵⁵ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.373, 374.

Milletinin tanınması 1830, Boğaziçi vapurlarının ihdası, İstanbul'da balonla ilk uçuş: 1844⁹⁵⁶.

Vartan Paşa'nın diğer bilinen eserlerinden birisi de 1852 yılında İstanbul'a H. Mühendisyan Matbaası'nda basılan *Boşboğaz Bir Adam*⁹⁵⁷ adlı eseridir. Mizahi türde yazılan bu eserde, kendi tarafından çizilmiş karikatürlere Türkiye'de ilk defa rastlanmaktadır⁹⁵⁸. Diğer bir eseri ise 1873 yılında İstanbul'da basılan *Mecmua-i Kıraat*'tir⁹⁵⁹.

Gayrimüslim bürokratların mensup oldukları cemaatlerin tarihleri ile ilgili eserler de kaleme aldıkları görülmektedir. Sözgelimi Ermeni Ohannes Dadyan Bey, 1863-1866 yılları arasında *Ermenilerin Felsefi Tarihi ve Umumi Kronolojisi*'ni kaleme almıştır⁹⁶⁰.

Biyografi alanında eser vermiş gayrimüslim bürokratlar arasında ise Osmanlı Devleti'nin önemli bürokratları arasında yer alan Ermeni Sahak Abro Efendi yine başta gelmektedir. Sahak Abro Efendi'nin Avrupa'daki büyük adamların biyografilerini içeren bir eseri vardır⁹⁶¹. Bu eser, Reşit Paşa'nın isteğiyle yazılmış ve 1855/1271 yılında İstanbul Takvimhane-i Amire Matbaası'nda *Avrupa'da Meşhur Ministrioların Tercüme-i Hallerine Dair Risale* ismiyle 262 sayfa olarak basılmıştır⁹⁶². Eser, Mösyö Talleyrand'ın, Prens Meternich'in, Lord Welington'un, Kont Nesselrode'un, Lord Palmerstone'un biyografileri ile Lord Palmerstone'un parlamentoda yapmış olduğu konuşmanın suretlerini içermektedir⁹⁶³. Birçok Batı kaynağından yapılan derleme bir eser olan *Avrupa'da Meşhur Ministrioların Tercüme-i Hallerine Dair Risale*, Osmanlı Devleti'nde siyasal ve diplomatik içerikli birçok yabancı kökenli sözlerden bazılarının ilk kez kullanıldığı bir eserdir. Sahak Abro, kimi deyimleri doğal bir alışkanlık içinde kullanmakta, buna karşılık kimi kavramları da açıklama ve tanımlama yoluna gitmektedir. *Ministro, familya, Luterhane, telgraf, pasaport* vb. sözlerini kullanırken, bunları tanımlamak gereğini duymamaktadır. Yazarın sık sık kullandığı kavramlardan biri de *konstitüsyondur*. Diğer kavramlar ise, *oratör, federe, oporsiyun, konkord, Konfederasyon Sivis, Konfederasyon Germanik, Bloküs, Kontinental, Opozisyon,*

⁹⁵⁶ Vartan Paşa, *Akabi Hikayesi İlk Türkçe Roman 1851*, (haz. A. Tietze), İstanbul 1991, s.XIII.

⁹⁵⁷ Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.92.

⁹⁵⁸ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.374.

⁹⁵⁹ Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.171.

⁹⁶⁰ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.198.

⁹⁶¹ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr.298/12139, 5 Mart 1854/5 C 1270

⁹⁶² Sahak Abro, *Avrupa'da Meşhur Ministrioların Tercüme-i Hallerine Dair Risale*, Dersaadet 1271.

⁹⁶³ Sahak Abro, *age.*

kongre, senato, parlamento. Sahak Abro, aynı zamanda kimi yabancı kavramların Türkçe karşılıklarını vermekte ve bunlara yeni anlamlar yüklemektedir: *İnkılab, efkâr-ı serbesti, basma serbesti, hürriyet, usul-i cumhuriye* gibi⁹⁶⁴.

Sahak Abro Efendi Rus İmparatoru Büyük Petro ve dönemiyle ilgili olarak Volter'in bir eserini Türkçeye çevirmiştir. Sahak Abro Efendi'nin bu çevirileri Bâbîâli tarafından da beğeniyle karşılanmış ve kendisine bu çalışmasından dolayı ikinci rütbeden nişân verilmiştir⁹⁶⁵.

Biyografi alanında eser vermiş bir diğer bürokrat ise Bâbîâli Tercüme Odası memurlarından olup geçici olarak Bâb-ı Seraskeri Evrak-ı Ecnebiye Mütercimliğinde istihdam edilen aynı zamanda da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede görevli bulunan Kırkor Efendi'dir. Fransuva isminde bir risale kaleme almış olan Kırkor Efendi'nin kaleme aldığı bu risalenin basılmasına ruhsat verildiği 1856/1272 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır⁹⁶⁶.

Otobiyografi alanında neşredilen eserler arasında Ermeni Ohannes Dadyan Bey'in *Otobiyografi ve Kronoloji* adlı eseri gelmektedir. Ohannes Dadyan Bey'in biyografi ile ilgili bir diğer eseri ise kardeşi Simon Amira Dadyan'ın Mufassal Biyografisi'dir⁹⁶⁷.

Ermeni kökenli bürokrat Portakal Mikail'in de tarihçi Yeğişe* üzerine 1905'te Venedik'te basılan Ermenice bir kitabı vardır⁹⁶⁸.

Mimarlık alanında Bâbîâli Tercüme Odasında mülâzemeten bürokratik kariyerine başlamış olan Ermeni Boğos Şaşyan Efendi, mimarlıkla ilgili olarak *Usûl-i Mimâriye-i Osmaniye* isimle bir kitap yazmıştır⁹⁶⁹.

Coğrafya ve haritacılık alanında ise Kostaki Antopolo Efendi, *Düvel-i Bahriye Sancakları'nın Resmi Tarifî* adlı bir telif eser hazırlamış ve bir Fransız coğrafyacının hazırlamış olduğu *Kudüs-i Şerif Haritası*'nı Türkçeye tercüme etmiştir⁹⁷⁰. Coğrafya ve astronomi alanında eser veren bir diğer kişi ise Tiryaki Bogos'tur. İstanbul doğumlu

⁹⁶⁴ Zeki Arıkan, "Batı Dillerinden Türkçeye Geçen İlk Siyasal ve Diplomatik Kavramlar", *XVI. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-16 Eylül 1994*, Ankara 1999, s.1412-1413.

⁹⁶⁵ BOA, İrâde Hâriciye, nr.63/3085, 6 Nisan 1850/23 Ca 1266

⁹⁶⁶ BOA, A. AMD., nr.67/48, 1856/1272

⁹⁶⁷ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.198.

* Yeğişe (yaklaşık 410- yaklaşık 470) Tarihçi. *Vartani yev Hayots Baderazmi Masin (Vartan'ın ve Ermenilerin Savaşı Hakkında)* adlı eserin yazarıdır. (Kevork Pamukciyan, *age.*, s.378)

⁹⁶⁸ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.339.

⁹⁶⁹ BOA, DH. SAİD., nr.4/274

⁹⁷⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/230

olan ve Fransa’da eğitim gören Tiryaki Bogos’un, astronomi ve coğrafya sahasında *Risâle-i Kozmografya ve Mebâdi-i Coğrafya* adlı çeviri eserleri vardır⁹⁷¹.

Astronomi alanında Yorgaki Petropolu Efendi, küre aletiyle ilgili olarak 1850/1266 yılında Fransızcadan tercüme etmiş olduğu *Terceme-i Küre-i Müşebbeke Aleti* isimli eseri ile bu alanda eser veren tek bürokrattır. Petropolu, Osmanlı mekteplerine bir eser kazandırmak için tercüme ettiği *Küre-i Semâ Aleti*’ni Serasker Mehmed Fuat Paşa’ya takdim etmiştir. Eser Batlamyus ve Kopernik sistemlerine göre yapılan kürelerin tanıtımı ve kullanılışı hakkındadır⁹⁷².

Matematik alanında Aleksandır Karatodori Paşa, Nasiruddin al-Tusi’nin asıl adı *Kaşfal-Kına’an al-Şakl al-Katta* olan eserinin Arapça metnini *Şakl al-Katta Tarbi’al-Da’ira* adıyla Fransızca tercümesiyle birlikte neşrettiği *Traité du quadrilataire attribué a Nassiruddin el-Toussy, d’après un Manuscrit Tiré de la Bibliothèque de S. A. Edhem Pacha* adlı eseri kaleme almıştır. Al-Tusi’nin beş makale üzerine tertip edilen ve her makalesi müteaddit şekil ve fasıl ihtiva eden bu eserini, Sadrazam Edhem Paşa’nın kütüphanesindeki yazma bir nüshasına dayanarak, Arapça metni 157, Fransızca tercümesi ile 214 sayfa halinde neşretmiştir*.

Aleksandır Karatodoi Paşa’nın matematik ile ilgili diğer bir çeviri eseri de Sabit b. Kurrat al-Harrani’nin *Makala fi’l-Şak al-Katta’ va’l-Nisbat al-Mu’allafa* adlı eserini *Extrait du Livre de Thabit-Ben-Korrah de la Figure du Quadrilatère et des Rapports Composés* ismiyle yayınlamıştır⁹⁷³.

Ormancılık alanıyla ilgili ise, Ermeni Tatyos Artin Efendi’nin matbu bir risalesi vardır⁹⁷⁴. Tatyos Artin Efendi’nin eğitim geçmişinde, kendisinin ormancılık eğitimi aldığı görülmektedir⁹⁷⁵.

⁹⁷¹ Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü*, c.1, İstanbul 2000, s. 181, 182; Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü*, c.2, İstanbul 1997, s.567; Coğrafya risâlesini tercüme eden Bogos’a atıyye verilmesi ve risâlenin basılması ile ilgili bkz. BOA, A. AMD., nr. 8/20, 20 Mayıs 1849/26 C 1265; BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ, nr. 142/3949, 26 Mayıs 1849/3 B 1265; BOA, A. MKT. MVL., nr. 15/72, 4 Haziran 1849/12 B 1265; A. MKT., nr. 204/23, 7 Haziran 1849/15 B 1265

⁹⁷² Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *age.*, s.613-614.

* Eser Osmaniye Matbaası’nda basılmıştır. (Peri Efe, *agm.*, s.90.)

⁹⁷³ Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, c.2, İstanbul 1999, s.412, 413.

⁹⁷⁴ BOA, DH. SAİD., nr.3/506

⁹⁷⁵ Tatyos Artin Efendi, 1836/1252 yılında İstanbul’da doğmuştur. Terzi Ohannes’in oğludur. Hasköy Ermeni Mektebinde ve ardından Orman Mektebinde eğitim almıştır. 1855/1272 Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Tatyos Artin Efendi, 1858/1274’de Bâbîâli Tâhîrât-ı Ecnebiye Kaleminde, 1860/1277’de Tarik ve Meabir Meclisi Mütercimliğinde, 1864/1281’de Bosna Vilâyeti Ormanlar Mühendisliğinde, 1869/1286’da Tuna Vilâyeti Orman Sermüfettişliğinde, 1872/1289’da İdâre-i Merkeziye Seyyar Müfettişliğinde, Orman ve Maâdin Meclis âzâlığında, 8 Ocak 1887/14 R 1304’de Orman ve Maâdin Seyyar Müfettişliğinde görev yapmıştır. (BOA, DH. SAİD., nr.3/506)

Gayrimüslim bürokratların ziraat alanında yazmış olduğu eserleri incelediğimizde, bu eserlerin alanında ve döneminde önemli eserler olduğunu ifade edebiliriz. Bu eserlerin yazarları genel olarak Fransa’da Grignon Ziraat Okulundan mezun olup Bâbiâli’ye hizmetleri olan kişilerdir. Buradan mezun olan gayrimüslim bürokratlardan, Kirkor Ağaton Efendi, *Türkiye’nin Zirai İktisadi* adlı eser yazmıştır. Kirkor Ağaton Efendi’nin de bu alanda eser vermesi onun Grignon’da aldığı ziraat eğitiminin sonucudur⁹⁷⁶. Kirkor Ağaton Efendi bu eseri kaleme almadan önce İstanbul’da *Journal Constantinople* adlı gazetede ziraat konularına dair makaleler yazmıştır⁹⁷⁷.

Kirkor Ağaton Efendi’nin oğlu Yervant Ağaton da ziraatçidir. 1861/1278’de İstanbul’da doğdu. Ermeni Mekteb-i İbtidaisinden sonra 1880/1298 senesinde Galatasaray Sultanisinden mezun oldu. Paris’te *Grignon Ziraat Mektebini* bitirdi. Bundan sonra bir sene müddetle Fransa’nın güney kesimlerindeki çiftliklerde staj gördü. Türkçe, Fransızca ve Ermenice okuyup yazar. İngilizceye ise aşinadır. 3 Haziran 1884/8 Ş 1301 tarihinde Karesi Vilâyeti ziraat müfettişliğine, Mart 1888/B 1305’de Selanik Vilâyeti ziraat müfettişliğine tayin edildi. 1894/1312 senesinde ziraat heyet-i fenniyesi âzâsı olup, Halkalı Ziraat Mektebinde fenn-i ziraat dersi muallimliği yapmıştır. Yervant Ağaton’da tıpkı babası Kirkor Ağaton Efendi gibi ziraate dair yazılar kaleme almıştır. En önemli eseri *Orman ve Maadin Mecmuası*’nda 1 Eylül 1302 yılının 27. sayısının 941 ila 944. sayfaları arasında yayınlanan “İpekböceği Tohumlarının Muhafazası” isimli makalesidir. Bu makalede Yervant Ağaton, tohumların korunması için alınması gereken tedbirlerden bahsetmiştir⁹⁷⁸.

İpekböcekçiliği konusunda ise yine bu alanda Paris’te ziraat ve ipekböcekçiliği eğitimi alan Ermeni Agob Amasyan Efendi⁹⁷⁹ ziraat ve ipekböcekçiliği alanında Türkçe dört risale kaleme almıştır. Yine aynı konular hakkında sadarete ve Ticâret Nezâretine takdim etmiş olduğu layihaları da basılmıştır⁹⁸⁰. Agop Amasyan Efendi’nin *Afyon Tohumu Zerine Dair Talimat* adlı eseri 1870/1287 yılında La Turquie Matbaası’nda sekiz sayfa olarak basılmıştır. Bu kitapta, afyon bitkisi ve tohumunun tanıtımı, şekli

⁹⁷⁶ Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, c.1, İstanbul 2006, s.181.

⁹⁷⁷ Kevork Pamukciyan, “Ağaton Efendi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1958, s.251; (Kirkor Ağaton Efendi’nin büyükbabası Ağaton da, bir Ermeni ziraatçisidir. 1757’de Kartal’da doğup 1849’da Hasköy’de vefat etmiştir. Kartal’da büyük tarlalara sahip olan Ağaton, Alibey köyünde de bir çiftlik tesis etmiştir. Türkiye’de ilk patates ziraati yapan adamdır. Kevork Pamukciyan, *age.*, s.8.)

⁹⁷⁸ Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *age.*, s.282, 283.

⁹⁷⁹ BOA, DH. SAİD., nr.2/6

⁹⁸⁰ BOA, DH. SAİD., nr.2/6

şemâli, ne cins toprakta ekileceği, tohum ekmenin tertibi, ektikten sonra yapılması gerekenler ve hasat vakti yapılacaklar konu edilir. Agop Amasyan Efendi'nin diğer eseri ise *İpek Böceği Hastalığına Dair Malumât*'tır. 1869/1286 yılında Bursa Hüdavendigâr Vilâyeti Matbaası'nda 16 sayfa olarak basılan eserde, Bursa'da görülen ipekböceği hastalığı ve bunun açtığı zarar hakkında bilgi verilir⁹⁸¹. Agop Amasyan Efendi'nin almış olduğu eğitim doğrultusunda kaleme aldığı eserler tezimizde vurgulanan gayrimüslim bürokratların Avrupa kültürünün aktarıcısı olarak Osmanlı toplumunu etkilemesine bir örnek teşkil edebilir. Yaşadığı dönem itibarıyla aydın bir bürokrat sayılan Ermeni Agop Amasyan Efendi, Osmanlı ekonomisinin temelini teşkil eden tarımın modern usullerle yapılmasının ülke gelirini artıracığı, kalkınmayı hızlandıracağı düşüncesiyle⁹⁸².

İpekçilik ile ilgili bir diğer eser ise, *İpek Terbiyesinin Talimnâmesi* isimli eser olup Agop Gircikyan ve Cevdet Efendi tarafından 1269/1853'da İstanbul Tabhane-i Amire Litoğrafya Destgahı'nda bastırılmıştır⁹⁸³. Agop Gircikyan, ipekçilik üzerine eserini önce *Medaksapanutyun (İpekçilik)* adıyla Ermenice olarak yazmış ve 1846'da Mühendishane Matbaası'nda basılan⁹⁸⁴ bu eseri, Cevdet Efendi ile beraber *İpek Terbiyesinin Talimnâmesi* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir⁹⁸⁵.

İpekçilik alanında eser veren diğer bir isim ise Nerses Dadyan'dır. *İpek Böceği Terbiyesine Dair Talimat İçün*, adlı kitabı İstanbul'da H. Kafafyan Matbaası'nda 1874 yılında basılmıştır⁹⁸⁶.

Askerlik alanında ise, Tercüme Odasında memur olduğunu tahmin ettiğimiz Toros Efendi, İngiltere subaylarından olup Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan ve Necm-i Şevket adlı kalyonda bahriye subay ve askerlerine ders veren Bahri Bey'in *Fenn-i Top, Risâle-i Fenn-i Top, İlmîyât ve Ameliyât-ı Fenn-i Top Risâlesi* veya

⁹⁸¹ Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *age.*, s.284-285

⁹⁸² Rifat Önsoy, *agm.*, s. 483.

⁹⁸³ Agop Hoca, *İpek Terbiyesinin Talimnamesi*, Dersaadet 1269.

⁹⁸⁴ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.226

⁹⁸⁵ Kitapta şu konulardan bahsedilir: İpeğin neşet ve zuhuru, ipek üretiminin o günkü durumu, dut ağacı yetiştirmek, nebatat ve ağaçlarda olan azalar besleyici azalar, kuvve-i müvellide makamındaki azalar, ilm-i tabiat, nebat ve ağacın beslenmesi, mahsuldarlığı, havadaki buharlaşma, havanın lüzumu, suların keyfiyet ve lüzumu, sıcaklık, aydınlık ve ışığın lüzumu, baharda oluşan kırağanın zararı, yağmur, iklim, toprak, madeni maddeler, yaşatıcı maddeler, büyütücü maddeler, dut ağaçlarına lazım olan toprak, bunun mevki, münbit toprak, dut ağaçlarını çoğaltmak, dut tohumu ekme, tohumların mevsimi, kışın tohum saklamak, tohum ekilecek toprağın nevi, ilk sene, ikinci ve üçüncü sene ekilecek mahallin şekli, dut fidanları, fidan çoğaltmak, aşu türleri, yaprak aşısı, kalem aşısı, tarla, yetişmiş dut ağacı dikmek, çit yapmak, tutulan ipek böceğinin sayısına yetecek kadar dut ağacı yetiştirmek, beyaz dut ağacı, İtalya dut ağacı, İstanbul dut ağacı, kırmızı, kara, mor dut ağaçları, ipek böceği beslemek, böcekhanesi oluşturmak, burada kullanılan aletler, hararet ve rutubetin ayarı, böcek yemi, böceklerin ve böcekhaneni bakımı, tohum tutma usulü, koza yolmak, ipek imali, işlenmesi ve bunun için gerekli aletler. (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarhi*, c.1, İstanbul 2006, s.175, 176.)

⁹⁸⁶ Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.162.

Ameliyât-ı Fenn-i Top adlarıyla bilinen eserini Türkçeye tercüme etmiştir. Kitabın başında o devirlerde kullanılan bir gemi topunun namlu ve kundağının resimleri verilir. Bu resimler üzerinde topun kısımları tanıtılır. Daha sonra top talimi, taşlı çakmak talimi, pistonlu çakmak talimi, dairesel top talimi, ahşab topun talimi, mümas nişângâhlarının faydası, cephane talimi, havan talimi, humbara istimaline dair tarif, bahriyece fenn-i top hakkında sual ve cevaplar, pandol hakkında kaideler vesair teknik konular izah edilir. Bu eser 306 sayfa olarak İstanbul Mekteb-i Bahriye-i Şahane Matbaası'nda 1270/1853 yılında basılmıştır⁹⁸⁷.

Güzel Sanatlar alanında Ermeni-Katolik milletinden Sakızlı Ohannes Paşa⁹⁸⁸, *Fünûn-ı Nefise Tarihi Medhâli*, isimli bir eser kaleme almıştır. Osmanlıda estetikle ilgili ilk eser olan bu çalışma Mekteb-i Fünûn-ı Nefise-i Şâhâne'de Ohannes Paşa'nın okutmuş olduğu ders notlarından oluşmaktadır⁹⁸⁹.

Fizik alanında ise Bâbîâli'de uzun yıllar hizmet veren Artin Dadyan Paşa'nın eserlerini örnek olarak gösterebiliriz. Fizik dalında uzman olan Artin Dadyan Paşa, genç yaşta bu konuda yazılar yazmış, Sylvio Belligo'nun *Hapisliklerim* adlı eserini 1851 yılında tercüme etmiştir⁹⁹⁰.

Gayrimüslim bürokratlar arasında kendi hatıralarını kaleme alanlar, görev yaptıkları birimlerin tarihçeleri ve şahit oldukları olaylar hakkında tarihi bilgiler vermişlerdir. Ayrıca bu bürokratların kendi hatıralarını kaleme almaları, onların iç dünyalarını, zihinsel yapılarını ortaya koymaktadır.

Kendi hatıralarını kaleme alan bürokratlar arasında Osmanlı merkez bürokrasisinde son derece etkin bir bürokrat olan Rum Aleksandır Karatodori gelmektedir. Karatodori hatıralarını, *Revue du Mondes*'un Eylül 1908 tarihli nüshalarında neşretmiştir⁹⁹¹.

Basın yayın faaliyetleri içerisinde önemli bir yeri olan gazete ve mecmualarda da gayrimüslim bürokratların yazıları görülmektedir. Bunları gerek çeviri yaparken gerekse

⁹⁸⁷ Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, c.1, İstanbul 2004, s.86, 87.

⁹⁸⁸ BOA, DH. SAİD., nr.76/23

⁹⁸⁹ Ali Budak, "The Contributions of Armenians in the Creation of a New Social Life and Literature in the 19th Century", *Armenians in the Ottoman Society*, vol I, Erciyes 2008, s.166.

⁹⁹⁰ Pars Tuğlacı, *The Role of The Dadian Family in the Ottoman Social, Economic and Political Life*, İstanbul 1993, s.240.

⁹⁹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, c.IV, İstanbul 1944, s.223; Sinan Kunalp, Aleksandır Karatodori'nin *Le Rapport secret sur le Congrès de Berlin adressee a la S. Porte par Karatheodory Pacha Premier Plenipotentaire Ottoman*, Paris 1919 adlı kitabın gerçek yazarı olduğu konusunda kuşkuludur. Bu konuda bkz. Sinan Kunalp, "Aleksandır Karateodori", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1999, s.15.

bizzat gazete ve mecmuaları çıkaran kişiler olarak görmekteyiz. Bu kişiler arasında Bâbiâli'nin görevlendirmesi ile *Tâkvim-i Vekâyî*'yi Fransızcaya çevirenlerin yanı sıra⁹⁹² kendi mensup oldukları cemaatlerin dilinde gazete ve mecmualarda yazı yazarlar hayli fazladır.

Kendi cemaatlerinin dillerine göre basın yayın faaliyetlerinde bulunanlar arasında öne çıkan gurup Ermenilerdir. Ermenilerin Osmanlıda ilk matbaacılık faaliyetlerinde bulunan kişiler olması, bunların bu tür faaliyetlerde alt yapılarının hazır olmasında önemli bir unsurdur.

Ermenice mecmualar arasında, Sahak Abro Efendi'nin Kirkor Margosyan ile birlikte çıkardığı *Noyyan Ağavni (Nuh'un Güvercini)* adlı Ermenice mecmua, 28 Şubat 1852'den 8 Ağustos 1853 tarihine kadar haftalık olarak çıkmıştır⁹⁹³.

Ermenice gazete çıkaranlar arasında ise, Hâriciye Nezâreti Matbuat Kalemünde bürokratik kariyerine başlayan Ermeni Ovakim Efendi⁹⁹⁴'nin 24 Ağustos 1872/20 C 1289 yılında politikaya dair Ermeni harfli Türkçe *Asya* isiminde 24 nüshalık gazetesi örnek gösterilebilir⁹⁹⁵. Cemiyet-i İlmiye Matbaası'nda Ermenice basılan bu gazetenin zaman zaman asılsız haberler çıktığı için Bâbiâli tarafından uyarıldığı görülmüştür⁹⁹⁶. *Asya*'nın ilk sahibi ve redaktörü Ovakim Reisman'dan sonra Agop Hancıyan ve Mıgırdıç Portakalyan onun yerine gazetede görev alan kişilerdir. Başlangıçta haftada bir sonrasında ise 15 günde bir çıkan gazete, 1873 yılından itibaren iki günde bir, sonradan gündelik olarak küçük boyutlarda, haftada bir de büyük boyutlarda çıkmıştır. *Asya*'nın basıldığı yer ise R. Kürkciyan, E. Endesyan Matbaası'dır⁹⁹⁷. Diğer bir Ermenice gazete ise, 1876-1877 yıllarında günlük siyasi bir gazete olan *Mamul*'dur⁹⁹⁸.

Tâhriât-ı Ecnebiye Odası memurlarından Soğuman da Fransızca bir mecmua çıkarmıştır⁹⁹⁹.

Gazete ve mecmua çıkaran gayrimüslim bürokratların yanı sıra gazete ve mecmualarda makale ve çeviri yazılar kaleme alan bürokratlar da bulunmaktadır. Maarif alanında istihdam edilen Ermeni Serviçen Efendi'nin ilim ve fenne dair Fransızca gazetelerde yayınları vardır. Ayrıca Abdülhak Molla'nın çıkarmış olduğu

⁹⁹² BOA, A. AMD., nr.29/5, 1 Haziran 1851/20.3.1267; BOA, A. MKT. NZD., nr.33/13, 27 Ağustos 1851/15.6.1267

⁹⁹³ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.3.

⁹⁹⁴ BOA, DH. SAİD., nr.3/844

⁹⁹⁵ BOA, DH. SAİD., nr.3/844

⁹⁹⁶ BOA, MF. MKT., nr.16/13, 23 Aralık 1873/2 Za 1290

⁹⁹⁷ Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.573.

⁹⁹⁸ Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.582.

⁹⁹⁹ BOA, İrade Hâriciye, nr.155/8211, 12 Mayıs 1858/28 N 1274

Fransızca Tıp gazetesinde yazılar da yazmıştır¹⁰⁰⁰. Yine Bâbiâli Tercüme Odasında mülâzemetle bürokratik kariyerine başlayan Fotyadi Kostaki Bey, Rumca basılan *Far dö Bosfor (Phare de Bosphor)* isimli gazetede yazarlık yapmıştır¹⁰⁰¹. *Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye*'nin katkılarıyla çıkarılan *Mecmua-i Fünûn*'da da Meclis-i Kebîr-i Maârif âzâlarından Kostantinidi Efendi, Mikail Efendi, Fardis Efendi makaleler yazmışlardır¹⁰⁰². Bu derginin kurucuları arasında da yine önemli bir gayrimüslim bürokrat olan Ermeni Sakızlı Ohannes gelmektedir¹⁰⁰³. Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe gazetelerde de gayrimüslim bürokratların yazılar yazdığı görülmektedir. Bu bürokratlardan Ermeni Vartan Paşa, 1876-1877 yıllarında günlük siyasi olarak çıkarılan *Mamul* isimli Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe gazetede yazılar yazmıştır¹⁰⁰⁴.

Gayrimüslim bürokratların Osmanlı kültür hayatına katkıları hakkında tam bir çerçeve oluşturmak için XIX. yüzyıl basın ve yayın organlarının mükemmel bir kataloğuna ve bunlar için hazırlanmış indekslere ihtiyaç vardır.

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ne kültürel katkıları yalnızca çeviri eserler ya da telif eserlerle sınırlı kalmamıştır. Kendi cemaatleri içerisinde kurulan dernekler ve cemiyetlerde de aktif rol alarak bu alanda da varlıklarını göstermişlerdir. Bu cemiyetlerden bazıları ise uluslararası nitelikli cemiyetlerdir. Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri kayıtlarına göre Dadyan Artin Efendi, Paris'te *Vakanüvistlik Cemiyet-i İlmiyesi* âzâlığında bulunmuştur¹⁰⁰⁵. Gayrimüslimlerden uluslararası cemiyetlere üye olanlardan bir diğer önemli kişi ise yine Dadyan ailesinden Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Maarifte âzâlık yapmış olan Ohannes Dadyan Bey'dir. Ohannes Dadyan Bey, Paris'teki *Société d'encouragement* ve Şarkiyat Cemiyetlerine, Londra ve Edinburgh'daki Endüstri Cemiyetlerine fahri üye olarak seçilmiştir¹⁰⁰⁶.

Bâbiâli nezdinde kurulan cemiyetlerde de gayrimüslimler istihdam edilmiştir. Bu cemiyetlerden Encümen-i Dâniş, açılacak olan Darülfünûn'da okutulacak telif ve çeviri kitapları hazırlamak ve halkın eğitilmesi için gerekli kitapların telif ve çevirisini gerçekleştirmek için kurulmuştur. 15 Temmuz 1851 yılında devlet ileri gelenlerinin

¹⁰⁰⁰ BOA, DH. SAİD., nr.1/60

¹⁰⁰¹ BOA, DH. SAİD., nr.3/66

¹⁰⁰² Necdet Hayta, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye ve Mecmua-i Fünûn", *Türk Kültürü*, S.428, s.736-741, Ankara 1998.

¹⁰⁰³ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.344.

¹⁰⁰⁴ Hasmik A. Stepanyan, *age.*, s.582.

¹⁰⁰⁵ BOA, DH. SAİD., nr3/216

¹⁰⁰⁶ Kevork Pamukciyan, *age.*, s.197.

katıldığı bir törenle, dönemin sadrazamı ve aynı zamanda Encümen-i Daniş üyesi olan Mustafa Reşit Paşa'nın yapmış olduğu konuşmayla açılan Encümen-i Dâniş'in¹⁰⁰⁷, harici üyeleri arasında Bâbiâli Tercüme Odası memurlarından Sahak Abro Efendi de yer almaktadır¹⁰⁰⁸.

Encümen-i Dâniş'ten başka ilk resmi sivil örgütlenme olan Cemiyet-i İlmiye-i Osmani ise Avrupa bilim ve düşüncesini Türkçeye aktarmak ve topluma yaymak amacıyla kurulmuştur¹⁰⁰⁹. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de görev alan gayrimüslimler, Karabet Efendi, Morgan Efendi, Artin Efendi, Ohannes Efendi, Aleksandır Efendi, Kirkor Efendi, Markar Efendi, Manas Efendi gibi Bâbiâli'de görev almış memurlardır. Cemiyet üyeleri umumiyetle önemli devlet kademelerinde vazife almış ve daha sonraları en yüksek devlet memurluklarına getirilmiş şahıslardır. Bu üyeler, Avrupa dillerinden en az birini "layıkıyla" bilen, umumiyetle Tercüme Odasına mensup şahıslardır¹⁰¹⁰. Dahili ve harici üyelerin bulunduğu cemiyette üçü idare komisyonunda vazifeli 11 gayrimüslim üye bulunmaktadır. Bunlar, Müslüman üyelerin üçte biri kadardır. Daimi olmayan sekiz üye asında gayrimüslim bulunmamaktadır. Cemiyete ırk, dil, cins ayırt edilmeksizin, her isteyen Türkçe, Arapça ve Farsça yanında Avrupa dillerinden en az birini bilmesi şartıyla üye olabilmesi Batılılar tarafında bir yenilik ve gelişme olarak görülmektedir. Bu teşebbüs daha ilk kurulduğunda Batı dünyasının ilgisini çekmiştir¹⁰¹¹.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin en önemli katkılarından biri *Mecmua-i Fünûn* adlı mecmuanın çıkartılmasıdır¹⁰¹². Bu eserin çıkarılmasında Sakız Ohannes Efendi katkı sağlamıştır¹⁰¹³. *Mecmua-i Fünûn*, döneminde Osmanlı Devleti'nin tarım, ziraat ve sanayi alanında gelişmesine katkı sağlamış bir mecmuadır. Batıdan almış oldukları eğitimlerinin bir neticesi olarak birçok gayrimüslim bürokrat bu mecmuada fen alanında makaleler yazmıştır. Bu bürokratlardan Aleksandır Karatodori Efendi, "Usûl-i Te'miniye" ve "Taharri-yi Musannefât-ı Atika" isimli yazılar yazmıştır¹⁰¹⁴.

¹⁰⁰⁷ Ahmet Karaçavuş, Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Dan: Musa Çadırcı), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.121.

¹⁰⁰⁸ BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ, nr.12139, 5 Mart 1854/5 C 1270

¹⁰⁰⁹ Ahmet Karaçavuş, agt., s.197.

¹⁰¹⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, İstanbul 1987, s.206, 207, 208.

¹⁰¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, agm., s.218.

¹⁰¹² Bu konuda bkz. Johann Strauss, "The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th Centuries)", *Die Welt des Islams, New Series*, Vo. 35, Issue 2, 1995, pp.189-249.

¹⁰¹³ BOA, DH. SAİD., nr.76/23

¹⁰¹⁴ Peri Efe, agm., s.85.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmanîyenin Osmanlı toplumuna diğer katkıları ise, umûma ders verilmesi ve bir kütüphanenin kurulması şeklindedir. Aslî görevlerinden olan “malumat-ı nafiâya dair” kitap telif ve risâle tab’ ve neşri yerine getirilememiştir. Çünkü cemiyetin başkanı olan Halil Bey’in kuruluşunu müteakip Petersburg’a gitmesi ve üyelerinin pek çoğunun memuriyetle başka yerlere tayin olması, cemiyetin bu tasarılarına olumsuz tesir etmiştir¹⁰¹⁵.

Bâbîâli’nin isteği doğrultusunda kurulmuş cemiyetlerin yanı sıra Osmanlı Devleti içerisinde bireysel çalışmalar neticesinde kurulmuş cemiyetlerde de gayrimüslim bürokratları hem bu cemiyetlerin kuruluşunda hem de cemiyetlerin faaliyetlerinde aktif olarak görmekteyiz. Sözgelimi tıp alanında 1856 yılında kurumuş olan *İstanbul Tıbbiye-i Şâhâne Cemiyetinin* 1856’daki ilk başkanı Baudens’den sonra, dördüncü dönem başkanlığını Karatodori ile Ciprani, bir yıl sonraki başkanlığı ise Serviçen Efendi ve Laval yapmışlardır.

Cemiyet, 15 Şubat 1857’de yayın organı olarak *Gazette Médicale d’Orient*’i çıkarmaya karar vermiş ve ilk sayısı Nisan ayında yayımlanmıştır. Bu dergide Osmanlı Devleti’nde ilk defa sağlık istatistikleri, toplantıların tutanakları, çeşitli konular üzerine inceleme raporları ve tıbbî haberler yer almıştır. Bu gazete, Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar yayımlanmış, 1925 yılından itibaren Cemiyet gibi dergi de ortadan kalkmıştır. 1911 yılı Mart ayından itibaren derginin kapağına eski harflerle “Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane Şark Tıp Mecmuası (Şark Tabib Gazetesi) adı yazılmıştır¹⁰¹⁶.

Gayrimüslim bürokratlar ayrıca mensup oldukları cemaatler içerisinde kurulmuş olan cemiyetlerdeki çalışmalarıyla kendi cemaatlerinin aydınlanmasına hizmet etmiştir. Bu cemiyetler arasında 1861 yılında kurulan *Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesini* sayabiliriz. Osmanlı gayrimüslim bürokratları arasında bu cemiyetin hem kurucusu hem de üyesi birçok kişi vardır. Bu kişiler arasında Aleksandır Karatodori kurucular arasında yer alırken Şûrâ-yı Devlet üyeliği yapmış olan Rum Kostaki Antopolo gibi kişiler de cemiyetin üyesi olarak bulunmuşlardır. Ayrıca Şûrâ-yı Devlet üyeliğinde bulunmuş olan Mavroyani Bey gibi, maddi yardımlarda bulunarak cemiyette etkin olan bürokratlar vardır¹⁰¹⁷.

¹⁰¹⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, *agm.*, s.215.

¹⁰¹⁶ Ekrem Kadri Unat, “Osmanlı Devleti’nde Tıp Cemiyetleri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri I. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, (yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s.85-110.

¹⁰¹⁷ Haris Eksertzoglou, *Osmanlı’da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi*, (çev. Foti-Stefo Benlisoy), İstanbul 2004, s.11, 16, 26.

Rumlar gibi Ermenilerin de kurmuş olduğu birook vakıf ve dernek gerek Ermeni cemaatinin aydınlanmasında gerekse Osmanlı kültür hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk Hıristiyan nâzırı olan Kirkor Ağaton, tarım eğitimini Ermeniler arasında teşvik etmek ve kurucusu olduğu Halkalı Ziraat Mektebinin öğrencilerini bir çatı altında toplanabilmesini tesis etmek adına 1849'da Yegharkordzagan Ingerutyun (Ziraat Derneği)ni kurdu. Bunun yanı sıra 1850 yılında Usumnagan Ingerutyun (Eğitim Derneği) kuruldu. Bu dernek, birçok kitabın basımının yanı sıra Fransızca klâsiklerin Ermeniceye tercümesinde aktif rol oynadı¹⁰¹⁸.

Gayrimüslim bürokratların Osmanlı sosyal hayatında da bazı kulüplerde faaliyetleri söz konusudur. İstanbul'un ilk gece kulübü olarak nitelendirilen, Pera'da Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa'nın himayesinde 24 Kasım 1870'te kurulan *Encümen-i Ülfetin (Dostluk Cemiyeti)*¹⁰¹⁹ genel sekreterliğini yürüten isim *Orman ve Me'adin Cemiyetinden* Andon Efendi'dir¹⁰²⁰.

Sosyal hayatta gayrimüslimlerin bir diğer çalışma alanı ise tiyatrodur. Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen ve ağırlıklı olarak Rum ve Ermenilerden oluşan bürokratların girişimiyle 28 Aralık 1869'da, Beyoğlu'nda *Tiyatro-yı Sultani*'yi kurmak amacıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıyı düzenleyenlerin tasarılarına göre, bu tiyatrodaki seçkin ve ahlâka uygun oyun ve trajediler Türkçe, Rumca, Bulgarca ve Ermenice oynanacaktır. Erkek oyuncular Müslüman Türklerden, kadın oyuncular ise Rum ve Ermeni kadınlardan oluşacaktır. Başkanlığını Halil Bey'in, ikinci başkanlığını ise Giritlizâde Salih Bey'in yaptığı derneğin gayrimüslim üyeleri; Aleksandır Karatodori Efendi, İkiades Efendi, Ohannes Efendi, Yovaço Efendi, Sakız Bedros Efendi, Kuyumciyan Efendi, Topçulestof Efendi, Noradunkyan Efendi, Maksut Simon Efendi'dir. Üç yazmanı bulunan derneğin üçüncü yazmanı ise Kirkor Margosyan Efendi'dir. Dernek bir anonim ortaklık gibi hareket edecekti, hükümetten de tiyatroyu kuracak bir arsa istemişlerdir. Fakat bu tasarı gerçekleşmemiştir. Çünkü hükümet Güllü Agop'un Osmanlı Tiyatrosuna aynı yıl 10 yıllık Türkçe oyun oynatma imtiyazı vermiştir¹⁰²¹.

¹⁰¹⁸ Saro Dadyan, *age.*, s. 242, 265.

¹⁰¹⁹ <http://www.genemekan.com/kultur-sanat-edebiyat/2439-istanssulun-ilkleri.html>

¹⁰²⁰ *La Turquie*, nr.54, 30 Kasım 1870

¹⁰²¹ Metin Ant, "Eski İstanbul'da Yunan Sahnesi", *Ankara Üniversitesi Dergisi*, S.3, Ankara 1972, s.92.

3.4. GAYRİMÜSLİMLERİN HAYIR İŞLERİ

Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilen gayrimüslimler öncelikli olarak kendi cemaatleri olmak üzere birçok sosyal sorumluluk projesinde yer almıştır. Kendi cemaatleri içerisindeki hayır işlerinin başında kiliselerin tamiri/yapımı ve okul yapımı gibi alanlar oluşturmuştur. Toplum içerisindeki faaliyetleri arasında ise yangın gibi doğal afetlerde zarar görenlere maddi destek sağlamak gibi faaliyetler gelmektedir.

Gayrimüslimlerin kendi cemaatleri içerisindeki fiilen hizmetleri ve yardım faaliyetleri tezin kapsamını çok aşacağından, konunun içeriğine uygun bir iki örnek vermekle yetineceğiz. Bu bağlamda Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Maarifte âzâ olarak görev yapan ve Hâriciye Müsteşârlığı görevinde bulunan Ermeni Ohannes Dadyan Bey'in yardım faaliyetlerinden bahsedebiliriz.

Ohannes Dadyan Bey, yardımseverliği ve kendi cemaatine olan katkılarıyla dikkati çeken gayrimüslim bürokratlardan birisi olmuştur. Sözelimi, Azadlı'daki Surp Asdvadzadzin Kilisesi, Yeşilköy'deki Aya Stefanos Rum Kilisesi, Bakırköy'deki Rum Kilisesi, Bakırköy'deki, Narlıkapıdaki ve İzmit'teki Ermeni Mektepleri gibi birçok kilise ve okul inşa ettirmiştir. Ayrıca Mikhitaristlere de önemli maddi yardımları olmuştur¹⁰²².

Kendi cemaatleri içerisinde yardım faaliyetlerinde bulunan bir diğer Ermeni kökenli bürokrat ise Meclis-i Hâzâin ve Şûrâ-yı Devletde âzâlık yapmış olan Ohannes Efendi'dir. (Tıngıroğlu). Katolik Ermeni cemaatinin her türlü sıkıntısında ilk çalınan kapılardan birisi olan ve hemen hemen her cemaat kurumunun inşasında payı olan yahut büyük bağışlar yapan Ohannes Efendi'nin geride bıraktığı en büyük eseri Yeniköy'deki Surp Hovhannes Mıgırđıç (Vaftizci Yahya) Kilisesi'dir¹⁰²³.

Gayrimüslim bürokratlar kendi cemaatleri içerisinde kurulmuş olan cemiyetler için yardımlarda bulunmuşlardır. Meselâ, Hırstaki Zağrofos Efendi, Filibe'deki Rum Cemiyeti İlmıyesi'ne 50 lira bağışta bulunmuştur¹⁰²⁴. Hırstaki Zağrofos Efendi sadece kendi cemaati için değil Müslümanlar için de yardımlarda bulunmuştur. Müslümanlar için yapmış olduğu yardımlar arasında; Eren Karyesi'nde İslâm çocuklara mahsus bir Rüşdiye Mektebinin inşası gelmektedir¹⁰²⁵.

¹⁰²² Kevork Pamukciyan, *age.*, s.198; Dadyan ailesinin diğer yardım faaliyetleri için bkz. Pars Tuğlacı, *The Role of The Dadian Family in the Ottoman Social, Economic and Political Life*, İstanbul 1993.

¹⁰²³ Saro Dadyan, *age.*, s. 152.

¹⁰²⁴ *Hadika*, nr.39, 11 Temmuz 1873/15 Ca 1290

¹⁰²⁵ *Hülâsâtü'l-Efkâr*, nr.21, 17 Temmuz 1873/21 Ca 1290

6 Eylül 1865/16 R 1282’de meydana gelen Büyük Hoca Paşa Yangını’nda¹⁰²⁶ zarar gören kişilere gayrimüslim memurların hem maddi yardımda bulduklarını hem de bu yangında mağdur olanların hasarlarını karşılamak için Bâbîâli nezdinde kurulan komisyonda görev aldıklarını görmekteyiz¹⁰²⁷.

Bâbîâli’de kurulmuş olan komisyonun almış olduğu karar neticesinde her dairede bir defter oluşturulmuş ve dairelerde yardımda bulunan kişilerin isimleri bu defterlere yazılmıştır¹⁰²⁸. Yangından zarar gören kişilere yardım için kurulan İane Komisyonu’nda ismi geçen gayrimüslim memurlar arasında; Divân-ı Muhâsebât âzâsından Baltacızâde Aristidi Bey, komisyon âzâsı olarak; Matbuat Müdürü Ohannes Efendi, komisyon kitabetine, sandık muhafazasında ise Hâriciye Nezâreti Evrak Müdürü Arzuman Efendi yer almaktadır¹⁰²⁹.

Gayrimüslimlerin mensup olduğu toplum içerisindeki yardımları eğitim alanında da kendini göstermektedir. Modern eğitim kurumlarından bir tanesi olan Darüşşafaka’nın inşası esnasında gayrimüslimler nakdi yardımlarda bulunmuşlardır. Nakdi yardımda bulunan kişiler arasında Şûrâ-yı Devlet âzâlarından Mihran Bey Efendi, Ohannes Efendi, Daviçon Efendi, Çanaka Efendi, Loğofet Bey, Yovaço Efendi, Artin Efendi, Avram Efendi, Antuvan Efendi, Odyan Efendi 10’ar lirâ-yı Osmani yardımda bulunurken Yorgaki Efendi 8, Mihalaki Efendi 6, Prens Miltiyadi 5, Bilanko? Efendi 3, Serkis Efendi 2 lirâ-yı Osmani yardımda bulunmuştur¹⁰³⁰.

¹⁰²⁶ Yangının çıkışı ve etkileri için bkz. *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.815, 17 Eylül 1865/27 R 1282

¹⁰²⁷ BOA, MB., nr. 107/92, 11 Eylül 1865/21 R 1282

¹⁰²⁸ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr. 815, 17 Eylül 1865/27 R 1282

¹⁰²⁹ BOA, MB., nr.107/92, 11 Eylül 1865/21 R 1282

¹⁰³⁰ *Tâkvîm-i Vekâyi*, nr.1014, 21 Ekim 1868/5 B 1285

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DİN VE MEZHEPLERİ AÇISINDAN GAYRİMÜSLİM
BÜROKRATLAR VE BAZI BÜROKRATLARIN
HAL TERCÜMELERİ

Tezimize konu teşkil eden 1839-1876 yılları arasındaki dönemde bürokraside istihdam edilen gayrimüslimlerden Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl kayıtlarına göre hâl tercümelerini vermekte fayda vardır. Bu bağlamda sözü edilebilecek bürokratların hâl tercümeleri aşağıda sıralanmıştır:

AGOB EFENDİ¹⁰³¹ (İstanbul 1826/1242-) Ermeni

Davitçıyan Sahak Ağa'nın oğludur.

Eğitimini Fransa'da alan Agop Efendi, Türkçe, Fransızca, Ermenice konuşur ve yazar.

Temmuz 1861/M 1278'de Bâbiâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Agob Efendi, 17 Haziran 1870/18 Ra 1287'de Matbuat-ı Dahiliye Ermenice Gazeteler Müfettişliğinde istihdam edilmiştir.

AGOB AMASYAN EFENDİ¹⁰³² (Amasya 1824/1240-) Ermeni

Serkız Ağa'nın oğludur.

Üsküdar Ermeni Mektebinde eğitim gördükten sonra Paris'te Ziraat ve İpek Böcekçiliği eğitimi almıştır.

1852/1268'de Bursa İpek Fabrikası Müdürlüğünde istihdam edilen Agob Amasyan Efendi, Amasya'da İpek Fabrikasının da kurucusudur. 1864/1280'de Erzurum Vilâyeti Ziraat ve Nafia Müdürlüğünde, 1866/1283'te Hüdavendigâr Vilâyeti Ziraat ve Nafia Müdürlüğünde, 1867/1284'te Ticâret Nezâretinde, 1868/1285'te Selanik Ticaret Mahkemesi başkanlığında, 1870/1287'de Ruscuk Ticâret Mâhkemesi başkanlığında, 1871/1288'de Dersaadet Divân-ı İstinâf Ticâret Mâhkemesinde, 1875/1292'de Meclis-i

¹⁰³¹ BOA, DH. SAİD., nr.55/427

¹⁰³² BOA, DH. SAİD., nr.2/6

Ziraat ve Ticaret âzâlığında, 30 Kasım 1879/16 Z 1296'da Ticaret ve Ziraat Dairesinde kurulan Ziraat Müdüriyetinde, 6 Nisan 1888/25 B 1305'te Ticaret ve Nafia Nezâreti İstatistik Kalemi Müdüriyetinde istihdam edilmiştir.

ALEKO ARİSTARKİ BEY¹⁰³³ (İstanbul 1857/1274-) Rum

Cezayir-i Bahr-i Sefîd Mutasarrıfı Miltiyadi Paşa'nın oğludur.

Paris ve Londra'da eğitim alan Aleko Aristarki Bey, Türkçe, Rumca, İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca konuşur ve yazar.

Eylül 1873/Ş 1290'da Tâhriât-ı Hâriciye Odasında mülâzemetle kariyerine başlayan Aleko Aristarki Bey, 8 Mart 1874/19 M 1291'de Berlin Sefâreti Ataşeliğinde, 1876/1293'te Petersburg Sefâreti Ataşeliğinde, 1878/1295'te Tâhriât-ı Hâriciye Odasında, 1880/1297'de Çetine Sefâreti Başkitâbeti Vekâletinde, 1880/1298'de Çetine Sefâreti Maslahatgüzârlığında, 17 Mayıs 1884/22 B 1301'de Matbuat-ı Ecnebiye Kaleminde, 12 Ağustos 1889/15 Z 1306'da Brüksel Sefâreti Serkitâbetinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Aleko Aristarki Bey'e Almanya, Rusya, Karadağ, Felemenk ve Portekiz tarafından da nişânlar verilmiştir.

ALEKSANDIR KARATODORİ PAŞA¹⁰³⁴ (İstanbul 1833/1249-27 Ocak 1906/2 Z 1323) Rum

Estefenaki Karatodori Efendi'nin oğludur.

İlk eğitimini babasından aldıktan sonra Paris'te edebiyat okumuş ve hukuk doktorası yapmıştır. Fransız medeni kanunundan bazı meselelere dair basılı iki eseri vardır.

1850/1266 yılında Tercüme Odasında kariyerine başlayan Aleksandır Karatodori, 1861/1278'de Meclis-i Vâlâ Tanzimat Dairesi kitâbetine, 7 Mayıs 1866/22 Z 1282'de Mâhkeme-i Ticâret-i Bahriye başkanlığına, 27 Kasım 1867/1 Ş 1284'te Girid Vilâyeti müşavirliğinde, 24 Mayıs 1868/1 S 1285'te Ticaret ve 12 Ağustos 1872/9 B 1289'da Hâriciye Nezâreti müşteşârlığına tayin edilmiştir. 3 Mart 1874/14 M 1291'de Roma Ortaelçiliği, 22 Haziran 1876/Selh-i Ca 1293'te Hâriciye Müşteşârlığı 9 Haziran

¹⁰³³ BOA, DH. SAİD., nr.93/193

¹⁰³⁴ BOA, DH. SAİD., nr.18/257

1878/8 C 1295'te Nafia Nâzırlığı, 20 Kasım 1878/23 Za 1295'te Girid Valiliği, 4 Aralık 1878/9 Z 1295 Hâriciye Nâzırlığı, 6 Kasım 1883/6 M 1301'de Nafia Komisyonu âzâlığı, 24 Mayıs 1885/9 Ş 1302 Sisam Beyliğinde, 24 Mart 1893/6 N 1310 Girit Valiliği, 24 Şubat 1894/18 Ş 1311 Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi âzâlığında görev yapmıştır.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Aleksandır Karatodori Paşa'ya Avusturya, İsveç, İran ve Yunan hükümetleri tarafından nişânlar verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

ALEKSANDIR KARATODORİ EFENDİ¹⁰³⁵ (İstanbul 1850/1267-) Rum

Kostantin Karatodori'nin oğludur.

İlköğrenimi İstanbul'da, üniversiteyi Berlin Üniversitesinde okumuştur. Türkçe, Rumca, Fransızca, Almanca ve İngilizce okuryazar.

1869/1286 yılında fahri olarak başlamış olduğu Berlin Sefâreti Ataşeliğinden 1870/1287 yılında istifa ederek İstanbul'a dönmüştür. Mart 1871/M 1288 yılında Bâbiâli Tâhriât-ı Hâriciye Odasına girmiştir. 1874/1290 yılında maaş almadan, İstanbul'da toplanan Süveyş Kanalı Konferansı'nda kâtip muavinliği ve Nisan 1875/Ra 1292'de Brüksel Sefareti ikinci, 25 Eylül 1880/19 L1297'de birinci kitabetlerinde görev yapmıştır. 12 Ağustos 1889/15 Z 1306'da Matbuat-ı Ecnebiye Kaleminde, 21 Şubat 1892/22 B 1309'da Brüksel Sefâreti ve Kasım 1892/Ca 1310'da Roma Sefâreti başkitâbetlerinde görev yapmıştır.

Portekiz Devleti tarafından nişân verilen Aleksandır Karatodori Efendi; 6 Şubat 1877/22 M 1294/22 M 1294 ve 8 Aralık 1882/27 M 1300'de Mecidî nişânı sahibi olmuştur. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

ANDON EFENDİ¹⁰³⁶ (İstanbul 1840/1256-) Ermeni

Aznavur Efendi'nin oğludur.

Arapça, Farsça, mantık, coğrafya gibi derslerde eğitim alan Andon Efendi; Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca ve İtalyanca bilir ve yazar.

¹⁰³⁵ BOA, DH. SAİD., nr.1/920

¹⁰³⁶ BOA, DH. SAİD., nr.1/488

1858/1275 yılında Vapur Kumpanyası idaresinde göreve başlayan Andon Efendi, 6 Kasım 1867/10 B 1284'te Mâhkeme-i Ticâret Üçüncü Meclis âzâ mülâzımlığı, 23 Ocak 1870/21 L 1286'da Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemî Hulefâlığı, 20 Aralık 1877/14 Z 1294'te fahri olarak Altıncı Daire-i Belediye Fransızca Başkâtipliği, 17 Mart 1879/24 Ra 1296 Orman ve Maden Nezâretinin Orman Ciheti Evrak Müdürlüğü, 29 Mayıs 1880/20 C 1297'de Şehremaneti Meclis âzâlığı, 23 Aralık 1881/2 S 1299'de Şehremaneti Komisyon âzâlığı, 1884/1301'de Kışla-i Zemin Komisyonu memurluğu, 17 Aralık 1884/28 S 1302'de Devair-i Belediye İntihâb Komisyonu geçici âzâlığı, 9 Eylül 1885/29 Za 1302'de Yedinci Daire-i Belediye Müdür Vekilliği, 17 Mayıs 1888/6 N 1305'te Dolmabahçe Gazhanesi'nin ıslahı için kurulan komisyon âzâlığı, 30 Ocak 1889/28 Ca 1306'de Haydar Paşa Demiryolu Hattı'nın devrinde kurulan komisyonun çalışmalarında, Kasım 1889/11 Ra 1307'de Harik Komisyonları âzâlığı gibi birçok komisyonda görev yapmıştır.

Mecidî ve Osmanî nişânı sahibi olan Andon Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

ANTUVAN EFENDİ (PERTEV)¹⁰³⁷ (1827/1243 İstanbul-) Ermeni

Babasının adı Boğoz'dur.

İlk olarak İstanbul'da Ermeni Okulunda ve daha sonra Padova'da Muhtaryan Ermeni Mektebinde eğitim görmüştür. Ermenice, Fransızca, İtalyanca konuşup yazar, Rumca yazar ve Türkçe okuryazardır.

1850/1266 yılında Bâbiâli Tercüme Odasında göreve başlayan Pertev Antuvan Efendi, 1854/1270 yılında Atina Sefâreti kâtipliği, yine 1854/1270'de Muhtelit Komisyonu Riyâseti Muavinliği, 1855/1271'de Atina Sefâreti kâtipliği, 1856/1272'de Bâbiâli Tâhrîrât-ı Hâriciye hulefâlığı, Anadolu ciheti Temdidi-i Hudud ve Muhtelit Komisyonu serkâtipliği, 1857/1273'te Fırka-i Askeride özel görev, 1860/1276'da Petersburg Sefâreti Fransızca Başkâtipliği, 1861/1278'de Tiflis Başşehbenderliği, 1863/1280'de Viyana Başşehbenderliği, 1866/1283'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası Serhalifeliği, 1867/1284'te Meclis-i Kebîr-i Maarif Riyaset Muavinliği, 1869/1286'da Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Ceza Dairesi âzâlığı, 1869/1286'da Mâhkeme-i İbtidaiye âzâlığı, 1873/1290'da Altıncı Daire Başkanlığı, 1874/1291'de Matbuat Müdürlüğü,

¹⁰³⁷ BOA, DH. SAİD., nr.3/264

1875/1292'de Sırbistan'da özel görev, 1876/1293'te Hâriciye Kâtipliği, 1877/1294'te Bulgaristan Komiserliği, Aralık 1878/Za 1295'te Matbuat Müdürlüğü, 13 Eylül 1880/7 L 1297'de Edirne Vilâyeti Adliye Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur.

Mecidî nişânı sahibi olan Pertev Antuvan Efendi'ye Rusya Devleti tarafından da nişân verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

ANTUVAN VEKİL EFENDİ¹⁰³⁸ (İstanbul 1845/1261) Rum-Katolik

İlyas Vekil Efendi'nin oğludur.

Beyoğlu Fransız Mektebinde eğitim görmüştür. Özel hocalardan ders almıştır. Türkçe, Fransızca, Rumca okuryazar ve konuşur.

1865/1282'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde kariyerine başlayan Antuvan Vekil Efendi, 1870/1286'da İbrail Ticâret Nezâreti Kançılarlığında, 1873/1289'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde, 1876/1293'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Müdür Muavinliğinde, 1877/1294'te Batum Tahdid-i Hudut Birinci Komisyonu Kitâbetinde, 1877/1294'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Muavinliğinde, 1880/1297'de Rusûm-ı Sitte İdâre-i Merkeziyesi İspektörlüğünde, 1880/1297'de Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye Nezâreti Osmaniyesi Muhârrirliğinde, 1892/1309'da Pul Bey'iyye Memur Vekâletinde, 1892/1309'da Damga Nezâreti Kontrol Memurluğunda istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibidir.

APOSTOL EFENDİ¹⁰³⁹ (Yanya 1855/1272-) Rum

Hırsto'nun oğludur.

Yanya'da Rum Mektebinde ilköğrenimini gördükten sonra Beyoğlu'nda eğitimine devam etmiştir. Türkçe, Rumca, Fransızca konuşur yazar. Arnavudcaya ise aşinadır.

1876/1293'te Hâriciye Nezâreti Tercüme Odasında kariyerine başlayan Apostol Efendi, Mart 1887/Ş 1304'te Bidâyet Mâhkemesi Mukâvelât Muhârrirliğinde, Mayıs 1897/Z 1314'te Köprülü Kaymakam Muavinliğinde istihdam edilmiştir.

¹⁰³⁸ BOA, DH. SAİD., nr.96/203

¹⁰³⁹ BOA, DH. SAİD., nr.77/301

ARİSTİDİ EFENDİ¹⁰⁴⁰ (İstanbul Ocak 1845/M 1261-) Rum

Ebniye-i emîriye mimarı Dimitri Efendi'nin oğludur.

Heybeliada Rum Sıbyan Mektebinde ve Fener Rum Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, Rumca ve İngilizce yazar.

1864/1281'de Bâbîâli Tercüme Odasına kariyerine başlayan Aristidi Efendi, 1879/1296'da Mâbeyn-i Hümâyûn Tâhrîrât-ı Ecnebiye kitâbeti mütercimliğinde, 1881/1298'de Vilâyet-i Mümütaze Kalemünde Fransızca Muharreratı Mümeyyizliğinde, 1883/1300'de Bâbîâli Tercüme Odasında, 1885/1302'de Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Varidat-ı Mahsusa İdâre-i Merkeziyesi Mektubi Muavinliğinde, 1896/1314'de Nezâret-i Umûmiye kitabet ve tercümanlığında, 1897/1315'de Anadolu Şimendifer Kumpanyasında, 1898/1316'da İdâre-i Merkeziye Evrak Kalemî Müdiriyyeti vekâletinde, 1899/1317'de Direktör Tercümanlığında ve 1901/1319'da Tercüme Odasında istihdam edilmiştir.

ARTİN EFENDİ¹⁰⁴¹ (Kayseri 1 Kasım 1850/25 Z 1266-) Ermeni

Kayseri aşar mültezimi Asador Efendi'nin oğludur.

Ermeni Patrikhanesi Mektebinde eğitim gördükten sonra eğitimine Paris'te devam etmiştir. Türkçe, Fransızca, Ermenice bilir. Bulgarca'yı ise sadece konuşur düzeydedir.

1867/1284'te Hâriciye Nezâreti Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında kariyerine başlayan Artin Efendi, 1871/1287'de Mâliye Nezâreti Eshâmı Cedide Odasında, 3 Mayıs 1873/5 Ra 1290'da Nafia Nezâreti Tercüme Kalemî mütercimliğinde, 10 Temmuz 1887/18 L 1304'te Hey'et-i Fenniye Kalemî mümeyyizliğinde istihdam olunmuştur.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Artin Efendi, memuriyeti esnâsında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

¹⁰⁴⁰ BOA, DH. SAİD., nr.37/275; BOA, HR.SAİD., nr. 9/18

¹⁰⁴¹ BOA, DH. SAİD., nr.5/931

ARTİN KANBURYAN EFENDİ¹⁰⁴² (İstanbul 1833/1249-) Ermeni

Haçator Kanburyan'ın oğludur.

Marsilya ve Paris'teki okullarda okumuştur. Türkçe ve İtalyanca konuşur. Fransızca yazar.

1857/1273'te Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Artin Kanburyan Efendi, 1859/1276'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında, 1865/1281'de Tiflis Başşehbenderliğinde, 1868/1284'te Cenova Başşehbenderliğinde, 1873/1290'da Roma Sefâreti Başkitâbetinde, 1873/1290'da Roma Sefâreti Maslahatgüzârlığında, 1874/1291'de Semlin Başşehbenderliğinde, 1875/1292'de Cenova Başşehbenderliğinde, 1876/1296'da Kalas Başşehbenderliğinde, 1880/1297'de Bükreş Sefâreti Başkitâbetinde, 4 Ağustos 1884/12 L 1301'de Bükreş Başşehbenderliğinde istihdam edilmiştir.

Artin Kanburyan Efendi, mecidî nişânının sahibidir.

ARTİN KARATODORİ EFENDİ¹⁰⁴³ (İstanbul 1835/1251-) Rum

Kostantin Karatodori Efendi'nin oğludur.

Kuruçeşme Büyük Rum Mektebinde ve Beyoğlu'ndaki okulda eğitim gördükten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânedede eğitim görmüştür. Daha sonra Berlin Üniversitesinde hukuk ve felsefe eğitimi almıştır. Türkçe, Rumca, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca okuryazar ve Latince, eski Yunanca'ya ise âşinâdır. Uluslararası hukuka dair Fransızca bir eseri vardır.

1853/1270'de Bâbîâli Tercüme Odasında mülâzemetle bürokratik kariyerine başlayan Artin Karatodori Efendi, Ağustos 1854/Za 1270'de Berlin Sefâreti Ataşeliğinde, Mart 1859/Ş 1275'te Berlin Sefâreti İkinci Serkitâbetinde, Şubat 1862/Ş 1278'de Berlin Sefâreti Birinci Kitâbetinde, 1865/1282'de Berlin Sefâreti Maslahatgüzârlığında, Petersburg Maslahatgüzârlığında, Petersburg Sefâreti Birinci Kitâbetinde, 20 Mayıs 1875/14 R 1292'de Brüksel Fevkalâde Murahhası Orta Sefirliğinde istihdam edilmiştir.

¹⁰⁴² BOA, DH. SAİD., nr.1/718

¹⁰⁴³ BOA, DH. SAİD., nr.1/930

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Artin Karatodori Efendi'ye, İran, Portekiz, Rusya, İsveç, Prusya, Almanya ve Fransa tarafından da nişânlar verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

ARTİN ORAKOĞLU EFENDİ¹⁰⁴⁴ (Bursa 1833/1248-) Ermeni

Orakoğlu Kerope'nin oğludur.

Ermeni Sıbyan Mektebinde okumuştur. Türkçe, Ermenice yazar. Fransızca ve Rumca'ya aşinadır.

1844/1260'da Hüdavendigâr Vilâyeti Tâhrîrât Odasında, 1865/1282'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında, 1868/1284'te Hüdavendigâr Vilâyeti Tercümanlığında, 1879/1296'da Dedeâğaç Bidâyet Mâhkemesi Müdde-i Umûmî Muavinliğinde, 1880/1297'de Beyoğlu Bidâyet Mâhkemesi Müstantıklığında, 1886/1303'te Serfice Bidâyet Mâhkemesi Müdde-i Umûmî Muavinliğinde istihdam edilmiştir.

ARTİN SARRAFYAN EFENDİ¹⁰⁴⁵ (İstanbul 1836/1251-) Ermeni

Kürkçü Kiyork Sarrafyan'ın oğludur. Hasköy Nersesyan Ermeni Mektebinde ve özel hocalardan Türkçe ve Ermenice eğitim almıştır. Türkçe, Ermenice, Fransızca konuşur yazar. Çocuklara Hediye isimli Türkçe okuma kitabının yazarıdır.

1855/1271'de Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Artin Sarrafyan Efendi, 1855/1271'de Edirne Vilâyeti Tercümanlığında, 1857/1273'te Maarif Nezâreti Muavinliğinde, 1862/1279'da maaşsız olarak Meclis-i Maarif Dairesi ikinci kâtipliğinde, 1864/1281'de Meclis-i Umûr-ı Nafia mütercimliğinde, 1869/1286'da Meclis-i Maarif âzâlığında, 1879/1296'da Matbaalar Dairesi Müdüriyetinde istihdam edilmiştir.

ARZUMAN ESTEFAN EFENDİ¹⁰⁴⁶ (1823/1238 İstanbul-1880/1297) Ermeni

Sarraf Arzuman Efendi'nin oğludur. İstanbul'da Ermeni okulunda ve daha sonra İzmir Bornova'da Fransız okulunda eğitim almıştır. Ermenice, Rumca, İtalyanca konuşur, Fransızca ve Türkçe yazar.

¹⁰⁴⁴ BOA, DH. SAİD., nr.9/143

¹⁰⁴⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/118

¹⁰⁴⁶ BOA, DH. SAİD., nr.1/52

1843/1259 Bâbîâli Tercüme Odasında göreve başlayan Arzuman Estefan Efendi, 1855/1271'de Kırım Savaşı sırasında Kırım'da Fransızca başkatipliği, 1855/1271'de Sayda Hükümet Tercümanlığı, 1856/1272'de Suriye Hükümet Tercümanlığı, 1857/1273'te İzmir Vilâyet Tercümanlığı, 1858/1274'te Sırbistan Fevkalâde serkâtipliği, 1859/1275'te Girid Fevkalâde serkâtipliği, 1861/1277'de Şam-ı Şerîf İane Komisyonu Başkanlığı ve Meclis-i Fevkalade âzâlığı, 1862/1279'da Tâhriât-ı Hâriciye Evrak Müdürlüğü, 1870/1287'de Havale Cemiyeti âzâlığı, 1871/1288'de Hâriciye kâtipliği, 1875/1292'de Matbuat Müdürlüğü, 1875/1292'de Ticaret ve Ziraat Meclis âzâlığı, 27 Haziran 1879/7 B 1296'da Aydın Vilâyeti Adliye Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur.

Mecidî nişânı sahibi olan Arzuman Estefan Efendi'ye Avusturya, İran, Belçika, İtalya devletleri tarafından nişân verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

ASADOR EFENDİ¹⁰⁴⁷ (İzmir 1835/1251-) Ermeni

Kuşadalı Serkis'in oğludur.

İzmir'deki Nersesyan Ermeni Mektebinden mezun olmuştur. Türkçe, Ermenice, Rumca konuşur, Ermenice yazar ve Rumca okuryazardır.

1853/1270 yılına Aynoroz Gümrüğü Müdürlüğünde bürokratik kariyerine başlayan 1860/1277'de Selanik Gümrüğü Anbar memurluğunda, 1861/1278'de Selanik Rusumat Nezâreti Muhâsebesi İkinci Kitâbetinde, 1866/1283'te Hazine-i Celîle-i Eshâm-ı Umûmiyye Dairesi Muhâbere memuriyetinde, 1872/1289'da Divân-ı Muhâsebât âzâlığında, 1877/1294'da Cemiyet-i Rusumat âzâlığında, 1888/1306'da Meyve Gümrüğünde, 1888/1306'da Cemiyet-i Rusumat âzâlığında istihdam edilmiştir.

Nişân-ı Ali-i Osmanî'nin sahibidir.

¹⁰⁴⁷ BOA, DH. SAİD., nr.1/344

AVRAM FARHİ EFENDİ¹⁰⁴⁸ (Sofya 1855/1272-) Yahudi

Tüccardan ve Yahudi milletinden Leon Hayim Farhi Efendi'nin oğludur.

Kuzguncuk'ta Musevi Cemaati Mektebinde eğitim gördükten sonra Mahrec-i Aklâmda eğitimine devam etmiştir. Türkçe, İbranice, Fransızca ve İspanyolca konuşur ve yazar.

1874/1291'de Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Avram Farhi Efendi, 1878/1295'te Bâbı Vâlâ-yı Seraskeride Rumeli Divân-ı Harbi Stenograf Kitâbetinde, 1884/1301'de Hâriciye Nezâreti Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî mütercimliğinde, 1890/1307'de Hâriciye Nezâreti Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî mümeyyizliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibidir.

BERBERYAN BEDROS EFENDİ¹⁰⁴⁹ (İstanbul 1855/1271) Ermeni

Kuyumcu esnafından İstanbullu Antranik'in oğludur.

Dört yıl Mektebi Sultanide eğitim aldıktan sonra Hasköy'de Nazaryan Mektebine devam etmiştir. Türkçe, Fransızca ve Ermeniceye aşinadır.

1874/1291'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odasında istihdam edilmiştir.

Berberyan Bedros Efendi, Mecidî nişânının sahibidir.

BOĞOZ EFENDİ¹⁰⁵⁰ (İstanbul 1858/1274-) Ermeni

Estefan'ın oğludur. Türkçe, Fransızca okuryazar, Ermenice konuşup yazar.

1875/1292'de Hâriciye Nezâreti Evrak Odasında göreve başlayan Boğoz Efendi, yine 1876/1293'te Tâhrîrât-ı Ecnebiye Kalemînde, 1877/1294'te Beyoğlu Birinci Hukuk Dairesi Kalemîne, 1879/1296'da Haydar Paşa Demiryolu İdaresi Muhasebe Kalemîne, 1880/1298'de Mahkeme-i Ticaret Birinci Meclis Zabıt Kitabetine girerek görev yapmıştır.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

¹⁰⁴⁸ BOA, DH. SAİD., nr.42/49

¹⁰⁴⁹ BOA, DH. SAİD., nr.37/315

¹⁰⁵⁰ BOA, DH. SAİD., nr.14/409

BOĞOZ ŞAŞYAN EFENDİ¹⁰⁵¹ (İstanbul 1841/1257-) Ermeni

Eczacı esnafından Şaşyan Tomas Efendi'nin oğludur. İtalya'da Venedik'te Rupenyen Ermeni Mektebinde eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca, İtalyanca, İngilizce ve Ermenice bilir. Usûl-i Mimariye-i Osmaniye isimli bir eseri vardır.

1858/1274'te Bâbîâli Tercüme Odasında bürokratik kariyerine başlayan Boğoz Şaşyan Efendi, 1860/1276'da Hüdavendigâr Eyaleti Meclis-i Tahkik âzâlığı ve eyalet tercümanlığında, 1868/1285'te Şûrâ-yı Devlet Birinci Sınıf Mülâzımlığında, 1871/1288'de Üsküdar Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi âzâlığında, 1876/1293'te Mahkeme-i İstinâf Cünha Kısmı âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Boğoz Şaşyan Efendi, görevi esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

BOHOR EFENDİ¹⁰⁵² (1843/1259 İstanbul-) Yahudi

David'in oğludur.

Hasköy Yahudi okulunda okuduktan sonra, Soğukçeşme Telgraf Mektebinde eğitim almıştır. Özel hocalardan Arapça, Farsça, İngilizce, matematik, fizik, geometri gibi dersler almıştır. Türkçe, Fransızca yazar, İngilizce ise yazıp konuşan Bohor Efendi, İspanyolca ve İtalyancayı ise anlayabilecek seviyededir.

Tahminen 1859/1276 yılında Telgraf İdaresi Sandık Odasında göreve başlayan Bohor Efendi, Telgrafhanenin Muhabere Odasında ve Kasım 1861/R 1278'de Bâbîâli Tercüme Odasında, Mart 1868/Za 1284'te Hazine-i Celîle-i Maliye mütercimliğinde, Mayıs 1868/M 1285'te Şûrâ-yı Devlet muavinliğinde, Mayıs 1869/S 1286'da Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 1875/1291'de Mâhkeme-i İstinâf Ticâret âzâlığında, 1876/1292'de Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, Kasım 1879/L 1296'da Şehremaneti Muavinliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânları bulunan Bohor Efendi'nin ayrıca gümüş imtiyaz madalyası da vardır. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

¹⁰⁵¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/274

¹⁰⁵² BOA, DH. SAİD., nr.3/116

CANİK EFENDİ¹⁰⁵³ (İstanbul 1856/1273) Ermeni

Sarraf esnafından Yazıcıyan Agob Ağa'nın oğludur.

Mektebi Sultanide eğitim gördükten sonra Paris'te Saint Barbé'de eğitimine devam etmiştir. Fransızca ve Ermenice yazar. Rumca ve Rusca konuşur, Türkçe okuryazardır.

1876/1293'te Tâhrîrâtı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Canik Efendi, 1879/1296'da Batum Şehbenderhanesi Kançılarlığında, 1880/1297'de Tiflis Şehbenderhanesi Kançılarlığında, 1883/1300'de Hocabey Şehbenderhanesi Kançılarlığında, 1883/1301'de Hocabey Şehbender Vekâletinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Canik Efendi'ye İran tarafından da nişân verilmiştir.

DADYAN ARTİN EFENDİ¹⁰⁵⁴ (İstanbul 1829/1244-) Ermeni

Barutçubaşızâde Ohannes Bey'in oğludur.

Paris'te Saint Barbe Lologran Mektebinde ve ardından Paris Üniversitesinde eğitim almıştır. Türkçe ve Fransızca yazar.

Nisan 1855/Ş 1271'de Bâbîâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında mülâzemetle bürokratik kariyerine başlayan Dadyan Artin Efendi, Mart 1856/B 1272'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası muavinliğinde, Temmuz 1854/Za 1274'te Bâbı Zâbtîye Meclis-i Tahkik âzâlığında, Ekim 1860/R 1277'de Bâbîâli Tercüme Odasında, Haziran 1862/Z 1278'de Paris Sefâreti Fransızca Başkitâbetinde, Nisan 1868/Z 1284'te Şûrâ-yı Devlet Birinci Sınıf Muavinliğinde, Mayıs 1868/S 1285'te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 13 Şubat 1872/4 Z 1288'de Islahat Komisyonu âzâlığında, ardından Eshâm-ı Cedîde ve Orman Müdürlüğünde, Mayıs 1872/Ra 1289'da Mâliye Nezâreti Müsteşârlığında, 29 Ekim 1872/26 Ş 1289'da Orman ve Me'adin Müdürlüğünde, 14 Ağustos 1873/19 C 1290'da Altıncı Daire-i Belediye başkanlığında, Ağustos 1875/B 1292'de Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığında, 17 Haziran 1880/9 B 1297'de Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığında, 1883/1300'de Patent Komisyonu başkanlığında, 23 Eylül 1885/14 Z 1302'de Hâriciye Nezâreti Müsteşârlığında, 22 Ocak 1897/18 Ş 1314'te Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi

¹⁰⁵³ BOA, DH. SAİD., nr.1/608

¹⁰⁵⁴ BOA, DH. SAİD., nr.3/216

âzâlığında istihdam edilmiştir. Bu görevlerinin yanı sıra komisyon ve cemiyet üyeliklerinde de bulunmuştur.

Mecidî, Osmanî nişânlarının sahibi olan Dadyan Artin Efendi'ye Rusya, İspanya, Belçika, İtalya, İran, Prusya, Amerika, Avusturya, İspanya, İsveç, Norveç, Romanya, Rusya, Yunanistan, Fransa, Almanya ve Japonya tarafında da nişânlar verilmiştir. Bâbîâli tarafından Dadyan Artin Efendi'ye İmtiyaz Madalyası ve Girid Altın Madalyası da verilmiştir.

DAKİS EFENDİ¹⁰⁵⁵ (İstanbul 1850/1266) Ermeni

Sarraff Danil Efendi'nin oğludur.

Özel hocalardan ders almıştır. Fransızca, İtalyanca, Rumca, Ermenice ve biraz Almanca konuşur; Fransızca yazar; Türkçe ise okuryazardır.

1868/1284'te Hâriciye Nezâreti Matbuat Kalemünde kariyerine başlayan Dakis Efendi, aynı yıl Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında, 1871/1288'de Ragoza Başşehbenderliği Kançılarlığında, 1872/1289'da Korfu Başşehbenderliği Kançılarlığında, 1873/1290'da Zanta Şehbender Vekâletinde, 1874/1291'de Tuna Tüccar Nezâreti muavinliğinde, 1875/1292'de Temeşvar Şehbenderliğinde, 1875/1292'de Anadolu Temdîd-i Hudud Komisyonu'nun İkinci Şube Kitâbetinde, 1875/1292'de Karadağ Tahdid-i Hudud-ı Muhtelit Komisyonu Kitâbetinde, 1875/1292'de Niş Başşehbenderliğinde, 1882/1299'da Çetine Sefâreti Maslahatgüzârlığında, 1886/1303'te Şire Başşehbenderliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Dakis Efendi'ye; Avusturya, Yunan ve İran devletleri tarafından da nişân verilmiştir.

DANIŞ EFENDİ¹⁰⁵⁶ (İstanbul 23 Şubat 1837/17 Za 1252-) Latin-Katolik

Sadrazam Hüsrev Paşa ve Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa maiyyetinden ve Latin-Katolik milletinden Yanko Valçiyo Efendi'nin oğludur.

Amerikan Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe okuryazar olan Daniş Efendi, Fransızca, İtalyanca ve Rumca yazar.

¹⁰⁵⁵ BOA, DH. SAİD., nr.1/996

¹⁰⁵⁶ BOA, DH. SAİD., nr. 42/203

1855/1272'de Bâbîali Tercüme Odasında kariyerine başlayan Daniş Efendi, 1856/1273'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde, 1860/1277'de Fuad Paşa'nın Suriye'deki görevinde kâtip olarak görev yapmış, kısa bir süre sonra Fransızca baş kitâbetinde memur olmuştur. 1862/1278'de Suriye Taksimât Komisyonu âzâlığı ile başkanlığında, 1863/1280'de Sayda, Şam, Halep ve Kudüs Mutasarrıflığının Rusûmât Nezâreti Vekâletinde, 1863/1280'de Beyrut Ticâret Riyâsetinde, 1864/1281'de Şire Başşehbenderliğinde, 1867/1284'te Tuna Vilâyeti Umûr-ı Ecnebiye Müdüriyetinde, 1868/1285'de Korfû Başşehbenderliğinde, 1871/1288'de Roma Sefâreti Başkitâbetinde ve iki ay kadar Roma Maslahatgüzârlığında, 1873/1290'da Cenova Başşehbenderliğinde, 1875/1292'de Ragoza Başşehbenderliğinde, 1888/1305'te Karadağ Tahdidi-i Hudud Komisyonunda, 1890/1307'de Düyûn-ı Umûmî-i Osmaniye, Evrâk-ı Mahsûsâ İdâre-i Merkeziyesi Aşar Müfettişi Umûmîliği ve İstatistik Kalemî Müdüriyetinde ve bazı komisyonlarda istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Nişân-ı Âli-i Osmani nişânlarının sahibi olan Daniş Efendi'ye, Muharebe Madalyası ve İftihâr Madalyası da verilmiştir. Ayrıca Rusya, Papa, İtalya, İran, Yunan, Avusturya ve Fransa tarafından da kendisine nişân verilmiştir.

DAVIÇON EFENDİ (ŞABCIZADE)¹⁰⁵⁷ (İstanbul 1821/1236-1890/1308) Yahudi

Şabcı Boharaki'nin oğludur.

İbranice eğitim alan Daviçon Efendi, biraz Türkçe eğitimi almıştır. İspanyolca konuşur.

Mayıs 1868/M 1285'te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında istihdam edilen Daviçon Efendi, Mart 1877/Ra 1294'te Heyet-i Ayan âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânı sahibi olan Daviçon Efendi, görevi esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

DAVİD MOLHO EFENDİ¹⁰⁵⁸ (İstanbul 1845/1261-) Yahudi

Sarra Hayim Molhoz'un oğludur.

Hasköy'deki Komando Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, İtalyanca konuşur yazar.

¹⁰⁵⁷ BOA, DH. SAİD., nr.1/80

¹⁰⁵⁸ BOA, DH. SAİD., nr.2/366

1861/1278'de Bâbîâli Tercüme Odasında mülâzemetle bürokratik kariyerine başlayan David Efendi, 1876/1293'te Bâbîâli Tercüme Odası mümeyyiz-i saniliğinde, 1878/1295'te Bâbîâli Tercüme Odası Mühimme Müdürlüğünde, 1880/1297'de Divân-ı Hümâyün mütercim-i evveliğinde, 18 Mart 1885/1 C 1302'de Encümen-i Hâriciyenin daimi âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî, Osmanî, Murassâ nişânları olan David Efendi, Altın Liyakat Madalyası ve Girid Gümüş Madalyası'nın da sahibidir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmayan David Efendi'ye, İran, İtalya, İsveç, Norveç, Yunanistan, Avusturya, Karadağ, İspanya, Fransa, Romanya, Sırbistan, Japonya ve Rusya tarafında da nişânlar verilmiştir.

DİKRAN YUSUFYAN EFENDİ¹⁰⁵⁹ (İstanbul 1251-) Ermeni

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülükâne saatçisi müteveffâ Artin Yusufyan'ın oğludur.

İstanbul'da Fransız okulundan okuduktan sonra öğrenimine Paris'te devam etmiştir. Ermenice yazar. Fransızca ve İngilizce okuryazar.

1868/1285'te Mâhkeme-i Ticâret İkinci Meclis âzâlığıyla kariyerine başlayan Dikran Yusufyan Efendi, bir müddet görevden ayrıldıktan sonra 1872/1289'da Mâhkeme-i Ticâret İkinci âzâlığında, 1875/1292'de Mâhkeme-i Ticâret Birinci Meclis âzâlığında, 1875/1292'de Ticâret-i Bâhriye Mâhkemesi âzâlığında, 1876/1293'te Mâhkeme-i Ticâret Dördüncü Meclis riyâsetinde, 1877/1294'te Divân-ı fevkalade âzâlığında, 1880/1297'de Mâhkeme-i İstinâf âzâlığında, 1880/1297'de Mâhkeme-i İstinâf Ticâret kısmı âzâlığında, 1888/1305'te Birinci Mâhkeme-i Ticâret âzâlığında istihdam edilmiştir.

Dikran Yusufyan Efendi mecidî nişânının sahibidir.

DİMİTRAKİ EFENDİ¹⁰⁶⁰ (Nasliç 1839/1255)

Nasliç mutebarından Yanya Vilâyeti Tercümanı Tomaşoni Efendi'nin oğludur.

Nasliç Rum Sıbyan Mektebinde eğitim gördükten sonra, Yanya Rum Mektebinde okumuştur. Türkçe, Rumca, Fransızca konuşur ve yazar. Toskanalık tarihi ile ilgili bir eseri vardır. Bu eser Vilâyet Gazetesi'nin Rumca kısmında yayımlanmıştır.

¹⁰⁵⁹ BOA, DH. SAİD., nr.10/79

¹⁰⁶⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/92

1860/1276'da Yanya'da Fuat Paşa'nın tercümanlığı ile kariyerine başlayan Dimitraki Efendi, Yanya Vilâyeti Tercümanı olan babasının yanında Tahrîrât ve Tahrîr-i cedîd tercümanlıklarında, 1863/1279'da Mâhkeme-i Ticâret kitâbetinde, 1863/1279'da Vilâyet Gazetesi Rumca muharrir ve mütercimliğinde ve ardından matbaa müdürlüğünde, 1870/1287'de Vilâyet Tercümanlığında, 1870/1287'de Merkez Vilâyet İcra Cemiyeti fahri âzâlığında istihdam edilmiştir.

DİRAN AŞNANYAN EFENDİ¹⁰⁶¹ (İstanbul 1854/1270-) Ermeni

İstanbul sarraflarından Nikogos Aşnanyan'ın oğludur.

İlköğrenimine Edirne'deki okulda başlayan Diran Aşnanyan Efendi, Hasköy'deki Şahnazaryan Mektebinde ve ardından da Mektebi Sultani ve buradaki Hukuk Mektebinde eğitim görmüştür. Ayrıca özel hocalardan da ders almıştır. Türkçe ve Rumca okuryazar. Fransızca ve Ermenice yazar.

1876/1293 senesinde Bâbiâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Diran Aşnanyan Efendi, 1879/1296'da Adana Vilâyeti Tercümanlığında, 1880/1297'de Adana Vilâyeti Müdde-i Umûmî Muavinliğinde, 1881/1298'de Ankara Vilâyeti Müdde-i Umûmî Muavinliğinde, 1883/1300'de Cezayir-i Bahri Sefid Vilâyeti Müdde-i Umûmîliğinde, 1885/1303'te Aydın Vilâyeti İstinâf Mahkemesi Müdde-i Umûmîliğinde, 1895/1313'te Sivas ve Mamuretülaziz Vilâyetleri Adliye Müfettişliğinde, 1895/1313'te Beyrut Vilâyeti İstinâf Müdde-i Umûmîliğinde, 1896/1314'te Cezayir-i Bahri Sefid Vilâyeti İstinâf Müdde-i Umûmîliğinde, 1904/1321'de Beyoğlu Bidayet Mahkemesi âzâlığında istihdam edilmiştir.

Diran Aşnanyan Efendi, Mecidî nişânının sahibidir.

DİRAN DADYAN BEY¹⁰⁶² (İstanbul 1856/1272-) Ermeni

Hâriciye Müsteşârı Barutçubaşızâde Artin Efendi'nin oğludur.

Beşiktaş Ermeni Mektebinde ve Mektebi Sultanide eğitim görmüştür. Türkçe, Ermenice, Fransızca konuşur ve yazar.

1870/1287'de Şûrâ-yı Devlet Fihrist Odasında kariyerine başlayan Diran Dadyan Bey, 18721/1289'da Hâriciye Nezâreti Evrak-ı Ecnebiye Odasında,

¹⁰⁶¹ BOA, DH. SAİD., nr.10/33

¹⁰⁶² BOA, DH. SAİD., nr.10/207

1874/1291'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde, 1880/1297'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası mümeyyizliğinde, Aralık 1884/Ra 1302'de Bâbîâli İstişâre Odası mümeyyizliğinde, 3 Mayıs 886/28 B 1303'te Umûr-ı Şehbenderi Kalemi serhalifelüğünde, 19 Aralık 1896/14 B 1314'te Memûrîn-i Mülkiye Komisyonu âzâlığında, 26 Ağustos 1904/14 C 1322'de Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Diran Dadyan Bey'e İspanya, Almanya, Avusturya, İtalya, İran, İsveç, Yunanistan, Belçika, Romanya devletleri tarafından da nişânlar verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

EDVAR BEY¹⁰⁶³ (İstanbul 1850/1267)

Divân-ı Muhâsebât âzâsı Diran Bey'in oğludur.

Paris'te Charlemagne Mektebinde ve yine Paris Üniversitesinde eğitim almıştır. Türkçe okuryazar. Fransızca, İngilizce kitâbet eder.

1869/1286'da Bâbîâli Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında kariyerine başlayan Edvar Bey, 1870/1287'de Nafia Nezâreti Tarik ve Meabir İdâresine, 1871/1288'de Meclis-i Nafia Kitâbeti Muavinliğine, Ocak 1875/Z 1291'de Viyana Sergi-i Umûmî Komisyonu Kitâbetinde, 1875/1292'de Rumeli Demiryolları Komisyonu Kitâbetinde, 1875/1292'de Filedelfiya Sergisi Komisyonu âzâlığında, 1878/1295'te Nafia Nezâreti Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası Müdürlüğünde, 4 Temmuz 1882/18 Ş 1299'da Tiflis Başşehbenderliğinde, 3 Mayıs 1885/18 B 1302'de Cenova Başşehbenderliğinde istihdam edilmiştir.

ESTEFANAKİ FOTYADİ BEY¹⁰⁶⁴ (İstanbul 1855/1271-) Rum

Girid Valisi Fotyadi Paşa'nın oğludur. Paris Üniversitesinde edebiyat ve hukuk okumuştur. Türkçe ve İngilizce konuşur; Fransızca ve Yunanca yazar.

16 Mart 1874/27 M 1291'de Atina Sefâreti Ataşeliğinde fahri olarak bürokratik kariyerine başlayan Estefanaki Fotyadi Bey, 15 Nisan 1875/9 Ra 1292'de Atina Sefâreti ikinci kâtipliğinde, 11 Nisan 1886/6 B 1303 Roma Sefâreti Başkâtipliğinde ve Paris'teki

¹⁰⁶³ BOA, DH. SAİD., nr.1/792

¹⁰⁶⁴ BOA, DH. SAİD., nr.1/642

Süveyş Kanalı Komisyonu'na memur olarak gönderilen Tevfik Beyefendi'nin maiyetinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarına sahip olan Estefenaki Fotyadi Bey'e İran ve İtalya tarafından da nişân verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

ESTEPAN EFENDİ¹⁰⁶⁵ (İstanbul 1836/1252-) Ermeni

Takur Doğramacıyan'ın oğludur. Ermeni okullarında okumuştur. Türkçe, Fransızca, Ermenice okuryazar.

1863/1280'de Bâbîâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde bürokratik kariyerine başlayan Estefan Efendi, 14 Mart 1865/16 L 1281'de Tolçı Sancağı Hükümet Tercümanlığı ile Tuna Komisyonu kâtipliğinde, 1878/1295'te Tırhala Mutasarrıflığı'nda, 31 Mart 1879/8 R 1296'da İbrail Şehbenderliğinde, 30 Aralık 1895/14 B 1313'te Mamuretülaziz Vilâyeti Vâli Muavinliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânı sahibi olan Estepan Efendi'ye Romanya tarafından da nişân verilmiştir. İbrail Şehbenderliği sırasında hakkında şikayet olmuştur.

FETHİ BEY¹⁰⁶⁶ (İstanbul 1855/1272) Arap

Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Franko Paşa'nın oğludur.

Özel hocalardan ders almıştır. Türkçe okuryazar. Fransızca yazar. Rumca, Arapça ve İngilizce konuşur.

1873/1290 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Fethi Bey, 1880/1297'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Müdürlüğünde, 1886/1303'te Petersburg Sefâreti Müsteşârlığında, 1892/1309'da Belgrad Sefâreti Maslahatgüzârlığında, 1893/1310'da Tâhrîrât ve Nafia Nezâreti İstatistik Müdürlüğünde, 1895/1312'de Ziraat Bankası Meclis İdâresi âzâlığında, 1896/1313'te Ziraat Bankası Meclis İdaresi muavinliğinde, 1896/1314'te Emniyet Sandığı müdürlüğünde, 1898/1316'da Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 1898/1316'da Matbûat-ı Ecnebiye Müdüriyeti muavin-i evvelliğinde istihdam edilmiştir.

¹⁰⁶⁵ BOA, DH. SAİD., nr.18/271

¹⁰⁶⁶ BOA, DH. SAİD., nr.1/578

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Fethi Bey'e, İsveç, Norveç, Yunan, Romanya, Karadağ, Rusya tarafından da nişân verilmiştir.

FEYZİ BEY¹⁰⁶⁷ (İstanbul 1851/1267-) Arap

Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Nasrî Franko Paşa'nın oğludur. Özel hocalardan eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca konuşur ve yazar. Arapça, Rumca, Rusca ve İtalyancaya aşinadır.

Haziran 1867/S 1284'te Bâbîâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında bürokratik kariyerine başlayan Feyzi Bey, 12 Haziran 1868/20 S 1285'te Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı kitâbetinde ve ardından Cebel-i Lübnan milis askeri levazım memuriyetinde, 25 Haziran 1873/29 R 1290'da Köstence-Çernevo Demiryolu Kumanyası Komiserliğinde, 20 M 1292'de Viyana Sefâreti ikinci kitâbetinde, 7 Ocak 1876/10 Z 1292'de Petersburg Sefâreti başkitâbetinde, 17 Eylül 1876/28 Ş 1293'te Hilâli Ahmer Cemiyeti tarafından kurulan hasta ve yaralıların İstanbul'a nakli için kurulan komisyonun kitâbet hizmetinde, 11 Kasım 1878/13 L 1295'te Tiflis Başşehbenderliğinde, 14 Haziran 1882/27 B 1299'da Hocabey Başşehbenderliğinde görev yapmıştır.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Feyzi Bey'e Avusturya ve İran devletleri tarafından da nişân verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

FOTYADİ KOSTAKİ BEY¹⁰⁶⁸ (İstanbul 1830/1246-) Rum

Mikrascı Yanko'nun oğludur.

İstanbul Fener Rum Mektebinde ve Heybeliada Büyük Mektepte Yunanca eğitim almıştır. Türkçe, Rumca ve Fransızca konuşup yazar. Ticaret-i Berriye ve Bahriye, Mahkeme-i Ticaret Kanunlarını ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeyi Rumcaya çevirmiştir.

1850/1266'da Bâbîâli Tercüme Odasında bürokratik kariyerine başlayan Fotyadi Kostaki Bey, Rumca yayınlanan Bosfor gazetesinin yazarlığında, Fener Rum Mektebinde Türkçe öğretmenliğinde, 1862/1279'da Tefrik Tebaa Komisyonu

¹⁰⁶⁷ BOA, DH. SAİD., nr.10/299

¹⁰⁶⁸ BOA, DH. SAİD., nr.3/66

âzâlığında, 1863/1280'de Ticârethanedeki mahkeme komisyon âzâlığında, 1864/1281'de Ticâret-i Bâhriye Mahkemesi âzâlığında, 1867/1284'te Ticâret-i Bâhriye Mâhkemesi başkanlığında, 1868/1285'te Girid Vilâyeti müşâvirliğinde, 1871/1288'de Divân-ı Ahkâm-ı Adliye İstinâf Mâhkemesi âzâlığında, 1873/1290'da Mekteb-i Sultani Müdürlüğünde, 17 Nisan 1886/12 B 1303'te Nafia Komisyonu âzâlığında görev yapmıştır.

Mecidî nişânı ile Girid Madalyası'nın sahibi olan Fotyadi Kostaki Bey, memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

GÜLLABOĞLU MİKAİL EFENDİ¹⁰⁶⁹ (İstanbul 1848/1265-) Ermeni

Kereste tüccarı Hacı Asadur'un oğludur.

İstanbul'daki okullarda Türkçe ve Fransızca eğitimi aldıktan sonra Hukuk Mektebini bitirmiştir.

5 Mayıs 1866/20 Z 1282'de Hâriciye Nezâreti Evrâk Odasında mülâzemetle kariyerine başlayan Güllaboğlu Mikail Efendi, Temmuz 1867/Ra 1284'te Hâriciye Nezâreti Evrâk Odasının ikinci mukayyidliğinde, Kasım 1878/Z 1295'te birinci mukayyidliğinde, Aralık 1879/M 1296'da Islâhât-ı Mâliye Komisyonu Tercüme ve Tahrîr işlerinde, 1880/1297'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Birinci Sınıf Hulefâlığında, Mart 1881/R 1298'de Hâriciye Nezâreti Tercümanlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Güllaboğlu Mikail Efendi'ye, İspanya, Yunanistan, Romanya, Avusturya ve Danimarka devletleri tarafından da nişân verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

HAÇİK EFENDİ¹⁰⁷⁰ (İstanbul 1855/1272-) Ermeni

Sarraflar Kethudası Keğork Ağa'nın oğludur.

Mâhrec-i Aklâmda Türkçe, Fransızca ve hesap eğitimi görmüştür. Türkçe ve Fransızca okuryazar.

¹⁰⁶⁹ BOA, DH. SAİD., nr.4/770

¹⁰⁷⁰ BOA, DH. SAİD., nr.1/592

18 Mayıs 1870/17 S 1287'de Bâbîâli Hazine-i Evrak'da göreve başlayan Haçık Efendi, 15 Eylül 1873/22 B 1290'da Hâriciye Nezâreti Muhâsebesinde, 6 Eylül 1878/8 N 1295'te Hâriciye Nezâreti Muhâsebesi Serhalifeliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Haçık Efendi'ye Yunanistan ve İran devletleri tarafından da nişânlar verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

HAMAMCİYAN TAKUR EFENDİ¹⁰⁷¹ (İstanbul 1850/1267) Ermeni

Sarraf Karabet'in oğludur.

Özel hocalardan ders aldıktan sonra Paris'te eğitimine devam etmiştir. Türkçe, Ermenice, Fransızca konuşur yazar.

Şubat 1873/Z 1289'da Roma Sefâreti Ataşeliğinde, Temmuz 1874/Ca 1291'de İkinci Mâhkeme-i Ticâret âzâ muavinliğinde, Kasım 1875/L 1292'de Birinci Mâhkeme-i Ticâret âzâlığında, 1876/1293'te Üçüncü Mâhkeme-i Ticâret âzâlığında, Haziran 1880/B 1297'de Mâhkeme-i İstinâf Cinâyet âzâlığında, 3 Şubat 1886/28 R 1303'te Cisriergene Bidâyet Mâhkemesi Müdde-i Umûmî muavinliğinde, 17 Mayıs 1887/23 Ş 1304'te Beyoğlu Bidâyet Mâhkemesi ... Hukuk Dairesi âzâlığında, 15 Mart 1891/4 Ş 1308'de Dersaadet İstinâf Mâhkemesi âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânı sahibi olan Hamamciyan Takur Efendi'ye İtalya devleti tarafından da nişân verilmiştir.

HAMAYAN SAFER EFENDİ¹⁰⁷² (28 Temmuz 1852/10 L 1268-) Ermeni

Tüccardan Agop Canik'in oğludur.

İlköğrenimine Sıbyan Mektebinde başlayan Hamayan Safer Efendi, ardından Mekteb-i Sultanide eğitim görmüştür. Türkçe, Ermenice ve Fransızca okuryazar. Biraz da Rumca ve İngilizce konuşur.

11 Mart 1872/1 M 1289'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Hamayan Safer Efendi, 18 Haziran 1880/10 B 1297'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası mümeyyiz-i saniliğinde, 20 Ağustos 1881/25 N 1298'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası

¹⁰⁷¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/270

¹⁰⁷² BOA, DH. SAİD., nr.1/586

mümeyyiz-i evvelliğinde, 15 Aralık 1891/13 Ca 1309'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası Mühimme Müdiriyetinde, 13 Eylül 1909/27 Ş 1324'te Mâbeyni Hümâyûn mütercim-i saniliğinde ve Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğünde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Hamayan Safer Efendi'ye İran, İspanya, Rusya, Yunan ve Japonya devletleri tarafından nişân verilmiştir. Ayrıca, Gümüş Liyakat Madalyalarının da sahibidir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

HINTIR RAKİM EFENDİ¹⁰⁷³ (İstanbul 1848/1264-) Ermeni

Tüccardan Kırkor Ağa'nın oğludur.

Yenikapı Ermeni Sıbyan Mektebinde ilköğrenimine başlayan Hintir Rakim Efendi, Beyoğlu'nda Fransız Mektebinde eğitimine devam etmiştir. İngilizce, Türkçe, Rumca konuşur, Ermenice yazar ve Fransızca bilir.

1863/1279 yılında Tâhrîrât-ı Hâriciye Hâzine-i Evrak Kaleminde mülâzemetle kariyerine başlayan Hintir Rakim Efendi, Aralık 1865/Ş 1282'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası mümeyyizliğinde, 1868/1285'te Nafia Nezâreti Tarik ve Me'âbir İdaresi Fransızca Muhâberâtı Müdürlüğünde, 1872/1289'da Nafia Nezâreti Tarik ve Me'âbir İdaresi Müdürlüğünde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Hintir Rakim Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

İSAVERDİ ERMANAK EFENDİ¹⁰⁷⁴ (İstanbul 1848/1264-) Ermeni

Kalost'un oğludur.

Katolik Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe ve Fransızca konuşur ve tercüme eder. Rumca yalnız konuşur.

1868/1285'te Nafia Nezâreti muhâsebesinde kariyerine başlayan İsaverdi Ermanak Efendi, 1870/1287'de Aydın ve Kasaba Demiryolları Komiserliği Muavinliğinde, 1884/1301'de Kasaba Demiryolu Komiserliğinde, 30 Temmuz 1884/7 L

¹⁰⁷³ BOA, DH. SAİD., nr.4/706

¹⁰⁷⁴ BOA, DH. SAİD., nr.4/320

1301'de Aydın Vilâyeti Mesâlih-i Ecnebiye Müdüriyetinde, 7 Aralık 1899/4 Ş 1317'de Bâbiâli İştîşâre Odası muavinliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan İsaverdi Ermanak Efendi'ye, Avusturya, Yunan, Rusya, Almanya, Fransa, İtalya ve İran tarafından da nişân verilmiştir.

İLYAS ÇAYAN EFENDİ¹⁰⁷⁵ (İstanbul 1839/1255-) Ermeni

Akmişe ve Güherçile Fabrika-i Hümâyûnu Müdürü İstefan Çayan Efendi'nin oğludur.

İlköğrenimine İzmir Mekteplerinde başlayan İlyas Çayan Efendi, özel hocalardan Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Rumca eğitim almıştır.

1860/1276'da Bâb-ı Zabtıye Mazbata Odasında kariyerine başlayan İlyas Çayan Efendi, 1862/1278'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde, 1869/1286'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Müdürlüğünde, 1879/1296'da Hâriciye Nezâreti Müsteşâr Muavinliğinde, 6 Ekim 1885/27 Z 1302'de Hâriciye Nezâreti Müsteşâr Muavinliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan İlyas Çayan Efendi'ye Avusturya, Belçika, Portekiz, İspanya, İran, Rusya, Almanya, Fransa, İsveç ve İtalya tarafından da nişânlar verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmıştır.

İSTEPAN ÇAPAN EFENDİ¹⁰⁷⁶ (İstanbul 1265- 1 N 1311) Ermeni

Sarraf Araz Çapan'ın oğludur.

Ortaköy Mektebinde eğitim görmüştür.

1863/1279'da Bâbiâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odasında kariyerine başlayan İstepan Çapan Efendi, 1867/1284'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odası Müdür Muavinliğinde, 1876/1293'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kuyudât Şubesi Serhalifelliğinde, 1887/1304'te Özice Şehbender Vekâletinde, 1887/1304'te Poti Şehbender Vekâletinde,

¹⁰⁷⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/742; BOA, ŞD.SAİD., nr.27/11

¹⁰⁷⁶ BOA, DH. SAİD., nr.10/623

1891/1308'de Tulca Şehbender Vekâletinde, 1892/1310'da Turin.. Şehbenderliğinde istihdam edilmiştir.

İstepan Çapan Efendi, mecidî nişânının sahibidir.

İSTEPAN KARAYAN EFENDİ¹⁰⁷⁷ (İstanbul 1855/1271-) Ermeni

Tüccardan Keğork Karayan'ın oğludur.

İlköğrenimine Ermeni okullarında başlayan İstepan Karayan Efendi, Mekteb-i Sultanide okumuştur. Özel hocalardan hukuk dersi alan İstepan Karayan Efendi, Türkçe, Fransızca, Ermenice konuşur yazar. Miftah-ı Lisân-ı Fransevi, Hurûf-ı Fransevi ve Rehber-i Tercüme isimli eserleri vardır.

1874/1291'de Hâriciye Nezâreti Tâhrîrât-ı Ecnebiye Kaleminde kariyerine başlayan İstepan Karayan Efendi, 1878/1295'te Hukuk Mektebi Müdürlüğünde, Mart 1879/Ra 1296'da Birinci Mâhkeme-i Ticâret âzâ muavinliğinde, Eylül 1880/L 1297'de Mâhkeme-i Ticâret-i Bâhriye âzâlığında, 21 Aralık 1882/10 S 1300'de Birinci Mâhkeme-i Ticâret âzâlığında, 12 Ağustos 1907/3 B 1325'te Mâhkeme-i Temyîz âzâlığında, 18 Ocak 1911/5 Kanûn-i sâni 1326'da Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesi âzâlığında, 27 Mayıs 1911/14 Mayıs 1327'de Adliye Nezâreti Mâhkeme-i Temyîz âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânları bulunan İstepan Karayan Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

KALUST MARKOSYAN EFENDİ¹⁰⁷⁸ (İzmir 1829/1245-5 Nisan 1903/7 M 1321)

Ermeni

Danyel Markosyan'ın oğludur.

Eğitimini Paris'teki okullarda alan Kalust Markosyan Efendi, Paris Ekspozisyonuna dair Fransızca basılmış bir risalesi vardır.

1866/1282'de Paris Sergisi'nde memur olarak kariyerine başlayan Kalust Markosyan Efendi, 1867/1284'te Nafia Nezâreti Meclis âzâlığında, Kasım 1870/Ş 1287'de Gediz Nehri'nin def'-i mazarratı memuriyetinde, Mart 1871/M 1288'de Aydın

¹⁰⁷⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/296

¹⁰⁷⁸ BOA, DH. SAİD., nr.4/332

Başmühendisliğinde, Nisan 1873/S 1290'da Kasaba-Alaşehir Demiryolu İnşaatı Komiserliğinde, 1874/1291'de Kasaba-Aydın Demiryolları Komiserliğinde, 1878/1295'te Kasaba Demiryolu Komiserliğinde, 14 Mart 1883/5 Ca 1300'de Aydın Vilâyeti Umûr-ı Nafia Sermühendisliğinde, 20 Ağustos 1883/16 L 1300'de Selanik-Osmanlı Demiryolu Komiserliğinde, 30 Kasım 1894/2 C 1312'de İzmir-Kasaba Demiryolu Uzatma İnşaatının Komiserliğinde, 15 Kasım 1897/20 C 1315'te hattın işletme komiserliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Kalust Markosyan Efendi, memuriyeti esnasında tahtı muhâkemeye alınmamıştır.

KARABET HOMARYAN EFENDİ¹⁰⁷⁹ (İzmir 1834/1250-) Ermeni

İzmir İngiltere konsoloshanesi baştercümanı Ohannes Homaryan'ın oğludur.

İzmir'de Mesrubyan Ermeni Mektebinde eğitim gördükten sonra Paris'te Muradyan Mektebinde eğitimine devam etmiştir. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Ermenice konuşur ve yazar. İtalyanca ve Rumca'yı ise konuşur düzeydedir.

1851/1267 yılında Bâbiâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Karabet Homaryan Efendi, 1860/1276'da Meclis-i Ali-i Hâzâin tercümanlığında, 1863/1280'de Mesâlih-i İflâsiye? Komitesi âzâlığında, 1866/1283'te Mâliye Nezâreti Tercüme Odası mütercimliğinde, 1868/1285'te Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Ceza Dairesi mütercimliğinde, 1871/1288'de Divân-ı Cinâyet âzâlığında, 1872/1289'da Mâhkeme-i Temyîz Ceza Dairesi âzâlığında, 1876/1293'te Mâhkeme-i İstinâf Ticâret kısmı âzâlığında, 1876/1293'te Mâhkeme-i Temyîz âzâlığında istihdam edilmiştir.

KARABET OYAN EFENDİ¹⁰⁸⁰ (İstanbul 1853/1269-) Ermeni

Ohannes Oyan Efendi'nin oğludur.

Özel hocalardan eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca, Rumca, Ermenice, Ulahca ve Bulgarca konuşur. Türkçe ve Fransızca yazar.

1876/1293 senesinde Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde kariyerine başlayan Karabet Oyan Efendi 1878/1295'te Bükreş Sefâreti Fahri Ataşeliğinde, 1880/1297'de Kalas Başşehbenderliği Vekâletinde, 1884/1301'de Bükreş Sefâreti Tercümanlığında,

¹⁰⁷⁹ BOA, DH. SAİD., nr.2/360

¹⁰⁸⁰ BOA, DH. SAİD., nr.122/381

1885/1303'te Bükreş Sefâreti Kaçılarlığında, 1890/1308'de Hâriciye Nezâretinde, 1899/1316'da Bükreş Başşehbenderhanesi Kaçılarlığında, 1906/1324'te Bükreş Şehbenderliğinde, Tuna Vilâyeti Pasaport Memurluğunda istihdam edilmiştir.

Karabet Oyan Efendi'ye Romanya tarafından nişân verilmiştir.

KARABET SİRONYAN EFENDİ¹⁰⁸¹ (İstanbul 1833/1248-23 Haziran 1887/1 L 1304) Ermeni

Sarrafi Bedros Sironyan'ın oğludur.

İstanbul'da ilköğrenimini gördükten sonra Paris'te Grignon Ziraat Mektebinde eğitimine devam etmiştir. Türkçe biraz okuryazar. Fransızca ve Ermenice yazar.

1864/1280'de Sergi-i Umûmî-i Osmanide memuriyetle kariyerine başlayan Karabet Sironyan Efendi, 1865/1282'de Paris Sergisi'nde 1867/1283'te Orman Meclis âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Karabet Sironyan Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

KARAKAŞYAN RUPEN EFENDİ¹⁰⁸² (Üsküdar 1850/1266-) Ermeni

Tüccardan İstanbullu Ohannes'in oğludur.

Mektebi Sultanide Hukuk eğitimi görmüştür. Türkçe ve Fransızca konuşur ve yazar. İngilizce, İtalyanca, Almanca, Latinceye bir dereceye kadar aşinadır.

1873/1290'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde kariyerine başlayan Karakaşyan Rupen Efendi, 1884/1301'de Birinci sınıf hulefalığında, 1900/1317'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemi mümeyyizliğinde, 1905/1323'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemi Mühimme Müdiriyesi muavinliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmani nişânları ile Gümüş Liyakat Madalyası'nın sahibi olan Karakaşyan Rupen Efendi'ye Japonya tarafından da nişân verilmiştir.

¹⁰⁸¹ BOA, DH. SAİD., nr.3/508

¹⁰⁸² BOA, DH. SAİD., nr.37/307

KEĞORK PAKARODYAN EFENDİ¹⁰⁸³ (İstanbul 1844/1260-) Ermeni

Elmasçı Oskehan'ın oğludur.

Paris'te Telegram Mektebinde ve Muradyan Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, Ermenice konuşur yazar. İngilizce, Almanca ve İtalyancayı bir dereceye kadar Türkçeye tercüme edebilir.

1859/1276'da Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Keğork Pakarodyan Efendi, 1863/1280'de Malta Başşehbenderliği kitabesinde, 1863/1280'de Bâbîâli Tercüme Odasında, 1865/1282'de Mâliye Nezâreti Tercüme Odasında, 13 Mart 1870/10 Z 1286'da Nafia Nezâreti Tercümanlığında, 1873/1290'da Nafia Nezâreti Tercüme Kalemî Müdürlüğünde, Mart 1880/R 1297'da Nafia Nezâreti Tâhriât-ı Ecnebiye Kaleminde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Keğork Pakarodyan Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

KİRKOR EFENDİ¹⁰⁸⁴ (İstanbul 1852/B 1268-) Ermeni

Kuyumcu Okohtinos'un oğludur.

Venedik'te Mikhitarist Mektebinde ve ardından üniversitede eğitim görüştür. Fransızca, İtalyanca, birazda Türkçe okuryazar. Rumca ve Ermeniceye aşinadır.

1871/1288'de Tâhriât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Kirkor Efendi, 1874/1291'de Liman İdâresi Tercümanlığında, 1875/1292'de Tâhriât-ı Hâriciye Odasında, 1876/1293'te Manastır Vilâyeti Tercümanlığında, 1878/1295'te Tiflis Ser Şehbenderhanesi Kañçılarlığında, 1879/1296'da Anadolu Tahdîd-i Hukuk Komisyonu Başkitâbetinde, 1880/1297'de Batum Kañçılarlığında, 1882/1299'da Hâriciye Dairesi Şehbender Kaleminde, 1882/1299'de Şehbender Vekâletinde, 1886/1303'te Poti Şehbender Vekâletinde, 1887/1305'te Ayamavra Şehbender Vekâletinde, 1891/1308'de Sine Şehbender Vekâletinde, 1895/1312'de Podgoriye Şehbenderliğinde, 1903/1321'de Ağrıboz Şehbenderliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Kirkor Efendi'ye, Rusya ve Karadağ tarafından da nişân verilmiştir.

¹⁰⁸³ BOA, DH. SAİD., nr.4/700

¹⁰⁸⁴ BOA, DH. SAİD., nr.1/620

KİRKOR HIZIR EFENDİ¹⁰⁸⁵ (İstanbul 1842/1258-) Ermeni

Kigork'un oğludur.

Üsküdar Ermeni Mektebinde eğitim almıştır. Türkçe, Ermenice, Fransızca ve İngilizce yazar ve konuşur.

1865/1282'de Hâriciye Nezâreti Muhasebesinde kariyerine başlayan Kirkor Hızır Efendi, 1868/1285'te Hâriciye Nezâreti muhasebe mümeyyizliğinde 1873/1290'da Hâriciye Nezâreti muhasebeciliğinde, 1879/1296'da Tekâüd Cemiyeti âzâlığında, 1881/1298'de Tensîki Kuyud Komisyonu âzâlığında, 1884/1301'de Encümen-i İdâre-i Maliye âzâlığında, 1896/1313'te Divân-ı Muhâsebât âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidi ve Osmanî nişânları ile Girid Gümüş Madalyası'nın sahibi olan Kirkor Hızır Efendi'ye İran, İspanya, İtalya, İsveç, Yunan, Karadağ, Avusturya, İspanya, Almanya, Fransa, Papa tarafından da nişân verilmiştir.

KİRKOR MARGOSYAN EFENDİ¹⁰⁸⁶ (İzmir 1822/1237-) Ermeni

Avrupa tüccarı İstevan Margosyan'ın oğludur.

İlköğrenimini İzmir Ermeni Mektebinde aldıktan sonra özel hocalardan Arapça ve Farsça dersi almıştır. Yükseköğrenimini Londra'da tamamlayan Kirkor Margosyan Efendi'nin Fransızca dilbilgisine dair basılmış eseri vardır.

Mart 1848/Ra 1264'te Bâbîâli Tâhrîrât-ı Ecnebiye ve Tercüme Odasında kariyerine başlayan Kirkoryan Margosyan Efendi, Mart 1850/Ca 1266'da Zabtıye Nezâreti Kontorato Odası Tercümanlığında, Kasım 1852/M 1269'da Bâbı Seraskeri Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası Mütercim ve Muhârrirliğinde, 26 Ekim 1864/25 Ca 1281'de Süveyş Kanalı Fevkalade Komiserliği Tercüme ve Kitâbetinde, 1865/1282'de Bâbı Seraskeri Tâhrîrât-ı Ecnebiye Müdürlüğünde, 1869/1286'da Daire-i Askeriye Tercüme Odası Müdürlüğünde, Temmuz 1878/B 1295'te Mekteb-i Sanayi Müdürlüğünde istihdam edilmiştir. Ayrıca bazı komisyonlarda fahri olarak mütercimlik yapmıştır.

Rusya devlet tarafından nişân verilen Kirkor Margosyan Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

¹⁰⁸⁵ BOA, DH. SAİD., nr.2/1012

¹⁰⁸⁶ BOA, DH. SAİD., nr.4/350

KİRKOR MURADYAN EFENDİ¹⁰⁸⁷ (İstanbul 1846/1262-) Ermeni

Mağak Muradyan'ın oğludur.

Özel hocalardan ders aldıktan sonra Beyoğlu'ndaki Fransız Mektebinde eğitim görmüştür. Ardından Mektebi Sultanide açılan Hukuk Mektebine devam etmiştir. Türkçe, Fransızca, İtalyanca ve Ermenice bilir.

1871/1291 yılında Dersaadet Üçüncü Ticâret Mahkemesi âzâ mülâzımlığı ile kariyerine başlayan Kirkor Muradyan Efendi, 1879/1296'da Tırnova Bidâyet Mahkemesi Başkanlığında, 1888/1305'te İskeçe Bidayet Mahkemesi Başkanlığında, 1889/1306'da Dimetoka Bidayet Mahkemesi Başkanlığında, 1896/1314'te Trabzon ve Kastamonu Adliye Müfettiş Muavinliğinde, 1897/1315'te Cisriergene Bidayet Mahkemesi Başkanlığında, 1903/1321'de Trabzon ve Kastamonu Adliye Müfettiş Muavinliğinde, 1907/1325'te Ankara ve Konya Adliye Müfettiş Muavinliğinde, 1909/1327'de Cezayir-i Bahri Sefid Merkez Bidayet Mâhkemesi Ceza Diresi Başkanlığında istihdam edilmiştir.

KİROS EFENDİ¹⁰⁸⁸ (Tırnova 1251-) Bulgar

Yanko'nun oğludur.

Tırnova'da Bulgar Mektebinde ve Dersaadet'de büyük Fransız Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, Rumca, Bulgarca, İtalyanca, Romanca ve Rusça okuryazar.

1855/1272'de Silistre Eyaleti Tercümanlığında kariyerine başlayan Kiros Efendi, 1857/1273'te Bâbîâli Matbuat ve Tercüme Kalemlerinde, 1861/1278'de Maarif Nezâreti muavinliğinde, 1863/1279'da Ruscuk Meclis-i Kebir Tercümanlığında, 1869/1286'da Niş Sancağı Mutasarrıfı muavinliğinde, 1871/1288'de Ruscuk Ticâret Mâhkemesi Riyasetinde, 1873/1290'da Tolcu Ticâret Mâhkemesi Riyâsetinde, 1876/1293'te Şehirköyü Sancağı ... Kazası Kaimmakamlığında istihdam edilmiştir.

¹⁰⁸⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/536

¹⁰⁸⁸ BOA, DH. SAİD., nr.10/213

KOSTAKİ EFENDİ (KÜPELİ)¹⁰⁸⁹ (İstanbul 1852/1268-) Rum

Küpeli Yorgaki Efendi'nin oğludur.

Fener Mektebinde eğitim aldıktan sonra; özel hocalarda Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca eğitimi görmüştür. Türkçe, Fransızca ve Rumca yazar.

1872/1289'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Kostaki Efendi, 1875/1292'de Korfû Başşehbenderliği Kançılarlığında, 1875/1292'de Tiflis Başşehbenderliği Kançılarlığında, 1879/1296'da Islâhât-ı Mâliye Komisyonu mütercimliğinde, 14 Ocak 1880/1 S 1297'de Tercüme ve Tâhrîrât-ı Ecnebiye Mâliye Kalemi gibi birimlerde istihdam edilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

KOSTAKİ ANTOPOLO EFENDİ¹⁰⁹⁰ (İstanbul 1835/1250-) Rum

Çorbacıoğlu Atanaş'ın oğludur.

İlköğrenimine Üsküdar'daki okulda başlayan Kostaki Antopolo Efendi, özel hocalardan Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca dersleri almıştır. Ardından Fener Rum Mektebini bitirmiştir. Türkçe, Fransızca, Rumca konuşur yazar. İtalyanca, Almanca ve İngilizceye aşinadır. Düvel-i Bahriye Sancaklarının Resm-i Tarifi isimli bir kitabı bulunan Kostaki Antopolo Efendi'nin haritacılık alanında da çeviri eserleri vardır.

29 Ocak 1859/23 C 1275'te Heybeliada Mekteb-i Bâhriye'de Rumca öğretmenliğinde kariyerine başlayan Kostaki Antopolo Efendi, 16 Mart 1866/28 L 1282'de Ticâret Nezâreti İstatistik Kalemi kitabeti mütercimliğinde, 11 Ekim 1867/13 C 1284'te Maarif Nezâreti Lisân Mektebinde Rumca öğretmenliğinde, 24 Mayıs 1868/1 S 1285'te Birinci Meclis-i Ticârette, 19 Eylül 1871/5 B 1288'de Ticâret-i Divân-ı İstinafta, 7 Kasım 1871/24 Ş 1288'de Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Hukuk Dairesi âzâlığında, 2 Ocak 1876/5 Z 1292'da Meclis-i Ali-i İcraatta, 1876/1293'te Mâhkeme-i Temyîz Ceza Dairesinde, 16 Ağustos 1876/26 B 1293'te Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinde, 4 Ocak 1877/18 Z 1293'te Mâhkeme-i Temyîz Hukuk Dairesinde, 28 Mart 1877/13 Ra 1294'te Heyet-i Ayan âzâlığında, 18 Haziran 1878/17 C 1295'te İntihâb-ı Memurin Komisyonu âzâlığında, 19 Şubat 1879/27 S 1296'da Halep ve Diyarbakır Vilâyetleri İkinci Komiserliğinde, 15 Ağustos 1879/26 Ş 1296'da Sisam

¹⁰⁸⁹ BOA, DH. SAİD., nr.7/993; HR. SAİD., nr. 1/9

¹⁰⁹⁰ BOA, DH. SAİD., nr.4/230

Komiserliğinde, 16 Aralık 1879/2 M 1297'de Baş Müddei Umûmiliğinde, 20 Kasım 1883/20 M 1301'de Girid Vilâyeti Valiliğinde, 2 Aralık 1895/15 C 1313'te Londra Sefâretinde istihdam edilmiştir. Ayrıca gerek başkanlık gerekse âzâlık görevi olmak üzere birçok komisyonda bulunmuştur.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Kostaki Antopolo Efendi'ye Bulgaristan tarafından da nişân verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

KOSTAKİ PANCİRİ EFENDİ¹⁰⁹¹ (İstanbul 1855/1271-) Rum

Islahat Komisyonu âzâsından Yorgaki Panciri Efendi'nin oğludur.

Mekteb-i Sultanide eğitim alan Kostaki Panciri Efendi, Türkçe, Fransızca, İngilizce okuryazar. Latince, İtalyanca ve İspanyolca'ya ise aşinadır.

1872/1288'de Bâbîâli Tercüme Odasında mülâzemetle kariyerine başlayan Kostaki Panciri Efendi, 3 ay sonra maaşsız olarak Şehremaneti Mütercimliğinde, 1877/1294'te Ganaim-i Bahriye Meclis Başkitâbetinde, 1880/1297'de Preveze'deki konferansın kitabetinde, 1880/1297'de Tercüme Odasında, 1880/1297'de Ticâret Nezâreti Tercüme Odası Müdürlüğünde, 13 Aralık 1885/6 Ra 1303'te Matbuat-ı Ecnebiye İdaresi Serhalifeliğinde, 4 Mart 1893/15 Ş 1310'de Roma Sefâreti Müsteşârlığında ve bazı komisyonlarda istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Kostaki Panciri Efendi'ye, Rusya, İspanya, Yunanistan, İtalya, Romanya ve Japonya tarafından da nişânları verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

KOSTAN EFENDİ¹⁰⁹² (İzmir 1835/1250-) Ermeni

Akhisarlı Kostanyan Kalost Ağa'nın oğludur.

İlk olarak İstanbul'da Ermeni okullarında eğitim görmüş ardından İzmir'deki İngiliz okulunda okumuştur. Türkçe, Fransızca, İngilizce, Ermenice konuşur ve okuryazar. Rumcaya ise aşinadır.

¹⁰⁹¹ BOA, DH. SAİD., nr.10/469

¹⁰⁹² BOA, DH. SAİD., nr.2/246

1853/1269'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde kariyerine başlayan Kostan Efendi, 1857/1273'te Varna Sancağı Hükümet Tercümanlığında, 1857/1273'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde, 1861/1277'de Ordu-yı Hümâyûn Politika memurluğunda, 1865/1281'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemî mümeyyizliğinde, 1867/1284'te Yanya Vilâyeti muavinliğinde, 1870/1287'de Tuna Vilâyeti Umûr-ı Ecnebiye Müdürlüğünde, 1873/1290'da Bâb-ı Seraskeri Tâhrîrât-ı Ecnebiye Müdürlüğünde, 1875/1292'de Mâhkeme-i Ticâret Birinci Meclis âzâlığında, 1877/1294'te Ticâret-i Bahriye Mahkemesi âzâlığında, 1879/1296'da Beşinci Ticâret Mahkemesi âzâlığında, 1879/1296'da Adliye Nezâreti Umûr-ı Cezâiyye Müdürlüğünde, 1883/1300'de Birinci Ticâret Mahkemesi âzâlığında ve birçok komisyonda istihdam edilmiştir.

Osmanî nişânının sahibi olan Kostan Efendi'ye Rusya ve İtalya tarafından da nişân verilmiştir.

KOSTANTİNİDİ ALEKSANDRİOS PAŞA ¹⁰⁹³ (İstanbul 1839/1255-) Rum

Tüccardan Kostantis'in oğludur.

İstanbul Fener Rum Mektebinde ve özel hocalardan eğitim almıştır. İngilizce konuşur ve yazar. İtalyanca ve Almanca konuşur. Ayasofya Tarihi ve Eski Yunan Tarihi gibi eserleriyle birçok çeviri eseri vardır.

1865/1282'de Bâbiâli Tercüme Odasında bürokratik kariyerine başlayan Kostantinidi Aleksandrios, 1867/1284'te fahri olarak Tefrik-i Teb'a-i Yunan Komisyonu Başkitâbetinde, 1868/1285'te Darülfünûn muallimliği ve Meclis-i Kebir-i Ma'arif Daire-i Aliyyesi âzâlığında, 1871/1288'de Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesi âzâlığında, 1875/1292'de İkinci Mahkeme-i Ticâret âzâlığında, 1875/1292'de Mâhkeme-i İstinâf âzâlığında, 1877/1294'te Selanik Vilâyeti Müsteşârlığında, 3 Mayıs 1886/28 B 1303'te gayrimüslimler ile ecnebilere mahsus okulların müfettişliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânı sahibi olan Kostantidini Aleksandrios görevi esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

¹⁰⁹³ BOA, DH. SAİD., nr.4/30

KUYUMCIYAN BEDROS EFENDİ¹⁰⁹⁴ (İstanbul 1836/1251-) Ermeni

Kuyumciyan Ohannes Efendi'nin oğludur.

Özel hocalardan ders aldıktan sonra Mektebi Sultani ve Mektebi Mülkiye-i İdadide eğitim görmüştür. Ardından da İzmir Fransız Mektebinde öğrenimini tamamlamıştır. Türkçe, Fransızca ve Rumca konuşur ve yazar. İtalyancayı ise yalnız konuşur.

1853/1269'da İşpermeçet Fabrikası Müdürlüğünde kariyerine başlayan Kuyumciyan Bedros Efendi, 1868/1285'te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 30 Nisan 1870/29 M 1287'de Orman İdâresi Müdürlüğünde, 1873/1289'da Avusturya-Türk Bankası Direktörlüğünde, Aralık 1875/Za 1292'de Islâhât Komisyonu Fahri âzâlığında, 1875/1292'de Mâhkeme-i Ticâret-i Berriye Birinci Meclis Reis-i Evvelliğinde, 1875/1292'de İcraat Meclisi Fahri âzâlığında, 14 Ağustos 1876/24 B 1293'te Şûrâ-yı Devlet Nafia Dairesi âzâlığında, 12 Eylül 1878/14 N 1295'te Orman ve Maden Nezâretinde, 1879/1296'da Orman ve Maden Müdürlüğünde, 1893/1310'da Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesinde, 1896/1314'te Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi âzâlığında istihdam edilmiştir

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Kuyumciyan Bedros Efendi'ye Almanya ve Papa tarafından da nişân verilmiştir.

MANAHİ EFENDİ¹⁰⁹⁵ (İstanbul 13 Haziran 1825/26 L 1240-) Ermeni

Mığırdıç Efendi'nin oğludur.

Türkçe, Rumca, Fransızca konuşur ve yazar.

11 Şubat 1846/14 S 1262'de Paris Sefâreti İkinci Tercümanlığında kariyerine başlayan Manahi Efendi, 14 Ekim 1850/7 Z 1266'da Viyana Sefâreti İkinci Tercümanlığında, 1855/1272'de Bâbîâli Tercüme Odasında, 1858/1275'te Bâb-ı Zâbtıyede, 1864/1281'de Erzurum Vilayeti Politika Memuriyeti Muavinliğinde, 28 Kasım 1869/24 Ş 1286'da Şehremaneti Meclis âzâlığında, 1877/1294'te Yanya Vilâyeti aşar müfettişliğinde, 1879/1296'da Diyarbakır ve Mamûretülaziz İkinci Komiserliğinde, Ekim 1886/M 1304'te Şehremaneti Meclis âzâlığında, 6 Ekim 1886/8 M 1306'da Sekizinci Daire-i Belediye Müdürlüğünde, 13 Mayıs 1892/16 L 1309'da Dersaadet

¹⁰⁹⁴ BOA, DH. SAİD., nr.93/105

¹⁰⁹⁵ BOA, DH. SAİD., nr.4/604

Yedinci Daire-i Belediye Müdürlüğünde, 14 Ekim 1894/15 R 1312’de Sekizinci Daire-i Belediye Müdürlüğünde istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Manahi Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

MANUK AZARYAN EFENDİ¹⁰⁹⁶ (İstanbul 1850/1266) Ermeni

Azaryan’ın oğludur.

Ortaköy Ermeni Rüşdiyesinde ve Paris’te Sainte-Barbe ve Collège de Franca’da eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca, Ermenice okuryazar. İtalyanca ve Rumca konuşur. Ruscaya aşinâdır.

1870/1287’de Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Fransızca Muallimliğinde kariyerine başlayan Manuk Azaryan Efendi, 1873/1290’da Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında, 1875/1292’de Hersek ve Bosna Kumandanlığı Politika Müdürlüğünde, 1878/1295’te Hocabey Başşehbenderliğinde, 1879/1296’da Petersburg Sefâreti Birinci Kitâbetinde, 8 Ocak 1883/28 S 1300’de Korfu Başşehbenderliğinde, 1890/1307’de Kalas Başşehbenderliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Manuk Azaryan Efendi’ye, İran, Romanya, Rusya, Avusturya ve Yunan devletleri tarafından da nişân verilmiştir.

MANUKYAN KİRKOR EFENDİ¹⁰⁹⁷ (İstanbul 1850/1266) Ermeni

Demir tüccarından Ağya Ağa’nın oğludur.

Beyoğlu Ermeni Sıbyan Mektebinde eğitim aldıktan sonra Beyoğlu’nda Fransız Mektebinde okumuştur. Fransızca, İtalyanca, Ermenice konuşur ve Türkçe okuryazardır. Rumcaya ise aşinadır.

1864/1281’de Humbarahane Ecza Anbarı Kâtipliğinde kariyerine başlayan Manukyan Kirkor Efendi, aynı yıl Tâhrîrât-ı Hâriciye Hazine-i Evrâk Kalemünde, 1866/1283’te Korfu Başşehbenderliği Muavinliğinde, 1866/1283’te yine Hâzine-i Evrâk Kalemünde, 1873/1290’da Nafia Nezâreti Evrâk Odasında, 1884/1301’de Tarik ve Me’abir İdâresi Fen Kalemünde istihdam edilmiştir.

¹⁰⁹⁶ BOA, DH. SAİD., nr.22/159

¹⁰⁹⁷ BOA, DH. SAİD., nr.5/917

Manukyan Kirkor Efendi, Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibidir.

MIGIRDIÇ NORİKİYAN EFENDİ¹⁰⁹⁸ (İstanbul 1843/1259) Ermeni

Sarrafcı Hacı Nişan Ağa'nın oğludur.

Ermeni ve ecnebi okullarda eğitim görmüştür. Türkçe okuryazar. Fransızca ve Ermenice yazar.

1863/1279'da Matbuat Kaleminde kariyerine başlayan Mıgırdıç Norikyan Efendi, aynı yıl Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Odasında, 1873/1289'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde, 1880/1297'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemî Birinci Sınıf Hulefâliğinde, 1879/1296'da Taygan Fahri Şehbenderliğinde, 30 Ekim 1887/13 S 1305'te Vaşington Sefâreti Başkitâbetinde, 10 Ocak 1901/19 N 1318'de Bükreş Sefâreti Başkitâbetinde, 16 Şubat 1903/18 Za 1320'de Madrid Sefâreti Başkitâbetinde, 10 Kasım 1902/9 Ş 1320'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemî Mümeyyizliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî, Osmanî nişânlarının sahibi olan Mıgırdıç Norikyan Efendi'ye Romanya tarafından da nişân verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

MİHAİL ARKATÇI EFENDİ¹⁰⁹⁹ (Halep 1837/1252-)

Halep Tüccarbaşısı Cebrail Arkatçı Efendi'nin oğludur.

İlköğrenimini Halep'teki okullarda alan Mihail Arkatçı Efendi, özel hocalardan da Fransızca ve İtalyanca dersleri almıştır. Türkçe, Arapça, Fransızca, İtalyanca konuşur ve yazar.

9 Ekim 1861/3 Ra 1278'de Cebel-i Lübnan Tâhrîrât-ı Arabiyye Kitâbeti Muavinliğinde mesleki kariyerine başlayan Mihail Arkatçı Efendi, 14 Kasım 1866/6 B 1283'te Bâbiâli Tercüme Odasında, 7 Temmuz 1870/8 R 1287'de Arapça Mütercimliğinde, 13 Temmuz 1879/23 B 1296'da Aydın Vilâyeti Müdde-i Umûmîliğinde, 1880/1297'de Aydın Vilâyeti Adliye Müfettişliği Vekâletinde, 1880/1298'de Aydın Vilâyeti Müdde-i Umûmîliğinde, 2 Şubat 1884/5 R 1301'de

¹⁰⁹⁸ BOA, DH. SAİD., nr.19/74

¹⁰⁹⁹ BOA, DH. SAİD., nr.4/424

Trabzon Vilâyeti Müdde-i Umûmiliğinde, 7 Haziran 1887/15 N 1304'te Yanya Vilâyeti İstinâf Mahkemesi Müdde-i Umûmîliğinde istihdam edilmiştir.

Osmanî nişânının sahibi olan Mihail Arkatçı Efendi'ye Rusya tarafından da nişân verilmiştir.

MİHRAN KAVAFYAN EFENDİ¹¹⁰⁰ (İstanbul 1851/1267) Ermeni

Tüccardan Emanuel Kavafyan'ın oğludur.

Paris'teki üniversitede eğitim almıştır. Türkçe, Ermenice konuşur, Fransızca ve İtalyanca ise yazar.

1865/1282'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Mihran Kavafyan Efendi, 1867/1284'te Altıncı Daire-i Belediyede, 1872/1289'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde, 1875/1292'de İbrail Tüccar Vekâleti Kançılarlığında, 1876/1293'te Petersburg Sefâretinde, 1877/1294'te Viyana Sefâreti İkinci Kitâbetinde, 1879/1296'da Çetine Sefâreti Birinci Kitâbetinde, 1879/1297'de Roma Sefâreti Başkitâbetinde, 1880/1297'de Roma Sefâreti Maslahatgüzârlığında, 1886/1303'te Roma Sefâreti Müsteşârlığında, 1892/1309'da Matbuat-ı Ecnebiye Müdür Muavinliğinde, 1900/1317'de Tolon Başşehbenderliğinde, 1901/1319'da Brüksel Sefâreti Müsteşârlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Mihran Kavafyan Efendi'ye; Avusturya, Karadağ, İtalya, İspanya, Fransa ve İran devletleri tarafından da nişân verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

MİKAİL EFENDİ (PORTAKALOĞLU)¹¹⁰¹ (İstanbul 1842/1258-17 Kasım 1897/22 C 1315) Katolik-Ermeni

Portakaloğlu Oseb Efendi'nin oğludur.

Ortaköy Sıbyan Ermeni Mektebinde başladığı eğitimine Paris'te Muradyan Mektebinde devam etmiştir. Türkçe, Fransızca, İngilizce, Ermenice konuşur yazar.

1861/1278'de Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Mikail Efendi, Haziran 1868/S 1285'te Şûrâ-yı Devlet Nafia Dairesi Mülâzımlığında, 1868/1285'te

¹¹⁰⁰ BOA, DH. SAİD., nr.1/824

¹¹⁰¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/250

Galata Gümrüğü Nezâretinde, 20 Kasım 1871/8 N 1288'de Beyrut Rusumat Nezâretinde, Mart 1872/M 1289'da Meclis-i Rusumat âzâliğinde, Aralık 1873/Za 1290'da Evrâk-ı Sıhhiye Müdüriyetinde, Mart 1878/Ra 1295'te Mekteb-i Mülkiye Muallimliğinde, Eylül 1878/N 1295'te Şûrâ-yı Devlet Nafia Dairesi âzâliğinde, Mart 1879/Ra 1296'da Cemiyet-i Rusumiye Başkanlığında, Ocak 1888/Ca 1305'te Hazine-i Celîle-i Mâliye Müsteşârlığında, 28 Eylül 1888/22 M 1306'da Ziraat Bankası Genel Müdürlüğünde, 9 Mart 1889/7 B 1306'da Rusumat Emanetinde, 20 Eylül 1891/16 S 1309'da Hazine-i Hassa-i Şahane Nezâretinde istihdam edilmiştir.

Mecidî, Osmanî, Altın Liyâkat Madalyası, Altın ve Gümüş İmtiyaz Madalyası gibi madalyaları olan Mikail Efendi'ye Romanya ve Fransa tarafından da nişânlar verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

MIKE EFENDİ¹¹⁰² (İstanbul 1851/1267-7 Aralık 1893/28 Ca 1311) Ermeni

Altıncı Daire-i Belediye Sandık Emimi Peştemalcıyan Ohannes Efendi'nin oğludur.

Özel hocalardan ders almıştır. Türkçe, Fransızca ve Ermenice okuryazar.

1866/1283'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde kariyerine başlayan Mike Efendi, 1868/1285'te Trabzon Vilâyeti Tercümanlığında, 1876/1293'te İbrail Ticâret Nezâreti Kitâbetinde, 1879/1296'da Köstence Şehbenderliğinde, 1883/1300'de Varna Ticâret Vekâletinde, 1891/1308'de Ayamavra Şehbenderliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibidir.

MİLTİYADİ ARİSTARHI PAŞA¹¹⁰³ (İstanbul 1818/1233-) Rum

Bâbîâli Divân Tercümanı İstavraki Bey'in oğludur.

Özel hocalardan Rumca, Fransızca, Nemçece ve İtalyanca dersleri almış ve bu dilleri konuşur ve yazar düzeydedir. Ayrıca Türkçeyi de konuşur düzeydedir.

1835/1251'de Petersburg Sefâreti Serkitâbetinde bürokratik kariyerine başlayan Miltiyadi Aristarki, aynı yıl Eflak Serkitâbetinde, 1845/1261'de Eflak İkinci Kançılarlığında, 1853/1269'da Eflak Baş Kapıkethudalığında, 1856/1273'te Sisam

¹¹⁰² BOA, DH. SAİD., nr.22/299

¹¹⁰³ BOA, DH. SAİD., nr.3/378

Emaretinde, 1864/1281'de Meclis-i Vâlâda, 1867/1284'te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 1872/1289'da İsfakiye ve ardından Laşid Mutasarrıflıklarında, 1875/1292'de Nafia Meclis başkanlığında, 1875/1292'de Nafia Nezâretinin Şûrâ-yı Devlet Dairesinde, 20 Aralık 1876/3 Z 1293'te İstanköy Mutasarrıflığında, 1879/1296'da Sakız Mutasarrıflığında istihdam edilmiştir.

Prenslük unvanı olan Miltiyadi Aristarki'nin mecidî nişânıyla beraber Rusya ve İran devletleri tarafından verilen nişânları da vardır.

MİLTİYADİ YAKOLO EFENDİ¹¹⁰⁴ (İzmir 1850/1266-) Rum

Tüccardan Ankaralı Anastaş Efendi'nin oğludur.

İlköğrenimine İzmir'de başlayan Miltiyadi Yakolo Efendi, Paris'te üniversite okumuştur. Türkçeye aşina olan Miltiyadi Yakolo Efendi, Fransızca, Rumca konuşur yazar. Hukuk alanında basılmış bir risalesi vardır.

1875/1292'de Nafia Nezâreti Hukuk Müşâvirliği Muavinliğinde mülâzemetle kariyerine başlayan Miltiyadi Yakolo Efendi, 1879/1296'da Nafia Nezâreti Hukuk Müşâvirliğinde, 1867/1283-1881/1298 yılları arası Galata Hukuk Mektebinde Roma Kanunu ile Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu Muallimliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Miltiyadi Yakolo Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

MİNECİYAN ONNİK EFENDİ¹¹⁰⁵ (İstanbul 1857/1273) Ermeni

Tüccardan Agop'un oğludur.

Mektebi Sultanide eğitim gördükten sonra özel hocalardan da eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca ve İngilizce okuryazar. Rumcaya aşinadır.

1875/1292'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında göreve başlayan Mineciyan Onnik Efendi, 1879/1296'da Rumeli-i Şarki Tahdîd-i Hudud Komisyonu Kitâbetinde, 1881/1298'de Yunan Tahdîdi Hudud komisyonu Kitâbetinde, 1881/1298'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında, 1884/1301'de Yunanistan Emlâk-ı Emiriye Komisyonu Kitâbetinde istihdam edilmiştir.

¹¹⁰⁴ BOA, DH. SAİD., nr.4/738

¹¹⁰⁵ BOA, DH. SAİD., nr.10/267

Mineciyan Onnik Efendi Osmanî nişânının sahibidir.

MORDAHAY SÜREYYA EFENDİ¹¹⁰⁶ (Edirne 1850/1266-) Yahudi

Tüccardan Ezrapizen'in oğludur.

Musevi Sıbyan ve Rüşdiye Mekteplerinde eğitim almıştır. Fransızca ve Türkçe yazar.

1866/1282'de Edirne Vilâyeti Muhasebe Kaleminde kariyerine başlayan Mordahay Süreyya Efendi, sekiz ay burada görev yaptıktan sonra Edirne Vilâyeti Tâhrîrât Kaleminde, 1869/1286'da Şûrâ-yı Devlet Muhâkemât Dairesinde, 1877/1294'te Muhâkemât Dairesi Fihrist Odasında, 1877/1294'te Tanzimat Dairesinde, 1880/1297'de Edirne Vilâyeti Merkez Bidâyet Mahkemesi Mukâvelât Muhârrirliğinde, 1882/1299'da Maarif Meclisi Fahri Âzâlığında, Kasım 1882/M 1300'de Cisriergene Bidâyet Mâhkemesi Başkanlığında, 25 Ekim 1883/23 Z 1300'de Tekfurdağı Bidâyet Mahkemesi Müdde-i Umûmi Muavinliğinde, 24 Mart 1885/7 C 1302'de Dersaadet Bidâyet Mahkemesi âzâlığında, 11 Şubat 1890/21 C 1307'de Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi âzâlığında, istihdam edilmiştir.

MÜHÜRTAD BABAYAN EFENDİ¹¹⁰⁷ (Bakırköy 1850/1266-) Ermeni

Sarraff Hayrebet Ağa'nın oğludur.

Özel hocalardan Türkçe, Ermenice ve Fransızca ders almıştır. Türkçe, Ermenice ve Fransızca okuryazar. Rumca konuşur, İngilizce ve İtalyancaya aşinadır.

1870/1287'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında, 1878/1295'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrak Müdür Muavinliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Mühürtad Babayan Efendi, Gümüş Liyâkat Madalyası'nın da sahibidir. Ayrıca, Yunanistan ve Japonya devletleri tarafından da kendisine nişân verilmiştir.

¹¹⁰⁶ BOA, DH. SAİD., nr.4/600

¹¹⁰⁷ BOA, DH. SAİD., nr.2/992

NASRİ FRANKO¹¹⁰⁸ (İstanbul 1848-) Arap

Cebeli Lübnan Mutasarrıfı Nasri Franko Paşa'nın oğludur.

Özel hocalardan eğitim alan Nasri Franko, Türkçe, Arapça, Fransızca, Rumca konuşur ve Fransızca yazar.

1865 Mayısında Eshâm-ı Umûmiye İdâresinde kariyerine başlayan Nasri Franko, 13 Eylül 1865'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde, 1868'de Cebeli Lübnan Mutasarrıflığı kitâbetinde, 1873'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde, Eylül 1873'te Paris Sefâreti kitâbetinde, 24 Mayıs 1875/18 R 1292'de Paris Sefâreti birinci kitâbetinde, 12 Nisan 1882/23 Ca 1299'da Odessa Başşehbenderliğinde, Mayıs 1882'de Viyana Sefâreti Birinci Kitâbetinde, 6 Teşrîn-i evvel 1882'de Viyana Başşehbenderliğinde, 25 Ağustos 1884'te Viyana Sefâreti Müşteşârlığında istihdam edilmiştir.

Mecidi ve Osman nişânlarının sahibi olan Nasri Franko'ya Fransa ve Avusturya devletleri tarafından da nişân verilmiştir.

NAUM EFENDİ¹¹⁰⁹ (İstanbul 1851/1267-) Arap

Doktor Cebrail Efendi'nin oğludur.

Özel hocalardan eğitim alan Naum Efendi, İtalyanca, Rumca konuşur, Fransızca yazar, Türkçe ise okuryazardır.

Ağustos 1868/Ca 1285'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde, Kasım 1875/L 1292'de Petersburg Sefâreti Birinci Kitâbetinde, Aralık 1875/Za 1292'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemi Mümeyyizliğinde, 1878/1295'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemi Serhalifelliğinde, Aralık 1879/Z 1296'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası Müdüriyetinde, Mayıs 1880/C 1297'de Yunanistan Tashih-i Hudud Komisyonu Kitâbetinde, 8 Mart 1889/6 B 1306'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kitâbetinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Naum Efendi, Girit Gümüş Madalyası'nın da sahibidir. Ayrıca Naum Efendi'ye Rusya, Avusturya, İran, Belçika, İtalya, İsveç, Fransa, Romanya, Yunanistan, Karadağ ve İspanya devletleri tarafından da nişânlar verilmiştir.

Naum Efendi görevleri esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

¹¹⁰⁸ BOA, DH. SAİD., nr.380/23

¹¹⁰⁹ BOA, DH. SAİD., nr.2/1028

NAZAR HAZAROS EFENDİ¹¹¹⁰ (İstanbul 1857/1274-) Ermeni

Kuyumciyan Bedros'un oğludur.

Hasköy Ermeni Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Ermenice, Fransızca ve İngilizce yazar.

1870/1287'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında kariyerine başlayan Nazar Hazaros Efendi, 18 Ocak 1877/22 Z 1293'te Bâbîâli İştîşâre Odasında, 13 Kasım 1878/17 Za 1295'te Rumeli Şarkı Avrupa Komisyonuna verilecek arzuhallerin Fransızca kitâbetinde, 25 Mart 1880/14 R 1297'de Rusûm-ı Sitte İdâresi Tercüme Kalemi Müdüriyeti Muavinliğinde, 13 Mayıs 1884/18 B 1301'de Duyûn-ı Umûmiyye İdâresi Nezâret-i Umûmiyye Muhârrirliğinde, 7 Ocak 1887/18 R 1304'te Duyûn-ı Umûmiyye İdâresi Mühimme Müdiriyyetinde, 13 Mart 1893/24 Ş 1310'da Duyûn-ı Umûmiyye İdâresi Ticâret Kalemi Müdiriyyetinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibidir.

NİKOLA GAZBAN EFENDİ¹¹¹¹ (İstanbul 1836/1251-25 Nisan 1894/18 L 1311)

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın tercümanı ve Galata ticaret borsası direktörlüğü hizmetinde bulunmuş olan Potros Gazban Efendi'nin oğludur.

Roma'da Şark Mektebinde okuduktan sonra Roma Üniversitesinde hukuk eğitimi almıştır. Türkçe, Arapça, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rumca, Ermenice konuşur ve yazar.

1857/1273'te Tersane-i Amire'de Fener Rusûmu İdâresinde kariyerine başlayan Nikola Gazban Efendi, 1868/1285'te Halep Vilâyeti Tercümanlığında, 1869/1286'da Fevaid-i Osmaniye İdâresinin Küçük Vapurların Müdürlüğünde, 1870/1287'de Adana Vilâyeti Tercümanlığında, 1874/1291'de Dersaadet Üçüncü Ticâret Meclis âzâ muavinliğinde, 1878/1295'te Mahkeme-i Ticâret-i Bâhriye âzâlığında, 1880/1297'de Mâhkeme-i İstinâf Ticâret Kısmı âzâlığında, 1886/1303'te Bulgaristan Komiserliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Nikola Gazban Efendi memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

¹¹¹⁰ BOA, DH. SAİD., nr.55/121

¹¹¹¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/262

NİKOLAKİ YORGIYADI EFENDİ¹¹¹² (Galos 1844/1260-)

Galos Kasabası tüccarından Filipa Yorgiyadi Efendi'nin oğludur.

Atina'da ilköğrenimine başlayan Nikolaki Yorgiyadi Efendi, daha sonra Beyoğlu İngiliz okulunda ve Almanya Münih'te Hamburg Üniversitesinde hukuk doktorası yapmıştır. Türkçe, Fransızca, Almanca, Rumca ve İngilizce yazar.

Mesleki kariyerine Rum Patrikhanesi'nde başlayan Nikolaki Yorgiyadi Efendi, 13 Ekim 1869/7 B 1286'da Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mâhkeme-i Temyîz Hukuk Dairesi Zabıt kitâbetinde, Kasım 1869/Ş 1286'da Dersaadet Ticaret Meclis âzâlığında, Temmuz 1871/Ca 1288'de Dersaadet Birinci Ticâret Mâhkemesi âzâlığında, 1871/1288'de İkinci Ticâret Mâhkemesi âzâlığında, Kasım 1875/L 1292'de Mâhkeme-i Ticâret-i Bâhriye başkanlığında, Ocak 1877/M 1294'te Dersaadet Mâhkeme-i İstinâf Ticaret kısmı başkanlığında, Mart 1877/Ra 1294'te Mâhkeme-i Temyîz Hukuk Dairesi âzâlığında, Şubat 1881/Ra 1298'de Mâhkeme-i Temyîz Hukuk Ceza Dairesi âzâlığında istihdam edilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

NİKOLAKİ VEKİL EFENDİ¹¹¹³ (İstanbul 1849/1266) Rum-Katolik

İlyas Vekil Efendi'nin oğludur.

Beyoğlu'nda Fransız Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Rumca, konuşur. Türkçe okuryazar. Fransızca ve Ermenice konuşur ve yazar.

1865/1282'de Hâriciye Nezâreti Evrak Odasında kariyerine başlayan Nikolaki Vekil Efendi, 1869/1286'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde, 1870/1287'de Hâriciye Nezâreti Tercümanlığı Vekâletinde, 1872/1288'de Hâriciye Nezâreti Tercümanlığında, 1877/1294'te Sadaret Tercümanlığında, 1879/1296'da Hâriciye Nezâreti Tercümanlığında, 1879/1299'da Hâriciye Nezâreti İstişâre Odası muavinliğinde, 1879/1299'da Sadaret Tercümanlığında, 1900/1318'de Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi ile Altın Liyakat Madalyası'nın sahibi olan Nikolaki Vekil Efendi'ye İran, Avusturya, Rusya, Yunan, İspanya, Papa, Belçika, İtalya, Fransa, Karadağ, İsveç, Norveç, Sırbistan tarafından da nişân verilmiştir.

¹¹¹² BOA, DH. SAİD., nr.2/466

¹¹¹³ BOA, DH. SAİD., nr.72/197

NIŞAN SAFER EFENDİ¹¹¹⁴ (İstanbul 1851/1267-) Ermeni

Tüccardan Agob Canik Ağa'nın oğludur.

Özel hocalardan Arapça, Farsça dersleri almıştır. Rum, Fransız ve İngiliz okullarında Ermenice, Rumca, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca eğitim görmüştür. Hamber'in Tarih-i Umûmisi, İlm-i Tedbir-i Servet ve Mecmua-i Fünûn'un bazı kısımlarını tercüme etmiştir.

17 Ağustos 1863/1 Ra 1280'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında mülâzemetle bürokratik kariyerine başlayan Nişan Safer Efendi, 27 Ekim 1873/5 N 1290'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası mümeyyizliğinde, 12 Ağustos 1876/22 B 1293'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Mühimme Müdiriyetinde, Aralık 1879/Z 1296'da Daire-i Hâriciyede, Mayıs 1880/C 1297'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Kâtipliğinde, 3 Temmuz 1887/11 L 1304'te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Nişan Safer Efendi'ye Yunanistan, Avusturya, İtalya, İspanya, Fransa ve Yunanistan tarafından nişânlar verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

NORADUNKYAN GABRİYEL EFENDİ¹¹¹⁵ (İstanbul 1852/1269-Paris 1936)

Ermeni

Ekmekçiabaşı Noradunkyan Kirkor Efendi'nin oğludur.

Kadıköy Karalar Fransız Mektebinde eğitim gördükten sonra eğitimini Paris'te Sorbonne, Collège De France ve Ecole Polytechniquede tamamlamıştır. Türkçe, Fransızca, Ermenice konuşur yazar. İngilizce, İtalyanca konuşur. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu antlaşmaları içeren 5 ciltlik Mecmua-i Muahedât'ı tertip etmiştir.

1871/1288'de Hâriciye Nezâreti Tâhrîrât-ı Ecnebiye Evrak Odasında kariyerine başlayan Noradunkyan Gabriyel Efendi, kısa bir süre sonra Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında, 1873/1290'da Paris Sefâreti Fahri Ataşeliğinde, 1875/1292'de Hâriciye Kitâbeti Kaleminde, 1875/1292'de Tâhrîrât-ı Ecnebiye Kaleminde, 1878/1295'te Sırbistan Tahdîd-i Hudud Komisyonu Başkitâbetinde, 1880/1298'de Anadolu Tahdîd-i Hudud Komisyonu Başkitâbetinde, 1880/1298'de Çetine Sefâreti Başkitâbetinde,

¹¹¹⁴ BOA, DH. SAİD., nr.18/47

¹¹¹⁵ BOA, DH. SAİD., nr.81/473

1883/1300'de Bâbiâli Hukuk Müşâvirliğinde ve başta uluslararası olmak üzere birçok komisyonda gerek başkan gerekse üye olarak istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Noradunkyan Gabriyel Efendi'ye Rusya, Karadağ, Romanya, İspanya, İran, Fransa, İtalya, Sırb Hükümeti, Yunan tarafından da nişânlar verilmiştir.

OHAN BAĞDADLIYAN EFENDİ¹¹¹⁶ (İstanbul 28 Kasım 1843/5 Za 1259-) Ermeni

Minas Mesrub Bağdadliyan'ın oğludur.

Ermeni Sıbyan Rüşdiye Mektebinde eğitim almıştır ayrıca özel hocalardan da ders almıştır. Ermenice, Fransızca, Almanca, İngilizce ve İtalyanca yazar. Biraz Rumca, Macarca ve Maltızca konuşur. Türkçe okuryazardır.

1863/1279'da Tâhrîrât-ı Ecnebiye Evrâk Odasında kariyerine başlayan Ohan Bağdadliyan Efendi, 1865/1282'de Malta Başşehbenderliği Kançılarlığında, 1865/1282'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında, 1865/1282'de Hâriciye Muhâsebesi Müdür Muavinliğinde, 1872/1289'da Peşte Başşehbenderliği Kançılarlığında, 1875/1292'de Viyana Sefâreti İkinci Serkitâbetinde, 1877/1294'te Berlin Sefâreti İkinci Serkitâbetinde, 1877/1294'te Berlin Sefâreti Birinci Serkitâbetinde, 1878/1295'te Berlin Sefâreti Maslahatgüzârlığında, 1882/1299'da Berlin Sefâreti Müsteşârlığında, 1889/1306'da Hâriciye Nezâreti Tabiyet Kalemi Müdürlüğünde istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının ve Girid Gümüş Madalyası'nın sahibi olan Ohan Bağdadliyan Efendi'ye Avusturya, Japonya, Romanya ve İran tarafından da nişân verilmiştir.

OHANNES DİRAN EFENDİ¹¹¹⁷ (İstanbul 1846/1263-) Ermeni

Aleksanyan Diran Bey'in oğludur.

Paris'te Charlemagne Mektebinde okuduktan sonra aynı şehirde hukuk eğitimi almıştır. Türkçe ve Fransızca okuryazar. İngilizce ise konuşur.

1870/1287'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Ohannes Efendi, 1871/1288'de Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mazbata Odasında, 28 Şubat 1872/19 Z 1288'de Mehâkim-i Ticâret Âzâ mülâzımlığında, 1874/1291'de Altıncı Daire-i Belediye

¹¹¹⁶ BOA, DH. SAİD., nr.1/714

¹¹¹⁷ BOA, DH. SAİD., nr.2/862

Başkitâbeti Muavinliğinde, 30 Mart 1877/15 Ra 1294'te Dersaadet İstinâf Mahkemesi Hukuk Mukâyidliğinde, 27 Eylül 1877/19 L 1294'te ... Mâhkeme-i Ticâret âzâlığında, 21 Mart 1879/28 Ra 1296'da Dersaadet İstinâf Müdde-i Umûmîliği Muavinliğinde, 22 Ekim 1879/6 Za 1296'da Dersaadet İstinâf Müdde-i Umûmîliğinde, 2 Haziran 1880/24 C 1297'de Edirne İstinâf Müdde-i Umûmîliğinde, 31 Ağustos 1884/10 Za 1301'de Dersaadet Mâhkeme-i İstinâf âzâlığında istihdam edilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

OHANNES MARKARYAN EFENDİ¹¹¹⁸ (Kuruçay 1844/1260-) Ermeni

Markaryan'ın oğludur.

Yedikule Ermeni Hastanesi Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Ermenice, Fransızca, Rumca okuryazar.

1860/1277'de Bâbîâli Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında kariyerine başlayan Ohannes Markaryan Efendi, 1862/1278'de Manastır Vilâyeti Tercümanlığında, 1864/1281'de Bâbı Zabtıye Meclis-i Tahkik Mustantıklığında, 1865/1282'de Beyoğlu Meclis-i Temyîz Mustantıklığında, 1879/1296'da Ortaköy Bidâyet Mâhkemesi Müdde-i Umûmîliğinde, 1880/1297'de Üsküdar Bidâyet Mâhkemesi Ceza Dairesi Mustantıklığında, 1880/1297'de Dersaadet Bidâyet Mâhkemesi Ceza Dairesi Mustantıklığında, 1882/1299'da Dava Vekâletinde 1886/1303'te Midilli Sancağı Müdde-i Umûmî Muavinliğinde, 1887/1304'te Siroz Sancağı Bidâyet Mâhkemesi Müdde-i Umûmî Muavinliğinde, 21 Kasım 1888/17 Ra 1306'da Gelibolu Bidâyet Mâhkemesi Müdde-i Umûmî Muavinliğine, 7 Nisan 1892/9 N 1309'da Kırkkilise Müdde-i Umûmî Muavinliğinde, 1896/1314'te Adana ve Halep Vilâyetleri Adliye Teftiş Muavinliğinde istihdam edilmiştir.

OHANNES NURRYAN EFENDİ¹¹¹⁹ (İstanbul 1837/1253-) Ermeni

Sarraf Nuryan Karabet Efendi'nin oğludur.

İlköğrenimini İstanbul'da Ermeni okullarında alan Ohannes Nuryan Efendi, özel hocalardan da Türkçe, Ermenice, Fransızca dersleri aldıktan sonra Paris'te hukuk ve edebiyat eğitimi almıştır.

¹¹¹⁸ BOA, DH. SAİD., nr.18/423

¹¹¹⁹ BOA, DH. SAİD., nr.25/11

1857/1273'te Bâbîali Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde kariyerine başlayan Ohannes Nuryan Efendi, 1862/1279'da Belgrad Tercümanlığında, 1867/1284'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemî mümeyyizliğinde, 3 Kasım 1869/28 B 1286'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemî Serhalifelüğünde, Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası Müdür Vekâletinde, Nisan 1870/M 1287'de Napoli Başşehbenderliğinde, 1872/1288'de Madrid ve Brüksel Fevkalâde Sefâret Müsteşârlığında, Mart 1872/M 1289'da Divân-ı İstinâf Ceza ve Hukuk Daireleri âzâlığında, 1876/1293'te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 1878/1295'te Halep ve Diyarbakır İkinci Komiserliğinde, 1885/1302'de Tasfiye-i Düyûn Komisyonu başkanlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Ohannes Nuryan Efendi, Hilâl-i Ahmer Sadakat Madalyası'nın da sahibidir. Ohannes Nuryan Efendi'ye, Avusturya, Rusya, Almanya, İspanya, İtalya, Belçika ve Fransa devletleri tarafından da nişânlar verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

OHANNES SURNİYAN EFENDİ¹¹²⁰ (İstanbul 28 Ağustos 1824/3 M 1240-)

Ermeni

Sarraf Karabet Surniyan Efendi'nin oğludur.

İlköğrenimini Ermeni okullarında okuyan Ohannes Surniyan Efendi, daha sonra özel hocalardan ders almıştır. Türkçe, Ermenice okuryazar.

1842/1258 yılında Beratlı Tüccar sınıfına dahil olan Ohannes Surniyan Efendi, 1852/1268'de Beratlı Avrupa Tüccar Vekâleti ve Beratlı Kançılıryası Nezâreti inzımanı ile Mâhkeme-i Ticâret âzâ-yı Muvakkâtlığında, 1861/1278'de Mahkeme-i Ticâret âzâ-yı Muvazzaflığında, 1868/1285'te Üçüncü Mahkeme-i Ticâret Riyasetinde, 1877/1294'te Mâhkeme-i İstinâf Ticâret Riyasetinde, 1888/1306'da Mahkeme-i Temyîz âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Ohannes Surniyan Efedî'ye İran devleti tarafından da nişân verilmiştir.

¹¹²⁰ BOA, DH. SAİD., nr.26/129

OHANNES ŞEKİB EFENDİ¹¹²¹ (Edirne 12 Şubat 1851/10 R 1267-) Ermeni

Esnaftan Abraham Aleksan Tiber'in oğludur.

Edirne'deki Ermeni Mektebinde ilköğrenimine başlayan Ohannes Şekib Efendi; özel hocalardan Türkçe, Fransızca, tarih, coğrafya dersleri almıştır. Türkçe, Ermenice ve Fransızca okuryazar.

20 Temmuz 1867/18 Ra 1284'te Edirne Vilâyeti Mektûbî Odasında kariyerine başlayan Ohannes Şekib Efendi, 1875/1292'de Bâbîâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde, 1875/1292'de Edirne Vilâyeti Gazete Muhârrirliğinde, Ekim 1877/N 1294'te Edirne Vilâyeti Mektûbî Odasında, 13 Ocak 1878/9 M 1295'te Bâbîâli Tercüme Odasında, Kasım 1879/Z 1296'da Bükreş Sefâreti İkinci Kitâbetinde, 2 Haziran 1885/18 Ş 1302'de Çetine Sefâreti Başkitâbetinde, 22 Şubat 1887/10 Kânûn-ı evvel 1302'de Madrid Sefâreti Başkitâbetinde, 16 Ocak 1887/22 R 1304'te Madrid Sefâreti Maslahatgüzârlığında, 1889/1307'de Belgrad Sefâreti Başkitâbetinde, 1 Şubat 1894/25 B 1311'de Roma Sefâreti Başkitâbetinde, 10 Ağustos 1895/19 S 1313'te Berlin Sefâreti Başkitâbetinde istihdam edilmiştir.

Osmanî nişânının sahibi olan Ohannes Şekib Efendi'ye Karadağ, Romanya ve Portekiz hükümetleri tarafından da nişânlar verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

OHANNES TOROSYAN EFENDİ¹¹²² (Kudüs 1266-) Ermeni

Kalpakçioğlu Toros Ağa'nın oğludur.

Kudüs'te Ermeni okulunda okuduktan sonra Mekteb-i Sultânîde ve Hukuk Mektebinde eğitime devam etmiştir. Türkçe, Fransızca, Ermenice konuşur yazar. Arapça konuşur.

1871/1288'de Deavi-i Hâriciye kitâbetinde kariyerine başlayan Ohannes Torosyan Efendi, aynı yıl Deavi-i Hâriciye Baş Mukâyyidliği Muavinliğinde, 1874/1291'de Daire-i Hâriciye Mukayyidliğinde, 1875/1292'de Deavi-i Hâriciye Evrâk Müdüriyetinde, 1878/1295'te Deavi-i Hâriciye İcrâ memuriyetinde, 1880/1297'de Ticâret-i İcrâ Dairesi muavinliğinde, 1884/1301'de İcrâ Dairesi Gayrimuhtelit kısmı başkitâbetinde, 1885/1302'de Dersaadet İstinâf Mâhkemesi âzâ mülâzımlığında,

¹¹²¹ BOA, DH. SAİD., nr.1/596

¹¹²² BOA, DH. SAİD., nr.2/922

1887/1304'te Mâhkeme-i Ticâret âzâ mülâzımlığında, 1888/1305'de Üsküdar Bidâyet Mâhkemesi âzâlığında, 1888/1305'te Dersaadet Bidâyet Mâhkemesi Mustantık âzâlığında, 1895/1313'te Beyoğlu Bidâyet Mâhkemesi Mustantık âzâlığında istihdam edilmiştir.

OHANNES VAHAN EFENDİ¹¹²³ (İstanbul 1835/1251- 27 Nisan 1891/18 N 1308)

Ermeni

Tüccardan Serkız Vahan'ın oğludur.

Yüksek öğrenimini Paris'te gören Ohannes Vahan Efendi, Şerh-i Kanun-ı Ticâret isimli Türkçe, kimya ile ilgili Ermenice ve Fransızca bazı kitapların yazarıdır. Türkçe, Fransızca, Ermenice, konuşur ve yazar.

Temmuz 1858/Z 1274'te İkinci Mâhkeme-i Ticâret âzâ mülâzımlığında, 1861/1277'de İkinci Mâhkeme-i Ticâret âzâlığında, Ağustos 1862/S 1279'da Üçüncü Mâhkeme-i Ticâret başkanlığında, Mayıs 1864/Za 1280'de İkinci Mahkeme-i Ticâret başkanlığında, Nisan 1868/Z 1284'te Ticâret Nezâreti muavinliğinde, Mayıs 1868/M 1285'te Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlığında, Aralık 1868/Ş 1285'te Tefrik Cemiyeti başkanlığında, Eylül 1871/B 1288'de Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, Şubat 1872/Za 1288'de Maarif Nezâreti Müsteşârlığı ve Mekteb-i Sultani Müdürlüğünde, Mart 1872/M 1289'da Nafia Nezâreti Müsteşârlığında, 1872/1289'da fahri olarak Islâhât Komisyonu âzâlığında, 1873/1290'da Mâhkeme-i İstinâf âzâlığında, Nisan 1875/Ra 1292'de Demiryolu Komisyonu âzâlığında, 1875/1292'de Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, Aralık 1875/Za 1292'de Adliye Nezâreti Müsteşârlığında istihdam edilmiştir. Ayrıca farklı tarihlerde fahri olarak bazı komisyon âzâlığı ve başkanlığında bulunan Ohannes Vahan Efendi, Selanik Vakası'nda fevkalade komiser tayin edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Ohannes Vahan Efendi, görevleri esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

¹¹²³ BOA, DH. SAİD., nr.4/470

ONNİK MAKSUD BEY¹¹²⁴ (İstanbul 1860/1276-) Ermeni

Sarraf Maksudzâde Sarım Bey'in oğludur.

Özel hocalardan eğitim alan Onnik Maksud Bey, Türkçe, Fransızca ve Ermenice okuryazar.

27 Aralık 1875/28 Za 1292'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında mülâzemetle bürokratik kariyerine başlayan Onnik Maksud Bey, 17 Kasım 1880/14 Z 1297'de Mâhkeme-i İstinâf Ticâret âzâlığında, 1 Ekim 1882/18 Za 1299'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında, 3 Mayıs 1885/18 B 1302'de Matbûat-ı Ecnebiye Kaleminde istihdam edilmiştir.

OVAKİM EFENDİ¹¹²⁵ (İstanbul 1844/1260-) Ermeni

Reisyan Kirkor'un oğludur.

İlköğrenimine Yeniköy Mahalle Mektebinde başlayan Ovakim Efendi, daha sonra Samatya Sulu Manastır Mektebinde eğitim görmüştür. Rumca ve İtalyancaya aşinadır. Ermeni Harfli Türkçe, politikaya dair Asya isminde bir gazete çıkarmıştır.

5 Temmuz 1865/12 S 1282'de Hâriciye Nezâreti Matbuat Kaleminde mülâzemetle kariyerine başlayan Ovakim Efendi, kısa bir süre sonra kalemin mütercimliğinde, 9 Aralık 1871/27 N 1288'de Ticâret Nezâreti Birinci Meclis Kitâbetinde, 10 Ocak 1875/2 Z 1291'de Yeniköy Bidâyet Mahkemesi âzâlığında, 25 Mart 1879/2 R 1296'da Vize Kazası Bidâyet Mahkemesi başkanlığında, 18 Ağustos 1885/7 Za 1302'de Cezayir-i Bahri Sefid Vilâyeti Merkez Bidâyet Mahkemesi İkinci başkanlığında, 1885/1302'de Cezayir-i Bahri Sefid Vilâyeti Merkez Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi başkanlığında istihdam edilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

PASKO VASA EFENDİ¹¹²⁶ (İşkodra 1825/1241-Z 1309) Arnavut

Sayel Vasa'nın oğludur.

Venedik ve Roma'da eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rumca ve Slavca okuryazar. Arnavudca, Bulgarca ve biraz Arapça konuşur. "Venedik

¹¹²⁴ BOA, DH. SAİD., nr.37/309

¹¹²⁵ BOA, DH. SAİD., nr.3/844

¹¹²⁶ BOA, DH. SAİD., nr.1/236

Muhâsarasına ve İş'ara Dair" İtalyanca, "Bosna ve Hersek'in Vuku'at-ı Siyâsiyesi ve Emvâl-i Mülkiyesi Hakkında", "Karadağ'ın ... Vuku'atı", "Arnavudluk ve Arnavudların Ahvâli" Fransızca, ve Türkçe olarak "Roma Hukuku" isimli eserleri vardır.

1850/1266'da Bâbîali Tercüme Odasında kariyerine başlayan Pasko Vasa Efendi, 1851/1267'de Sıhhiye Dairesi Tercümanlığında, 1857/1273'te İşkodra Hükümet Tercümanlığında, 1860/1277'de Meclis-i Askeri âzâlığında, 1862/1278'de Cevdet Paşa'nın Fransızca kâtipliğinde, 1862/1278'de Hersek Fırka-i Askeriyesi Tercümanlığında, 1863/1280'de Bosna ve Hersek Fevkalâde Memûriyet-i Teftişiyesi Kitâbet ve Tercümanlığında, 1863/1280'de Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odasında, 1865/1282'de İşkodra Eyâleti Tercümanlığında, 1866/1283'te Halep Vilâyeti Politika Müdüriyeti Muavinliğinde, 1867/1284'te Halep Vilâyeti Politika Müdüriyetinde, 1868/1285'te Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizliğinde, 1869/1286'da Ahkâm-ı Adliyye Mâhkeme-i Nizâmiyesi âzâlığında, 1875/1292'de Divân-ı İstinâf Cinâyet Dairesi âzâlığında, 1876/1293'te Manastır Vilâyeti Vâli Muavinliğinde, 1877/1294'te Kosova Vilâyeti Müsteşârlığında, 1878/1295'te Rodop Balkanı Komiserliğinde, 1878/1295'te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında ve Matbuat Dairesi vekâletinde, 1879/1296'da Edirne Vilâyeti müsteşârlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Pasko Vasa Efendi'ye; Rusya, İtalya tarafından da nişân verilmiştir.

POZİK YUSUF AZARYAN EFENDİ¹¹²⁷ (İstanbul 2 Temmuz 1849/11 Ş 1265)

Ermeni-Katolik

Tüccardan Agob Azaryan Efendi'nin oğludur.

Pozik Yusuf Azaryan Efendi, Paris'te Stanislas, Saint Barbé gibi okullarda eğitim görmüştür. Türkçe, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Latince ve eski Rumca okuryazar.

1871/1288'de Ticaret ve Nafia Nezâreti Turuk ve Meabir İdaresi Muhasebe memurluğunda kariyerine başlayan Pozik Yusuf Azaryan Efendi, 1872/1289'da Demiryolları Kalemünde, 1877/1294'te Zara Şehbenderliğinde, 1880/1297'de Vidin Tüccar Vekâletinde, 1883/1300'de Parsilon Başşehbenderliğinde istihdam edilmiştir.

¹¹²⁷ BOA, DH. SAİD., nr.26/423

Mecidî nişânının sahibi olan Pozik Yusuf Azaryan Efendi'ye Avusturya ve İspanya devleti tarafından da nişân verilmiştir.

PAVLAKİ EFENDİ¹¹²⁸ (İstanbul 1803/1218-)

İlyas Sava'nın oğludur.

Evinde özel hocalardan Arapça ve İtalyanca eğitim almıştır. Arapça yazar, Türkçe ve İtalyanca konuşur.

Kasım 1868/Ş 1285'te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında istihdam edilmiştir.

Görevi esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

RUPEN ARAM EFENDİ¹¹²⁹ (İstanbul 11 Şubat 1840/7 Z 1255-12 Mart 1886 C 1303) Ermeni

Andon Aram'ın oğludur.

Paris'te Muradyan Mektebinde eğitim gördükten sonra İstanbul'da özel hocalardan ders almıştır. Fransızca, Ermenice yazar, Arapça ve Rumcaya aşinadır.

1858/1274'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Rupen Aram Efendi, 1863/1279'da Avlonya Telgrafhanesinde, 1863/1279'da Bağdat Telgrafhânesinde, 1867/1283'te Kerkük Telgrafhânesinde, 1869/1285'te Bağdat Telgrafhânesi Müdürlüğünde, 1875/1291'de Bağdat Tercümanlığında, 1880/1297'de Petersburg Sefâreti İkinci Serkitâbetinde, 1882/1299'da Petersburg Sefâreti Baş Serkitâbetinde, 28 Nisan 1885/13 B 1302'de Petersburg Sefâreti Müsteşârlığında istihdam olunmuştur.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmayan Rupen Aram Efendi'ye İran, Rusya ve Japonya devletleri tarafından nişânlar verilmiştir.

¹¹²⁸ BOA, DH. SAİD., nr.3/68

¹¹²⁹ BOA, DH. SAİD., nr.1/618

RUPEN DAVUD EFENDİ¹¹³⁰ (İstanbul 1853/1270-) Ermeni

Sarrafa Karabet Efendi'nin oğludur.

Beyoğlu Fransız Mektep'te eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca, Arapça ve Rumcaya aşinadır.

1869/1286'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında, 1879/1296'da Islâhât Komisyonunda, 1880/1297'de Bağdat Vilâyeti Tercümanlığında, 1883/1300'de Peşte Başşehbenderhanesi Kançılarlığında, 1884/1302'de Ayamavra Şehbender Vekâletinde, 1885/1303'te Tulca Şehbender Vekâletinde istihdam edilmiştir.

Mecidî nişânının sahibi olan Rupen Davud Efendi, memuriyeti esnâsında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

SAHAK ABRO EFENDİ¹¹³¹ (İzmir 1825/1241-) Ermeni

Ohannes'in oğludur.

İzmir'de Fransızların Propaganda ve Ermenilerin Mesrubyan Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Ermenice bilir ve yazar, Rumcayı ise konuşur ve yazar. İsveç Kralı Demirbaş ile Rusya İmparatoru Büyük Petro hakkında yazmış olduğu tarih kitabı ile birçok tercüme eseri bulunan Sahak Abro Efendi'nin biyografi alanında da çalışmaları vardır.

1849/1265'te Bâbiâli Tercüme Odasında bürokratik kariyerine başlayan Sahak Abro Efendi, Ekim 1854/M 1271'de maaşsız olarak Divân-ı Hümâyûn Mütercim-i Evveliğinde, 10 Haziran 1856/6 L 1272'de Divân-ı Hümâyûn Mütercimi Saniliğinde, 20 Ocak 1857/23 Ca 1273'te Tâhrîrât-ı Ecnebiye Odası Müdürlüğünde, 1863/1279'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Kitâbetinde, Mart 1864/L 1280'de Paris ve Londra Eshâm-ı Umûmiyye Komiserliğinde, 19 Eylül 1876/Selh-i Ş 1293'te Filibe Fevkalâde Komisyon âzâlığında, Mayıs 1877/R 1294'te Filibe Fevkalâde Komisyon başkanlığında, Kasım 1877/Za 1294'te Dördüncü Daire-i İntihâbiye başkanlığında, 1877/1294'te fahri olarak On İkinci Daire-i Belediye başkanlığında, 13 Haziran 1878/12 C 1295'te Deavi-i Hâriciye Kitâbetinde, 1878/1295'te Rumeli Şarkı Avrupa Komisyonu İkinci Komiserliğine, 19 Mart 1879/26 Ra 1296'da Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, Mayıs 1880/C

¹¹³⁰ BOA, DH. SAİD., nr.10/95

¹¹³¹ BOA, DH. SAİD., nr.4/178

1297’de Avrupa Komisyonu İkinci Komiserliğinde ve bu birimlerdeki görevlerinin haricinde birçok komisyonda istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Sahak Abro Efendi, Girid Madalyası’nın da sahibidir. Sahak Abro Efendi’ye Yunan, Felemenk, Belçika, İsveç, İran, Prusya, Rusya, İtalya ve Fransa tarafından nişânlar verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

SAKIZLI OHANNES EFENDİ¹¹³² (İstanbul 1835/1251-) Ermeni-Katolik

Artin Efendi’nin oğludur.

Paris’te eğitim gördükten sonra Venedik Ermeni-Katolik Ruhban Mektebinde ve Mekeb-i Sultanide eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, İngilizce, Ermenice konuşur yazar. Cemiyet-i İlmiyenin eseri olan Mecmua-i Fünûn’un çıkarılmasında etkili olmuştur ve “Servet-i Milel” isminde telif bir eseri vardır.

Temmuz 1856/Za 1272’de Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Sakızlı Ohannes Efendi, 1863/1280’de Matbuat Müdürlüğünde, 1867/1284’te Şûrâ-yı Devlet Adliye Dairesinde, 15 Mayıs 1867/11 M 1284’te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 1871/1288’de Altıncı Daire-i Belediye başkanlığında, 26 Mayıs 1872/18 Ra 1289’da Eshâm-ı Cedide İdâresinde, 14 Haziran 1872/8 R 1289 Ticâret Nezâreti Müsteşârlığında, 1875/1292’de Mahkeme-i İstinâf Ticâret başkanlığında, 5 Şubat 1877/21 M 1294’te Maarif Nezâreti Müsteşârlığında, 2 Kasım 1877/25 L 1294’te Mekteb-i Mülkiye-i Şahane İlm-i Servet ve Usûl-i İdâre Muallimliğinde, 27 Mart 1878/23 Ra 1295’te Deavi-i Hâriciye Kitâbetinde, 6 Haziran 1878/5 C 1295’te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 1878/1295’te Islâhât-ı Mâliye Komisyonu âzâlığında, 6 Kasım 1879/21 Za 1296’da Divân-ı Muhâsebât Müdde-i Umûmîliğinde, 13 Kasım 1883/13 M 1301-11 Eylül 1892/19 S 1310’a kadar Lisân Mektebi Usûl-ı Tercüme Muallimliğinde, 31 Ocak 1897/27 Ş 1314’te Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi âzâlığında, 18 Aralık 1897/23 C 1315’te Hazine-i Hassa Nezâretinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Sakızlı Ohannes Efendi’nin Altın Liyakat Madalyası’nın da sahibidir.

¹¹³² BOA, DH. SAİD., nr.76/23

SALAMON EFENDİ¹¹³³ (İstanbul 7 Ekim 1844/24 N 1260-) Yahudi

Avram Hayim'in oğludur.

Özel hocalardan Türkçe, Fransızca eğitim almıştır. Türkçe ve Fransızca yazar.

1874/1290'da Bâbâli Tercüme Kaleminde kariyerine başlayan Salamon Efendi, 1876/1293'te Şûrâ-yı Devlet Nafia Dairesi mülâzımlığında, 1880/1297'de Yedinci Daire-i Mâliye Üçüncü Sınıf Müfettişliğinde, 1887/1304'te Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Mektûbî Kaleminde istihdam edilmiştir.

SELİM MELHAME EFENDİ¹¹³⁴ (Beyrut 1845/1261-) Katolik

Dava vekillerinden Beşare Efendi'nin oğludur.

İlköğrenimini Beyrut'ta almıştır. Arapça, Türkçe, Fransızca, İtalyanca konuşur ve yazar.

1868/1285'te Şûrâ-yı Devlet Evrâk Odasında bürokratik kariyerine başlayan Selim Melhame Efendi, 1 Kasım 1871/18 Ş 1288'de Suriye Vilâyeti Tercümanlığında, 1872/1289'da Tâhriât-ı Ecnebiye Kaleminde, 15 Ekim 1878/17 L 1295'te Rumeli Şarkı Komisyonu Fransızca kitâbetinde, 17 Aralık 1878/22 Z 1295'te Bulgaristan Komiserliği Maiyyet Memurluğunda, 13 Ocak 1880/Selh-i M 1297'de Rusûmât İdâresi Müşâvirliğinde, 12 Ocak 1882/22 S 1299'da Düyûn-ı Umûmiye Müşâvirliğinde, 25 Eylül 1883/23 Za 1300'de Düyûn-ı Umûmiye Varidât-ı Mahsûsâ Müdür Muavinliğinde, 14 Ekim 1885/5 M 1303'te Düyûn-ı Umûmiye Müdür-i Umûmîliğinde, 13 Şubat 1893/26 B 1310'de Orman ve Me'âdin ve Ziraat Nezâretinde ve bazı komisyonlarda istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Selim Melhame Efendi, Altın Liyâkat Madalyası'nın da sahibidir. Selim Melhame Efendi'ye Fransa, Rusya, İtalya ve İran tarafından da nişânlar verilmiştir.

¹¹³³ BOA, DH. SAİD., nr.28/457

¹¹³⁴ BOA, DH. SAİD., nr.72/67

SERViÇEN EFENDİ¹¹³⁵ (İstanbul 1816/1231-) Ermeni

Tüccardan Sarrafoğlu Viçen'in oğludur.

Ermeni okullarında ve özel hocalardan tarih, coğrafya, Türkçe, Ermenice, Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, İngilizce ve Rumca eğitim aldıktan sonra Paris'te tıp eğitimi almıştır. Çocuk terbiyesine dair kitabı olan Serviçen Efendi; Fransızca çıkarılan Tıp Gazetesi'nde de yazarlık yapmıştır.

1843/1259 Bab-ı Seraskeri Hastanesi Sertabâbetinde göreve başlayan Serviçen Efendi, 1848/1264'te Mekteb-i Harbiye Tabâbetinde ve aynı anda Mekteb-i Tıbbiyede fahri Tıp Kanunu Muallimliğinde, 1850/1266'da Mekteb-i Tıbbiye'de hikmet muallimliğinde, 1857/1273'te Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane âzâlığında, 1858/1274'te Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiyesi fahri âzâlığında, 1860/1276'da Cemiyet-i İlmiye âzâlığında, 1860/1276'de Meclis-i Maarifin fahri âzâlığında, 1868/1285'te Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye başkanlığında, 1877/1294'te Heyet-i Ayan âzâlığında, 14 Ocak 1887/20 R 1304'te İntihâb-ı Memurîn Komisyonu âzâlığında, Sicill-i Ahvâl Komisyon âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişanlarının sahibi olan Serviçen Efendi'ye Rusya tarafından da nişân verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

SİMEON EFENDİ¹¹³⁶ (İstanbul 1854/1271-) Ermeni

İzmir Fabrika-i Hümâyûnu müdürü Çayan Estefan'ın oğludur.

Mekteb-i Sultanide eğitim alan Simeon Efendi, Ermenice, Fransızca, Almanca yazar ve Türkçe okuryazar.

Ağustos 1872/C 1289'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında mülâzemetle göreve başlayan Simeon Efendi, Ocak 1876/M 1293'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasına, Şubat 1877/S 1294'te Tahrîrât-ı Hâriciye Telgraf-ı Mühimme Odasında, Mart 1880/Ra 1297'de Peşte Şehbenderhanesi Kaçınçılığında, Şubat 1883/R 1300 Roma Sefâreti İkinci kitâbetinde, 2 Haziran 1885/18 Ş 1302'de Bükreş Sefâreti İkinci kitâbetinde, 13 Kasım 1887/27 S 1305 Bükreş Sefâreti Baş kitâbetinde istihdam edilmiştir.

¹¹³⁵ BOA, DH. SAİD., nr.1/60

¹¹³⁶ BOA, DH. SAİD., nr.1/238

Mecidî nişânının sahibi olan Simeon Efendi'ye İran, Avusturya ve İtalya devleti tarafından da nişânlar verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

TADE ANDONYAN EFENDİ¹¹³⁷ (İstanbul 1852/1268-) Ermeni

Andonyan'ın oğludur.

İlköğrenimine İstanbul Ermeni Patrikhanesi Mektebinde başlayan Tade Andonyan Efendi, daha sonra Kadıköy Fransız Mektebinde eğitim almıştır. Türkçe, Ermenice, Fransızca, İtalyanca konuşur yazar. Biraz da Arapça bilir. Ermenice basılmış bir kitabı vardır.

1869/1286'da Bâbîâli Tâhrîrât-ı Hâriciye Kalemünde mülâzemetle bürokratik kariyerine başlayan Tade Andonyan Efendi, 1876/1292'de Bingazi Vilâyeti Tercümanlığında, 1880/1298'de Tiflis Başşehbenderhanesi Kañçılarlığında, 5 Nisan 1905/29 M 1323'te Korfu Başşehbenderliğinde istihdam edilmiştir.

TATYOS ARTİN EFENDİ¹¹³⁸ (İstanbul 1836/1252-30 Ekim 1888/24 S 1306) Ermeni

Terzi Ohannes'in oğludur.

Hasköy Ermeni Mektebinin ardından Orman Mektebinde eğitim alan Tatyos Artin Efendi'nin ormancılığa dair yayınlanmış risalesi vardır.

1855/1272 Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Tatyos Artin Efendi, 1858/1274'te Bâbîâli Tâhrîrât-ı Ecnebiye Kalemünde, 1860/1277'de Tarık ve Meabir Meclisi Mütercimliğinde, 1864/1281'de Bosna Vilâyeti Ormanlar Mühendisliğinde, 1869/1286'da Tuna Vilâyeti Orman Sermüfettişliğinde, 1872/1289'da İdâre-i Merkeziye Seyyar Müfettişliğinde, Orman ve Maâdin Meclis âzâlığında, 8 Ocak 1887/14 R 1304'te Orman ve Maâdin Seyyar Müfettişliğinde görev yapmıştır.

Mecidî nişânının sahibi olan Tatyos Artin Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

¹¹³⁷ BOA, DH. SAİD., nr.4/370

¹¹³⁸ BOA, DH. SAİD., nr.3/506

TODORAKİ EFENDİ¹¹³⁹ (İstanbul 1842/1258-) Rum

Papadoplo'nun oğludur.

Sıbyan Mektebinde ilk öğrenimine başlayan Todoraki Efendi, Fener Rum Mektebinde ve Büyük ...Mektebinde öğrenimine devam etmiştir. Türkçe, Rumca, Fransızca, Latince okuryazar.

1862/1279'da Bâbîâli Tâhrîrât-ı Ecnebiye Kaleminde kariyerine başlayan Todoraki Efendi, 1869/1286'da Yanya Vilâyeti Tercümanlığında, 1870/1287'de Yanya Vilâyeti Merkez Mutasarrıflığı muavinliğinde, 1872/1288'de İsfakiye Sancağı Tâhrîrât-ı Müdürlüğünde, 1872/1289'da İykân Kazası Kaymakamlığında, 12 Nisan 1873/14 S 1290'da Kandiye Sancağı Mutasarrıf muavinliğinde, 15 Nisan 1876/20 Ra 1293'te Girid Vilâyeti üşâvirliğinde, 13 Şubat 1879/21 S 1296'da Edirne Vilâyeti müsteşârlığında, 1879/1297'de Edirne Vilâyeti Adliye müfettişliğinde, 1881/1299'da Karyot Kaymakamlığında, 1883/1300'de Leryoz Kaymakamlığında, 14 Mayıs 1885/29 B 1302'de Kalimnoz Kaymakamlığında, 1887/1305'te İmroz Kaymakamlığında, 1890/1307'de Bilhar Kaymakamlığında, 3 Eylül 1895/13 Ra 1313'te Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 1896/1314'te Edirne Vilâyeti Vali Muavinliğinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Todoraki Efendi'ye İran tarafından da nişân verilmiştir.

TOMA HASON EFENDİ¹¹⁴⁰ (İstanbul 1836/1252-) Süryani-Katolik

Musa Efendi'nin oğludur.

Sıbyan Mektebinde eğitim aldıktan sonra Paris'te öğrenimine devam etmiştir. Türkçe, Fransızca, Ermenice ve İngilizce okuryazar. Rumca ve İtalyancaya ise aşinâdır. "Asr-ı Sultan Hamid Han-ı Sani" isimli Fransızca bir eseri vardır.

1855/1272'de Bâbîâli Matbuat Kaleminde kariyerine başlayan Toma Hason Efendi, 1857/1274'te Tâhrîrât-ı Hâriciye Kaleminde, 1863/1279'da Hâriciye Hazine-i Evrâk Kalemî mümeyyizliğinde, 1863/1280'de Tuna Komisyonu Başkitâbetinde, 1864/1281'de Tophane-i Amire Eshâm-ı Umûmiyye Dairesi Kupon Muayene Kalemî mümeyyizliğinde, 1866/1283'te Mâliye Hazinesi Tercüme Kaleminde, 1871/1288'de Rusûmât Emâneti Tercüme Kaleminde, 1873/1290'da Rusûmât Emâneti Tercüme

¹¹³⁹ BOA, DH. SAİD., nr.2/746

¹¹⁴⁰ BOA, DH. SAİD., nr.13/57

Kalemi Kitâb Ser Muayene memuriyetinde, 1878/1295'te Rusûmât Emâneti Tercüme Kalemi müdür muavinliğinde, 1879/1296'da Rusûm-ı Sitte Tercüme Kalemi mümeyyizliğinde, 1881/1298'de Galata Gümrüğü Nezâreti Kitâp Muayene memuriyetinde, 1881/1299'da Rusûm-ı Sitte Tercüme Kalemi Mütercim ve Kitâp memuriyetinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Toma Hason Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

VAHRAM BEY¹¹⁴¹ (İstanbul 3 Kasım 1855/22 S 1272-) Ermeni

Barutçubaşızâde Dadyan Nerses Bey'in oğludur.

Vahram Bey, özel hocalardan Ermenice ve Nemçece dersi aldıktan sonra Mekteb-i Sultanide Türkçe, Fransızca, Latince, Rumca, aritmetik ve kimya dersleri almıştır. Türkçe, Ermenice, Fransızca, Nemçece ve Rumca konuşur; Türkçe, Ermenice, Fransızca ve Latince bilir. Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye Kanûn Muvâkkatini Ermeniceye çevirmiştir.

1 Eylül 1874/20 B 1291 Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında kariyerine başlayan Vahram Bey, 15 Mart 1876/19 S 1293 Adliye Nezâreti İcrâ Cemiyeti Zabıt Kâtibi Muavinliğinde, 25 Ağustos 1877/16 Ş 1294'te Mâhkeme-i Temyîz Hukuk Dairesi Zabıt Kâtibi Muavinliğinde, 21 Aralık 1877/15 Z 1294'te Encümen-i Adliye Sicil Mukayyidliğinde, 13 Mart 1878/9 Ra 1295'te Mâhkeme-i Temyîz Hukuk Dairesi ve Encümen-i Adliye sınıf-ı evvel zabıt kâtipliğinde, 27 Ağustos 1882/13 L 1299'da Dersaadet Bidâyet Mâhkemesi İkinci Hukuk Dairesi âzâlığında, 7 Ocak 1887/13 R 1304'te Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi âzâlığında istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Vahram Bey'e Avusturya Devleti tarafından da, Usûl-ı Muhâkeme Kanûnunu Ermeniceye tercüme etmesinden dolayı nişân verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

¹¹⁴¹ BOA, DH. SAİD., nr.2/904

YAHYA İSKENDER EFENDİ¹¹⁴² (Yanya 24 Aralık 1857/6 Ca 1274 -) Rum

Tüccar Kostaki'nin oğludur.

Yahya İskender Efendi, Sıbyan Mektebi ve Mekteb-i Sultanide eğitim gördükten sonra Paris'te hukuk eğitimi görmüştür. Türkçe, Fransızca, Rumca konuşur ve yazar. Arapça, Farsça ile eski Yunanca okur. "Tevzî-i Lisânî" isminde bir eseri vardır.

1874/1291'de mülâzemetle Bâbîâli Tercüme Odasında bürokratik kariyerine başlayan Yahya İskender Efendi, 1878/1295 yılında fahri olarak Paris Sefâreti Ataşeliğinde, 26 Mayıs 1886/22 Ş 1303'te Paris Sefâreti Üçüncü kitâbetinde, 15 Ocak 1888/2 Ca 1305'te Roma Sefâreti İkinci kitâbetinde, Şûrâ-yı Devlet Bidâyet Mâhkemesi âzâ mülâzımlığında, 17 Ocak 1900/16 N 1317'de Şûrâ-yı Devlet Bidâyet Mâhkemesi âzâlığında, 31 Ağustos 1903/8 C 1321'de İstinâf Mahkemesinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Yahya İskender Efendi'ye Fransa ve Sırbistan tarafından da nişân verilmiştir. Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

YAHYA KARACA PAŞA¹¹⁴³ (Berlin 10 Mart 1835/10 Za 1250-) Rum

Eflak Bey'i Karacabeyzâde Kostaki Bey'in oğludur.

İlk olarak özel hocalardan ders almış daha sonra Atina'da lisede Rumca eğitim almıştır. Ardından Berlin'de Harbiye ve Hukuk okullarında okumuştur. Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rumca konuşur ve yazar. Türkçe, Felemenkçe ve Latince'ye de aşinadır.

13 Haziran 1848/10 B 1264'te Bâbîâli Tercüme Odasında kariyerine başlayan Yahya Karaca Paşa, 1850/1266'da Berlin Sefâreti Kâtipliğinde, 1853/1270'de Lahey Sefâreti Başkâtipliğinde, 1860/1276'da Brüksel Sefâreti Başkâtipliğinde, 1861/1277'de İtalya Sefâreti Başkâtipliğinde, Aralık 1864/B 1281'de Ankona, 18 Mayıs 1871/28 S 1288'de Venedik Başşehbenderliğinde, 17 Aralık 1874/7 L 1291'de Brindizi, 10 Kasım 1876/22 L 1293'te Tiflis Başşehbenderliğinde, Ocak 1877/Z 1293'te Politika memurluğunda, 15 Ekim 1879/28 L 1296'da Mekteb-i Sultani Müdürlüğünde, 1880/1297'de Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi âzâlığında, Eylül 1881/L 1298'de Stokholm ve Lahey Ortaelçiliğinde istihdam edilmiştir.

¹¹⁴² BOA, DH. SAİD., nr.1/630

¹¹⁴³ BOA, DH. SAİD., nr.2/1030

Mecidî, Osmanî ve İmtiyaz nişânlarının sahibi olan Yahya Karaca Paşa'ya Danimarka, İsveç, Felemenk, İspanya, Almanya ve İtalya devletleri tarafından da nişânlar verilmiştir.

Memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

YAKOP YAKODOS EFENDİ¹¹⁴⁴ (Kayseri 1842/1258-) Rum

Şehremini Gartmiyadi Gartmiyus'un oğludur.

Fener Rum Mektebinde eğitim görmüştür. Ardından özel hocalardan Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce ve hukuk dersleri almıştır. Türkçe, Rumca, Fransızca yazar ve konuşur, İngilizce ve İtalyancayı ise konuşur.

Eylül 1862/Ra 1279'da Bâbîâli Tercüme Odasında mülâzemetle kariyerine başlayan Yakop Yakodos Efendi, 1866/1283'te Hâriciye Kitâbeti Kançılıyasında, Kasım 1869/Ş 1286'da Hâriciye Kitâbeti i'lâmatının icra hizmetinde, Eylül 1874/B 1291'de Hâriciye Kitâbeti Muavinliğinde, Nisan 1877/R 1294'te Yanya Vilâyeti Müsteşârlığında, Ağustos 1885/Za 1302'de On Üçüncü Daire-i Mâliye Teftişyesinde, 21 Ocak 1888/8 Ca 1305'te İkinci Daire-i Teftişye'de istihdam olmuştur.

Mecidî nişânının sahibi olan Yakop Yakodos Efendi'ye Avusturya, İtalya, Yunanistan devletleri tarafından da nişânlar verilmiştir.

YAKOB KOHEN EFENDİ¹¹⁴⁵ (İstanbul 27 Eylül 1857/8 S 1274-) Yahudi

David'in oğludur.

Kuzguncuk'da Alians İsrail'te ilköğrenimine başlayan Yokob Kohen Efendi, Beyoğlu'ndaki okulda eğitimine devam etmiştir. Türkçe, Fransızca, İspanyolca ve İbraniceye aşinâdır.

1873/1290'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Evrâk Odasında kariyerine başlayan Yakob Kohen Efendi, başta Cenova Şehenderliği olmak üzere birçok şehbenderlikte görev almıştır.

¹¹⁴⁴ BOA, DH. SAİD., nr.1/222

¹¹⁴⁵ BOA, DH. SAİD., nr.37/311

YANKO EFENDİ¹¹⁴⁶ (İstanbul 1851/1267-) Rum

Rum Patrikhanesi Kapıkethudası İstevraki'nin oğludur.

Fener Rum Mektebinde eğitim aldıktan sonra Mektebi Sultanide Hukuk Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca ve Rumca okuryazar.

1873/1290 senesinde Üçüncü Mahkeme-i Ticaret âzâ mülâzımlığında kariyerine başlayan Yanko Efendi, 1879/1296'da Dersaadet Mâhkeme-i Ticâret İkinci Meclis âzâ mülâzımlığında, 1907/1325'te Beyoğlu Bidayet Mahkemesi âzâlığında, 1907/1325'te Dersaadet Ticaret Mahkemesi âzâlığında istihdam edilmiştir.

YANKO EKYADİS EFENDİ¹¹⁴⁷ (Bergama 1826/1242-) Rum

Angelos Ekyadis Efendi'nin oğludur.

Bursa'da başlayan öğrenim hayatına Fener Mektebinde ardından da Atina ve Viyana'da devam etmiştir. Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rumca konuşur yazar. Biraz Ermenice bilir. Rumlar ve Bulgarlar arasındaki kilise meselesinden dolayı yazmış olduğu risaleleri vardır.

1848/1264'te Dersaadet Demirhanesinde tercümanlıkla kariyerine başlayan Yanko Ekyadis Efendi, İzmid Körfezi Demirhanesinde, Çukahanede, Basmahanede, Hereke Fabrikasında, Viyana Sefârethânesi Ataşeliğinde, Ticâret Nezâreti Mütercimliğinde, Orman İdaresi Mütercimliğinde, Ocak 1858/Ca 1274'te Ticâret Meclisi âzâlığında, 1865/1281'de Tuna Vilâyeti Ticâret İstinâf Meclis Riyâsetine, 1868/1284'te Şûrâ-yı Devlet Birinci Sınıf Muavinliğinde, 1868/1284'te Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi âzâlığında, 1879/1296'da Şûrâ-yı Devlet âzâlığında ve bazı komisyonlarda âzâ olarak istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Yanko Ekyadis Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

YANKO FOTYADİ PAŞA¹¹⁴⁸ (İstanbul 1827/1243-) Rum

Aleksandır Fotyadi Efendi'nin oğludur.

İstanbul'da eğitim görmüştür. Türkçe, Fransızca, Rumca yazar.

¹¹⁴⁶ BOA, DH. SAİD., nr.10/145

¹¹⁴⁷ BOA, DH. SAİD., nr.3/242

¹¹⁴⁸ BOA, DH. SAİD., nr.26/311

1856/1272'de Memleketeyn Beyliği Kapıkethudalığında, 1863/1280'de Atina Ortaelçiliğinde, 1871/1287'de Floransa Elçiliğinde, 6 Kasım 1872/3 Ş 1289'da İkinci Mâhkeme-i Ticâret âzâlığında, 1873/1290'da Şûrâ-yı Devlet âzâlığında, 13 Kasım 1874/3 L 1291'de Atina Ortaelçiliğinde, 1876/1293'te Girid Vilâyeti Vâliliğinde, 1885/1302'de Roma Sefâreti'nde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Yanko Fotyadi Paşa'ya Yunanistan ve İtalya devletleri tarafından da nişânlar verilmiştir.

YORGAKI PETROPOLU EFENDİ¹¹⁴⁹ (İstanbul 1827/1243-) Rum

Aleko Loğofet Bey'in oğludur.

Özel hocalardan Türkçe, Rumca, Fransızca eğitimi almıştır. Fransızca, Rumca konuşur ve yazar. “Heyet-i Sabıka-i Kostantiye”, “Kürre-i Sema Aleti”, “Rehnüma-i Lisân-ı Fransevi” isimli üç tane basılmış eseri vardır.

1847/1263'te Bâbı Seraskeri Tercüme Odasında kariyerine başlayan Yorgaki Petropolu Efendi, 1852/1268'de Sisam Kapıkethudalığında, 1855/1271'de Bâbîâli ve Tanzimat Tercüme Kalemlerinde, 1855/1272'de İstikraz Komisyonu Sermütercimliğinde, 1857/1273'te Patent Meclis Mütercimliği ve âzâlığında, 1860/1276'da Bâbı Zâbtıye Muhtelit Divân-ı Zabtıye Meclis âzâlığında, 21 Aralık 1868/6 N 1285'te Adalar Kaimmakamlığında, 1872/1289'da Tâhrîr-i Emlâk On Üçüncü Daire Muavinliğinde, 1873/1290'da Selanik Politika Memurluğunda, 1875/1292'de Malviz Kaimmakamlığında, 1879/1296'da Kaşot Adası Kaimmakamlığında, 1882/1299'da Misi Adası Kaimmakamlığında istihdam edilmiştir.

Memuriyet esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

YOSEF MİSAK EFENDİ¹¹⁵⁰ (İstanbul 1848/1264-)

Mâliye Sarraflarından Vartros Misak Efendi'nin oğludur.

Özel hocalardan eğitim almıştır. Fransızca, Almanca, İtalyanca yazar. İngilizce, Macarca ve Rumcaya aşinâdır.

¹¹⁴⁹ BOA, DH. SAİD., nr.4/524

¹¹⁵⁰ BOA, DH. SAİD., nr.1/660

1863/1280'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında kariyerine başlayan Yosef Misak Efendi, 1868/1285'te Peşte Başşehbenderliği Kitâbetinde, 1872/1289'da Atina Sefâreti İkinci Kitâbetinde, 1873/1290'da Atina Sefâreti Baş Kitâbet Vekâletinde, 1873/1290'da Atina Maslahatgüzârlığında, 1875/1292'de Berlin Sefâreti İkinci Kitâbetinde, 1876/1293'te Roma Sefâreti Başkitâbetinde, 1881/1298'de Viyana Sefâreti Başkitâbetinde, 1881/1298'de Roma Maslahatgüzârlığında, 1882/1299'da Paris Sefâreti Başkitâbetinde istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Yosef Misak Efendi'ye, Avusturya, Yunan, Prusya, İtalya ve Karadağ tarafından da nişân verilmiştir. Yosef Misak Efendi memuriyeti esnasında taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.

YUSUF BEY¹¹⁵¹ (İstanbul 1856/1272-) Arap

Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Franko Paşa'nın oğludur.

Özel hocalardan eğitim almıştır. Türkçe ve Fransızca okuryazar. Arapça, Rumca, İtalyanca konuşur, İngilizceye ise biraz aşinadır.

1872/1289 Tâhrîrât-ı Hâriciye Odasında bürokratik kariyerine başlayan Yusuf Bey, 18 Mayıs 1884/23 B 1301'de Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası Mümeyyiz-i saniliğinde, 13 Ocak 1892/13 C 1309'da Tâhrîrât-ı Hâriciye Odası Serhalifeliğinde ve birçok komisyonda istihdam edilmiştir.

Mecidî ve Osmanî nişânlarının sahibi olan Yusuf Bey'e Rusya, Yunanistan, Romanya, İtalya, İsveç, Norveç, İran, Portekiz, Japonya ve Almanya devletleri tarafından da nişânlar verilmiştir.

Yusuf Bey, memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

YUSUF LAPİR EFENDİ¹¹⁵² (İstanbul 1808/1223-) Aslen Fransız

Dersaadet Fransa Sefâreti Baş Tercümanı Mösyö Jan'ın oğludur.

Paris'te Lologran Mektebinde eğitim görmüştür. Osmanlıcaya aşinadır, Fransızca, Latince, Rumca ve İtalyanca konuşur yazar.

¹¹⁵¹ BOA, DH. SAİD., nr.2/998

¹¹⁵² BOA, DH. SAİD., nr.4/280

Aralık 1830/B 1246'da Bâbiâli tarafından Fransa'ya gönderilen öğrencilerin nezâretinde, 14 Mart 1869/29 Za 1285'te Dersaadet Mâhkeme-i Ticaret âzâlığında, 1869/1285'te Hâriciye Nezâreti avukatlığında, 1877/1294'te Dersaadet Üçüncü Mâhkeme-i Ticâret âzâlığında, Ekim 1879/Za 1296'da Mahkeme-i İstinâf Ticâret âzâlığında istihdam edilmiştir.

Murassa nişânının sahibi olan Yusuf Lahir Efendi, memuriyeti esnasında taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

SONUÇ

Bünyesinde birçok din ve ırktan milleti barındıran Osmanlı Devleti, klâsik dönemden itibaren başta tercümanlık olmak üzere çeşitli devlet kademelerinde gayrimüslimleri istihdam etmiştir. 1821 Rum İsyanı'ndan sonra Rumlar Osmanlı merkez bürokrasisinden kısa süreliğine uzaklaştırıldılar da 1856 Islahat Fermanı'nın ardından sadece Rumlar değil diğer Osmanlı gayrimüslimleri de Osmanlı merkez bürokrasisinde etkin olarak görev aldılar. Bunun ağırlıklı bir nedeni 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu eşitlikçi yapıdan kaynaklanmaktadır.

Tanzimat Dönemi olarak tanımlanan 1839-1876 yılları arasında gayrimüslimler, yaşanan zihniyet değişimi ve diplomaside artan iş yoğunluğu nedeniyle başta Hâriciye olmak üzere birçok kalemde istihdam edildiler. Hâriciyede en çok istihdam alanı buldukları yer Bâbîâli Tercüme Odası ile Tâhriât-ı Ecnebiye Odası idi. Sayısal olarak bu iki birimde gayrimüslimlerin ki bu gayrimüslimler arasında Ermenilerin oranı fazla ise de, etkin bir konumda istihdam bakımından hâriciyedeki birim Hâriciye Müsteşârlığı idi. İkisi Rum biri Ermeni olmak üzere üç hâriciye müsteşârı, bir gayrimüslimin 1839-1876 yılları arasında hâriciyede görev yaptığı en yüksek konumdu.

Meclis-i Vâla, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyyede ise gayrimüslimler Bâbîâli'nin devleti ayakta tutmak adına yaptığı reformların sonucu olarak istihdam edildiler. İdari anlamda istihdam olarak nitelendirebileceğimiz bu birimlerde gayrimüslimler artık kendi cemaatlerini temsil hususunda ve de kendi cemaatlerine hizmet konusunda istihdam edilmeye başladılar.

Gayrimüslimlerin Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilmelerinin gerekçelerini birkaç ana başlıkta vermek mümkündür. Öncelikle gayrimüslimler, bildikleri yabancı diller sayesinde oldukça nitelikliydi. Müslümanların yabancı dil öğrenmedeki ilgisizliği ve isteksizliği göz önünde tutulduğunda, gayrimüslimlerin yabancı dil bilmeleri onların bürokraside istihdam edilmelerinde ilk neden olarak dikkat çekmektedir. Gayrimüslimlerden tüccar, sarraf, bürokrat ailelerin çocukları olarak dünyaya gelenler, başta kendi evlerinde almış oldukları özel derslerin yanı sıra cemaat okullarında eğitim görüp akabinde yurt dışında eğitim aldıklarından yabancı dile

hâkimdiler. İkinci husus olarak da, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 1856 Islahat Fermanı'nın hükümleri ve bu hükümlerin uygulanmasına yönelik olarak gayrimüslimlerin istihdamlarıdır. Şöyle ki Islahat Fermanı'nda yer alan "...saltanat-ı seniyyemizin me'mûrîn ve hademesinin intihâb ve nasbı tensîb ve irâde-i şâhâneme menût olarak teb'a-i devlet-i aliyyemin cümlesi her kangı milletden olur ise olsun devletin hizmet ve me'mûriyetlerine kabûl olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umûm hakkında mer'iyü'l-icrâ olacak nizâmata imtisâlen me'mûriyetlerde istihdâm olunmaları..." hükmü gayrimüslimlerin Bâbîâli'de istihdamlarını zorunlu tutmaktaydı. Bunun yanı sıra fermenda yer alan "...saltanat-ı seniyyem tebasından bulunanlar mekâtib-i şahanemin nizamat-ı mevzularında gerek sinnce ve gerek imtihanca mukarrer olan şeraiti ifa eyledikleri takdirde cümlesi bila-fark ve temyiz devlet-i aliyyemin mekâtib-i askeriyye ve mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat ve maarif ve hiref ve sanayiye dair milletçe mektebler yapmaya mezun olup fakat bu makule mekâtib-i umumiyyenin usul-i tedrisi ve muallimlerinin intihabı, âzâsı taraf-ı şahanemden mansub muhtelit bir meclis-i maarifin nezâret ve teftişi tahtında olması....." hükmüne göre kurulan Meclis-i Muhtelite gayrimüslimler istihdam edilerek kendi cemaatlerinin eğitim meselelerinde aktif rol oynamışlardır.

Gayrimüslimlerin Osmanlı merkez bürokrasisinde istihdam edilmelerinin bir diğer nedeni ise bu kişilerin Bâbîâli'de üst düzey görev yapan bürokratlarla ilişkileriydi. Kendi cemaatlerine mensup olan kişileri bürokrasinin muhtelif kademelerinde kayırarak koruma mantığı gayrimüslimlerin Bâbîâli'de istihdamlarında etkili olmuştur. Ayrıca üst düzey Müslüman bir hâminin etkisiyle de -Mithat Paşa-Odyan Efendi- örneğinde olduğu gibi bürokraside uzun yıllar ve önemli yerlerde istihdam edilme nedeni olmaktadır.

Gayrimüslimlerin yabancı dil bilgisi nasıl bu kişilerin bürokraside istihdam edilmeleri için önemli ve çoğu zamanda da yeterli ise, bu kişilerin Türkçe bilmemeleri de onların bürokrasiden uzaklaştırılmalarının bir nedeni idi. Gayrimüslimlerin bürokrasiden uzaklaştırılmalarının diğer nedenleri ise, çoğu Müslüman bir memur için de kullanılabilecek işten ayrılma nedenleri olan; esnâ-yı tenkihât, yaşlılık ve memuriyete yakışmayan hallerde bulunma gibi nedenlerdir.

Osmanlı merkez bürokrasisindeki gayrimüslimlerin tek tek biyografilerinin ortaya konması XIX. yüzyıldaki siyasî, sosyal ve özellikle de iktisadî hadiselerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda, değinilen ancak bütünüyle teze alınması mümkün olmayan gayrimüslimlerin gerek çeviri gerekse telif eserleri son derece kıymetlidir. Gayrimüslimlerin eserlerinin incelenmesi, Osmanlı bürokratlarının hem sahip oldukları bilgi birikimlerini hem de bu kişilerin ne oranda Batı kültürünü Osmanlıya aktarıcı rol oynadıklarını ortaya koyacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

a. Belgeler*.

1- Bâbiâlî Evrak Odası Sadaret Evrakı

- Müteferrik, (A. M)
- Amedi Kalemî, (A. AMD)
- Divân Kalemî, (A. DVN)
- Mühimme Kalemî, (A. DVN. MHM)
- Mektûbî Kalemî, (A. MKT)
- Mektûbî Kalemî, Mühimme, (A. DVN. MHM)
- Mektûbî Kalemî, Deâvî, (A. MKT. DV)
- Mektûbî Kalemî, Nezâret ve Devair, (A. MKT. NZD)
- Mektûbî Kalemî, Mühimme, (A. MKT. MHM.)
- Mektûbî Kalemî, Umum Vilayet, (A. MKT. UM)
- Meclis-i Vâlâ, (MVL)
- Müteferrik, (A. M)

2. Cevdet Tasnifi

- Cevdet, Dâhiliye
- Cevdet, Hâriciye
- Cevdet, Mâliye

3. Hâriciye Nezâreti Belgeleri

- Mektûbî Kalemî, (HR. MKT)
- Tercüme Odası, (HR. TO)

* Kullanılan belgelerin numaraları metinde gösterilmiştir.

4. İrâde Tasnifi

- Dosya Usûlü İrâdeler (DUİT)
- İrâde, Dâhiliye
- İrâde, Hâriciye
- İrâde, Meclis-i Mahsus
- İrâde, Meclis-i Vâlâ
- İrâde, Sisam (İ. MTZ. SM)
- İrâde, Ticâret ve Nafia

5. Maarif Nezâreti Belgeleri

- Mektûbî Kalemî, (MF. MKT)

6. Mâbeyn Evrakı (MB)

7. Şûrâ-yı Devlet Tasnifi (ŞD)

8. Yıldız Tasnifi

- Yıldız Esas Evrakı (YEE)
- Posta ve Telgraf Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. PT)

b. Defterler

1. *BEO, Ayniyât Defterleri*

nr. 734, 780, 785, 800, 801, 994, 1013, 1035, 1058, 1059, 1062, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1096, 1106, 1107, 1113, 1115, 1118, 1120, 1122, 1136, 1142, 1146, 1149, 1156, 1719.

2. *BEO, Sadaret Defterleri*

nr. 472, 475

3. *Dâhiliye Nezâreti Sicil-i Ahvâl Defterleri (DH. SAİD)*

4. *Hâriciye Nezâreti Sicil-i Ahvâl Defterleri (HR. SAİD)*

5. *Hâzine-i Hassa Sicil-i Ahvâl Defterleri (HH. SAİD)*

6. *Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD)*

nr. 9228, 9077, 10625, 10644, 10800.

7. *Bab-ı Asâfî, Ruus Defterleri*

nr. 234, 235

8. *Mâliye Nezâreti Defteri (ML. MSF)*

nr. 15713

II. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

Abu-Manneh, Butrus, “The Sultan and the Bureaucracy: The Anti-Tanzimat Concepts of Grand Vizier Mahmud Nedim Paşa”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 22, No.3, 1990, pp.257-274.

Adivar, Adnan Abdülhak, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982.

Agop Hoca, *İpek Terbiyesinin Talimnamesi*, Dersaadet 1269.

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (yay. haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (yay. haz. Cavid Baysun), Ankara 1991.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, c. XII, (yay. haz. M. Münir Aktepe), Ankara 1989.

Ahmed Tevhid, “Sisam Beyleri”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, nr.13, İstanbul 1328, s.837-840.

Ahışhalı, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütablık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul, 2001.

Akgündüz, Ahmed, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Ankara 1997.

Akman, Mehmet, “Türkiye’de Hukuk Alanında Yapılan İlk Doktora Tezi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.1, İstanbul 2006, s.65-86.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1839-1856)*, İstanbul 1993.

Akyıldız, Ali, *Para Pul Oldu Osmanlı’da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003.

- Aleksandır Kostantinidi, *Usul-i Lisan-ı Rumi*, Dersaadet 1891.
- Aleksandır Kostantinidi, *Müntehabât-ı Asar-ı Osmaniye*, Dersaadet 1288.
- Aleksandır Kostantinidi, *Tarih-i Yunanistan-ı Kadim: Kable'l-Milad min 2200 ila 146*, Dersaadet 1286.
- Ali Rıza- Mehmet Galib, *XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli*, (yay. haz. Fahri Çetin Derin), c.2, İstanbul 1977.
- Ant, Metin, "Eski İstanbul'da Yunan Sahnesi", *Ankara Üniversitesi Dergisi*, S.3, Ankara 1972, s.87-106.
- Arıkan, Zeki, "Batı Dillerinden Türkçeye Geçen İlk Siyasal ve Diplomatik Kavramlar" *XVI. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-16 Eylül 1994*, Ankara 1999, s.1412-1413.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997.
- Arslantaş, Nuh, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, İstanbul 2005.
- Artıman, Vartan, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu (1839-1863)*, İstanbul 2004.
- Augustinos, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları*, (çev. Devrim Evcı), Ankara 1997.
- Aydın, Bilgin, "Divân-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XXIX, İstanbul 2007, s.41-86.
- Aydın, Bilgin, "Osmanlı Bürokrasisinde Doğu-Batı Dilleri ve Türkçe", *Essays In Memory Of Hazel E. Heughan*, Edinburgh, 2007, s.49-58.
- Aydüz, Salim, "XIV.-XVI. Asırlarda Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Tâife-i Efrenciyân)", *Bellekten*, c.LXII, S.235, Ankara 1999, s.779-831.
- Balcı, Sezai, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XXVII, S.44, Ankara 2008, s.77-98.

- Balcı, Sezai, “Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro (1825-1900), *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, (yay. haz. İbrahim Erdal, Ahmet Karaçavuş), İstanbul 2009, s.105-138.
- Bali, Rifat N., “Davud Molho”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1999, s.17.
- Barsoumian, Hagop, “The Dual Role of the Armenian Amira Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750- 1850)”, (ed. B. Braude- B. Lewis), *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society*, c.1, New York 1982, 171-185.
- Bayerle, Gustav, *Pashas, Begg and Effendis: A Historical Dictionary of Titles And Terms In The Ottoman Empire*, İstanbul 1997
- Baykal, İsmail H., *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul 1953.
- Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul 1995.
- Beyru, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*, İstanbul 2000.
- Bilgegil, M. Kaya, *Ziyâ Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Erzurum 1970.
- Bilim, Cahit, “Tercüme Odası”, *OTAM*, S.1, Ankara1990, s. 28-43.
- Bouquet, Olivier, *Les Pachas du Sultan Essai sur les agents supérieurs de l’état Ottoman (1839-1909)*, Paris 2007.
- Budak, Ali, “The Contributions of Armenians in the Creation of a New Social Life and Literature in the 19th Century”, *Armenians in the Ottoman Society*, vol I, Erciyes 2008, s.143-169.
- Canatar, Mehmet, “Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler”, *İlmi Araştırmalar*, S.5, İstanbul 1997, s. 107-139.
- Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*, c.2, Ankara 1968-1969.
- Çark, Y. G., *Türk Devleti Hizmeti’nde Ermeniler (1453-1953)*, İstanbul 1953.

- Çelik, Hüseyin, *Ali Suavî ve Dönemi*, İstanbul 1994.
- Çelik, Yüksel, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.15, İstanbul 2006, s.25-26.
- Dabağyan, Levon Panos, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2004.
- Dadyan, Saro, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul 2011.
- Dağlı, Yücel- Üçer, Cumhure, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1997.
- Danacıoğlu, Esra, *Or-ahayim Hastanesi Sevgi ve Şefkatin Yüzyılı*, İstanbul 2001.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul 1997.
- Davison, Roderic H., “The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire”, (ed. B. Braude- B. Lewis), *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society*, c.1, New York 1982, s.319-337.
- Davison, Roderic H., “Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century”, *American Historical Review*, vol.49, no. 4, 1954, pp. 844-864.
- Doğan, Muzaffer, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 20, İstanbul 2009, s.33-68.
- Duhânî, Said Naim, “Beyoğlu Pera İken: 6 Musevi Paşalar” *Hayat Tarihi Memuası*, c.2, S.8, İstanbul 1968, s. 70-75.
- Duhânî, Said Naim, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, (çev: Nihal Önal), İstanbul 1990.
- Dursun, Halûk,”19. yüzyılda Adam Yetiştirmede Hânegî-Himâye Usûlü”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S. 4, İstanbul 1996, s. 71-83.
- Ebuzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar*, (Günümüz Türkçesine uygulayan Şemsettin Kutlu), İstanbul 2006.

- Efe, Peri, “Millet-i Rum’dan Bir Münevver: Aleksandros Karatheodoris”, *Toplumsal Tarih*, S. 139, İstanbul 2010, s.83-93.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul 2004.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, İstanbul 2008.
- Eksertozglou, Haris, *Osmanlı’da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi 1861-1912*, (çev. Foti-Stefo Benlisoy), İstanbul 1999.
- Eldem, Ethem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul 2004.
- Engin, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993.
- Engin, Vahdettin, *Mekteb-i Sultani*, İstanbul 2003.
- Erdoğdu, Teyfur, “Maarif-i Umumiyye Nezâreti Teşkilatı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.51, S.1-4, Ocak 1996 (Prof Dr. Oral Sander’e Armağan), Ankara 1998, s.183-247, c.52 Ocak –Aralık 1997 (Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu’na Armağan), Ankara 1998, s.247-285.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939.
- Erüreten, Metin, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları: Belgelerle Tarihi*, İstanbul 2001.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi*, İstanbul 1990.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (çev. Ali Raşad), İstanbul 1999.
- Esen, Sâkine Eruz, *Çokkültürlülük ve Çevirmenler Osmanlı Devleti’nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler*, İstanbul 2010.
- Findley, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform (1789-1922)*, (çev:Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994.
- Findley, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1996.

- Findley, Carter V., “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of the Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II”, *International Journal Middle East Studies*, 3, Great Britain 1972, pp. 388-416.
- Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (çev: Ayla Ortaç), İstanbul 1996.
- Fortna, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, İstanbul 2002.
- Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes Internationaux de l'empire Ottoman*, Paris 1897.
- Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947.
- Gülsoy, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000.
- Gülsoy, Ufuk, “Cizyenin Yerine İkame Edilen Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askeri (1855-1909)”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan, S. 19, İstanbul 2008, s. 246-282.
- Gülsoy, Ufuk, “Islahat Fermanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.19, İstanbul 1999, s.185-190.
- Quataert, Donald, *Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia 1876-1908*, Los Angeles 1973.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, (çev: Hamdi Aktaş), İstanbul 1998.
- Hastaoğlu, Vilma, “Anastasios Adosidis'e Ait Metinlerden Anadolu Rumlarına Dair Bilgiler, 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler”, (ed. Pinelopi Stathis), (çev. Foti ve Stefo Benlisoy), İstanbul 1999, s.52-64.
- Hayta, Necdet, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye ve Mecmua-i Fünûn”, *Türk Kültürü*, S.428, s.728-742, Ankara 1998.
- Heper, Metin, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara 1974.

- Hitzel, Frédéric, *Dil Oğlanları ve Tercümanlar- Enfants de langue et Drogmans*, İstanbul 1995.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin Kuruluş ve Faaliyetleri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, İstanbul 1987, s.197-219.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, (ed) *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, c.1, İstanbul 2004.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, (ed) *Osmanlı Astronomi Literatürü*, c.2, İstanbul 1997.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, (ed) *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, c.2, İstanbul 1999.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, (ed) *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, c.1, İstanbul 2006.
- İnalcık, Halil, “Reisülküttab”, *İA*, c.9, İstanbul 1964, s.671-683.
- İpşirli, Mehmet, “Klâsik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (ed. E. İhsanoğlu), c.1, İstanbul 1999, s.192-194.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Ziya Paşa Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul 1984.
- Karaca, Filiz, “Mithat Paşa ve Osmanlı Anayasası Kanun-ı Cedid ve Kanun-ı Esasî, *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, İstanbul 2011, s.157-185.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, Ankara 1983.
- Kazamias, Andreas M., *Education And The Quest For Modernity In Turkey*, London 1966.
- Kenanoğlu, Macit M., *Osmanlı Millet Sistemi (Mit ve Gerçek)*, İstanbul 2004.
- Kenanoğlu, Macit M., *Ticâret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*, Ankara 2005.
- Kılıç, Remzi, “Osmanlı Türkiyesinde Azınlık Okulları (19. yy)”, *Türk Kültürü*, S.431, Ankara 1999, s.151-160.

- Kırmızı, Abdülhamit, “Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 8, Ankara 2003, s. 137-152.
- Kirkor Margosyan, *Sarf ve Nahv-i Fransevi*, Dersaadet 1859.
- Krikorian, K. Mesrob, *Armenians In The Service The Ottoman Empire 1860-1908*, USA 1977.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922)*, İstanbul 1999.
- Kuneralp, Sinan, “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, *Belleten*, c. XXXIV., S.135, Ankara 1970, s. 421-435.
- Kuneralp, Sinan, “İstanbulunlu Rumlar: Rum asıllı Osmanlı Diplomatları”, *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, Der. Semih Vaner, İstanbul 1990, s.43-48.
- Kuneralp, Sinan, “Aleksandr Karateodori”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1999, s.15.
- Küçükhasköylü, Nurdan, “Osmanlı Sarayında Ermeni Ressamlar: Manas Ailesi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Ankara 2011, s.165-182.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1998.
- Landes, David S., *Bankers And Pashas*, London 1958.
- Malhasyan, Silvart Kayar, “Krikor Odyan” *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1999, s.382
- Malhasyan, Silvart Kayar, “Harutyun Dadyan”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1999, s.364-365.
- Martran, Robert, “XVI ve XVII’inci Yüzyıllarda İstanbul’da Azınlıklar, Meslekler ve Yabancı Tüccarlar”, (çev. M. Ali Kılıçbay), *Tarih ve Toplum*, c.3, S.16 İstanbul 1985, s.235-239.
- Mehmed Memduh, *Mir’ât-ı Şuûnât*, (sadeleştiren: Hayati Develi), c.1, İstanbul 1990.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c.IV, İstanbul 1308-1315.

- Minassian, Anahide Ter, *Ermeni Kültürü ve Modernleşme*, İstanbul 2006.
- Molho, Rena, “Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri”, *19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler*, (ed. Pinelopi Stathis), (çev. Foti ve Stefo Benlisoy), İstanbul 1999, s.78-85.
- Mordtmann, Andreas David, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (çev: Gertraude Songu-Habermann), İstanbul 1999.
- Orhonlu, Cengiz, “Tercüman”, *İA*, c.12, İstanbul 1979, s.175-181.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, *TCTA*, c.1. İstanbul 1985, s.278-281.
- Önsoy, Rifat, “Tanzimatta Üretimi Çağdaştırma Çabaları: Ziraat ve Orman Mektepleri”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim*, Milletlerarası Kongre Tebliğleri İstanbul 12-15 Nisan 1999, (der. H. Yavuz Nuhoglu), İstanbul 2001, s.481- 487.
- Öztürk, Levent, *Asr-ı Saadet’ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul 1998.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, c.IV, İstanbul 1944.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, İstanbul 1993, s.611.
- Pamukciyan, Kevork, *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul 2003.
- Pamukciyan, Kevork, “Ağaton Efendi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1958, s.251-252.
- Pamukciyan, Kevork, “Dadyan (Artin Paşa)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul 1966, s.4190-4191.
- Pamukciyan, Kevork, “Abro Çelebi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s.175.
- Rahme, Joseph, G., “Namık Kemal’s Constitutional Ottomanism and Non-Muslims” *Islam&Christian Muslim Relations*, Vol.10, No1, 1999, p.23-39.

- Rodrigue, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, (çev. İbrahim Yıldız), Ankara 1997.
- Sahak Abro, *Avrupa'da Meşhur Ministroların Tercüme-i Hallerine Dair Risale*, Dersaadet 1271.
- Sahak Abro, *İlm-i Tedbir-i Menzil*, Dersaadet 1268.
- Sahak Abro, *Kişver-i Derun*, Dersaadet 1287.
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003.
- Sakaoğlu, Necdet, "Fenerliler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul 1994, s.288-290.
- Sarıyıldız, Gülden, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul 2004.
- Sarıyıldız, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara 1996.
- Sarıyıldız, Gülden, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, LVIII/222, Ankara 1994, s.329-376.
- Sarıyıldız, Gülden, "Osmanlı Bürokrasisinde Kâtip Yetiştirmek İçin Açılan Modern Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Maarif-i Aklâm (Mahrec-i Aklâm)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.6, İstanbul 2002, s.17-30.
- Sarıyıldız, Gülden, "Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, s. 1, İstanbul 2002, s. 251- 265.
- Sarıyıldız, Gülden, "Sicill-i Ahvâl Defterleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.37, İstanbul 2009, s.134-136.
- Saydam, Abdullah, "Osmanlı'nın İstihdam Politikasına İlişkin Bir Örnek Babalar ve Oğullar", *Toplumsal Tarih*, S.131, İstanbul 2004, s.84-86.
- Seropyan, Vağarşag, "Ermeni Okulları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul 1994, s.187.

- Seropyan, Vağarşag, “Krikor Ağaton”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1999, s.85-86.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devri'nde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara 1994.
- Shaw, Stanford J., “The Central Legislative Councils In The Nineteenth Century Otoman Reform Movement Before 1876”, *International Journal of Middle East Studies*, S.1, s.51-84.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul 2010.
- Sunay, Serap, “Tanzimat’ın Önde Gelen Sarraflarından Cezayirlioğlu Mıgırdiç Amira ve Mal Varlığı”, *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, İstanbul 2011, 265-295.
- Sözen, Zeynep, *Fenerli Beyler (110 Yılın Öyküsü 1711-1821)*, İstanbul 2000.
- Strauss, Johann, “Who Read What in the Otoman Empire (19th-20th centuries)?”, *Middle Eastern Literatures*, Vol.6, No.1, London, 2003, p.39-76.
- Strauss, Johann, “The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th Centuries)”, *Die Welt des Islams, New Series*, Vo. 35, Issue 2, 1995, pp.189-249.
- Strauss, Johann, “Fenerliler ve Türk Dili” *Toplumsal Tarih*, S. 193, (çev: Onur Şar-Ragıp Ege), İstanbul 2010, s.70-82.
- Stepanyan, Hasmik A., *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, c.2, İstanbul 2005.
- Şener, Abdülatif, “Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması”, *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Ankara: 31 Ekim- 3 Kasım 1989*, Ankara 1994, s.215-243.
- Şeni, Nora, “19. Yüzyıl İstanbul Yahudi Cemaatinde Filantropi ve Eğitim”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim-Milletlerarası Kongresi Tebliğleri- İstanbul 12-15 Nisan 1999*, İstanbul 2001, s.713-729.
- Şişman, Adnan, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Ankara 2004.

- Tekeli, İlhan, “Tanzimattan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *TCTA*, c.2, İstanbul 1985, s.456-475.
- Terzi, Arzu, “Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nâzır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar”, *Uluslararası Türk-Ermeni İlişileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001*, İstanbul 20001, s. 21-34.
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Mimarisinde Batılulaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981.
- Tuğlacı, Pars, *The Role of The Dadian Family in the Ottoman Social, Economic and Political Life*, İstanbul 1993.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*, (yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal), c.1, 2 Ankara 1987.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1995.
- Unat, Ekrem Kadri, “Osmanlı Devleti’nde Tıp Cemiyetleri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, (yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s.85-110.
- Ünal, Uğur, *Meclis-i Kebîr-i Maârif (1869-1922)*, Ankara 2008.
- Vartan Paşa, *Tarih-i Napolyon*, İstanbul 1285.
- Vartan Paşa, *Akabi Hikayesi İlk Türkçe Roman 1851*, (haz. A. Tietze), İstanbul 1991.
- Vasa Efendi, *Tarih-i Mücmel-i Kavanin-i Roma*, İstanbul 1289.
- Vasa Efendi, *Arnavudluk ve Arnavudlar*, Dersaadet 1297.
- Veldet, Hıfzı, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s.139-209.
- Yarman, Arsen, *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi*, İstanbul 2001.

Yıldız, Mehmet, “1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslâmi Temelleri), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.7, İstanbul 2002, s. 75-114.

Yorgaki Petropulos, *Rehnüma-yı Lisan-ı Fransevi*, Basım yılı ve yeri yok.

Yorgaki Petropulos, *Hey’et-i Sabika-i Kostantaniye*, Dersaadet 1289.

III. SÂLNÂME, DUSTÛR, LAYIHA

Dustûr, I. Tertip, İstanbul 1289.

Devlet Sâlnâmesi sene 1273, 1282, 1285, 1293, 1302,

Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye Kânûn Layihâsı, Basım yeri ve yılı yok

IV. TEZLER

Andrianopolou, Konstantina, Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era to the Young Turk Revolution Through The Life And Ideology Of A Neophanariot Ottoman Bureaucrat, B.U, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Edhem Elden), İstanbul 2004.

Ak, Emine, Tanzimat’ın Bosna-Hersek’te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875), M.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Ali Akyıldız), İstanbul 2010.

Akpınar, Mahmut, Bir Tanzimat Bürokratı ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833-1906), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Muhittin Tuş), Konya 2010.

Balcı, Sezai, II. Mahmut Döneminde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: İlknur Haydaroglu), Ankara 2006.

Barsoumian, Hagop Levon, The Armenian Amira Class of Istanbul, Columbia University, PhD Dissertation, 1980.

- Darakçıoğlu, Mehmet, Rebuilding The Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, And The Translation Bureau in The Ottoman Empire, PhD Dissertation, Princeton 2010.
- Erdoğdu, A. Teyfur, Maarif-i Umumiye Nezâreti Teşkilatı: İdari Teşkilat Açısından, İ.Ü Siyaset Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Adaet Alada), İstanbul 1995.
- Ersan, Mehmet, Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler, E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: İsmail Aka), İzmir 1995.
- Gençoğlu, Mustafa, Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908)-Bir Grup Biyografisi Araştırması- , Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 2008.
- Karaarslan, Uğurhan, Osmanlı Dış Politikasında Değişim ve Babiali Tercüme Odası, M.Ü Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Siyasi Tarih Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Ahmet Davutoğlu), İstanbul 1999.
- Kasap, Sevilay, Sergi-i Umumî-i Osmanî, 1863, M.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Ufuk Gülsoy), İstanbul 2003.
- Keskin, Özkan, Orman ve Ma'âdin Nezâretinin Kuruluşu ve Faaliyetleri, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Ali İhsan Gencer), İstanbul 2005.
- Kılıç, Musa, Osmanlı Hâriciyesinde Gayrimüslimler (1839-1876), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Musa Çadircı), Ankara 2009.
- Kırmızı, Abdülhamit, II. Abdülhamit Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler (1876-1908), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Bahaettin Yediyıldız), Ankara 1998.

- Manav, Nursel, Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi, M.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Ali Akyıldız), İstanbul 2009.
- Özdemir, Gürbüz, Tanzimat Döneminde İslâmcıların Muhalefeti, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Davut Dursun), Sakarya 2000.
- Philliou, Christine M., Worlds, Old and New Phanariot Networks and The Remaking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century, Princeton University, PhD Dissertation, 2004.
- Sürbahan, Nurdan, 19. yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Ressam Manas Ailesi, H.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Günsel Renda), Ankara 2002.
- Şafak, Nurdan, Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891), M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Cahit Baltacı), İstanbul 2006.
- Tayfur, Fatih, Osmanlı Belgeleri Işığında 1821 Rum İsyanı ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler, M.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Zekeriya Kurşun), İstanbul 2003.
- Ülger, Mustafa, Hoca Abdülkerim Efendi'nin Felsefî Görüşleri, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: Hayrani Altıntaş), Ankara 2007.
- Yavuz, Mehmet Faik, 19. yy'da Gayrimüslim Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus'un (Paşa) 1850 Yılına Kadar Diplomatik Faaliyetleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dan: Turgut Subaşı), Sakarya 2004

V. SÖZLÜKLER

Ferit Develliođlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara 1978.

VI. GAZETELER VE MECMUALAR*

Basiret

Cerîde-i Havadis

Hadika

Hulâsâtü'l-Efkâr

Hürriyet

İbret

La Turquie

Le Mukhbir

Resimli Kitap

Rûznâme-i Cêrîde-i Havadis

Servet-i Fünûn

Takvim-i Vekâyi

Tasvîr-i Efkâr

Terâkki

Ulûm Gazetesi

VII. ŞERİYYE SİCİLİ

İstanbul Bâb Mâhkemesi, nr. 521

* Kullanılan sayıların numaraları metinde gösterilmiştir.

VIII. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.genmekan.com/kultur-sanat-edebiyat/2439-istanssulun-ilkleri.html>

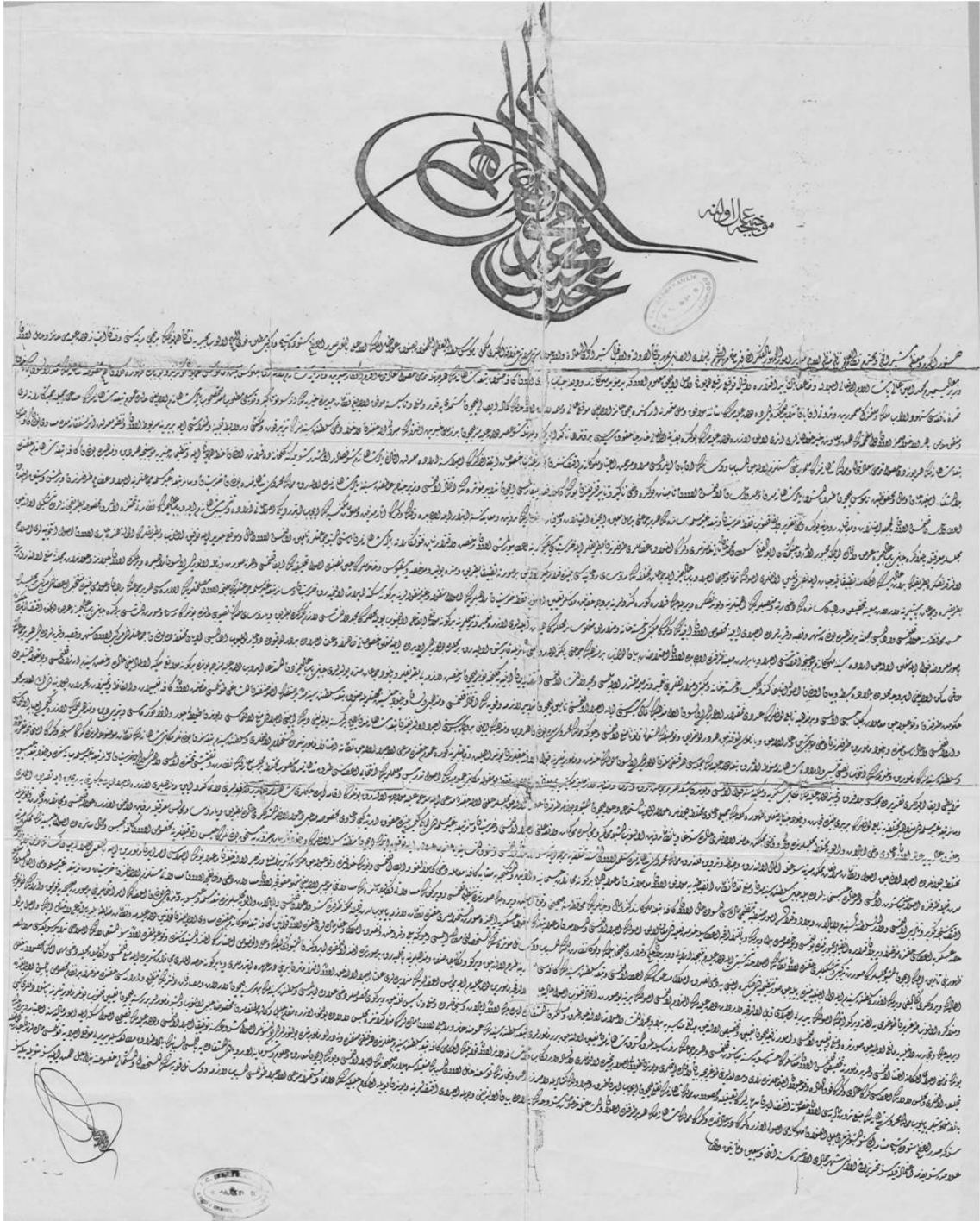
<http://katalog.ibb.gov.tr>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sisam_Beyli%C4%9Fi

<http://www2.ogm.gov.tr/genmud/genmud1.htm>

EKLER

Islâhât Fermanî

BOA, İrade Meclis-i Mahsus, nr.6/245, 4 Mart 1856/26 C 1272

Sarf - Nahv - Fransavî

صرف و نحو فرانسوی

جلد ثانی

باب والای سرعسکری تحریرات اجنبیه قلبی مدیری
مرغوصیان کرقر افندی تألیف ایتشدر

استانه علیہ

۱۲۸۳

GRAMMAIRE

Française — Turque

2e volume

Par Kirkor Effendi Margossian ,
Chef du Bureau de la Correspondance Étrangère
du Ministère Impérial Ottoman de la Guerre .

Constantinople

1867

مُنْتَهَبَاتُ الْأَسَارِ الْعُثْمَانِيَّةِ

حضور شوکت و فور جناب تاجداری به حالا مسند نشین صدارت عظمیٰ فحما تلو دولتو والی پاشا حضرت تریله شوزای دولت رئیس دولتو کامل پاشا حضرت تری جانب عالیارندن عرض و تقدیم بیوریلان تشکر نامه ز و سرقرائی حضرت شهر یاری دولتو نورس پاشا و معارف عمومیہ ناظری دولتو صفت پاشا و امور نافعہ ناظری دولتو ادهم پاشا و اوقاف همایون ناظری دولتو کمال پاشا و دولتو جودت پاشا و دولتو سامی پاشا حضرت انک و مؤلفین مشهوره دن ویسی و ترکیبی و قره چلبی زاده و مصطفیٰ نجیب و عاصم و عالی چلبی و پریزاده صاحب و نعیم و محمد سعید الدین افندی باریک و شعرا ی بنامدن باقی و حشمت و راعب و روحی بغدادی و سروری و فہیم و سامی و عینی و فضولی و عاکف و شرف و فطنت و لیل و اسعد مخلص پاشا و نفعی و ندیم و وہبی و سایرہ نکت مؤلفات مرغوبہ لرندن ما خود بعض مواد مفیدہ و آثار منظومہ اشبو مجموعہ ده مندر جدر

ترتیب
قسطنطنیدی
عن اعضای مجلس کبیرہ معارف

در سعادت
مکتب صنایع مطبعہ سنده طبع اول نمشدر

سنہ
۱۲۸۸

**Kostantinidi Efendi'nin, Tarih-i Yunanistan-ı Kadim: Kable'l-Milad min 2200 ila
146 adlı eserinin kapağı**

151887

تاریخ یونانستان قدیم

قبل المیلاد من ۲۲۰۰ الی ۱۴۶

اثر

قسطنطنندی

عن اعضای مجلس کبیر معارف

کتابخانه

مطبعة حاصره ده طبع و تمثیل اولمشدن

سنة

۱۲۸۶

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Kasım KÜFREVİ Bölümü	
Dem No.	151887
Tas. No.	

Yorgaki Petropulo Efendi'nin, Heyet-i Sabıka-i Kostantaniye adlı
eserinin ilk sayfası

1640

(هیئت سابقه قسطنطنیه)

(مقدمه)

اشبور رساله مختصره در سعادت ایله بلاد ثلثه و اطهره
زمان او اولد، نه حال و هیئته بولند یعنی ناقل و بونارده
موجود و مفقود بولنان اثار قدیمه تک بیان و تعریفاتی
شامل اولوب جله تک مطالعه سندن استفاده ایلده چکی
مأمول بولنسیله رساله مذکوره بو کره معرفت حاجزانه ایله
طبع و تمثیل ایتدیلمشدر .

(شمسی)

Kostantius

مذہب یونانی

استانبول - ۱۷۷۷

ترجمان اصول صحیح

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul Kültür Varlıkları ve Mirasları Genel Müdürlüğü	
Demir no	26214
Tasnif no	949.5
	KOS.H

**Kirkor Ağaton'un Paris'te bulunduğu sırada Nafia Nâzır tayin edilmesi üzerine
Sadrazam Ali Paşa'ya çektiği telgraf**

SUBLIME PORT.
 MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES.
 ADMINISTRATION IMPÉRIALE
 DES TÉLÉGRAPHES.

TÉLÉGRAMME

D. *Paris* Pour _____

NO DU DÉPÔT	NOMBRE DE MOTS	DATE DU DÉPÔT	HEURE	MINUTE	MATÉ- RIEL	VOIES	INDICATIONS DES TARIFS
<i>945</i>	<i>55.</i>	<i>9</i>	<i>3</i>	<i>m</i>			

Bureau de *Stamboul*
 Le *11* mars 1868
 Transmis par *Pa*
 Commencé à *7* h *0* m. du
 Fini à *7* h *5* m. du

Signature du Stationnaire
Mahaling
 Vu
 Par le Chef de Bureau soussigné

No d'arrêté *11*
 Réexpédié à *Destination*
 à *7* h *20* m. du m.
 Le *11* mars 1868

Signature de l'employé
Mahaling

Son altesse Ali Paşa
Çok

*Comme j'ai l'honneur de vous adresser
 l'hommage de ma profonde reconnaissance
 pour les services importants que le gouvernement
 impérial vient m'accorder je tiens humblement
 à l'assurance de mon entier dévouement
 à l'intérêt public pour justifier la confiance
 de votre altesse*

Ağaton

Modèle No 1.

BOA, HR. TO., nr. 549/3, 11 Mart 1868

Ağaton Efendi'nin naaşının Paris'ten İstanbul'a getirilmesi ve defni için yapılan harcamalar

نوع اعطاهم لانتدابك نعتك ربحاً من نفقاته وادوية مصائبه وقبره.

نعتك ربحاً من نفقاته مصائبه	٤١١٥٦
برابر بوطه امين بالملك مصائبه	١٧٤٤
نعتك ربحاً من نفقاته امين بالملك مصائبه	١٠٤٠٤
لوقاية مصائبه	١٦٧٠
حذاء الورد بوطه حذاءه	١٠١٤ ٤٠
سباويله ايله روزه مصائبه وبولس مامور ويزيد	٥٦٥ ٤٠
عرب مصائبه	٧٤٥ ٤٠
حذاء عربيه مصائبه	٤٤٧
بالدم مكره بالملك ربحاً من نفقاته مصائبه	١٧٤٤
سوقانك مصائبه من نفقاته وادوية كسبه امين بالملك مصائبه	١٤٢٦٥
البحر امين بالملك ربحاً من نفقاته امين بالملك مصائبه	٥٩٥٨ ٤٠
سوقانك نعتك ما بينا واورده حله وادوية مصائبه	٦٩٦
سباويله قديمه طول الورد وادوية	١٦٤٩
موم وكره مصائبه	٤٤١
حذاء اورتوي اريف	١٠٠٠
تركه وادوية وادوية وادوية وادوية مصائبه	١٧٤٤
حذاء عربيه امين بالملك حذاءه ويزيد	١٠٤٤
بطيخه امين بالملك وادوية وادوية	٧٨١١
كلبيا وادوية وادوية مصائبه	٤٤٤٥ ٤٠
بعضه مصائبه	١٦٧٥
	١٨٩١٤ -

1118 232/153

BOA, İrade Hâriciye, nr. 232/13688, 27 Haziran 1868/6 Ra 1285

Nuriyan Efendi

متوفی نوریان افندی

— ترجمه حالی قسم سیاسیپزده مندرجدره —

F'eu Nourian Effendi, conseiller d'Etat, décédé
à Constantinople.

Servet-i Fünûn, c.18, nr.467, 22 Nisan 1899/10 Şubat 1315

Sahak Abro Efendi

Y. G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, İstanbul 1953, s.131.

Mavroyani Paşa

متوفى دوكتور ماورويينى پاشا

Dr Mavroyeni Pacha, decédé à Constantinople

Servet-i Fünûn, c.22, nr.563, 1900/1317

Portakal Mikail Paşa

خزینة خاصة شاهانه ناظرى

متوفى پورتقال ميقاتل پاشا

Portocal Micaël Pacha
Mort le 13 Novembre 1897

Servet-i Fünûn, c.14, nr.350, 25 Kasım 1897/13 Teşrin-i Sani 1313

Sakızlı Ohannes Efendi

قائمى رجال دولت عليه دن خزینه خاصه شاهانه ناظر جدیدی
[سعادتلو ساقزلی اوچانس افندی حضرتلری]
Son Excellence, Sakızlı Ohannès Effendi,
Ministre de la Liste Civile de S. M. l. le Sultan.

Servet-i Fünûn, c.14, nr.356, 10 Ocak 1898/29 Kânûn-ı evvel 1313

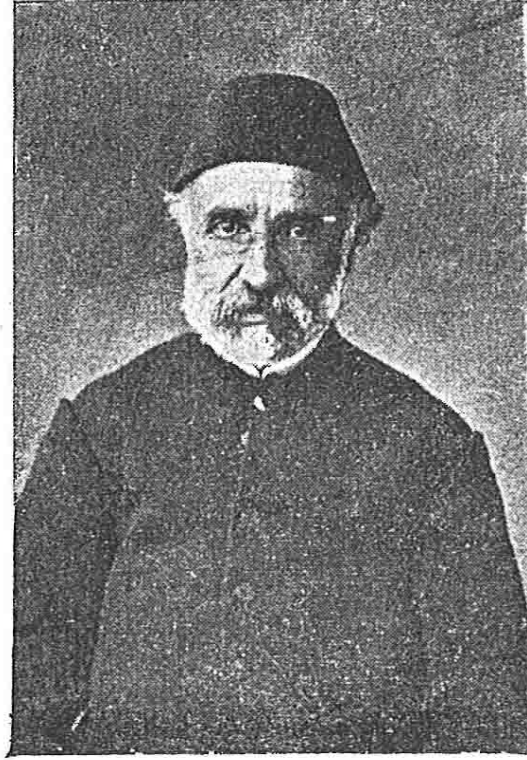
Kostaki Antopolo Paşa

سائطنت سنیه لوندره سفیر کبیری متوفی قسطاکی انطوپولو پاشا
Costaki Pacha Antopoulo,
Ambassadeur de Turquie à Londres
décédé le 11 Novembre 1902 dans sa résidence à Halki

Servet-i Fünûn, c.24, nr.603, 13 Kasım 1902/31 Teşrîn-i evvel 1318

Serviçen Efendi

سرویچن افندی
Servitchen effendi

Resimli Kitâp, c.1, nr.4, 1906/1324

Daviçon Efendi

داویشون افندی
Davichon effendi

Resimli Kitap, c.1, nr.4, 1906/1324

Kostaki Adosidi Paşa

[عبداہ برادرلرک فوطوغرافندن]

ph. Abdullah Frères

قسطاکی آدوسیدی پاشا

Costaki Pacha, ancien Vali de Crète, mort le 6 juillet 1898

Servet-i Fünûn, c.9, nr.226, 11 Temmuz 1895/29 Haziran 1311

ÖZGEÇMİŞ

Sevilay Kasap, 5 Temmuz 1975’de Kartal’da doğdu. İlkokulu, Cumhuriyet İlköğretim Okulu; Ortaokulu, Yakacık İlköğretim Okulu; liseyi, Kartal Lisesinde okudu. 2000 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü bitirerek aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bölümüne kaydoldu. 2003 yılında Sergi-i Umumî-i Osmanî, 1863 adlı yüksek lisans tezini bitirdi.